

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW
VOL. X (2019)

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Издавач:
Одељење за Историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Publisher:
Department of History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Адреса Редакције:
Чика Љубина 18–20/V
11000 Београд, Србија

Address:
Čika Ljubina 18–20/V
11000 Belgrade, Serbia

Електронска пошта:
bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

E-mail:
bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Главни уредник:
др Синиша Мишић, редовни професор

Editor-in-Chief:
Prof. Dr. Siniša Mišić, simisic@f.bg.ac.rs

Извршни уредник:
др Влада Станковић, редовни професор

Executive editor:
Vlada Stanković, vstankov@f.bg.ac.rs

Секретар редакције:
др Мелина Рокај, научни сарадник

Editorial secretary:
Melina Rokai, PhD

Редакција
Editorial board

Чланови Одељења за Историју (Београд):

Members of the Department of History (Belgrade):

Јелена Мргић, Мирослава Мирковић, Синиша Мишић, Сузана Рајић, Никола Самарцић,
Влада Станковић, Данијела Стефановић, Марко Шуица

Одељење за Историју (Нови Сад):
Ненад Лемајић, Горан Васин

Department of History (Novi Sad):
Nenad Lemajić, Goran Vasin

Департаман за Историју (Ниш):
Владимир Алексић

Department of History (Niš):
Vladimir Aleksić

Историјски институт (Београд)
Славенко Терзић, Радомир Поповић

Institute of History (Belgrade)
Slavenko Terzić, Radomir Popović

Иностранни чланови:

Foreign members:

Oliver Jens Schmitt (Institut für Osteuropäische Geschichte, University of Vienna, Austria), Ivo Goldstein (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu), Egidio Ivetic (Dipartimento di Storia, Università di Padova, Italy), Selcuk Aksin Somel (Sabanci University, Istanbul, Turkey), Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation), Hans-Michael Miedlig (Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte, Georg-August Universität, Göttingen, Germany), Christos Stavrakos (Department for History and Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Ioannina, Greece)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова / Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors. Часопис БИГ се штампа један број годишње/ Journal BHR is published annually.

Сву преписку упутити на / All correspondence should be directed to:
bel.hist.rev2010@gmail.com

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Vol. X (2019)

Одељење за Историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Београд • Belgrade

2019

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

БЕОГРАДСКИ историјски гласник = Belgrade Historical Review / главни уредник Синиша Мишић. - Vol. 1 (2010)- . - Београд : Филозофски факултет, Одељење за историју, 2010- (Београд : Службени гласник). - 24 стр

Годишње.

ISSN 2217-4338 = Београдски историјски гласник

COBISS.SR-ID 180455692

Прихваћено за штампу на седници Редакције 29. октобра 2019. године

Издавање овог часописа финансијски су помогли Филозофски факултет у Београду и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Publishing of this issue was financially aided by the Faculty of Philosophy in Belgrade and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Government of the Republic of Serbia.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Синиша Мишић, Деценија Београдској историјској тласника (БИГ)	I
Виолета Михајловић, Библиографија Београдској историјској тласника (БИГ) Књиге 1 – 10 (2010 – 2019)	V
Драгољуб Марјановић, Два писма Игњатија Ђакона протонотарију Теофилу и патријарху Методију Цариградском	7
Dragoljub Marjanović, Two Letters of Ignatios the Deacon to Protonotarios Theophilos and the Patriarch Methodios of Constantinople	21
Лариса Вилимоновић, Политичко перо цариградској учењака: Теодор Прогром и „Иринин круг”	23
Larisa Vilimonović, Political Pen of the Constantinopolitan Intellectual: Theodore Prodromos and Eirene’s Circle	43
Радивој Радић, Византијски еп „прича о четивороножним животињма”: између исмевања и вређања „странаца”	45
Radivoj Radić, The Byzantine Epic „Tale of the Four-Footed Beasts”: Between Ridiculing and Offending the „Aliens”	57
Катарина Митровић, Помени бенедиктинских опатија на подручју Барске архиепископије у Латеранским регистрима папе иноћентија VII (1404–1406)	59
Katarina Mitrović, Mentions of the Benedictine Abbeys From the Bar Archbishopric in the Lateran Registries of Pope Innocent VII (1404–1406)	76
Александар Узелац, Лазар Свећоторац – српски монах и часовничар између историје и мита	77
Aleksandar Uzelac, Lazar The Athonite – The Serbian Monk and Clockmaker Between History and Myth	90
Ема Миљковић, Classification and Stratification of Population in the Ottoman Empire: Social and Confessional View	91
Ема Миљковић, Класификација и стипификација стипановништва у османском царству: социјални и конфесионални појед	100
Nikola Samardžić, Marija Kocić, Britain and Ottoman Empire During the War of the Quadruple Alliance (1718–1720)	101
Никола Самарџић, Марија Коџић, Велика Бриџанија и Османско царство поком Раја четиворострукој савеза (1718–1720)	112

Haris Dajč, <i>Lambro Cazzoni – a Greek Pirate and a Russian Privateer</i>	113
Haris Dajč, <i>Lambro Kaconi – grčki pirat i ruski gusar</i>	122
Melina Rokai, <i>British Travel Narratives on the Balkans From the 18th Until the Beginning of the 20th Century and Their Perception of the Ethnic and Religious Groups Without the Nation State</i>	123
Melina Rokai, <i>Britanski putopisni narativi o balkanu od osamanestog do početka dvadesetog veka i njihovo viđenje etničkih i religijskih grupa bez nacionalne države</i>	136
Драгиша Бојовић, <i>Сведочанства Григорија Божовића о Косџи Пећанцу и његовом сџрицу Авди Мухамеду</i>	139
Dragiša Bojović, <i>The Testimonies of Grigorije Božović Regarding Kosta Pećanac and His Uncle Avdi Muhamed</i>	147

Прикази / Reviews

Синиша Мишић, <i>Од Акра до Констанџинопол: њеи средновековни џракџаџа за исламско – хрисџијанскиџе Взаимооџношения</i>	149
Миломир Максимовић, <i>Шумаџија у XV веку: колекџивна моноџрафија</i>	153
Владан Д. Станковић, <i>Црквене Сџудије 16/1, Црквене Сџудије 16/2</i>	157

Библиоџрафија / Bibliography

Мирослав Поповић, <i>Библиоџрафија исџориоџрафије Србије за 2018. џодину</i>	171

Синиша Мишић

ДЕЦЕНИЈА БЕОГРАДСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ГЛАСНИКА (БИГ)

Пред читаоцима је десети, јубиларни број *Београдског историјског гласника (БИГ)*, научног гласила Одељења за историју Филозофског факултета у Београду. Пре десет година (2010) на иницијативу двојице наставника и шефова пројеката (Н. Самарџић и С. Мишић) и уз подршку осталих шефова пројеката са Одељења (М. Рицл, А. Веселиновић, Р. Љушић, В. Станковић) донета је одлука о обнови *Историјског гласника*, под донекле измењеним именом.¹ Одељење за историју је, већином гласова, подржало овај предлог и за првог главног уредника изабрало проф. др Николу Самарџића (2010 – 2014), једног од иницијатора ове идеје.²

Оснивачи и Редакција су пред себе поставили два основна задатка: да профилишу часопис као гласило које објављује радове из свих периода историје и да фафоризује радове који се баве друштвеном и социјалном историјом, као и мање обрађеним периодима (16 – 18. век) наше историје. Такође, оснивањем БИГ – а требало је пружити подршку младим истраживачима који су запослени на нашим пројектима, као и млађим сарадницима у научним и наставно – научним институцијама. Истовремено, Редакција води рачуна и о томе да БИГ не *затвори* на уски круг сарадника, што се већ десило неким старим и угледним часописима (на пример у последње време *Историјски часопис*), као и неким новооснованим

1 *Историјски гласник* је трајно угашен 1998. године, као гласило Друштва историчара Србије, али је он практично био гласило Одељења за историју (сви уредници и већина Редакције су увек били са Одељења). Због свих промена у земљи, а и у Друштву историчара, такав однос више није био могућ. Због тога је било нужно обновљеном часопису донекле изменити назив.

2 Самој иницијативи, као и персоналним решењима, супротставиле су се две Катедре (Катедра за општу историју средњег века и помоћне историјске науке и Катедра за историју Југославије) и неколико појединаца са других катедара.

(Иницијал).³ Квалитет нашег часописа је већ на самом почетку препознат од стране истраживача, а и надлежних инстанци.⁴

Да ли је Редакција, за ових десет година, одговорила постављеним задацима? На ово питање најбољи одговор пружају основни подаци о раду БИГ – а. У протеклих десет бројева у нашем часопису сарађивало је 66 научника у свим звањима. Са пројеката, који финансирају часопис, радове је објавило 31 сарадника, што оснивачима даје за право што су странице БИГ – а отворили за млађе сараднике. Они су у протеклој деценији дали значајан број вредних радова и учествовали у креирању профила часописа. Истовремено, више од половине сарадника (37) не припада нашем Одељењу (а нису ни на нашим пројектима), што сведочи о отворености часописа за све сараднике који су слали радове и добијали позитивне рецензије (које су анонимне). Такође је и 17 наставника са Одељења за историју дало допринос квалитету часописа својим радовима.

Структура сарадника је обезбедила и жељени профил часописа. У протеклој деценији је у БИГ –у објављен 111 чланак, четири прилога и 39 приказа. На страним језицима (у огромној већини на енглеском језику) објављено је 52 чланака, а на српском 59. Овим је омогућена међународна видљивост часописа и очуван његов карактер гласила које се бави и општом и националном историјом. Од укупног броја радова, већина по својој тематици припада друштвеној и социјалној тематици (74), а само 19 радова припада, и то само условно, политичкој историји, што часопис издваја у односу на друга историографска гласила у Србији.

Данас можемо закључити, да је БИГ једини водећи часопис који објављује радове из свих епоха историје.⁵ Редакција је настојала да обезбеди

3 У међувремену овај проблем је у нашој историографији попримио злоћудне размере. Данас, за многе истраживаче неки часописи су апсолутно недоступни, не због врсте и квалитета радова, већ због политике Редакција и међусобних сукоба унутар еснафа. Многе редакције прибегавају перфидним методама и нарученим рецензијама. Редакција БИГ – а се до сада одупрла овим тенденцијама, али многи истраживачи због унапред формираног мишљења и страха од одмазде не сарађују са нама. Оваква атмосфера и политика појединих Редакција, на крају штетиће целокупној српској историографији.

4 Исте 2010. године БИГ је уврштен на листу научних часописа Министарства за просвету и науку РС у категорији водећих националних часописа (М 51), а на листи Универзитета у Београду као водећи национални часопис од међународног значаја (М 24).

5 У овоме Редакција је следила политику ИГ- а. У Србији има неколико врхунских часописа који су многим истраживачима недоступни због своје специјализованости. Да наведемо само два: *Зборник радова Византолошког института (ЗРВИ)* и *Историја 20. века*. Први је византолошки часопис, а други објављује радове из савремене историје. *Историјски часопис* има шире оквире, али изузетно ретко објављује радове из старог века и савременог доба. У последње време овај часопис је многим затворио своје странице за сарадњу.

простора сарадницима који се баве различитим периодима историје, као националне, тако и опште. У протеклом периоду у БИГ – у је објављено 13 чланака из историје старог века, 44 из историје средњег века, 28 из периода 16 – 18. век, 16 из историје 19. века и 13 из савременог доба. Ови подаци говоре о ширини спектра радова који се објављују на нашим старницама и по томе смо јединствен часопис у Србији.

Радови који су до сада објављени у БИГ – у редовно се цитирају у домаћој и иностраној историографској продукцији. У протеклом периоду објавили смо више радова који су засновани, у највећем делу, на архивским истраживањима и доносе нове резултате у историографији. Неки од наших млађих сарадника објавили су у БИГ – у нове научне резултате настале истраживањима у више европских архива (К. Митровић, М. Коцић, М. Рокаи).⁶ Ови резултати представљају значајан допринос и подстрек новим истраживањима.

Редакција БИГ – а је подржавала напоре истраживача у отварању нових тема у српској историографији. Уреднички тим (Н. Самарџић, С. Мишић, В. Станковић) је својим радовима у часопису настојао да подстакне нове теме (средњи и нови век), а као драгоцену цену помоћ и сарадњу наше професорке у пензији Мирославе Мирковић, која је креирала теме из историје старог века. Посебну важност за српску историографију има чињеница да се око БИГ – а окупио значајан број млађих истраживача који се баве периодом од 16. до 18. века, тим *мрачним* добом српске историографије.

Можемо закључити да је *Београдски историјски гласник*, у својој првој деценији постојања, оправдао очекивања и испунио ону улогу коју су му оснивачи наменили. Његов даљи опстанак и квалитет зависиће од политике Одељења за историју и будућег пројектног циклуса, на основу кога се часопис до сада финансирао. У протеклој деценији БИГ је показао да српска историографија има потребу за часописом оваквог профила. Са правом можемо рећи да је он попунио празнину која је настала гашењем *Историјског гласника*.

У наредном периоду БИГ би требало да настави политику објављивања радова из друштвене и социјалне историје, као претежних тема. Редакција би и даље требала да пружа максималну подршку талентованим

⁶ Критике које су изношене на адресу радова М. Коцић и М. Рокаи су неаргументоване и имале су за циљ да их дискредитују и елиминишу из изборног процеса. За жаљење је што су то углавном износили учесници у истом процесу који су од стручних комисија оцењивани као мање добри кандидати. Критике су се углавном бавиле споредним елементима радова (језик, стил). Највећим делом су изнете од Н. Шулетића, који колико нам је познато, у тим архивима никада није истраживао.

млађим истраживачима. Да је то исправан пут говори и чињеница да је из генерације млађих сарадника у овој деценији њих десетак изабрано у звања доцента и научних сарадника, као и петоро њих у звања ванредних професора или виших научних сарадника. Редакција би у будућности требала да размотри могућности за отварање неких нових рубрика у часопису (на пример о методици историје или о методологији историјских истраживања).

На крају, у своје и име Редакције, захваљујем се свим досадашњим ауторима и сарадницима БИГ – а. Посебну захвалност дугујем свима који се старају о припреми и објављивању часописа. У своје и име предходног уредника, посебно се захваљујемо секретарима Редакције у овој деценији који су изнели на својим плећима највећи део техничких послова. Посебна захвалност припада свим рецензентима који сарађују са Редакцијом.

Библиографија / Bibliography

Виолета Михајловић
Крушевац, библиотекар
violetamihajlovicks@gmail.com

БИБЛИОГРАФИЈА БЕОГРАДСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ГЛАСНИКА (БИГ) КЊИГЕ 1 – 10 (2010 – 2019)

1 (2010)

Уводник

Никола Самарџић, *Идеје за српску историју: обрасци и посебности*, 7 – 21.

Чланци

Mirko Obradović, *Barbarians or Not: Epirus and Epirotes in Strabo's Geography*, 33 – 47.

Gligor Samardžić, *Zu Problemen der Ubikation des römischen Straßennetzes und der Raststätten Ad Zizio – Asamo in Süddalmatien*, 51 – 67.

Siniša Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13th and 14th century*, 69 – 86.

Jelena Mrgić, *Some Considerations on Woodland Resource in the Medieval Serbia and Bosnia*, 87 – 101.

Ema Miljković, *The Christian Sipahis in the Serbian Lands in the Second Half of the 15th century*, 103 – 119.

Jelena Paunović Štermenski, *David Urquhart and the Links of Serbia with the Ideas of the Polish Emigration*, 121 – 135.

Сузана Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889 – 1894). Проблеми и посебности политичкој развојка*, 137 – 166.

Aleksandar Rastović, *The English about Belgrade in the 19th and the Beginning of the 20th century*, 169 – 178.

Прилози

Александар Узелац, *Прилози за „Лексикон градова и њихова средњовековних српских земаља“*, 181 – 188.

Прикази

Mirko Obradović, Thomas Corsten (Ed.), Richard W. Catling (Assist. Ed.), Marijana Ricl (Associate Ed.), *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume V – A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia*, Oxford 2010, Pp. XXXVIII + 496, 189 – 195.

Марија Копривица, Тања Рибар, *Зајадне сѝране у средњовјековној босанској држави*, Београд 2010, 285 стр, 196 – 197.

Синиша Мишић, В. Алексић, *Живој и дело академика Михаила Динића*, Народни музеј у Пожаревцу и Центар за црквене студије, Пожаревац – Ниш 2009, 257 стр, 198 – 200.

Дејан Булић, Група аутора, *Лексикон љрагова и ѝрјова средњовековних срѝских земаља – ѝрема ѝисаним изворима*, редактор Синиша Мишић, Завод за уцбенике, Београд 2010, 362 стр, 201 – 202.

Vladimir Abramović, Saša Mišić, *Albania – friend and adversary: Yugoslav politics towards Albania 1924 – 1927*, Belgrade 2009, pp.261, 203 – 204.

Библиографија

Марија Вушковић, *Библиоѝрафија Србије за 2009. ѝодину*, 205 – 238.

2 (2011)

Чланци

Marijana Ricl, *Neokoroi in the Greek world*, 7 – 25.

Snežana Ferjančić, *A Note on the History of the Legion IV Flavia*, 27 – 36.

Драгиша Бојовић, *Зашиѝо је ѝлакао Свеѝиу Сава*, 37 – 44.

Vlada Stanković, *Comnenian Monastic Foundations in Constantinople: Questions of Method and Context*, 47 – 74.

Марија Копривица, *Проѝојој Прохор, свеѝиѝеник и власѝеличић на гечанском власѝелинѝиву у XIV веку*, 75 – 90.

Зорица Ђоковић, *Разлози ѝобуне Андроника IV Палеолоѝа 1373. ѝодине*, 91 – 104.

Vladimir Aleksić, *Medieval Vlach Soldiers and the Beginnings of Ottoman Voynuks*, 105 – 128.

Ema Miljković, *Who was rich and who was poor? Creation of the new Serbian „elite“ in the Serbian 15th century society*, 129 – 142.

Катарина Митровић, *Сремски викар Лука Наѝалис (1681 – 1720)*, 143 – 164.

Jelena Mrgić, *Criss – crossing the Danube with Marsigli*, 165 – 175.

Jovan Pešalj, *Nadzor i kontrola stranaca u 18. veku. Slučaj Hazburške monarhije*, 177 – 189.

Jelena Paunović Štermenski, *British Diplomacy and the Celebration of rhe Fiftieth Anniversary of the Second Serbian Uprising*, 191 – 203.

Danko Leovac, *Serbia and Russia During the Second Rule of Prince Miloš Obrenović (1858 – 1860)*, 205 – 219.

Aleksandar Rastović, *The Married Couple Dickinson – Berry on Serbia*, 221 – 230.

Прилози

Olga Zirojević, *Prilozi za istoriju privrede. I. Šta je boranija (buranija)? II. Putevi krom-pira*, 231 – 250.

Критике

Nikola Samardžić, *Kontraverze kontraverzi: Suočavanje s jugoslovenskim kontraverzama. Inicijativa naučnika*, 251 – 264.

Прикази

Nemanja Vujčić: Adrian Goldsworthy, *The Fall of the West. The Death of the Roman Superpower*, Phoenix publisher, London 2010, pp. X + 531 ; Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire*, Oxford 2005, XVI + 576 ; Bryan Ward – Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford 2006, pp. VI + 239, 265 – 272.

Nemanja Vujčić: Arjan Zuiderhoek, *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cembriidge 2009, pp. XVII + 186, 273 – 277.

Лариса Орлов: Ј. Кодер, *Византијски свет. Увод у историјску географију источної Медитерана током византијске епохе*, превео В. Станковић, Београд 2011, 303 стр, 278 – 280.

Владета Петровић: Десанка Ковачевић Којић, *Средњовековна Сребреница: XIV – XV вијек*, Посебна издања САНУ књ. 668, Одељење историјских наука књ. 29, Београд 2010, 312 стр, 281 – 284.

Naris Dajč: Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, eds., *The Peace of Passarowitz 1718*, West Lafayette: Purdue University Press, 2011, 310pp, 285 – 289.

Марија Вушкових: Ђорђе Микић, *Аустроугарска рајна волишника у Босни и Херцеговини 1914 – 1918*, Бања Лука: Независни универзитет 2011, 566 стр, 290 – 291.

Јелена Пауновић Штерменски: Радош Љушић, *Вујкина враћа: хроника војвођорскої села Исток, Део 1*, Београд 2011, 184 стр, 292 – 294.

Библиографија

Мирослав Поповић, *Библиографија Србије за 2010. годину*, 295 – 359.

3 (2012)

Чланци

Miroslava Mirković, *Missing Persons in Early History: Kinship and Power*, 9 – 23.

Marijana Ricl, *Sacrilege in a Sacred Forest?: New Interpretation of a Recently Published Inscription from Lycia*, 25 – 29.

- Mirko Obradović, *Demades' Embassies to Macedon and to the Macedonians in Plitarch*, 31 – 45.
- Vlada Stanković, *The Resounding Words: Observations on the Word – Choice and the Use of Metaphors by the Poet Known as Manganaios in the so-called De Mangans poems*, 47 – 59.
- Zorica Djoković, *When did the Byzantine Empire Become a Vassal State?*, 61 – 71.
- Марко Драшковић, *Почеци дома Гренвил. Просојографски и социјално – историјски ојлед*, 73 – 84.
- Милош Антоновић, *Ог Дукље до Зеџе: Србија и Зеџа крајем XII и у њрој љоловину XIII века*, 85 – 94.
- Синиша Мишић, *Дубраве у средњовековној Србији*, 95 – 103.
- Александра Фостиков, *Ковачки занай на тилу средњовековне Србије*, 105 – 126.
- Драгиша Бојовић, *Бојослужење у средњовековном граду*, 127 – 137.
- Марија Косић, *Venecija i Engleska nakon Kandijskog rata – alternativni putevi privrednog oporavka (1669 – 1675)*, 139 – 160.
- Irena Arsić, *Rudjer Bošković: Does Anyone Know Who His Father Is?*, 161 – 177.
- Naris Dajč, *Greece As Seen By British Contemporaries 1862 – 1863: The Beginning of the New Epoch in the Relations of Two Kingdoms*, 179 – 196.
- Сузана Рајић, *Краљевина Србија између сојсџивених и евројских љројивуречносџи: љолийички и кулџурни узори (1882 – 1903)*, 197 – 221.
- Александар Растовић, *TIMES о усџанку у Македонији 1903. љодине*, 223 – 241.
- Nikola Samardžić, *Post – conflict Belgrade: Cold War Heritage and the Global Challenge*, 243 – 254.

Прилози

- Александар Узелац – Бојана Радовановић, *Један ојис Београда и јуоисџиочне Евроје у енџлеској књижевносџи XV века*, 255 – 265.

Прикази

- Irena Ljubomirović: Danijela Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu – Studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, Službeni glasnik, Beograd 2012, 429 str, 267 – 271.
- Немања Вујчић: Иван Јордовић, *Сџари Грџи: љорџреџ једној народа*, Завод за уџбенике, Балканолошки институт САНУ, Београд 2011, 543 стр, 272 – 274.
- Немања Вујчић: Miroslava Mirković, *Municipium S(...). A Roman Town in the Central Balkans, Komini near Pljevlja, Montenegro*, BAR International Series 2357, Archaeopress, Oxford 2012, pp. IV + 86, 275 – 277.
- Miroslava Mirković: CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM (CIL) XVII/4, fasciculus secundus, nos. 230 – 572b, *Miliaria imperii Romani voluminis decimi septimi partis quartae, Illyricum et provinciae Europae Graeciae, fasciculus secundus miliaria provinciae Dalmatiae*, ediderunt Anne Kolb et Gerold Walser + adjuvante Ulrike Jansen, consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et

Brandenburgensis edita, curante Anne Kolb, Berolini, De Gruyter, MMXII, p. XXXVII – LV + 130 – 270, 278 – 281.

Onur Inal: Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*, Cembridge University Press 2011, 347 pp, 282 – 284.

In memoriam

Проф. др Милош Благојевић (1930 – 2012) – С. Мишић

Проф. др Арсен Ђуровић (1959 – 2012) – Љ. Димић, Eva Matthes

Библиографија

Мирослав Поповић, *Библиографија Србије за 2011. годину*, 293 - 361.

4 (2013)

Чланци

Miroslava Mirković, *Struggle for Power in Early Rome: To Kill the Twin Brother*, 7 – 21.

Александар Узелац, *Србија и мамелучки Ејипаји током XIII и XIV века*, 23 – 37.

Синиша Мишић, *Заселци у средњовековној Србији*, 39 – 49.

Александра Фостиков, *Занатлиство средњовековне Србије у светлости и шри новеље из XIV века*, 51 – 68.

Марија Косић, *Vuk Mandušić u venecijanskoj istoriografiji XVII veka*, 71 – 89.

Владимир Абрамовић, *Прилози биографији царског генерала грофа Одвијера, команданта Београда 1718 – 1722*, 91 – 99.

Haris Dajč, *European States at the Porte during Critical Years of the French Revolution (1792 – 1794)*, 101 – 122.

Сузана Рајић, *Велика Бриџанија и градско ишћање 1866/67 – Борба за Београд*, 123 – 140.

Jelena Paunović Štermenski, *Philip Hristic and Jovan Ristic – Two Brothers in Law in Serbian Statehood and Diplomacy*, 141 – 162.

Ana Petković, *The Opposition of USA Administration to the International Recognition of Slovenia and Croatia*, 165 – 182.

Dubravka Stojanović, *Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem*, 185 – 204.

Egidio Ivetić, *The Adriatic Sea as a Historical Region*, 205 – 216.

Nikola Samardžić, „*Cherchez la femme*“: *The Mother’s Role in Traditional Deviant Behavior in Pre-Modern Adriatic Hinterlands*, 217 – 226.

Прилози

Olga Zirojević, *Povratak mantije*, 229 – 231.

Прикази

- Danijela Stefanović: Maria Eugenia Aubet, *Commerce and colonization in the Ancient Near East* (English transl. by Mary Turton: first published 2007), Cambridge; New York, 2013, VII, 414 p., 233 – 235.
- Miroslava Mirković: Miloje Vasić, *Imperijalna i kolonijalna kovnica u Viminacijumu u vreme vladavine Trajana Decija (249 – 251)*, Arheološke monografije 20, Narodni muzej, Beograd 2012, 182 str., grafikoni 1 – 8, 236 – 239.
- Милена Репајић: Влада Станковић, *Краљ Милутиин (1282 – 1321)*, Фреска, Београд 2012, 164 стр, 240 – 242.
- Милан Војновић: Марија Копривица, *Појови и њројојови Српске цркве у средњем веку*, Центар за црквене студије и Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2012, стр. 351, 243 – 244.
- Vlada Stanković, L. Rădvan, *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities*, (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450), Brill, Leiden – Boston 2010, 245 – 247.
- Јелена Пауновић Штерменски: Радомир Ј. Поповић, *Аврам Пејронијевић*, Фреска, Београд 2012, 322 стр, 248 – 251.

Библиографија

- Мирослав Поповић, *Библиографија Србије за 2011. годину*, 253 - 329.

5 (2014)

Чланци

- Marijana Ricl, *Continuity and Change in Anatolian Cults: The Case of Lydian Confession – Inscriptions*, 7 – 21.
- Snežana Ferjančić, *Cohort V Callaecorum Lucensium and the Garrison of the Kosmaj Mines*, 23 – 31.
- Predrag Komatina, *Settlement of the Slavs in Asia Minor During the Rule of Justinian II and the Bishopric of Twy Gordoerby*, 33 – 41.
- Larisa Vilimonović, *Observations on the Text and Context of Anna Komnene's Alexiad*, 43 – 58.
- Александра А. Фостиков – Владета М. Петровић, *Прилози њроучавању војне улоге занатлија у средњовековној Србији*, 59 – 70.
- Владимир Алексић – Марија Копривица, *Црква Христоса Сјасисјеља (Дом Сјасов) и Жичи и Српска црква у средњем веку*, 71 – 91.
- Александар Узелац, *Папа Бонифације VIII, Magnus Miles Simon Rosi и краљ Сјефан Урош II Милутиин*, 93 – 103.
- Marija Kosić, „*Venetia, Citta' Nobilissima*“ kao izvor za demografsku istoriju Grada Venecije, 105 – 116.

- Danko Leovac, *Economic Thought And Reforms In the 1860s In Serbia and Greece: the Case of Kosta Cukić And Ioannis Soutsos*, 117 – 131.
- Vladimir Abramović – Milica Cicmil, *Into the **Terraincognita**: Conquest of Belgrade In 1688 In European Engravings*, 133 – 151.
- Dragan Tasić, *Duh tehnološkog progressa u delu Roberta Delonea u periodu rane moderne*, 153 – 162.
- Nikola Samardžić, *Istočna Evropa nakon 1989. i 2004: nova značenja i stvarni preobražaji*, 163 – 178.

Прикази

- Немања Вујчић, *Oto Luthar, Marjeta Šašel Kos, Nada Grošelj, Gregor Pobežin, Povest istorijske misli od Homera do 21. veka I – II, prevod sa slovenačkog Olga Vuković, Jelena Budimirović, Slađana Madžgalj, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci Novi Sad 2013, I 401 str, II 486 str*, 181 – 186.
- Лариса Вилимоновић, *В. Сїанковић, Пушовања кроз Византију, Службени гласник, Београд 2014, 369, 187 – 190.*
- Марија Копривица, *С. Мишић, Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века, Маџелан прес, Београд 2014, 191 – 194.*
- Danko Leovac, *Jelena Paunović Štermenski, David Urquhart the First British Diplomat in Serbia, Belgrade Academic Mind, 2014, 187p, 195 – 197.*

Библиографија

- Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2013. годину, 199–284.*

6 (2015)

Чланци

- Miroslava Mirković, *Acca Larentia: Myth and Model*, 7 – 21.
- Nemanja Vujčić, *A Letter of Hadrian to Naryka and The Perception of Greek Polis Under Roman Rule*, 23 – 47.
- Dragoljub Marjanović, *Seventh Ecumenical Council and Historical Reperesentations of Patriachal Succesions in Literature of the Late 8th and Early 9th Century Byzantium*, 49 – 67.
- Aleksandar Uzelac, *Foreign Soldiers in the Nemanjić State – A Critical Overview*, 69 – 89.
- Синиша Мишић, *Коњуси – љилої социјалној сїрукїури срїскої средњовековної грушїива*, 91 – 98.
- Владимир Алексић – Игор Стаменовић, *Црква св. Николе у Сїаничењу и срїско – буїарско разїраничење у Понишављу у XIII – XIVвеку*, 99 – 116.

- Марина Штетих, *Виногради на њосегима манастира Свети Арханђели код Призрена*, 119 – 128.
- Vladan Stanković, *The Location of Toponym „Fontana“ in Budva*, 129 – 139.
- Marija Kocić, *Trgovina Engleske sa Levantom u doba Velikog turskog rata (1683 – 1699)*, 141 – 154.
- Jelena Paunović, *Prince Milan's Visit to Constantinople in 1874. in the Eyes of Vladan Djordjevic and Philip Hristic*, 155 – 167.
- Melina Rokai, *Through Feminine Lens: Victorian and Edwardian Women Constructing the Image of Serbian Women in Their Travel Accunts*, 169 – 191.
- Горан Васин, *Појовима да кројимо кају – антиклерикализам српске политичке елите у Хазбуричкој монархији у другој половини 19. и почетком 20. века*, 193 – 214.
- Милан Радовановић, *Ционизам и израелитизам – зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948 – 1952)*, 215 – 249.
- Соња Радовић, *Посећа Јосипа Броза Тита НР Кини 1977. године*, 251 – 276.

Прикази

- Miroslava Mirković, N. Vujčić, *Gradovi Jonije pod rimskom vlašću (133.st.e. – 300.n.e.). Istorija, društvo, institucije, Filozofski fakultet Beograd, Beograd 2014, 309 str, 277 – 280.*
- Танита Бабовић, *Aleksandar Každan, Žil Konstabl, Vizantija – ljudi i moć, Beograd: Evoluta, 2009, 253 str, 281 - 286.*
- Marija Kocić, Tado Oršalić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću. Vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797. – 1914.), Sveučilište u Zadru, Zadar 2013, str. 322 (prikaz), 287 – 290.*

Библиографија

- Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2014. годину*, 291 – 376.

7 (2016)

Чланци

- Немања Вујчић, *Политика њрвих Антииониди њрема зајадним суседима*, 7 – 26.
- Катарина Митровић, *Католичка њарохија у Смедереву (16 – 17. век)*, 29 – 41.
- Владимир Алексић, *Великашко њорекло њрба кнеза Лазара*, 43 – 52.
- Александра Фостиков, *Прилој „Лексикону српској средњој века“: о јарини, клањњама, окроју и исјорку*, 53 – 62.
- Гордан Бојковић, *Жуја Ждрело*, 63 – 71.
- Владан Гавриловић, *Миџрације српској народа у Срем у време Аустро – џурској раја 1737 – 1739*, 73 – 85.

Марија Коцић, *Порџа и Северна Евроџа љоком љоследње фазе Великој северној раџа (1718 – 1721) кроз љризм у бриџанских инџереса*, 87 – 102.

Милош Ђорђевић, *Србија у лџиерџури немачкој љоворној љогручја 18. века*, 103 – 116.

Melina Rokai, *Re – Exsaming the Role Women of the French Revolution Adopted in Creation of the French Revolutionary State*, 117 – 130.

Прикази

Милош Милојевић: Александар Узелац, *Под сенком Пса. Таџари и јужнословенске земље у груој љоловини XIII века*, Београд: Утопија 2015, 321 стр, 131 – 132.

Јелена Пауновић Штерменски: *Радош Љушић, Анијожована истџориоџрафија 3*, Центар за српске студије Филозофског факултета, Београд 2016, 133 – 134.

Библиографија

Мирослав Поповић, *Библиоџрафија истџориоџрафије Србије за 2015. љодину*, 135 – 215.

8 (2017)

Чланци

Марија Копривица, *Посџављање иџумана у срџским манасџирима средњеј века*, 7 – 20.

Владимир Алексић, Душан Обрадовић, *Брачна љолиџика краља Милуџина и суб-коб Стефана Дечанској и Консџанџина*, 21 – 38.

Драгана Ј. Јањић, *Јелаке – истџорија и љредање*, 41 – 50.

Синиша Мишић, *Државносџи и државна уџрава у Зеџи Црнојевића*, 51 – 61.

Марија Коцић, *Разбојнишџиво у Далмаџији у доба љенералној љровидура Алвизеа Фоскарија (1777 – 1780)*, 63 – 84.

Jelena Paunović Štermenski, *Serbia and Austro – Hungary – Two Opposing State Concepts*, 85 – 100.

Melina Rokai, *A British Woman's View on the „Osmanli“ Women in the Late Nineteenth Century*, 101 – 115.

Haris Dajč, *Jews of Former Yugoslavia and Their Decline After Wars in Yugoslavia: Legal and Material Positions in Serbia, Croatia and Bosnia et Herzegovina 1991 – 2016*, 117 – 135.

Прикази

Филип Митричевић: Irving Finkel, *The Ark Before Noah. Decoding the Story of the Flood*, Hodder – Stoughton, London 2014, pp. 445, 137 – 142.

Кристиан Марков, Илона Czamanska, Jan Lesni, *Bitwa na Kosowym Polu 1389 (Илона Чаманска, Јан Лесни, Косовска биџка 1389. љодине)*, Poznan 2015, 245, 143 – 144.

Библиографија

Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2016. годину*, 145 - 215.

9 (2018)

Чланци

Александра Фостиков, *Биљна сировина и њена обрада на њиву средњовековне Србије*, 7 – 35.

Стела Гашпаровић, *Дубровчани у рудницима Копаоника у време десџоџа Стефана Лазаревића*, 37 – 57.

Ema Miljković, *Rethinking Process of Converting to Islam in the Balkans: Renegates – Welcomed Guests or Pillars of the State*, 59 – 71.

Melina Rokai, *Between Enmity, Rivalry and Alliance: Half a Century of the Swedish – Ottoman Relations*, 73 – 92.

Marija Kocić, *Britanska štampa o prilikama u Osmanskom carstvu uoči Drugog morejskog rata*, 93 – 108.

Milica Cicmil, *Ženski kulturni aktivizam u Rimu u XVIII veku: od salona do Akademije Arkadija*, 109 – 125.

Данко Леовац, *Кнежевина Србија у њреломним годинама (1854 – 1856) – од сџољних њриџисака до унуџрашњих раздора*, 127 – 145.

Прикази

Ненад Обрадовић: Дејан Јечменица, *Немањџи џруџоџ реда*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2018, 217 стр, 147 – 149.

Библиографија

Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2017. годину*, 151 - 227.

10 (2019)

Синиша Мишић, *Деценија Беоџрадскоџ историџскоџ џласника (БИГ)*, I – IV.

Виолета Михаџловић, *Библиографија Беоџрадскоџ историџскоџ џласника (БИГ)*, књиге 1 – 10 (2010 – 2019), IV – XXX.

Чланци

Драгоџуб Марјановић, *Два џисма Иџњаџиџа Ђакона џроџоноџариџу Теофилу и џаџриџарху Меџодиџу Цариџрадском*, 7 – 21.

Лариса Вилимоновић, *Полиџичко џеро цариџрадскоџ учењака: Теодор Прогром и „Иринин круџ”*, 23 – 43.

- Радивој Радић, *Византијски еп „џрича о четворорожним живоџињама“: између исмевања и вређања „сџранаца“*, 45 – 57.
- Катарина Митровић, *Помени бенедикџинских оџаџија на џодручју Барске архиеџискоџије у Лаџеранским реџисџрима џаџе Иноћенџија VII (1404–1406)*, 59 – 76.
- Александар Узелац, *Лазар Свеџџорац – срџски монах и часовничар између исџорије и мџта*, 77 – 90.
- Ема Миџковић, *Classification and Stratification of Population in the Ottoman Empire: Social and Confessional View*, 91 – 100.
- Nikola Samardžić, Marija Kocić, *Britain and Ottoman Empire During the War of the Quadruple Alliance (1718–1720)*, 101 – 112.
- Naris Dajč, *Lambros Cazzoni – a Greek Pirate or a Russian Privateer*, 113 – 122.
- Melina Rokai, *British Travel Narratives on the Balkans From the 18th Until the Beginning of the 20th Century and Their Perception of the Ethnic and Religious Groups Without the Nation State*, 123 – 136.
- Драгиша Бојовић, *Сведочансџтва Гриџорија Божовића о Косџи Пећанцу и њеџовом сџџрицу Авџи Мухамеду*, 139 – 147.

Прикази

- Синиша Мишић, *Од Акра до Консџанџиноџол: џеџ средновековни џџраџија за исџамско – хрисџџјанскиџе Взаимоџношения*, 149 – 152.
- Миломир Максимовић, *Шумаџија у XV веку: колекџивна моноџрафија*, 153 – 156.
- Владан Д. Станковић, *Црквене Сџџџџје 16/1, Црквене Сџџџџје 16/2*, 157 – 169.

Библиографија

- Мирослав Поповић, *Библиџрафија исџориџрафије Србије за 2018. џџдину*, 171 – 252.

САРАДНИЦИ ЧАСОПИСА

Владимир Абрамовић

- Saša Mišić, *Albania – friend and adversary: Yugoslav politics towards Albania 1924 – 1927*, Belgrade 2009, pp.261, 1 (2010) 203 – 204. [Приказ]
- Прилози биоџрафију царскоџ генерала џрофа Оџвијера, команданџа Беоџрага 1718 – 1722*, 4 (2013) 91 – 99.
- Into the Terraincognita: Conquest of Belgrade In 1688 In European Engravings*, 5 (2014) 133 – 151. [коаџтор М. Циџмил]

Владимир Алексић

- Medieval Vlach Soldiers and the Beginnings of Ottoman Voynuks*, 2 (2011) 105 – 128.

Црква Христїа Сїасиїеља (Дом Сїасов) и Жичи и Срїска црква у средњем веку, 5 (2014) 71 – 91. [коаутор М. Копривица]

Црква св. Николе у Сїаничењу и срїско – буїарско разїраничење у Понишављу у XIII – XIVвеку, 6 (2015) 99 – 116. [коаутор И. Стаменовић]

Великашко ѱорекло їрба кнеза Лазара, 7 (2016) 43 – 52.

Брачна ѱолийїика краља Милуїїина и сукоб Сїефана Дечанскої и Консїанїїина, 8 (2017) 21 – 38. [коаутор Д. Обрадовић]

Милош Антоновић

Од Дукље до Зеїе: Србија и Зеїа крајем XII и у їрвој ѱоловини XIII века, 3 (2012) 85 – 94.

Ирена Арсић

Rudjer Bošković: Does Anyone Know Who His Father Is?, 3 (2012) 161 – 177.

Танига Бабовић

Aleksandar Každan, Žil Konstabl, Vizantija – ljudi i moć, Beograd: Evoluta, 2009, 253 str., 6 (2015) 281 - 286. [Приказ]

Гордан Бојковић

Жуїа Ждрело, 7 (2016) 63 – 71.

Драгиша Бојовић

Зашїо је їлакао Свеїїи Сава, 2 (2011) 37 – 44.

Боїослужење у средњовековном їраду, 3 (2012) 127 – 137.

Сведочансїва Гриїорија Божовића о Косїи Пећанцу и њеїовом сїрицу Авди Мухамеду, 10 (2019) 139 – 147.

Дејан Булић

Група аутора, *Лексикон їрадова и їрїова средњовековних срїских земаља – їрема їисаним изворима*, редактор Синиша Мишић, Завод за уџбенике, Београд 2010, 362 стр, 1 (2010) 201 – 202. [Приказ]

Горан Васин

Пойовима да кројимо каїу – анїїиклерикализам срїске ѱолийїичке елийїе у Хазбуришкој монархији у друїој ѱоловини 19. и ѱочейком 20. века, 6 (2015) 193 – 214.

Лариса Вилимоновић

Observations on the Text and Context of Anna Komnene's Alexiad, 5 (2014) 43 – 58.

В. Сїанковић, Пуїїовања кроз Визанїїију, Службени їласник, Беоїрад 2014, 369, 5 (2014) 187 – 190. [Приказ]

Полийїичко їеро цариїрадскої учењака: Теодор Прогром и „Иринин круї”, 10 (2019) 23 – 43.

Милан Војновић

Марија Копривица, *Појови и њројојојови Српске цркве у средњем веку*, Центар за црквене студије и Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2012, стр. 351, 4 (2013) 243 – 244. [Приказ]

Немања Вујчић

Adrian Goldsworthy, *The Fall of the West. The Death of the Roman Superpower*, Phoenix publisher, London 2010, pp. X + 531 ; Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire*, Oxford 2005, XVI + 576 ; Bryan Ward – Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford 2006, pp. VI + 239, 2 (2011) 265 – 272. [Приказ]

Arjan Zuiderhoek, *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cembbridge 2009, pp. XVII + 186, 2 (2011) 273 – 277. [Приказ]

Иван Јордовић, *Сѝари Грци: њорѝреѝ једној нарога*, Завод за уѝбенике, Балканолошки институт САНУ, Београд 2011, 543 стр, 3 (2012) 272 – 274. [Приказ]

Miroslava Mirković, *Municipium S(...). A Roman Town in the Central Balkans, Komini near Pljevlja, Montenegro*, BAR International Series 2357, Archaeopress, Oxford 2012, pp. IV + 86, 3 (2012) 275 – 277. [Приказ]

Oto Luthar, Marjeta Šašel Kos, Nada Grošelj, Gregor Pobežin, *Povest istorijske misli od Homera do 21. veka I – II, prevod sa slovenačkog Olga Vuković, Jelena Budimirović, Slađana Madžgalj, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci Novi Sad 2013, I 401 str, II 486 str, 5 (2014) 181 – 186. [Приказ]*

A Letter of Hadrian to Naryka and The Perception of Greek Polis Under Roman Rule, 6 (2015) 23 – 47.

Полиѝика ѝрвих Анѝиѝонида ѝрема заѝагним сусегима, 7 (2016) 7 – 26.

Марија Вушковић

Марија Вушковић, *Библиографија Србије за 2009. годину*, 1 (2010) 205 – 238.

Ђорђе Микић, *Аустѝроуѝрска раѝна ѝолиѝика у Босни и Херѝеѝовини 1914 – 1918*, Бања Лука: Независни универзитет 2011, 566 стр, 2 (2011) 290 – 291. [Приказ]

Владан Гавриловић

Миѝрације српској нарога у Срем у време Аустѝро – ѝурској раѝа 1737 – 1739, 7 (2016) 73 – 85.

Стела Гашпаровић

Дубровчани у рудницима Коѝаоника у време десѝоѝа Сѝефана Лазаревића, 9 (2018) 37 – 57.

Харис Дајч

Charles Ingraо, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, eds., *The Peace of Passarowitz 1718*, West Lafayette: Purdue University Press, 2011, 310pp, 2 (2011) 285 – 289. [Приказ]

Greece As Seen By British Contemporaries 1862 – 1863: The Beginning of the New Epoch in the Relations of Two Kingdoms, 3 (2012) 179 – 196.

European States at the Porte during Critical Years of the French Revolution (1792 – 1794), 4 (2013) 101 – 122.

Jews of Former Yugoslavia and Their Decline After Wars in Yugoslavia: Legal and Material Positions in Serbia, Croatia and Bosnia et Herzegovina 1991 – 2016, 8 (2017) 117 – 135.

Lambros Cazzoni – a Greek Pirate or a Russian Privateer, 10 (2019) 113 – 122.

Марко Драшковић

Почеци дома Гренвил. Просојоџрафски и социјално – истџоријски оџлед, 3 (2012) 73 – 84.

Зорица Ђоковић

Разлози џобуне Анџроника IV Палеолоџа 1373. џодине, 2 (2011) 91 – 104.

When did the Byzantine Empire Become a Vassal State?, 3 (2012) 61 – 71.

Милош Ђорђевић

Србија у лиџератури немачкоџ џоворноџ џогручја 18. века, 7 (2016) 103 – 116.

Олга Зиројевић

Prilozi za istoriju privrede. I. Šta je boranija (buranija)? II. Putevi krompira, 2 (2011) 231 – 250.

Povratak mantije, 4 (2013) 229 – 231.

Егидио Иветић

The Adriatic Sea as a Historical Region, 4 (2013) 205 – 216.

Онур Инал

Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*, Cambridge University Press 2011, 347 pp, 3 (2012) 282 – 284. [Приказ]

Драгана Јањић

Јелаке – истџорија и џредање, 8 (2017) 41 – 50.

Предраг Коматина

Settlement of the Slavs in Asia Minor During the Rule of Justinian II and the Bishopric, 5 (2014) 33 – 41.

Марија Копривица

Тања Рибар, *Зайадне сџране у средњџвјековноџ босанскоџ држави*, Београд 2010, 285 стр, 1 (2010) 196 – 197. [Приказ]

Проџојоџ Прохор, свешџеник и власџеличић на дечанском власџелинсџву у XIV веку, 2 (2011) 75 – 90.

Црква Христѡа Сѡасиѡеља (Дом Сѡасов) и Жичи и Срѡска црква у средњем веку, 5 (2014) 71 – 91. [коаутор В. Алексић]

С. Мишић, Историјска географија срѡских земаља од 6. до ѡоловине 16. века, Маѡелан ѡрес, Београд 2014, 5 (2014) 191 – 194. [Приказ]

Посѡављање иѡумана у срѡским манастирима средњега века, 8 (2017) 7 – 20.

Марија Коцић

Venecija i Engleska nakon Kandijskog rata – alternativni putevi privrednog опоравка (1669 – 1675), 3 (2012) 139 – 160.

Vuk Mandušić u veneciјanskoј istoriografiji XVII veka, 4 (2013) 71 – 89.

„Venetia, Citta’ Nobilissima“ kao izvor za demografsku istoriju Grada Venecije, 5 (2014) 105 – 116.

Trgovina Engleske sa Levantom u doba Velikog turskog rata (1683 – 1699), 6 (2015) 141 – 154.

Tado Oršalić, Voјna Dalmacija u 19. stoljeću. Voјska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797. – 1914.), Sveučilište u Zadru, Zadar 2013, str. 322 (prikaz), 6 (2015) 287 – 290. [Приказ]

Порѡа и Северна Евроѡа ѡоком ѡоследње фазе Великој северној раѡа (1718 – 1721) кроз ѡризму бриѡанских инѡереса, 7 (2016) 87 – 102.

Разбојничѡтво у Далмацији у доба ѡенералној ѡровидура Алвизеа Фоскарија (1777 – 1780), 8 (2017) 63 – 84.

Britanska štampa o prilikama u Osmanskom carstvu uoči Drugog moreјskog rata, 9 (2018) 93 – 108.

Britain and Ottoman Empire During the War of the Quadruple Alliance (1718–1720), 10 (2019) 101 – 112. [коаутор Н. Самарѡић]

Данко Леовац

Serbia and Russia During the Second Rule of Prince Miloš Obrenović (1858 – 1860), 2 (2011) 205 – 219.

Economic Thought And Reforms In the 1860s In Serbia and Greece: the Case of Kosta Cukić And Ioannis Soutsos, 5 (2014) 117 – 131.

Jelena Raunović Štermenski, David Urquhart the First British Diplomat in Serbia, Belgrade Academic Mind, 2014, 187p, 5 (2014) 195 – 197. [Приказ]

Кнежевина Србија у ѡреломним ѡодинама (1854 – 1856) – од сѡољних ѡриѡисака до унуѡрашњих раздора, 9 (2019) 127 – 145.

Ирена Љубомировић

Danijela Stefanović, I beše poput ptice u kavezu – Studija o istoriji i kulturi Starog istoka, Službeni glasnik, Beograd 2012, 429 str, 3 (2012) 267 – 271. [Приказ]

Миломир Максимовић

Шумадија у XV веку: колекѡивна моноѡрафија, 10 (2019) 153 – 156. [Приказ]

Драгољуб Марјановић

Seventh Ecumenical Council and Historical Reperesentations of Patriachal Succesions in Literature of the Late 8th and Early 9th Century Byzantium, 6 (2015) 49 – 67.

Два њисма Ињайија Ђакона ѡројноијарију Теофилу и ијиријарху Методију Цариградском, 10 (2019) 7 – 21.

Кристиан Марков

Plona Czamanska, Jan Lesni, Bitwa na Kosowym Polu 1389 (Илона Чаманска, Јан Лесни, Косовска битка 1389. године), Poznan 2015, 245, 8 (2017) 143 – 144. [Приказ]

Ема Миљковић

The Christian Sipahis in the Serbian Lands in the Second Half of the 15th century, 1 (2010) 103 – 119.

Who was rich and who was poor? Creation of the new Serbian „elite“ in the Serbian 15th century society, 2 (2011) 129 – 142.

Rethinking Process of Converting to Islam in the Balkans: Renegates – Welcomed Guests or Pillars of the State, 9 (2018) 59 – 71.

Classifi cation and Stratifi cation of Population in the Ottoman Empire: Social and Con- fessional View, 10 (2019) 91 – 100.

Милош Милојевић

Александар Узелац, Под сенком Пса. Тајари и јужнословенске земље у другој ѡоло- вину XIII века, Београд: Утопија 2015, 321 стр, 7 (2016) 131 – 132. [Приказ]

Мирослава Мирковић

Missing Persons in Early History: Kinship and Power, 3 (2012) 9 – 23.

CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM (CIL) XVII/4, fasciculus secundus, nos. 230 – 572b, *Miliaria imperii Romani voluminis decimi septimi partis quartae, Illyricum et provinciae Europae Graeciae, fasciculus secundus miliaria provinciae Dalmatiae*, ediderunt Anne Kolb et Gerold Walser + adiuvante Ulrike Jansen, consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis edita, curante Anne Kolb, Berolini, De Gruyter, MMXII, p. XXXVII – LV + 130 – 270, 3 (2012) 278 – 281. [Приказ]

Struggle for Power in Early Rome: To Kill the Twin Brother, 4 (2013) 7 – 21.

Miloje Vasić, Imperijalna i kolonijalna kovnica u Viminacijumu u vreme vladavine Tra- jana Decija (249 – 251), Arheološke monografije 20, Narodni muzej, Beograd 2012, 182 str., grafikoni 1 – 8, 4 (2013) 236 – 239. [Приказ]

Acca Larentia: Myth and Model, 6 (2015) 7 – 21.

N. Vujčić, Gradovi Jonije pod rimskom vlašću (133.st.e. – 300.n.e.). Istorija, društvo, institucije, Filozofski fakultet Beograd, Beograd 2014, 309 str, 6 (2015) 277 – 280. [Приказ]

Филип Митричевић

Irving Finkel, *The Ark Before Noah. Decoding the Story of the Flood*, Hodder – Stoughton, London 2014, pp. 445, 8 (2017) 137 – 142. [Приказ]

Катарина Митровић

Сремски викар Лука Најџалис (1681 – 1720), 2 (2011) 143 – 164.

Католичка парохија у Смедереву (16 – 17. век), 7 (2016) 29 – 41.

Помени бенедиктинских опатија на подручју Барске архиепископије у Лајпциганским реинститутима папе Иноћентија VII (1404–1406), 10 (2019) 59 – 76.

Синиша Мишић

Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13th and 14th century, 1 (2010) 69 – 86.

В. Алексић, *Животи и дело академика Михаила Динића*, Народни музеј у Пожаревцу и Центар за црквене студије, Пожаревац – Ниш 2009, 257 стр, 1 (2010) 198 – 200. [Приказ]

Дубраве у средњовековној Србији, 3 (2012) 95 – 103.

Заселци у средњовековној Србији, 4 (2013) 39 – 49.

Коњуси – њилој социјалној стурктури српској средњовековној друштва, 6 (2015) 91 – 98.

Државности и државна управа у Зејни Црнојевића, 8 (2017) 51 – 61.

Од Акра до Константинопол: њеј средновековни љракџаџа за исламско – хришћанскије Взаимооношения, 10 (2019) 149 – 152. [Приказ]

Виолета Михајловић

Библиографија Београдској историјској гласника (БИГ), књиге 1 – 10 (2010 – 2019), 10 (2019) IV – XXX.

Јелена Мргич

Some Considerations on Woodland Resource in the Medieval Serbia and Bosnia, 1 (2010) 87 – 101.

Criss – crossing the Danube with Marsigli, 2 (2011) 165 – 175.

Душан Обрадовић

Брачна џолиџика краља Милуџина и сукоб Стефана Дечанској и Константиџина, 8 (2017) 21 – 38. [коаутор В. Алексић]

Мирко Обрадовић

Barbarians or Not: Epirus and Epirotes in Strabo's Geography, 1 (2010) 33 – 47.

Thomas Corsten (Ed.), Richard W. Catling (Assist. Ed.), Marijana Ricl (Associate Ed.), *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume V – A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia*, Oxford 2010, Pp. XXXVIII + 496, 1 (2010) 189 – 195. [Приказ]

Demades' Embassies to Macedon and to the Macedonians in Plitarch, 3 (2012) 31 – 45.

Ненад Обрадовић

Дејан Јечменица, *Немањићи другої реда*, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2018, 217 стр, 9 (2018) 147 – 149. [Приказ]

Лариса Орлов

Ј. Кодер, *Византијски свеї. Увод у историјску географију источної Медитерана током византијске епохе*, превео В. Станковић, Београд 2011, 303 стр, 2 (2011) 278 – 280. [Приказ]

Јелена Пауновић Штерменски

David Urquhart and the Links of Serbia with the Ideas of the Polish Emigration, 1 (2010) 121 – 135.

British Diplomacy and the Celebration of the Fiftieth Anniversary of the Second Serbian Uprising, 2 (2011) 191 – 203.

Радош Љушић, *Вујкина враїа: хроника њогорскої села Исїок, Део 1*, Београд 2011, 184 стр, 2 (2011) 292 – 294. [Приказ]

Philip Hristic and Jovan Ristic – Two Brothers in Law in Serbian Statehood and Diplomacy, 4 (2013) 141 – 162.

Радомир Ј. Поповић, *Аврам Пеїронијевић*, Фреска, Београд 2012, 322 стр, 4 (2013) 248 – 251. [Приказ]

Prince Milan's Visit to Constantinople in 1874. in the Eyes of Vladan Djordjevic and Philip Hristic, 6 (2015) 155 – 167.

Радош Љушић, *Аниажована историографија 3*, Центар за српске студије Филозофског факултета, Београд 2016, 7 (2016) 133 – 134. [Приказ]

Serbia and Austro – Hungary – Two Opposing State Concepts....., 8 (2017) 85 – 100.

Ана Петковић

The Opposition of USA Administration to the International Recognition of Slovenia and Croatia, 4 (2013) 165 – 182.

Владета Петровић

Десанка Ковачевић Којић, *Средњовековна Сребреница: XIV – XV вијек*, Посебна издања САНУ књ. 668, Одељење историјских наука књ. 29, Београд 2010, 312 стр, 2 (2011) 281 – 284. [Приказ]

Прилої њроучавању војне улоге занавилија у средњовековној Србији, 5 (2014) 59 – 70. [коаутор А. Фостиков]

Јован Пешаљ

Nadzor i kontrola stranaca u 18. veku. Slučaj Hazburške monarhije, 2 (2011) 177 – 189.

Мирослав Поповић

Библиографија Србије за 2010. годину, 2 (2011) 295 – 237.

Библиографија Србије за 2011. годину, 3 (2012) 293 – 359.

Библиографија Србије за 2012. годину, 4 (2013) 253 - 361.

Библиографија историографије Србије за 2013. годину, 5 (2014) 199 – 284.

Библиографија историографије Србије за 2014. годину, 6 (2015) 291 – 376.

Библиографија историографије Србије за 2015. годину, 7 (2016) 135 - 215.

Библиографија историографије Србије за 2016. годину, 8 (2017) 145 - 215.

Библиографија историографије Србије за 2017. годину, 9 (2018) 151 - 227.

Библиографија историографије Србије за 2018. годину, 10 (2019) 171 – 252.

Радивој Радић

Византијски еп „Ирича о четиороножним животињама“: између исмевања и вређања „сиранаца“, 10 (2019) 45 – 57.

Бојана Радовановић

Један опис Београда и југоисточне Европе у енглеској књижевности XV века, 3 (2012) 255 – 265. [коаутор А. Узелац]

Милан Радовановић

Ционизам и прајмајизам – зашто су се југословенски Јервеји иселили у Израел? (1948 – 1952), 6 (2015) 215 – 249.

Соња Радовић

Посета Јосипа Броза Тита НР Кине 1977. године, 6 (2015) 251 – 276.

Сузана Рајић

Примена парламентаризма у Србији (1889 – 1894). Проблеми и посебности политичкој развојка, 1 (2010) 137 – 166.

Краљевина Србија између социјалних и европских противречности: политички и културни узор (1882 – 1903), 3 (2012) 197 – 221.

Велика Британија и градско питање 1866/67 – Борба за Београд, 4 (2013) 123 – 140.

Александар Растовић

The English about Belgrade in the 19th and the Beginning of the 20th century, 1 (2010) 169 – 178.

The Married Couple Dickinson – Berry on Serbia, 2 (2011) 221 – 230.

TIMES о устанку у Македонији 1903. године, 3 (2012) 223 – 241.

Милена Репajiћ

Влада Станковић, Краљ Милушин (1282 – 1321), Фреска, Београд 2012, 164 стр, 4 (2013) 240 – 242. [Приказ]

Маријана Рицл

Neokoroi in the Greek world, 2 (2011) 7 – 25.

Sacrilege in a Sacred Forest?: New Interpretation of a Recently Published Inscription from Lycia, 3 (2012) 25 – 29.

Continuity and Change in Anatolian Cults: The Case of Lydian Confession – Inscriptions, 5 (2014) 7 – 21.

Мелина Рокаи

Through Feminine Lens: Victorian and Edwardian Women Constructing the Image of Serbian Women in Their Travel Accunts, 6 (2015) 169 – 191.

Re – Examining the Role Women of the French Revolution Adopted in Creation of the French Revolutionary State, 7 (2016) 117 – 130.

A British Woman’s View on the „Osmanli“ Women in the Late Nineteenth Century, 8 (2017) 101 – 115.

Between Enmity, Rivalry and Alliance: Half a Century of the Swedish – Ottoman Relations, 9 (2018) 73 – 92.

British Travel Narratives on the Balkans From the 18th Until the Beginning of the 20th Century and Th eir Perception of the Ethnic and Religious Groups Without the Nation State, 10 (2019) 123 – 136.

Глигор Самарџић

Zu Problemen der Ubikation des römischen Straßennetzes und der Raststätten Ad Zizio – Asamo in Süddalmatien, 1 (2010) 51 – 67.

Никола Самарџић

Идеје за српску историју: обрасци и њо себности, 1 (2010) 7 – 21.

Kontraverze kontraverzi: Suočavanje s jugoslovenskim kontraverzama. Inicijativa nauč-nika, 2 (2011) 251 – 264.

Post – conflict Belgrade: Cold War Heritage and the Global Challenge, 3 (2012) 243 – 254.

„Cherchez la femme“: The Mother’s Role in Traditional Deviant Behavior in Pre-Modern Adriatic Hinterlands, 4 (2013) 217 – 226.

Istočna Evropa nakon 1989. i 2004: nova značenja i stvarni preobražaji, 5 (2014) 163 – 178.

Britain and Ottoman Empire During the War of the Quadruple Alliance (1718–1720), 10 (2019) 101 – 112. [коаутор М. Коџић]

Игор Стаменовић

Црква св. Николе у Сињаничењу и српско – бујарско разграничење у Понишављу у XIII – XIVвеку, 6 (2015) 99 – 116. [коаутор В. Алексић]

Влада Станковић

Comnenian Monastic Foundations in Constantinople: Questions of Method and Context, 2 (2011) 47 – 74.

The Resounding Words: Observations on the Word – Choice and the Use of Metaphors by the Poet Known as Manganeios in the so-called De Mangans poems, 3 (2012) 47 – 59.

L. Rădvan, *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities*, (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450), Brill, Leiden – Boston 2010, 4 (2013) 245 – 247. [Приказ]

Владан Станковић

The Location of Toponym „Fontana“ in Vidva, 6 (2015) 129 – 139.

Црквене Службује 16/1, Црквене Службује 16/2, 10 (2019) 157 – 169. [Приказ]

Данијела Стефановић

Maria Eugenia Aubet, *Commerce and colonization in the Ancient Near East* (English transl. by Mary Turton: first published 2007), Cambridge; New York, 2013, VII, 414 p., 4 (2013) 233 – 235. [Приказ]

Дубравка Стојановић

Sećanje protiv istorije. Udžbenici istorije kao globalni problem, 4 (2013) 185 – 204.

Драган Тасић

Duh tehnološkog progressa u delu Roberta Delonea u periodu rane moderne, 5 (2014) 153 – 162.

Александар Узелац

Прилози за „Лексикон градова и њихова средњовековних српских земаља“, 1 (2010) 181 – 188.

Један опис Београда и југоисточне Европе у енглеској књижевности XV века, 3 (2012) 255 – 265. [коаутор Б. Радовановић]

Србија и мамелучки Етиопија током XIII и XIV века, 4 (2013) 23 – 37.

Папа Бонифације VIII, Magnus Miles Simon Rosi и краљ Стефан Урош II Милутићин, 5 (2014) 93 – 103.

Foreign Soldiers in the Nemanjić State – A Critical Overview, 6 (2015) 69 – 89.

Лазар Светогорац – српски монах и часовничар између историје и мита, 10 (2019) 77 – 90.

Снежана Ферјанчић

A Note on the History of the Legion IV Flavia, 2 (2011) 27 – 36.

Cohort V Callaecorum Lucensium and the Garrison of the Kosmaj Mines, 5 (2014) 23 – 31.

Александра Фостиков

Ковачки занат на тлу средњовековне Србије, 3 (2012) 105 – 126.

Занайсливо средњовековне Србије у светлослици чети ивеле из XIV века, 4 (2013) 51 – 68.

Прилои ироућавању војне улоге занайлија у средњовековној Србији, 5 (2014) 59 – 70. [коаутор В. Петровић]

Прилои „Лексикону српској средњеј века“: о јарини, клаињама, окроју и ипорку, 7 (2016) 53 – 62.

Биљна сировина и њена обрада на тлу средњовековне Србије, 9 (2018) 7 – 35.

Милица Цицмил

*Into the **Terraincognita**: Conquest of Belgrade In 1688 In European Engravings*, 5 (2014) 133 – 151. [коаутор В. Абрамовић]

Ženski kulturni aktivizam и Rimi и XVIII веку: од салона до Академије Аркадија, 9 (2018) 109 – 125.

Марина Шгетић

Виногради на иоседима манасицира Свети Арханђели код Призрена, 6 (2015) 119 – 128.

Чланци / Papers

УДК: 271.2:929 Игњатије Ђакон(047.53)
271.2-526.62-1(495.02)“08”
ID БРОЈ: 280794124
Изворни научни чланак
Рад примљен: 04. 10. 2019.
Рад прихваћен: 29. 10. 2019.

Драгољуб Марјановић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за историју

Чика Љубина 18-20, Београд

dragoljub.marjaovic@f.bg.ac.rs

ДВА ПИСМА ИГЊАТИЈА ЂАКОНА ПРОТОНОТАРИЈУ ТЕОФИЛУ И ПАТРИЈАРХУ МЕТОДИЈУ ЦАРИГРАДСКОМ*

У два писма, протонотарију Теофилу и патријарху Методију Цариградском, Игњатије Ђакон, бивши митрополит Никеје, који је пао у јерес иконоборства, тражи да му се врати књига Јеванђеље коју је наследио од свог брата. Након анализе два писма, литерарног поступка писца и алузија које прави, а узимајући у обзир и друга писма из Игњатијеве разноврсне кореспонденције, произилази да је Игњатије заправо искористио прилику и повод да промовише себе пред патријархом као крајње одану личност идеалима иконопоштовања и Победе Православља након 843. године.

Кључне речи: *иконаборство, православље, црква, епископологија, патријарси, Тарасије, Никифор, Методије.*

Византијско друштво половином 9. века се налазило на специфичној прекретници. Смрћу цара Теофила 842. године коначно су се створили услови за званично успостављање култа икона – религијске праксе византијске ортодоксије која је уз строго еклисиолошке проблеме и питања хришћанске догматике у ширем контексту баштило идеју учености и

* Резултат рада на пројекту: „Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века” (177015)

световног образовања.¹ Већ следеће, 843. године, у Цариграду је одржан сабор под председавањем цариградског патријарха Методија и уз подршку и покровитељство царице Теодоре,² удовице последњег иконоборачког цара Теофила.³ Црквена и световна власт у Византији су поново налазили заједничке путеве у решавању еклисијалних проблема који су увек били у тесној вези и са државним питањима.

Нешто раније, почетком истог века, за време кратког периода иконопоштоватељске обнове (787 – 815), очигледно образовани клирик цркве Свете Софије – ђакон Стефан, писац житија Светог Стефана Новог, изразио је у уводу свог дела разлоге и мотиве због којих се посветио писању. Поред уобичајених топоса, о наручиоцу дела, и значају чувања од заборавља мученичких подвига, у овом случају мученикове борбе за поштовање икона, Стефан је оставио и интересантну, рекло би се успутну опаску која у себи заправо скрива и изражава врло комплесну идеју спреге и прожимања свештеног и световног, где се свештено изображава чак и у речима књиге у којима се описују дела светитеља:

Добро је, праведно, и прихватљиво од свих који су се определили да практикују побожност, према божанственој речи великог Павла, присаједињавати се успомени на свете, као што и песма оног (Давида) говори: *Сећање њраведних са њохвалама и њраведнима њриличи њохвала*.⁴ Шта више, колико су њихове вечне врлине и подвизи због икона и за читав свет пожељне и приличне, толико је свето и побожно да се њихова дела приповедају у књигама. Јер обоје, иконе и књиге, обраћајући се виду и слуху, нас узносе ка врлинама прототипа и ка ревности по Богу, и у њима се испуњава ово пророштво Светог Писма: *њокажи ми своје лице, дај ми да чујем њвој ѓлас*.⁵

1 За опадање световног образовања у Византији уочи прве иконокластичке кризе cf. Nikephoros, *Short history*, §52, 1-7. и значајно субјективнију иконопоштоватељску слику истог процеса: Theophanes, *Chronicle*, 405, 12-14. Mango, 1975; Treadgold, 1979; Ševčenko 1992.

2 О овим догађајима говоре нешто познији византијски писци, попут Теофановог Настављача у четвртој књизи која описује владавину Михаила III, Cf. Theophanes Continuatus, IV, 148. §1 – 161. §11.; и Јосиф Генесије у четвртој књизи посвећеној владавини Михаила III и Василија I, Cf. Iosephi Genesii, IV, §2 – §3.

3 За владавину овог, последњег у низу, иконоборачког цара, види: Brubaker, Haldon, 2011, 392-404; Codoñer, 2014.

4 Псал., 32, 1.

5 Stephen the Deacon, *Life of Stephen the Younger*, §2, 1 – 11. Кратак пасус сведочи не само о учености Стефана Ђакона, већ и о његовој способности примене езгезезе у апологетске сврхе, и у том смислу он ствара једну врло специфичну паралелу и поређење између визуелног и фонетског, иконе и књиге (које су се вероватно и у 9. веку читале на глас), користећи се и прикладним местима старозаветне поетике, у овом случају Песмом над песмама (Пес.:2, 14). (Magdalino, Nelson, 2010, 1 – 38).

Овакво схватање књиге и писања *историје* – подједнако световног и житијног жанра, у времену када је патријарашки трон Цариградске цркве држао Никифор, и сам писац *Крајке историје*, под којим је Стефан Ђакон састављао житије Светог Стефана Новог, сведочи управо о високом ступњу културе и образованости Византинаца иконопоштоватеља, а може се као идеја слободно применити и на жанр епистографије, што ћемо даље показати на примеру Игњатијевих писама.⁶ Све поменуто представља одлику једног специфичног круга људи првог постиконокластичког периода, која ће сукцесијом *учишћеља* и *ученика* успети да половином 9. века изнесе победу православног иконопоштовања и специфичног световњачког односа према образовању и односа према учености која није сматрана препреком у стицању хришћанских врлина. Део таквог друштва које се формирало у Цариграду крајем 8. и почетком 9. века био је и Игњатије Ђакон – писац житија двојице патријараха Цариградске цркве – Тарасија и Никифора, који су установили прву победу иконопоштовања на Седмом васељенском сабору и утемељили идејне основе теологије иконопоштовања у Византији на почетку 9. века. Игњатије Ђакон је у току своје црквене каријере међутим доживео обнову иконоборства под царем Лавом V у којој је донекле и сам учествовао као иконоборачки митрополит Никеје, пишући чак и *иконаборачко* житије светог Георгија Амастридског.⁷ За разлику од његовог савременика и покровитеља, патријарха Никифора, који је за своје исповедање икона претрпео смрт у прогонству, његов клирик и ученик Игњатије, попут многих других цариградских свештеника, монаха и епископа, је подлегао под притисцима царске власти и прихватио *царску дојму* иконоборства убрзо по њеном поновном успостављању као званичне црквене идеологије Византијског царства. За ову услугу царској власти постављен је за митрополита Никеје 815. године, значајне епископије која је гравитирала царској престоници.⁸ Ипак, Игњатије Ђакон је представљао значајну фигуру културних кругова византијског друштва половине 9. века и као такав је био препознат нешто касније, у 10. веку, па је тако ушао и у знаменити прегледа класичне хеленске и ромејске културе и књижевности познат под именом Суидин Лексикон.⁹ У Лексикону се Игњатије помиње као: *ђакон и скевофилак Велике*

6 За структуру *Крајке историје* као и Никифоров историографски приступ у стварању слике византијске прошлости и идејама које је у свој наратив уклопио у ширем контексту еклисиолошке проблематике коју је постављало иконоборство на релацији односа Цркве и Царства, види: Marjanović, 2017, 65-82 et passim.

7 Ševčenko, 1977, 120 – 125.

8 Pratsch, 2000, 82-101; Mango, 1997, 3-18.

9 Kazhdan, 1991, 1930-1931.

Цркве Цариградске, бивши¹⁰ митрополиј Никеје и граматик. Написао је живојше свейших и блаженых иаџријараха Тарасија и Никифора,¹¹ ѿѿребна слова, ѿисма, и јамбску ѿеому о Томи Побуњенику,¹² ѿознаџу и као „О Томи”, и друџа дела.¹³ Осим наведених дела, почетком 20. века откривен је већи корпус Игњатијевих писама, кореспонденција која обухвата преписку са бројним личностима цариградског, и шире, византијског друштва, половине 9. века, подједнако световних личности и лица духовног звања, укључујући и самог патријарха цариградског Методија. Треба рећи да се у корпусу сачуваних писама налазе и она која је Игњатије саставио као иконоборачки митрополит Никеје. У том смислу, да се наслутити одређења, али не и суштинска разлика у крактеру и намени писама. Док су она настала у време његове епископске службе често оптерећене питањима из свакодневне управе митрополијом, односима са државним порезницима, питањима заступништва одређених личности пред представницима царских власти, као и његовим личним односима са појединим епископима суфраганима његове митрополије и клирицима у Цариграду, она написана након свргнућа са катедре одишу изразима покајања за пад у иконоборство и знатно су више усмерена ка прављењу паралела из Светог Писма.¹⁴ Тако у писму епископу Теиона, суфрагану никејске митрополије, Игњатије тражи да се врате свештени сасуди који су били позајмљени приликом епископске хиротоније овог јерарха. Сазнајемо да је Игњатије већ дао упутства својем епископу приликом једног сусрета у Цариграду

10 Израз *бивши* управо указује на Игњатијев успон у хијерархији Цариградске цркве за време обновљеног иконоборства, када је вероватно постао митрополит Никеје. Чин и служба коју је сасвим сигурно изгубио након успостављања православља на Цариградском сабору 843. године, а врло могуће да је се и сам одрекао још током тридесетих година 9. века. Cf. Ignatios the Deacon, *Correspondence*, 6, 19-20 (C. Mango).

11 За житија патријараха Тарасија и Никифора види: Efthymiadis, 1991, 73-83, Efthymiadis, 1998, 3-50, Fisher, 1998, 32- 33; Efthymiadis, Kalogeras, 2014, 263 – 264.

12 Hollingsworth, Cutler, 1991, 2079.

13 Suidae II, 607 – 608.

14 Из прве групе писама карактеристична су три писма Георгију спатарокандидату где се расправља о положају парика никејске митрополије и односа према административној управи Опсикијске теме. Међутим, и у писмима такве природе и намене могу се срести занимљиве теолошке опаске попут идеје о апостолском првенству Светог Петра чије заступништво Игњатије у својем писму призива. Cf. Ignatios the Deacon, *Correspondence* §1-3. Или ламент над искушењима и тешкоћама епископске службе у писму ђакону и хартофилаксу Никифору. Cf. Idem, §4, 1-12. Занимљива су и писма: епископу Гангре §18 где Игњатије, још увек као никејски митрополит тражи духовну утеху исповедајући сопствени пад у грех (иконаборства?), као и два писма хартофилаксу и ђакону Никифору (§27 и §30) у којима се експлицитно помињу списи уперени против иконобоства, последња два највероватније написана после 827. године, односно након Игњатијевог напуштања трона никејске митрополије.

(ἐν τῇ πανευδαίμονι καὶ βασιλίδι πόλει), у којем је као митрополит очигледно често и радо боравио, да позајмљене црквене ствари морају бити враћене, што овај није учинио, па га Игњатије подсећа и укорева што је решио да неосновано и без икаквих оправдања приграби оно што му не припада. Његов речник је сведен, своди се на решавање проблема повратка одузетих црквених утвари, али и даље задржава прописану етикецију свог саговорника. Будући да је реч о епископу, обраћа му се приличним изразима: *живоје ѿреосвешћенство*, док на крају чак тражи његове молитве.¹⁵ Ово писмо, које се тиче питања својине над црквеним предметима, значајно је управо ради поређења Игњатијевог стила и приступа у састављању писма патријарху Методију ради сличне ствари, у којем су, међутим, из одређених разлога уткани знатно озбиљнији реторски елементи и очигледна намера да се он лично представи патријарху као одан клирик Цариградске цркве и њене православне доктрине.

Византијска епистографија одавно је привлачила пажњу модерних истраживача, и генерално је заступљен став да се често ради о високом стилу књижевности који је негован у Римској империји, подједнако на истоку и на западу, у континуитету све до пада Цариграда у 15. веку. Као и узори у историографији, и византијска писма настајала су по унапред дефинисаним циљевима и нормама овог књижевног израза, који су били дефинисани још у класичној Грчкој.¹⁶ За нас свакако најзанимљивији теоретски став, обзиром на Игњатијеве мотиве у два писма које анализирамо, јесте онај који је изразио схватање да је писмо представљало *икону душе* писца, и да у том смислу може да буде својеврсни медијум приликом преношења одређених идеја или особина личности која врши кореспонденцију.¹⁷ У том смислу, чини се да је Игњатије Ђакон апсолутно остварио овај принцип у комплексном изразу којим је прожео нека од својих писама.

У овом раду анализираћемо два писма из сачуваног корпуса Игњатијеве епистографије, за која верујемо да имају одређени значај за реконструкцију свакодневног живота ученог Византинца половином 9. века, као и неколицину писама која нам путем поређења могу бити од

15 Idem, §10. Из писам се запажа и да је Игњатије као митрополит Никеје често боравио у Цариграду, свакако због близине престонице и везаности Никејске митрополије за патријаршијско седиште, међутим из писма Никифору, епископу Карије, сазнајемо да је Игњатије умео да напусти своју катедру и да најважнији хришћански празник Васкрсења, прослави и дочека у престоници, а не у својој митрополији. Idem, §9.

16 Mullet, 2008, 882-893; Miller, 1967, 5-25. Mullett, у многоме понавља закључке о правилима епистографије у Антици изнетим раније код совјетског научника Т. А. Miller.

17 Mullet, 2008, 883; Miller, 1967, 7-8.

користи у дешифровању Игњатијевог епистоларног стила. Писма су занимљива и стога што се у њима помињу неке од најзначајнијих личности епохе иконоборства у Византији као што су Михајло, епископ Синаде, и патријарх Методије Цариградски, а откривају нам и личност Игњатија Ђакона у једном необичном, рекли бисмо приватном контексту који се ипак може посматрати у ширим оквирима времена и његовог личног положаја у новонасталој ситуацији након Цариградског сабора 843. године и победе православља. Заправо, надамо се да ћемо показати да је и жанр епистографије у ауторском уобличавању византијског интелектуалца 9. века такође могао бити носилац значајних идеја и комплексног реторског поступка којим је сам писац на смишљен начин промовисао сасвим специфичне и конкретне идеје од значаја за његов друштвени положај и лични идејни став који је желео да промовише.

Прво писмо (ер. 53) адресовано је на Теофила, ђакона и протонотарија патријарха Методија, у којем сазнајемо повод Игњатијевог писања. Игњатије се обраћа управнику патријаршијске канцеларије Теофилу са молбом да овај достави друго писмо адресовано на самог патријарха: *Уисџину је моја намера да њосџавим њиџиње свеџе књџиџе, мислим наравно на Јеванђеље, за које је садашњи мџџроџолиџи Јераџољски оџџџужен да њосегује.*¹⁸ Даље сазнајемо да је Игњатије Ђакон писао поменутом митрополиту, надајући се да ће овај имати слуха и вратити му Јевађеље које је било његова својина тим пре што се митрополит у то време налазио *на ивици џроба*. Игњатије се очигледно надао да ће близина смрти код митрополита *који је уџоран да задржи оно шџџо није њеџово у својој њохлеџи за џуџџим сџварима* изазвати грижу савести и промену мишљења по питању спорне књиге и да је то повољна прилика за њега да се домогне свог власништва. То се међутим није догодило и он даље обавештава Теофила да ће митрополита препустити суду *нашеџ владике и заједничкоџ џосџодара – суду за који сам уверен да ће биџџи сџроведен брижљиво и да неће дозволиџи да Chesџиџосџи џравде буде њокварена било каквом сџлеџџком или одсџџуџињем.*¹⁹ Зато он обавештава протонотарија да је саставио писмо за њеџову *свеџџосџи* надајући се да ће му бити достављено. Писмо завршава занимљивим запажањем да *уколико буде њоџџребно џрисусџџво моје скромносџи у овој сџвари, ја ћу џрисусџџвоватиџи, али уколико је моџуће извршиџи џџо без мене, добро ћеш учиниџиџи ако ме ослободиџи нежељење невоље.*²⁰ Овде се чини да је Игњатије више него у свој лични интегритет окрњен

18 Ignatios the Deacon, *Correspondence*, §53, 4-6.

19 Idem, §53, 6-13.

20 Idem, §53, 15-18.

падом у јерес иконоборства полагао своје уздање у очигледну литерарну и реторску вештину која се јасно назире у његовом писму патријарху Методију. Његово лично поимање улоге па чак и моћи писма да представи онага који се у њему обраћа адресату као да је физички присутан изражено је у кратком писму епископу Карије, Никифору, где изражава своју жалост што га овај није посетио у Никеји на путу за Цариград, али се утешио замишљајући његово присуство оличеном у самом писму.²¹

Писмо упућено патријарху Методију (ер. 54), знатно је сложеније. У њему Игњатије излаже историју својег проблема – како је дошло до тога да је остао без књиге Јеванђеља коју је наследио од свог преминулог брата. Ту заправо тек сазнајемо о *историји* поменутих књиге. Игњатије је Четворојеванђеље наследио од свог брата Стефана, који је обављао функцију секретара на царском двору.²² Касније је та књига дошла у посед епископа Михајла Синадског – врло значајне личности из историје борбе за иконопоштовање којег је патријарх Тарасије Цариградски рукоположио за епископа 784. године. У време Никифоровог патријархата стао је на страну свог првојерарха када је цар Лав V обновио иконоборство и сам је поднео прогонство за свој доследан став у погледу поштовања икона.²³ Игњатије ипак нема много снисхођења према епископу Синаде, можда баш због различитих опредељења према иконопоштовању, и свакако будући да Михајло Синадски ни после више молби није вратио спорно Четворојеванђеље законитом власнику Игњатију, бившем иконоборцу. У писму Методију он прилично самоуверено саопштава патријарху: *У њаквим околностима ја сам показао смирљење али нисам задовољан користи будући да ја је смрт задесила неочекивано и њизвала ја је да јамо да одговор за његова дела у живоју. У исто време, мој владику, био сам лишен и човека и блага које сам воле више од свакој сјаја.*²⁴

Игњатије је у свој епистоларни говор радо уносио одговарајуће цитате из класичне хеленске прошлости, уклопивши их у своју нарацију да би постигао јаснији израз својег става. И као митрополит Никеје, за време другог иконоборства, он се у писму хартофилаксу и ђакону Никифору служи алузијама на Хомерову Илијаду и Одисеју у прилично искреној и отвореној исповести о свом положају на месту митрополита Никеје: *Ја-рам свешћенства ми је донео Илијаду несрећа* (или пак хиљаде несрећа: $\chi\lambda\iota\omega\nu\ \sigma\upsilon\mu\phi\omicron\rho\omega\nu$, јер $\Gamma\lambda\acute{\iota}\alpha\delta\alpha\ \sigma\upsilon\mu\phi\omicron\rho\omega\nu$ као алузија на класичну Илијаду

21 Idem, §9, 15-17.

22 За брата Стефана види Idem, §62, 1 – 13.

23 За епископа Синаде Михајла, види: *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 1962, 703-704.

24 Ignatios the Deacon, *Correspondence*, §54, 23-27.

може имати и алузију на бројну именицу χίλια), *јер будући да сам био несјособан да издржим ѿеретї моје недосїојности свешїенства (ὁ τῆς ἱερωσύνης, заправо пише као епископ), ѿвило ме је собом, ѿреїлавило буром бриа, збунило олујом искушења, ѿе да нисам био оживљен речима ѿвої слаїкої и умирујућеї ѿвора, моїао бих рећи са ѿесником: „Од Троје ме је веїар носио и довео до Кикоњана.”²⁵ Овај детаљ указује да је Игњатије у саставу својег хеленског, односно световног образовања, Хомерову Илијаду и Одисеју знао напамет. Упадљиво је такође да се хеленистичким алузијама и цитатима Игњатије слободније користи за време иконоборачке фазе своје каријере него касније, у доба својег покајања и изражавања своје оданости православном обрасцу вере. Осим тога, јасно је да се Игњатије очигледно никада није помирио са чињеницом да је до епископства дошао под патронатом иконоборца када се његов духовни отац, патријарх Никифор, упутио у изганство.²⁶ Међутим, манир његовог обраћања патријарху указује на још једну скривену алузију која за циљ има да њега самог истакне као врлини оданог клирика и служитеља цариградског првосвештеника, и да се представи као апсолутно одан православљу и Цариградској цркви. Другим речима, тражећи патријархову помоћ у решавању једног специфичног имовинског проблема, који му по свему судећи представља само изговор за дијалог са патријархом, Игњатије Ђакон је искористио прилику да се препоручи патријарху Методију као личност до краја одана свим идеалима обновљеног православља Цариградске цркве, насупротив онима које у својем писму оптужује, пре свега насупротив анонимном митрополиту Јерапоља. У том смислу, може се рећи да ово писмо представља израз способности аутора не само да одговори епистолярним нормама изражавања, већ да кроз одговарајућу реторску вештину промовише одређени идеал достојног клирика, везујући тај идеал за себе, насупротив својих, условно речено, непријатеља. У ту сврху он успешно користи библијске алузије, стављајући их у конкретну намену да његова оданост*

25 трачко племе које је нанело тежак пораз Одисејевој дружини при повратку из Троје. Cf. Ignatios the Deacon, *Correspondence*, §4, 1-6. После Светог Писма, чијим се изразима често служи, Игњатије најчешће цитира Хомера, док од отаца Цркве, Василија Великог, Јована Златоустог цитира у писмима укупно по два пута, и нешто више, десет пута, Григорија Богослова.

26 Већ поменуто писмо епископу Гангра, написано за време митрополитске службе у Nikeји, одише изразима покајања и моралним превирањима која је Игњатије имао будући у јединству са иконоборцима и можда указује на прекретницу у његовој црквеној каријери: "ѿружи, дакле, руке ѿрема Оцу небеском, као Мојсије боїовидаи, и сва бунїујућа злодела мојеї треха биће ѿоїїуно ѿбеђена, и раїи ѿроїив Амалика који је у мојој души ће уїихнуїи". Idem, §18, 16-20. Постоје индикације да је адресат овог писма, био епископ Константин из Гангра, чији се потпис среће на актима Седмог васељенског сабора у Nikeји 787.

православљу и патријарху Методију буду јасно наглашене. Када се осврће на личност *најсвештије* јерапољског митрополита, који је незаконито приграбио туђу књигу, Игњатије пише: *Јер какав удео ја моју имаџи са њим или каква би ме сличност мола љовезаџи с њим? Уистину, љреџреден и коџиле неће делиџи наслеђе са истинским и законитим сином.*²⁷ Иронија је очигледна у Игњатијевом доследном примењивању правила ословљавања јерапољског митрополита као најсветијег, чија се светост потом сучељава са оштрим нападом на његову препредену лакомост. Исти случај приметан је и код ословљавања Михајла Синадског као прослављеног епископа Синаде којег је међутим неочекивана смрт одвела у гроб, а да претходно није вратио књигу Јеванђеља законитом власнику.

Сличну идеју својег *синовства* према патријарху Цариградске цркве Игњатије Ђакон је исказао у житију патријарха Никифора, које је писао током или убрзо после 843. године и то највероватниј по наруџбини самог патријарха Методија Цариградског. Већ у прологу житија Игњатије јасно исказује идеју о *свештом љаџријарху* који је у својем имену носио знамење победе, иако је био оборен смрћу, али и да је он сам био вођен страхом да не понесе осуду *незахвалној сина* који је одабрао да остане нем после смрти свога оца и да занемари такав велики бисер *који не може биџи скривен љод судом заборава.*²⁸ Дакле, пишући житије патријарха Никифора, Игњатије је у одређеној мери промовисао и слику о себи, као покајаном иконоборцу који се уздигао до праве вере – иконопоштовања кроз приношење Никифоровог житија које је саставио, док у епилогу житија подробно излаже своје покајање за пад у јерес иконоборства.²⁹

Идеја синовства, коју Игњатије очигледно развија и у својим хагиографским текстовима посвећеним патријарсима Тарасију и Никифору, са којима је очигледно стајао у вези, развија се даље у његовом писму патријарху Методију, где самог себе представља као законитог сина, односно, онога који се налази унутар законите Цркве, односно православно-иконопоштоватељске струје коју је предводио патријарх Методије, насупроти његовим условно речено непријатељима, епископу Михајлу и јерапољском митрополиту, који су остали везани за материјално богатство књиге Јеванђеља, која за њих нема никакву духовну вредност. Овде Игњатије уједно прави алузију на јеванђељску поуку о граду на гори (Сф. Мар., 4, 21 – 22.) док двојицу својих непријатеља, од којих је Михајло Синадски био иконопоштоватељ, за јерапољског епископа не знамо какав

27 Idem, §54, 33-36.

28 Ignatios the Deacon, *Life of Nikephoros*, 140,5-13.

29 Ignatios the Deacon, *Life of Nikephoros*, 215, 13-217,27.

је став заузимао према иконоборству, напада аргументима *ad hominem* и посредно гради своју аргументацију за сопствену рехабилитацију пред патријархом.

У писму патријарху Методију, он даље наставља да уобличава ову идеју свог личног повратка у достојанство православног иконопоштоватеља. Игњатије инсистира да му се врати његова својина – Четворојеванђеље, али он у исто време не пропушта да нагласи своју приврженост основним идејама које су у Јеванђељу проповедане. Обзиром да се ради о преписци међу личностима које су припадале духовном сталежу византијског друштва упорно инсистирање на вредности свете књиге и Игњатијевој апсолутној љубави према тој конкретной књизи заправо формулише идеју његове оданости духовном идеалу Јеванђеља и Христовој науци која је у Јеванђељу изложена и на крају, Христовом лику изображеном у *речи/слову*, као што је то у првим деценијама 9. века пишући житије Светог Стефана Новог ђакон Стефан представио у прологу житија. Пре свега, она је његово *неоџићиво наслеђе*. Ако се задржимо на Игњатијевом одабиру терминологије, конкретно термина наслеђе (= κληρος односно κληρονομία) онда можемо да видимо да у контексту супростављености духовног над материјалним благом, Игњатије користи један термин који се често појављује у Старом и Новом Завету и заузима значајно место у формирању хришћанске есхатолошке мисли. У Новом Завету нарочито, овај термин има управо конотацију будућег блага, односно наслеђа, које хришћани очекују. У првом реду, у причи о наслеђу Христовом (Мат., 21, 38: *ово је наследник, ходиће да га убијемо и узмемо његово наслеђе*) али и у посланицама апостола Петра и Павла (1 Пет., 1, 3 – 4: [...] *наследство нејројадљиво, и некаљано и неувенљиво, које је сачувано на небесима за вас [...]*); и посебно у контексту синадског епископа Михаила и јерапољског митрополита: Еф. 5,5: *Јер знајте ово, да ниједан [...] лакомац, који је идољоклоник нема наследства у Царству Христа и Бога*.³⁰ Игњатије ово *духовно* наслеђе које се у реалном животу антиципира као награда у *есхатону*, када ће коначан суд о свим људским делима бити изречен, ставља у директну релацију и антиномију са материјалним наслеђем јер *духовно/*

30 Упореди са Гал.: 4, 30, где се ова идеја о наслеђу ставља у директну релацију са причом о праведном наследнику насупротив нелегитимном наследнику који неће делити наслеђе са легитимним сином. На најбољи могући начин, и сасвим прикладно циљу који жели да постигне у писму патријарху Методију, Игњатије приказује своју приврженост Јеванђељу кроз познавање Јеванђеља и способност његове егзегезе и тумачења у правилном контексту. У таквом пак писму нема места за цитате из Хомера. Иако у једном претходном писму патријарху, у којем се жали на сиромаштво, експлицитно цитира Хомера. Ignatios the Deacon, *Correspondence*, §52, 7-8.

есхайолошко за њега има већу вредност него што је за античког краља Креза имао његов сандук са новцем.³¹

Пожељније ми је оно него реке сребра и злата, као што каже изрека, нити више ценим сјајне драгуље Офира,³² нити је сјај било које друге упадљиве својине радовао моју душу као блага за која се надам да су сачувана тамо – блага која воде до крајњег циља жудње које сваки ревносни човек настоји да задобије.³³

Наравно, Игњатије овде ствара идеалну слику својег односа према Јевађељу као темељу хришћанског закона и учења Цркве па и Цариградске патријаршије. Ипак, у неколицини писама сачуваних у оквиру читавог корпуса, овај учени ђакон, и бивши иконоборачки митрополит са савешћу иконопоштоватеља, се у неким писмима жали својим кореспондентима на сасвим конкретно сиромаштво које га је задесило,³⁴ и у том смислу, очигледно је кодекс за који се бори да му се врати, представљао сасвим реалну материјалну вредност за њега, док с друге стране у писму епископу Таиона, суфрагану никејске митрополије, на чијем је челу тада стајао, крајње оштро и одлучно, али простим стилем и без светописамских алегорија и алузија, тражи од својег суфрагана да се у митрополију врате свештени сасуди који су раније били позајмљени овом епископу. Материјалну вредност у виду кодекса, Игњатије је у писму патријарху Методију у литерарном смислу преточио у контекст превасходства духовног над материјалним, проналазећи одговарајући начин да промовише себе пред патријархом на један врло специфичан начин, који заправо надилази његов интерес да поврати књигу која одавно већ више и није у његовом поседу. Овај кратак пасус носи нову алузију на старозаветне мотиве и

31 Cf. Herodotus, I, §30 et passim. Осим што се ослања на алузије и паралеле са Старозаветном мисли, уз помоћ које Игњатије гради свој аргумент пред патријархом, он је очигледно сматрао за корисно да у својем писму патријарху пројави и своје световно образовање и познавање класичне грчке историје, из које успева да искористи прикладна места у корист своје аргументације, будући да је у Херодотовој повести о Крезу, фригијском краљу, уткана беседа са атинским законодавцем Солоним, у којој се дискутује о *срећи*, и у којој насупротив Крезу, који се узда у своје богатство, Солон истиче правду и остале врлине које су се у античком свету сматрале друштвено корисним и племенитим.

32 У овом кратком одељку, алузија на Старозаветну мисао је очигледна и изразито наглашена, што у контексту хришћанског образовања Игњатијевог времена, игра значајну улогу, али има и етичку односно, у његовом случају, улогу поновног успостављања његовог статуса као православног. Фразе које Игњатије у писму користи *срећу* се у следећим Старозаветним књигама: Иса.: 13, 12. 1 Цар. 9: 27 – 28; 1 Днев. 29:4; 2 Днев.: 8:18; 9:10.

33 Ignatius the Deacon, *Correspondence*, §54, 13-18.

34 Cf. Ignatius the Deacon, *Correspondence* §52 (патријарху Методију), §56 (куратору Константинакију).

књигу у свом поседу умро 23. маја 826. године, а Игњатије своје писмо патријарху Методију упутио најраније 843. године, произилази да је чекао да му се књига врати добрих 17 година, ако не и дуже, обзиром да је књигу Михајлу Синадском могао позајмити већ 818. године, када је епископ Синаде био враћен из Фригије у Цариград где је провео остатак свог заточеништва зарад иконопоштовања.

На основу сачуваног корпуса Игњатијеве епистографије не знамо да ли је овај учени ђакон Цариградске патријаршије икада поново видео своју књигу, нити какав је био одговор патријарха Методија по овом питању. Изазови његовог патријархата нису били ништа мањи него његових светих претходника Тарасија и Никифора, са којима је и сам настојао да се повеже у духовном и идејном смислу кроз следовање њиховој црквеној доктрини и односу према унтрашњим проблемима Цариградске патријаршије спрам иконобораца. У оквиру ових дешавања унутар Цариградске цркве половином 9. века и Игњатије Ђакон је тражио своје место за које је сматрао да му по образовању, те духовним и личним везама, припада. У том смислу, у своја два писма, Игњатије је прилично успешно успео да представи своју личност у једном специфично еклисијалном контексту обновљеног иконопоштвања половином 9. века и да је прикаже самом патријарху Методију уједно остајући доследан класичним узорима и нормама епистографског жанра којим се вешто служио.

Извори:

- Herodotus I (1975): ed. G. P. Goold, London: William Heinemann LTD
- Ignatios the Deacon, (1997): *Correspondence*, ed. by C. Mango, *The Correspondence of Ignatios the Deacon: Text, Translation, and Commentary*. Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- (1830): *Life of Nikephoros*, ed. by C. de Boor, *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, 139–217. Leipzig: B.G. Teubner.
- (1998): *Life of Tarasios*, ed. by S. Efthymiadis, *The Life of the Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon (BHG 1698): Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Birmingham: Ashgate.
- Iosephi Genesisii (1978): *Regum Libri Quattuor*, ed. A. Lesmueller-Werner, H. Thurn, Berolini et Novi Eboraci: Walter de Gruyter.
- Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, (1962): ed. by H. Delehaye. Brussels: Société des Bollandistes.
- Theophanes Continuatus (1838): *Chronographia*, ed. B. G. Niebuhrii, Bonnae: Weberus

Литература:

- Brubaker, Leslie, Haldon, John (2011): *Byzantium in the Iconoclast Era, c.690-850. A History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Codoñer, Juan, Signes (2014): *The Emperor Theophilos and the East, 829–842: Court and Frontier in Byzantium During the Last Phase of Iconoclasm*. Birmingham: Ashgate.
- Efthymiadis, Stephanos (1991): *On the Hagiographical Work of Ignatius the Deacon, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 41, 73–83.
- Efthymiadis, Stephanos. ed. (1998): *The Life of the Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon (BHG 1698): Introduction, Text, Translation, and Commentary*. Birmingham: Ashgate.
- Efthymiadis, Stephanos, Kalogeras, Nikos (2014): *Audience, Language and Patronage in Byzantine Hagiography*, The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography, Volume II: Genres and Contexts, ed. S. Efthymiadis, 247-284. Farnham: Ashgate.
- Fisher, Elizabeth (1998): *Life of the Patriarch Nikephoros I of Constantinople*. Byzantine Defenders of Images: Eight Saints' Lives in English Translation. ed. A.M. Talbot and trans. by E. Fisher, 25-142. Washington, DC: Harvard University Press, 1998.
- Hollingsworth, Paul, Cutler, Anthony (1991): *Thomas the Slav*, The Oxford Dictionary of Byzantium III, ed. A. Kazhdan, 2079. Oxford: Oxford University Press.
- Kazhdan, Alexander (1991): *Souda*, The Oxford Dictionary of Byzantium III, ed. A. Kazhdan, 1930-1931. Oxford: Oxford University Press.
- Magdalino, Paul, Nelson, Robert. eds. (2010): *The Old Testament in Byzantium*. Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- Marjanović, Dragoljub (2017): *Creating Memories in Late 8th – century Byzantium. The Short History of Nikephoros of Constantinople*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Miller, T. A. (1967): *Antichnye teorie epistolyarnogo stilya, Antichnaya epistolographia – Ocherki*, ed. M. E. Grabar-Passek, 5-25. Moskva: Nauka.
- Mullett, Margaret (2008): *Epistolography*, The Oxford Handbook of Byzantine Studies, eds. E. Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack. 882-893. Oxford: Oxford University Press.
- Pratsch, Theodore (2000): *Ignatios the Deacon: Cleric of the Constantinopolitan Patriarchate, Metropolitan Bishop of Nicaea, Private Scholar, Teacher and Writer (a Life Reconsidered)*, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 24, 82–101.
- Ševčenko, Ihor (1992): *The Search for the Past in Byzantium around the Year 800, Dumbarton Oaks Papers*, 46 (1992), 279–293.
- _____, (1977): *Hagiography of the Iconoclast Period*, *Iconoclasm*, eds. A. Bryer, J. Herrin, 113-132. Birmingham: Centre for Byzantine Studies
- Treadgold, Warren (1979): *The Revival of Byzantine Learning and the Revival of the Byzantine State*, *American Historical Review*, 84.5, 1245–1266.

Dragoljub Marjanović

TWO LETTERS OF IGNATIOS THE DEACON TO PROTONOTARIOS
THEOPHILOS AND THE PATRIARCH METHODIOS OF
CONSTANTINOPLE

In his two letters to protonotarios Theophilos and the Patriarch Methodios of Constantinople, Ignatios the Deacon, a former metropolitan of Nicaea, deposed due to his lapse into the heresy of Iconoclasm, pleads that his book – a Gospel, which he inherited from his brother, be returned to him as a lawful owner. After the analysis of the two letters, and of the literary technique and allusions used by the author in these letters, it appears that Ignatios actually used the opportunity to promote himself before the patriarch as a person devote to the ideals of Iconophile Orthodoxy and the Victory of Orthodoxy which had been proclaimed after the year 843. In this paper an analysis of Ignatios's epistolographic speech is brought in comparison with several other letters he wrote both during and after his career as metropolitan of Nicaea.

Key words: Iconoclasm, Orthodoxy, Church, epistolography, patriarchs, Tarasios, Nikephoros, Methodios

УДК: 821.14'04.09-1 Теодор Продром
930.85(495.02)"11"
ID БРОЈ: 280794380
Изворни научни чланак
Рад примљен: 23. 08. 2019.
Рад прихваћен: 19.09.2019.

Лариса Вилимоновић,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18-20, Београд
l.sol.invictus@gmail.com

ПОЛИТИЧКО ПЕРО ЦАРИГРАДСКОГ УЧЕЊАКА: ТЕОДОР ПРОДРОМ И „ИРИНИН КРУГ”*

Теодор Продром, највећи византијски песник, професионални ретор, припадник интелектуалног круга окупљеног око Ирине Дука, Нићифора Вријенија и Ане Комнин, саставио је Епитаф поводом смрти Теодоре, супруге Јована Дуке, другорођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија 1138. године. У епитафу Продром доноси занимљиве податке који могу бити анализирани кроз литерарну, историјску и антрополошку перспективу и допринети склапању мозаичне слике о другој генерацији Комнина њиховом месту у оквиру царског икоса и утицају који су уживали у деценијама после Алексијеве смрти.

Кључне речи: *Теодор Продром, византијска поезија, Ирина Дука, Ана Комнин, Нићифор Вријеније, епитаф*

Теодор Продром (с.1100-1156/1158)¹ био је најпознатији учењак и највећи песник комнинског Цариграда у првој половини 12. века, „интелектуална звезда” у *шаеџирима* коминске аристократије, али и

* Рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века (Бр. 177015).

¹ Године Продромовог живота нису прецизно утврђене, али постоји консензус, у односу на животе његових учитеља Стефана Скилице и Михаила Италика, као и у односу на његов први јавни наступ, да је рођен око 1100. године- Hörandner 1974, 23; Bazzani 2007, 212; Zăckлаc 2011, 32. Када је реч о годинама његове смрти, ситуација је нешто сложенија и истраживачи не могу утврдити са прецизношћу тачну годину. Датовање се врши према Епитафу за Михаила Палеолога који је окончао живот на походу 1155 или ране 1156. године. Са друге стране, Аноним Мангански га у песми из 1158/1159 спомиње као почившег. – Hörandner 1974, стр. 22, 32; Zăckлаc 2011, 33

прослављени учитељ и ретор цариградске елите.² Његове песме и епиграми су били исписивани на уметничким предметима и извођени, како јавно, тако и приватно.³ Продромово име као прослављеног песника је стигло на периферију царства још за његовог живота.⁴ Аноним Мангански, његов наследник га је славио као „најславнијег ретора”, а савременици су га у schedaма славили и као највећег учитеља граматике и песничког виртуоза у састављању јамбских стихова и хексаметара.⁵

Никита Евгенијан, његов ученик и пријатељ је у *Монодији* поводом Продромове смрти представио два лика Теодора Продрома – панегиричара царске породице и учитеља у рангу Платона, Аристотела и Хрисипа.⁶

Као панегиричар царског дома, Продрому је имао кључну политичку улогу у обавештавању јавности о царским подвизима. На то се осврће у својим стиховима Аноним Мангански јадикујући над губитком који ће царска породица осетити, јер неће бити никог ко ће прославити царске подвиге, и ако буде некога, његова ће музика бити без ритма.⁷

Продромов реторски *геби* се одиграо 1122. године када је саставио херојске стихове поводом крунисања Алексија Комнина, сина цара Јована II Комнина (1118-1143).⁸ Иако овај састав истиче цара Јована као Продромовог патрона, његов најутицајнији патрон у првим годинама Јованове владавине је несумњиво била царица-удовица Ирина Дука, а уз њу цезар Нићифор Вријеније и цезариса Ана Комнин.⁹ У песми посвећеној Манојлу

2 Станковић 2011, 8-9. О Продромовој политичкој улози детаљније – Станковић 2006, 235-239. Он је свакако један од најплоднијих песника читаве Византије, чији опус броји око 17000 аутентичних стихова. Уз то он је експериментисао са бројним жанровима попут романа, хагиографских прича, похвалних беседа, монодија, сатира, scheda, разних филозофских, теолошких и граматичких текстова виртуозно их "пакујући" у стихове. Осим тога, комбиновао је стихове и прозу, лингвистичке регистре али и различите метре у оквиру само једне песме. Један такав пример је његово метричко ремек-дело посвећено орфанотрофу Алексију Аристену које се састоји из 61 стиха у дванаестерцу, 50 хексаметара, 24 пентаметра и 28 анакреонтика.- Zagklas 2014,52-54. О новим жанровима у византијској књижевности и Продромовој улози видети Agapitos 2015, passim.

Када је реч о оцени величини његовог песништва у византијској традицији, 13овековни анонимни састав "О четири дела беспрекорног говора", га је сврстао међу Григорија Назијанског и Георгија Писиду, уз нешто старијег савременика и претходника, Николу Каликла – Zagklas 2019, 243

3 Zagklas 2014, 59.

4 Ibid.

5 Zagklas 2014, 59-61

6 За споменуте стихове и коментар погледати Zagklas 2014, 61-62

7 Ibid.

8 За анализу ове песме видети Станковић 2006, 127-128

9 Станковић 2006, 123, 255; Учители Теодора Продрома, Стефан Скилица, и Михаило Италик били су такође повезани са кругом царице Ирине. За Стефана Скилицу, по-

I Комнину (1143-1180), Продром себе представља као „лојалног слугу Ирине Дука и Јована Комнина”.¹⁰ Иако је Продром служио и мајци и сину подједнако, за његов улазак у дворске кругове била је заслужна Ирина Дука о чему сведоче његови стихови: „од самог детињства и прве младости/познавао сам само један двор и једног господара/свету краљицу, твоју баку.”¹¹ У песми посвећеној Манојлу I Комнину, Продром експлицитно изјављује да је променио патрона тек након смрти Ирине Дука.¹² Царица Ирина је већ у годинама Продромовог „интелектуалног стасавања” била покровитељ Михаила Италика, нешто старијег Продромовог савременика и његовог учитеља.¹³ Изгледа да је управо Михаило Италик био кључна особа која је Продрома препоручила царици-удовици.¹⁴ Опсервација В. Станковића о томе да је зацарење Јована II Комнина протекло без иједног реторског састава и да је он добио своје централно место у реторским похвалама тек након скоро две деценије владавине свакако се може уклопити у слику комплексних односа прве две деценије Јованове владавине, када је царица-удовица Ирина недвосмислено доминирала интелектуалним круговима, а самим тим и у знатној мери политичком климом Цариграда.¹⁵ Нагли обрт у интелектуалној клими Цариграда и усмеравање ретора ка цару Јовану II Комнину врло вероватно је било у директној вези са смрћу царице-удовице.¹⁶ Међутим, Продром је већ крајем 30-их година упутио молбу Ани Комнин за финансијску помоћ, а убрзо потом је намеравао и да напусти Цариград и крене пут Трапезунта, где је његов

тоњег архиепископа Трапезунта (од 1126) зна се да је био коментатор Аристотелове *Реторике*, а претпоставка је и *Никомахове еџике* што га је дефитивно сврстало у круг интелектуалаца окупљених око Ане Комнин у амбициозном пројекту сакупљања, преписивања и коментарисања Аристотелеовог опуса, у кругу око Михаила Ефеског и Евстратија Никејског – Fisher 2009

10 'MaiuriPoem' 1919

11 ἀλλ' ἀπ αὐτῆς τῆς βρεφικῆς καὶ πρώτης ἡλικίας, / μίαν αὐλὴν ἐγνώρισα καὶ ἕναν αὐθέντην ἔσχον, / τὴν ἱερὰν βασιλίσσαν τοῦ κράτους σου τὴν μάμμην: 'Maiuri Poem, 20-22'

12 Zagklas 2014, 71. Година Ирине смрти и даље није утврђена, али се Станковић и Заглас опредељују за позније датовање смрти – после 1133 – Stanković 2011, 61, Jeffrey 2012, 5; Zagklas 2014, 65. Свакако ова година делује вероватније од ранијих претпоставки да је Ирина умрла већ 20-их година 12. века. – Polemis 1968, 71, фуснота 17; Gautier 1985, 8-9

13 О блискости Михаила Италика и Ирине Дука види Станковић 2006, 258-259.

14 Zagklas 2014, 64

15 Станковић 2006, 235-236. Уз то, како примећује Станковић, поред Продрома, Михаило Италик и Нићифор Васиљакис своје прве хвале Јовану Комнину посвећују тек након његових војних кампања у Сирији 1138/9.

16 С обзиром на то да је Продромов први састав посвећен Јовану Комнину из 1133, претпоставка је истраживача да је ово највероватније време смрти царице-удовице Ирине.

близак пријатељ Стефан Скилица био архиепископ.¹⁷ Био је то, по свему судећи, *шежак* период за Теодора Продрома који је, очекујући извештаје са царевих војних кампања од свог ђака Теодора Стипиота, остајао без материјала за нове саставе.¹⁸ Без материјала и нових реторских састава, његова предводничка улога у перпетуирању званичне царске идеологије почела је осетно да слаби.

Продромови реторски састави посвећени Ирини Дуки и члановима њеног уског круга сведоче о политичком и културном утицају царице-удовице и њеног кружока у годинама после смрти цара Алексија I Комнина, и о неоспорном значају који су Дуке уживале у коминском Цариграду.¹⁹ Осим тога што је био присутан и активан као званични ретор, Продром је, по свему судећи био, и део „аристотеловског круга” око Ане Комнин, за коју је врло вероватно саставио тумачење *Друје Аналитике*.²⁰ Иако је Теодора Продрома немогуће сврстати у само један круг, јер је он подједнако служио цару и царици-удовици, а такође је стварао и свој интелектуални круг, делује ипак да је његова каријера остала обојена служењем царици-удовици и њеном кругу. Од великог значаја је начин циркулисања његових текстова – између двора, *шеаџира* и школе. У школама је користио примере из својих церемонијалних песама у којима је славио царева победе.²¹ Схеде, које су биле инвенција 12. века и које су првенствено биле намењене ученицима, врло брзо су постале засебан књижевни жанр који је постао један вид „дворске забаве”.²² Био је то сасвим ненаметљив начин да политичка пропаганда коминског двора несметано циркулише међу наступајућим нараштајима цариградских интелектуалаца.

17 Prodromos 1974, 59, 79. Видети такође Jeffreys E. 2012, 6; Zagklas 2019, 242. Чак и овај оштрт Теодора Продрома на потенцијално повлачење у Трапезунт могао је имати оштру политичку конотацију, јер је Трапезунт у периоду од 1126. до 1139. године био у рукама поубњеника против Јована Комнина, Константина Габре. – Agapitos 2015, 13.

18 То су биле две Јованове кампање у периоду 1137-1138 ка Антиохији и 1140-1141 ка Понту. – Jeffreys 2011, 28; Agapitos 2015, 17

19 Међу овим саставима најпознатији су "херојски стихови" за царицу Ирину поводом смрти сина Андроника Комнина (Prodromos 1974, 2.), и стихови посвећени "најмудријој порфирогенити и цезариси кири Ани Дукени" (Prodromos 1974, 38), Епиталамиј поводом венчања цезарових синова и Епитаф за ћерку сина цезара Нићифора Вријенија Теодору (Prodromos 1974, 39). Осим тога, Продром је свом покровитељу, Нићифору Вријенију, посветио стиховани еротски роман *Роданџа и Досикле*. – Agapitos 2000, 173-185. О утицају Ирине Дука на развој комнинске књижевности видети Станковић, 2006, 256-259

20 Jeffreys, 2012, 5; Zagklas 2014, 55, 70.

21 Prodromos 1974, (71) 516, 7-10. Видети такође Zagklas 2019, 256

22 Zagklas 2014, 240.

У светлу најновијих истраживања о Теодору Продрому и његовом опусу истраживачи и даље не доносе јасан суд о последњим годинама Продромовог живота и о могућим разлозима који се крију иза загонетне чињенице да Продром није имао никакво званично место у оквиру разгранате царске хијерархије.²³ Неколико хипотеза које је понудио В. Станковић о Продромовом паду у немилост у доба Манојла Комнина делују најприхватљивије и могу бити даље елабориране.²⁴ Посебно значајна тезе јесте она о могућој „политичкој неподобности” Теодора Продрома, која делује и као сасвим логично решење загонетке о Продромовој каријери као највећег цариградског ретора без „портфеља”.²⁵ Врло је могуће да је Продромова блиска веза са кругом Ирине Дука и његово потоње везивање за Јована Комнина тек након Ирине смрти био довољан разлог да млади цар Манојло своје поверење поклони новој генерацији ретора.

Када је реч о последњим годинама Продромове каријере, могу се понудити нека алтернативна тумачења. Наиме, зна се да се у тим годинама обраћао такође и Ани Комнин молећи је за помоћ. Да ли је помоћ уследила остаје непознато, али постоји могућност и да је Продром изгубио своје почасно место у кругу принцезе од тренутка када се окренуо Јовану II Комнину. Заглас износи претпоставку да је Анино незадовољство које у *Алексијади* исказује поводом популарности новог тренда схедографије, усмерено на делатност Теодора Продрома.²⁶ Анина жаока је могла

23 Zagklas 2014, 66; Bazzani 2007, 225. Заглас нуди једно решења – због тога што је муцао (Zagklas 2014, 67) – што вероватно није био довољно јак разлог да га лиши завидне дворске каријере, јер Михаила Псела то није спречило да доминира дворском политиком неколико деценија. Оно што је, међутим, занимљиво у вези са муцањем јесте што Заглас допушта могућност да је прича о муцању "литерарна инвенција" коју је можда Продром доводио у везу са Јованом Италом, а могуће и Михаилом Пселом. У његовом делу под називом Ксенедем, Продром производи лика који представља фузију Михаила Псела и Јована Итала. (ibid.) Оваква литерарна инвенција је значајна јер судбине оба интелектуалца, и Псела и његовог ученика Итала биле су везане за породицу Дука и окончане су у неразјашњеним околностима, и са претходним падом у немилост.

24 Станковић сматра да Манојлов опрез по питању старе генерације ретора може бити тумачен кроз "генерацијски јаз, политичке ставове интелектуалца или Манојлов страх од превеликог утицаја његовог брата Исака у престоници." – Stanković 2007, 211

25 Заглас истиче да је до 1143. године Продром већ имао преко 40 година, и да је било сасвим очекивано да већ стекне некакву позицију, јер је, на пример, Нићифор Васиљакис, који је био неких 15 година млађи од њега већ служио као царски нотар, а потом је био и предавач Дела апостолских у Аја Софији већ око 1140. године. – Zagklas 2014, 66

26 О Анином односу према тренду схедографије видети Agapitos, 2013, passim, а такође и Agapitos 2014, 5-8

бити много дубља од чистог интелектуалног неконформизма.²⁷ Сагледан у светлу њене критике ретора који су се сада у потпуности преусмерили на новог владара, Манојла I Комнина, и коме упућују прегршт својих ласкавих похвала, однос између Продрома и Ане Комнин је могао имати и врло политички тон у коме је она изражавала незадовољство у погледу Продромове промене „верности” након смрти Ирине Дуке, после 1133. године, а такође и Нићифора Вријенија 1138. године. Саме сходе, које је Продром толико срчано промовисао и које су биле његова литерарна инвенција, је он и представио у својој песми Теодору Стипиоту као један од жанрова којим је хвалио цара „славећи тријумфе његове владавине”.²⁸ Иако су ови текстови били „мали”, није им недостајала „похвална снага”.²⁹ Штавише, Продром их је сматрао врхунцем свог дискурса.³⁰ Иако Ана Комнин не спомиње можда и најважнији аспект схедеографије – њен јавни карактер – у свом осврту на овај нови тренд, то ипак не ублажава чињеницу да је ова врста литерарног жанра била свеприсутна као важан вид комуникације са интелектуалним патронима.³¹ Сходе су биле жанровски корифеј комнинске софистике.³²

27 Важно је, међутим, имати у виду и да је схедеографија сама по себи била један вид "нових софизама", како су је описивали савременици попут Нићифора Васиلاكиса, а касније коментарисао и Евстатије Солунски осврћући се на велику комплексност и претерану употребу загонетки у схедеографији. Оно што је значајно јесте да је схедеографија захтевала дубље тумачење текста и истицала дисјункцију између "спољашњег" и "унутрашњег" текста за шта је коришћена метафора шкољке, која у себи крије истински бисер, као и што овакви комплексни текстови унутар себе носе употребну корист и естетско задовољство. – Видети Agapitos 2015, 6-9. Уз ово, Агапитос је мишљења да је далеко већи проблем за писце попут Ане Комнин, Евстатија, Цеца и Васиلاكиса била употреба колоквијалног језичког регистра. – Ibid., 9; За додатни увид у проблематику схедеографије и Продромове улоге видети такође Agapitos 2014, 14-18

28 {...} τοὺς βασιλέως ὕμνους, / ὅθεν καὶ στίχων καὶ σχεδῶν καὶ πεζαιτέρων λόγων/βιβλούς μυρίας εἴργασμαι καὶ τόμους ἀμφιγράφους/κρητύττοντας τὰ τρόπαια τῆς τοῦτου βασιλείας: Prodromos 1974, 71, 67-70

29 Продром о томе говори у споменутој песми али је занимљива употреба синтагме "εὐλογικῆ ἰσχύς" која је имала више значења и односила се на „добар говор”, односно добро састављен говор, затим на „добро значење” и на „добрo изведбу”. – Agapitos 2015, 18

30 cf. Agapitos 2015, 18

31 Agapitos 2014, 8

32 Комнински период као доба "треће софистике" је обрадио још Ентони Калделис у својој студији о Хеленизму у Византији. – Kaldellis 2008, 225-316. Сам Нићифор Васиلاكис је око 1160. године, говорећи о сопственом доприносу "скорашњој софистици", назвао свој стил писања схеда "василакизмом" угледајући се на античку прву софистику и "горгијанизме". – За дискусију и даље референце видети Agapitos 2014, 8-10

* * *

Пред нама се налази посмртно слово поводом смрти Теодоре, супруге Јована Дуке, другорођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија. У овом слову из 1138. године Продром је обележио прерани одлазак супруге младог Јована Дуке, користећи наративни простор своје беседе за величање својих моћних патрона, а превасходно Ане Комнин, чији углед и моћ у Цариграду нису јеђавали ни у четвртој деценији 12. века. Као литерарни модел за уобличавање ове реторске беседе Теодору Продрому је послужила *Посмртна беседа за сестру Горјонију* Григорија Назијанског, која представља нови хришћански дискурзивни модел похвале женске врлине.³³ Назијански свој наратив плете око супружничке посвећености и љубави, скромности, суздржаности и доброг владања жене, и коначно закључује са најважнијом темом – њеном побожношћу, доказаном у подвигу кроз мученичку болест и коначно потпуно *сујужничко* предавање Богу.³⁴

* * *

**“Епитаф за супругу сина свеблаженог кир (господина)
Нићифора Вријенија, киру (госпођу) Теодору³⁵”**

Не знам како да испратим овај говор,
ни како да пређем пут који је преда мном³⁶

* Овом приликом исказујем захвалност колеги и пријатељу доц. др Ил Акаду који је својим стручним саветима и коментарима допринео уобличавању превода песме са старогрчког језика. Песма се налази у два издања Hörandner 1974, 39 и Gautier 1975.

33 О утицају Григорија Назијанског на Продромов књижевни дискурс видети Zagklas 2016, *passim*. До сада није изучавана паралела између ова два састава Назијанског и Продрома, али литерарне сличности које ће бити истакнуте умногоме потврђују претпоставку да је Продромов мимизис Назијанског и у овом случају био кључан за формирање посмртног слова.

34 Gregorii, Orat. 8.7-9

35 Сматра се да је Теодора-Катарина умрла крајем 1138. године, јер се у песми наводе Ирина Дука и цезар Нићифор Вријеније као покојни. Следствено томе, како закључује и Готје, кампања цара Јована Комнина на реци Халис у којој је учествовао и Теодорин муж, Јован Дука се идентификује са кампањом из 1139-1140 године. – Gautier 1975, 354-355, фуснота 2

36 Делује да стихови – οἷκ οἶδα... πῶς δρακοίμην τὸν προκειμένον δρόμον - упућују на стихове из Друге посланице апостола Павла Тимотеју: τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμα, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

ни како да се понашам у оваквим околностима.³⁷
 Ако будем гледао бескраје туге
 да замислим губитак који осећам, (5)
 провешћу време у бескрајним тужбалицама,
 сузама ћу замешати чашу мог слова,
 туговањем ћу исплести своју причу (свој почетак?)
 и запашћу у дубине тешког јадиковања.
 Ако се окренем блаженом крају (10)
 оне која је сада преминула и напустила живот,
 скакаћу од радости са небеском војском³⁸
 и моје ће се срце сигурно испунити весељем
 спајајући се са небеским армијама,
 у заједнички празник примајући благодет (15)
 светлости једне такве душе.
 Ја сам сада подељен надвоје
 Растрзан између задовољства и суза,
 окрећем се непрекидно између једног и другог.
 Када дакле од почетка па све до самог краја (20)
 твојих дела дођем и прођем кроз околности твоје судбине
 о украсу женског рода, олтару лепоте
 истински великиу дару Бога Логоса,
 херојски те је врт родио
 и царска лоза одгојила (25)
 у оплемењену и узвишену лозу
 у чему лежи једна добра ствар: (твоје) урођено достојанство
 и ти си уздигнута и пренета
 рукама узвишеног провиђења
 из благодоне земље у триблажене (30)
 златне вртове те је пресадила

37 Уводна два стиха представљају типску дихотомију између несреће и среће виђене према хришћанској сотериологији. Текстуални и реторички модалитет који је понудио Григорије Назијански у посмртној беседи за своју сестру Горгонију биће више пута коришћен као референца за поређење концепата. Григорије Назијански почетак болести своје сестре почиње са речима "О несрећо похвална и чудесна. О страдању веће од нестрадања". (Ὁ σὺμφορᾶς ἐλαίνουμένης καὶ θαυμασίας! "Ὁ πάθους ἀπαθείας ὑψηλοτέρου!) – Greg. Orat. 8.16 (808)

38 „играти заједно са небеском војском" је синтагма која се често среће, а у контексту "Небеског живота", раја и сусрета са светлошћу Светог Тројства и плесом са „анђеоским хоровима" налази се у једној анонимној схеми „καὶ συγχορεύει τοῖς τῶν ἀγγέλων" – цит. према Zagklas 2018, 236. За издање сходе видети G.J. Sanchez, „Ἡ σχεδογραφία τοῦ 12ου αἰῶνα: Ἀνεκδοτὰ κείμενα ἀπὸ τὸν κώδικα Vaticanus Palatinusgr. 92 (MA thesis, Thessalonike, 2015, 9, 60)."

у вртове најцарскије,
у којима се расцвало хиљаде љиљана,
и бескрајна белина ружа,
где богати бршљан напредује, а исто толико и хрст.(35)
и попут добрих баштованки тебе су примиле
највећа међу царицама
најславнија међу женама Ирина,
у даровима бескрајно неизмерна,
која је врлинама овенчала и сам венац, (40)
господарица својих страсти, а не само земље,
и она која је од ње рођена и која у свему на њу личи,
слава Дука, мудра Ана,
отворен ум, храм врлина
сјајноцрвена порфироцветна ружа, (45)
чак иако га сада покрива црна чашица,
мог деспота (стојте, потоци суза),
мог деспота (истрпите, груди несрећне),
мог деспота (немој препући срце),
супругу деспота мог цезара. (50)
Према њима си уподобила сав свој живот
Додајући својој природи подражавање,
Лепо си посађено и заједно израсла
Млади изданче који расте,
попут винове лозе, попут младог чемпреса, (55)
уз свелепу грану коју су посадили,
која свуда цвета мноштвом љупкости,
из његовог славног имена и узвишеног одгоја
спојена си везом законитог брака.
И са њим си родила један млади плод, (60)
испуњен свим видовима доброте
а свакако најлепшим именом свог деде.
Таква је дакле била твоја судбина: твој потоњи усуд
какав бронзани ум или гвоздена уста
могу то описати без уздаха и суза?(65)
Онај који је постао твој законски муж,
У сваком погледу лепи и слатки Јован,
пошао је на поход пут Халиса
ратујући са својим ујаком царем,
коњаник-стрелац сав опточен гвожђем (70)
и све до чланака оклопљен

уништавао је градове варвара
 али је тебе, војска варварских болести
 савладала тебе, његов град
 прво те је као у пећници пламених урагана (75)
 читаву запалила и распирила
 да би се потом смениле са грозницама
 које су те ипуњавале хладноћом смрзнувши те као лед
 због чега су ти сви удови ослабили
 истрошени током осам месечевих револуција (80)
 током којих те је болест непрекидно савладала
 трпећи тегобе које ти нису давале мира (које су те
 непрекидно стискале)
 као да си бачена у реку Тартара
 и одатле одвучена у кратер Етне:
 када је престајала врућица почињала је дрхтавица (85)
 и када је престајала дрхтавица почињала је наново врућица.
 И у сред тих смрзавања и врућина
 стиже умерена милост пролећа,
 ни ватрена и врућа попут лета,
 ни хладна и ледена попут зиме, (90)
 већ једнако и добро од оба помешана.
 Али теби, прегорелој од несносне врућице,
 и слеђеној од наглих напада спазма,
 није ти дошло пролеће које ослобађа од муке,
 штавише, ако говоримо јасније, (95)
 У њено тело стигла је јесен,
 измучивши до смрти читаво тело.
 Код других је то коначни крај
 када је тело у потпуности нагрижено и расточено:
 али си ти, још увек дишући била у животу, (100)
 на мајци земљи оставила си прах.
 О свеславни уму, анђеоско срце,
 гледала си како се твоје тело растаче
 и како твоји удови бивају сахрањени
 и ниси изговорила ниједну женску реч, (105)
 нити је болест тебе начинила кукавицом,
 нити си тражећи разлог своје муке
 изгубила веру у Божју благодат,
 већ си истрајала племенито и премудро
 обраћајући му се током грозница за наду (110)

и освежење је стизало као на Хермону ,
упркос нападима грознице твоја љубав према њему,
коју си ти топло неговала, горела је као ватрени пламен.
Један те је ударац међу бројним недаћама узнемирио и
притиснуо
савладао и преокренуо твој велики ум, (115)
одсуство твог слатког супружника,
да те не види и да га не видиш у последњим тренуцима
и што није текао породични ток породичних суза
текли су као из породичних извора,
Када си молила Бога жудно (120)
да ти продужи живот толико дана
док твоје очи не угледају твог драгог/мужа/
да би био крај тебе у твојем последњем даху
да би предала само њему
дах твојих уздаха за њим. (125)
И догађаји су се одвили према твојим молитвама
видела си га и слатко га додирнула
али не прстима, већ само њиховом формом
и не рукама, већ само преосталим костима
и не телом, већ само сенком тог тела: (130)
на твој плач одговорио је плачом и туговањем
испунивши удубљење твог врата сузама
и чупајући узбунио је своје златне власи
и миловао твој лепог образ,
Што се њега тиче, умро је пре тебе. (135)
Таква је људска судбина и такви су закони смртника,
да би се саобразила самим анђелима
затражила си за себе монашку схиму,
желела си ту одежду и ту жудњу остварила.
одиста, са каквом топлином срца (140)
и са каквим пламеним лучем љубави
ти си запалила сјајну духовну светлост
и придружила премудрим девицама,
одвојена од свог земаљског супружника
остајући са њиме само духовно спојена (145)
у једној новој тајној заједници.
Треба ли рећи више? Требало је да више не видиш
свог световног супруга
да би сачувала неукраљанима до самог краја

свој телесни брак и свој брак са Богом. (150)
 А онда је наступило узнемирење: усред светих псалама
 предала си своју душу Господу и супругу,
 само затворивши капке својих очију,
 прекрстивши своје руке:
 Штавише, прво си испустила дух (155)
 А онда си заћутала, уста су престала да ти зборе.
 Свеплажени и узвишени крај.
 у сагласју са анђелима си живела овај живот
 анђелима си отишла напустивши овај живот,
 и међу анђелима сада обитаваш. (160)
 О свеславни царски доме,
 у коме човекољубље одавно обитава,
 једни ће те звати кућом среће,
 а ја ћу те звати местом туге.
 Ти си дакле примила (прећуткујем њихове садашње муке (165)
 и говорим о великим предводницима)
 дичиш се прво пепелом царским
 највећег свевладајућег Алексија
 и велике господарице Ирине,
 плодне гране изникле од Дука, (170)
 и мудри гроб премудрог цезара
 (ако постоји мудри гроб, али ово није само гроб)
 и сада и пепео ове лепе царице
 која је била дар, како јој и име каже, Божији
 иако је на самом крају живота променила име, (175)
 и добила прикладно име Екатерина.
 ти Хадово поље, место које испраћа мртве
 ледени чувар царских костију.
 О жено прослављена лепотом,
 украшена многим врлинама (180)
 обитавалишту сваког добра
 свеславна Богоневесто, најлепша невесто,
 моли жудно Господа и настој
 да угаси ужарено угљевље твојих мука,
 и да твом супругу, из његовог срца (185)
 извуче сваки трн бола,
 и да твом детету дарује неизмеран број дана и
 дуг живот
 као и његовом оцу слатком Јовану, (190)

да би гледајући сина лепог Никифора
видео тебе која си га родила, као твоју слику.

ЛИЧНОСТИ И МОТИВИ

Теодор Продром је 1122. године саставио два важна састава – први је био посвећен крунисању младог Алексија Комнина, савладара Јована II Комнина (1118-1143), а други је био посвећен венчању два брата Алексија Комнина и Јована Дуке, синова Ане Комнин и Нићифора Вријенија. Сматра се да су херојски стихови посвећени крунисању младог Алексија и његов први реторски састав, онај који га је промовисао као „нову звезду”.³⁹

Εἰπιθαλαμιј ἰωβοδὸμ венчања синова свеблаженој цезара је веома занимљив текст и доноси детаље о одгоју младих принчева комнинске куће, као и о самим свечаностима које су пратиле ово венчање, по свим детаљима, налик венчању царских синова. Сазнајемо из текста да су били присутни „света и божанствена царица” Ирина (ἱερὰ καὶ θεία βασίλισσα)⁴⁰, сви „царски ујаци” и „царске тетке” (θεῖοι τῶν παίδων[...] καὶ θεῖαι βασίλισσαι), као и сам цар Јован (θεῖω καὶ βασιλεῖ), који је непосредно пре тога прославио тријумф.⁴¹ Иако је реч о свадбеним свечаностима, Продром користи занимљиву реторску формулацију која веома личи на прославу венчања будућег цара. Он наводи да су обојица младожења били „крунисани, извикани од сената, народа и са виме (олтара)”.⁴² Без обзира што је Продромова формулација посве типска, ипак у овом случају делује и као намерна жаока владару и његовом тек крунисаном савладару Алексију. За типске формуле је увек било важно када су се и у ком тренутку употребљавале. Упркос томе што су имале облик реторске општости, типске формулесе посебан значај добијале поређењем са околностима које су постојале изван тог текста. Због тога се текст *Εἰπιθαλαμιја* мора посматрати у светлу 1122. године, када је Јован крунисао свог будућег савладара и ставио макар *de iure* тачку на претензије побочних грана свог рода.⁴³ На првом

39 Hörandner 1974, 182;

40 Epithalamios, 1975, 351

41 Epithalamios, 351

42 Epithalamios, 351 (13-16): Εἶδετε νυμφαγωγούμενους εὐτυχῶς ὑμῶν τοὺς υἰέας, στεφανουμένους, κηρυττομένους τῇ συγκλήτῳ βουλῇ, τῷ δήμῳ, τῷ βήματι, προπεμπομένους τὰ νυμφευτήρια τῷ χθὲς τὰ ἐπινίκια προπεμφθέντι θεῖω καὶ βασιλεῖ. Није јасно где се ово одиграло, али у Спису о церемонијама, када вима стоји самостално углавном се мисли на олтар Аје Софије. – Ceremonies, 164, 183

43 Показаће се, међутим, да су амбиције браће и сестара биле далеко веће, јер је Исакова побуна тек уследила након ових догађаја.

месту, у поређењу два реторска састава готово синхроно насталих примећује се доминантни положај Ирине Дука у *Εἰθῆσάλαμιју*,⁴⁴ а потом њен изостанак у песми поводом крунисања Јовановог савладара.⁴⁵ Дуке су као важан политички мотив коришћене у саставима посвећеним кругу Ирине Дука и Ане Комнин и тај „тренд” је присутан чак и у другој половини 12. века, када су слављени унуци Ане Комнин у саставима Константина Манасиса и Евстатија Солунског.⁴⁶

Продром подсећа да су два принца били потомци два царска рода „Комнинског, нешто старијег, и Дука, оних који су дошли одмах после” (τὸ μὲν μικρὸ πρότερον τὸ Κομνηνικόν, τὸ δ’ εὐθὺς παρὰ πόδας ἐκείνου τὸ Δουκίκον) да би закључио причу о племенитом пореклу идејом о спајању два рода у Комненодукикон.⁴⁷ Будућим младима које улазе у царски икос саветује да буду налик племенитој сестри младенаца, Ирине Дука. У оба састава, у *Εἰθῆσάλαмију*, а потом и у *Εἰθῆσάφου*, Теодора-Катарина бива постављена унутар круга Дука, односно истакнутих жена овог дома који су нуђени као примери за подражавање. Међутим, осим реторске формуле о угледним примерима за подражавање, овде се провлачила и политичка реалност доминације жена из рода Дука, на првом месту Ирине Дука, а потом и њене ћерке која је готово увек сврставана род Дука и слављена је у Продромовим саставима као славни изданак тог рода. Важно је истаћи да се у Епитафу не спомињу Комнини као царски претходници именом, већ искључиво Дуке. Такође стихови 169-174 славе гроб који је „примио царски пепео” Алексија, Ирине, Вријенија и коначно Теодоре-Катарине. Једна идеолошки веома слична формулација налази се у *Алексијади* Ане Комнин у којој Ана слави губитак „три цара”, три василевса, Алексија, Ирине и Вријенија.

О Теодори-Катарини се не зна много. Главни извор података о њој и даље остаје ово посмртно слово. Зна се, да је попут супруге прворођеног сина Ане Комнин и Нићифора Вријенија стигла из Грузије, али прецизнијих детаља немамо. Њено принчевско порекло (из *херојској врћи*) је свакако неспорно и врло вероватно је стигла на цариградски двор још као

44 Њено присуство на венчању, величање кроз порекло младенаца, а потом и осврт на истоимену унуку Ирину Дука, на коју би невесте требало да се угледају. – Epithalamios, 347, 351, 353

45 Продром се у овој песми осврће на царско порекло младог Алексија које изводи од Исака Комнина, па прати наслеђивање престола кроз оба рода, преко Константина Дуке, Михаила Дуке и коначно Алексија Комнина. – Prodromos 1974,1, 181 (130-135)

46 У питању су реторска слова поводом смрти Нићифора Комнина, сина Јована Дуке из његовог другог брака, највероватније са ћерком великог логотета Михаила Хацитеодорита. – cf. Manasses, Eustathios.

47 Epithalamios, 345 (26-30)

малолетна, исто као што је то био случај и са супругом Алексија Комнина, Кати, која је била ћерка грузијског владара из куће Багратида, Давида IV (1073-1125). Продромови стихови о младом изданку који је одгојен у царском врту, алудирају на године њене младости које је провела на комнинском двору. Заправо, у погледу овог детаља Продром је прецизан и наводи да је Теодора одрасла у кругу Ане Комнин и Ирине Дука. Уколико је на двор дошла 1116. године када и Кати, верена за Алексија Комнина, онда је барем шест година одгајана на двору Алексија I Комнина који је у тим годинама био обележен владавином Ирине Дука и Нићифора Вријенија, о чему нас детаљно извештава Јован Зонара.⁴⁸ Можемо претпоставити да је на двор стигла малолетна, што није био усамљен случај када је реч о страним невестама.⁴⁹ Бракови цезарових синова са грузијским принцезама представљају један веома важан податак који говорио додатно о утицају круга око Ирине Дука. Наиме, орођавање са грузијском владарском породицом је трајало већ читав век, а од надирања Турака Селџука, ова кућа је представљала кључног политичког савезника на истоку. Нажалост, у одсуству података, не може се даље спекулисати о важности ових брачних уговора који свакако, макар и у обрисима, говоре о значају који су Ана Комнин и Нићифор Вријеније имали на двору крајем Алексијеве владавине.

ДИСКУРЗИВНИ ЗНАЧАЈ ПОСМРТНОГ СЛОВА

Ламент над мртвима, још од архајске Грчке никада није био спонтанни одраз туге, већ је био унапред припреман и прецизно контролисан ритуал од друштвеног и политичког значаја.⁵⁰ Маргарет Алексију је изнела важну

48 ZonarasXVIII 24, 747

49 Зна се тако да је изванредан број година и ћерка Роберта Гвискарда, Јелена, провела у Цариграду припремајући се за улогу будуће августе. Била је то мудра византијска политика која је тежила да романизује своје невесте чинећи од њих "натурализоване" Ромејке спремне да политику своје матичне земље уподобе политици свог новог дома. Одгој је подразумевао учење грчког језика, основе граматике, реторике, књижевности и филозофије. Један такав податак имамо сасвим сигурно за другу инострану принцезу, Берту од Сулзбаха, будућу невесту Манојла Комнина, за коју је чувени цариградски учењак Јован Цецес саставио два опсежна тумачења Илијаде и Одисеје, два темеља хеленске паидеје

50 Alexiou 2002², 4. Већ Солоново законодавство доноси ограничења у погледу "јавности" ламента и ограничава га на приватну сферу. Међутим, ламент који је иницијално био кључан вид женског јавног дискурса пренесен је у домен мушког дискурса са појавом похвалне беседе, чији је највероватније први пример Периклова посмртна беседа за пале ратнике, коју доноси Тукидид. – Alexiou 2002², 4-23 Поезија за мртве с једне стране јесте временом постала "приватна ствар", јер су законодавци почев од Солона покушавали да је ограниче на приватну сферу због њеног политичког утицаја, али се у 10. веку

тезу о разлозима легислације која је у античкој Грчкој ограничавала погребне ритуале, а посебно улогу жена у тим ритуалима доведши је у везу са напредовањем полиса ка демократији.⁵¹ Основ рестриктивне легислације је био спречавање крвне освете и стварања култа хероја у чему је кључну улогу управо играо погребни ритуал. Јавне сахране су биле начин манипулације и стварања заједничких политичких идеала, а култ хероја који је био у директној вези са погребним ритуалом утицао је на друштвену трансформацију управо преко подршке одређеним верским култовима.⁵²

Оно што ћемо имати у Византији у потоњем периоду који је проучавао Панајотис Агапитос, управо је реверзибилни процес, колико год уопштено посматрали овај комплексни феномен. Дакле, велики утицај који су посмртна слова почела да играју почев од доба Македонске династије може се сасвим сигурно довести у везу са јачањем династичког принципа и стварања „култова хероја”, на чему су предано радили припадници Македонске династије.⁵³ Посмртно слово цара Лава VI Мудрог (886-912) поводом смрти родитеља, цара Василија I и друге жене Евдокије се свакако мора посматрати у контексту проблематичног почетка Лавове владавине, како сугерише Агапитос. Али такође, може се посматрати и у контексту погребног ритуала и политичког значаја који је играо у величању појединца и стварању култа хероја. Не зачуђује стога ни што је управо у доба Комнина, фунерарни комплекс Јована II Комнина царски маузолеј у оквиру манастира Пантократора, добио назив „хероон”.⁵⁴

Дискурзивни простор ламентације је био простор за *прикривену* похвалу,⁵⁵ за величање људи повезаних са преминулом особом и за усмеравање политичке пажње на оне који остају да живе.⁵⁶ Митрополит Ко-

примећује значајна промена током које посмртне беседе поново освајају јавни простор. Један такав пример је Посмртно слово цара Лава VI Мудрог (886-912) поводом смрти родитеља, цара Василија I и друге жене Евдокије које се свакако мора посматрати у контексту проблематичног почетка Лавове владавине. – cf. Agapitos 2003, 10

51 Alexiou 2002², 17

52 Stevanović 2009, 74-75

53 Македонци су предано радили и на «политичком светитељству» – Станковић 2003, 199-222

54 О идеолошком значају Пантократора и грађења династичког култа у време Комнина видети Станковић 2006, 273-288; Stanković 2011, passim.

55 О мртвима само добро – εὖ λέγειν τοὺς κατόχομενους; Alexiou 2002², 104

56 Наравно, постаје упитно колико су самопохвале биле прикривене у текстовима, јер у парадигматским примерима Беседе Григорија Назијанског за Василија Великог и Михаила Псела за његову мајку, личност аутора доминира текстом. То прикривено и ненаметљиво можемо схватити само условно, у складу са Плутарховим трактатом о „неувредљивој само-похвали” где прича о неком другом, са киме је аутор у директној вези говори управо о аутору, али не нервира претерано слушаоце.

ринта, Григорије, коментатор Хермогеновог корпуса у раном 12. веку и велики учењак је истакао четири најизврснија реторска говора, од којих су два посмртне беседе – Григорија Назијанског за Василија Великог и Михаила Псела за његову мајку.⁵⁷ Закључак Агапитоса о томе да су „измењене политичке и друштвене околности у Византији промовисале посмртно слово као реторски жанр *par excellence*” упућује на додатно размишљање, поготову ако се има у виду да одиста књижевност комнинског периода обилује посмртним беседама и ако се узме у обзир њихов политички значај.⁵⁸ Учене посмртне беседе које настају по поруцбинама у овом периоду свакако одражавају политичке тензије комнинског друштва, поготову ако се сагледа да је у *Уйешном слову* (παράμυθητικός λόγος) за Михаила Дуку,⁵⁹ у *Херојским сѣиховима за царицу киру Ирину Дуку њоводом смрѣи севасѣокраѣора њеної сина, Еѣиѣафу* за Теодору, и у Беседи поводом смрти Ане Комнин (λόγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πορφυρογενητοῦ κυρᾶς Αννῆς τῆς καίσαρος), а потом и у Епитафима за Нићифора Комнина, сина Јована Дуке, унука Ирине Дука, доминантна личност управо Ирина Дука, те да значај породице, или „клана” Дука није јењавао упркос царском престижу Комнина.⁶⁰ Може се рећи да су управо овакви састави и служили за перпетуирање дискурса о политичком значају и угледу Дука. И следствено горенаведеном, исправно је поставити питање да ли су посмртне беседе ове царске породице утицале на стварање једног алтернативног „култа хероја”?

На овом месту, важно је истаћи да се ова самохвала у случају Продрома не односи на самог песника, већ на наручиоце овог посмртног слова. Примећује се да похвала није усмерена на некадашњи дом Теодоре-Катарине, већ на нови „царски врт” у коме је одрасла. И тај дом у коме је одрасла је, као што је већ напоменуто, „царски врти Ирине и Ане”. Такође је врло интересантна посвета саме песме у којој се Теодора дефинише као

57 Agapitos, 2003, 8

58 Ретори нису упућивали посмртне беседе само члановима царског дома, већ и својим пријатељима и учитељима, као на пример Никита Евгенијан Теодору Продрому, Евстатије Солунски свом пријатељу Николи Хацитеодориту или пак Михајло Хонијат свом учитељу Евстатију Солунском.

59 Cf. Straboromanos

60 Михаило Страбороман, један од ретких ретора Алексијевог периода саставио је своју посмртну беседу по наруѣбини Ирине Дука. Два састава Теодора Продрома која спомињемо у тексту, адресирани су на Нићифора Вријенија, али славе породицу Дука, говори Константина Манасиса и Евстатија Солунског су адресирани на Јована Дуку, Аниног и Вријенијевог сина, док за посмртно слово Георгија Торника о Ани Комнин нисмо сигурни ко је био тачан наручилац, али оно што их повезује јесте политички дискурс који слави царски дом Дука.

снаја кира свеблаженог цезара Нићифора Вријенија. Иста је ситуација и са *Εἰσιθάλαμιον* који је такође посвећен цезару. Међутим, од посвете до самог контекста, долази до промене у наративу и као доминантни ликови у тексту испливавају управо царица Ирина и цезариса Ана. Истина, Продром у *Εἰσιθάλαμῳ* за Теодору умеће четири стих нарицања Ани због смрти цезара што може упућивати и на актуелност и временску блискост ове две смрти, али и на саму посвету беседе која је очигледно била упућена и изведена пред Аном Комнин.⁶¹ Међутим, опсежнија студија о посмртним говорима упућеним члановима круга Ирине Дука тек предстоји, али је свакако неопходна јер би она кроз тумачење жанровских особености реторских састава везаних за погребни ритуал, омогућила антрополошко тумачење значаја посмртних беседа у контексту политичке идеологије породице Комнина.

Библиографија

Извори:

- ‘Maiuri poem’: A. Maiuri, Una nuova poesia di Teodoro Prodromo in greco volgare, *Byzantinische Zeitschrift* 23 (1) (1919), 397-407
- Amarantos: T. Migliorini, *Teodoro Prodromo. Amaranto*, *Medioevo Greco* 7 (2007), 183-247
- Hip. Aph.: Hippocrates, *Aphorismi*, *Oeuvres Completes D’Hippocrate*. Hippocrates. A. Littre. Amsterdam. Adolf M. Hakkert.) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0248%3Atext%3DAph.%3Achapter%3D4%3Asection%3D37> (21.10.2019)
- Amarantos:
- Callicle : R. Romano, *Nicola Callicle. Carmi*. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico, Napoli 1980.
- Ceremonies: Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*, ed. by A. Moffatt and M. Tall, Brill 2017
- Epitaphios: P. Gautier, *Ἐπιτάφιοι τῆ γυναικὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ πανευτυχεστάτου καίσαρος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, κυρᾶ Θεοδώρᾳ*, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975, 355-367
- Epithalamios: P. Gautier, *Ἐπιθάλαμος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος υἱοῖς*, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975, 340-354
- Eusthathios: E. Kurtz, *Τὸ ἀγιοωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κύρου Εὐστάθιου, Μονωδία εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ ἐπὶ τῶν δεήσεων κυρὸν Νικηφόρον τὸν Κομνηνὸν τὸν ἔκγονον τοῦ καίσαρος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου*, *Vizantijskij Vremennik* 17 (1910),

61 Исто је приметио и Станковић закључујући да „учени и у ученим круговима хваљени цезар није био главна личност ниједног похвалног састава престоничког ретора”. – Станковић 2006, 191

- Gautier 1975: P. Gautier, *Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor*. CFHB. Brussels. 1975.
- Greg. Orat: S. Gregorii Theologi, *Oratio* 8, P.G. 35, 789-817
- Manasses: E. Kurtz, *Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, Λόγος ἐπικήδειος πρὸς Νικηφόρον Κομνηνόν*, *VizantijskijVremennik* 17 (1910),
- Prodromos 1974: W. Hörandner, *Theodoros Prodormos, Historische Gedichte*, Wien 1974
- Straboromanos: P. Gautier, Manuel Straboromanos, *Revue des études byzantines* 23 (1965), 195-201

Литература:

- Agapitos 2000: P. Agapitos, *Poets and Painters: Theodoros Prodromos' Dedicatory Verses of His Novel To An Anonymous Caesar*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 50 (2000), 173-185
- Agapitos 2003: P. A. Agapitos, *Ancient Models and Novel Mixtures: The Concept of Genre in Byzantine Funerary Literature from Photios to Eustathios of Thessalonike*, in *Modern Greek Literature. Critical Essays*, ed. by G. Nagy and A. Stavrakopoulou, New York-London: 2003, 5-23
- Agapitos 2013: P. A. Agapitos, *Anna Komnene and the Politics of Schedographic training and colloquial discourse*, *ΝέαΡώμη*. *Rivista di ricerche bizantinistiche* 10 (2013), 89-107
- Agapitos 2014: P.A. Agapitos, *Grammar, genre and patronage in the 12th century: A scientific paradigm and its implications*, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 64, 2014, 1-22
- Agapitos 2015: P. A. Agapitos, *New genres in the twelfth century: the schedourgia of Theodore Prodromos*, in *Medioevo Greco* 15, 2015, 1-41
- Alexiou 2002²: Margaret Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Rowman&Littlefield Publishers: Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2002² (1974¹), Cambridge University Press
- Bazzani 2007: M. Bazzani, *The Historical Poems of Theodore Prodromos, the Epic-Homeric Revival and the Crisis of the Intellectuals in the Twelfth Century*, *Byzantinoslavica* 65 (2007), 211-228
- Dong 2011: Q. Dong, *Seasonal Changes and Seasonal Regimen in Hippocrates*, *Journal of Cambridge Studies*, Volume 6 (2011), No. 4, 128-144
- Fisher 2009: E. A. Fisher, *The Anonymous Commentary on the Nicomachean Ethics VII*, in *Medieval Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics*, ed. by Ch. Barber and D. Jenkins, Brill 2009, 145-163
- Jeffreys 2011: M. Jeffreys, *Versified Press-releases on the Role of the Komenian Emperor: The Public Poems of Manganeios Prodromos*, in *Basileai: Essays on Imperium and Culture*. In Honour of E. M. Jeffreys and M. Jeffreys, ed. by G. Nathan and L. Garland, Brill: 2011, 27-39

- Jeffreys 2012: E. Jeffreys (ed. and transl.), *Four Byzantine Novels*, Theodore Prodromos, *Rhodanthe and Dosikles*. Eumathios Makrembolites, *Hysmine and Hysminias*. Constantine Manasses, *Aristandros and Kallithea*. Niketas Eugenianos, *Drosilla and Charikles*, Liverpool 2012.
- Kaldellis 2007: *Hellenism in Byzantium: Transformations of Greek Identity and the Reception of Classical Tradition*, Cambridge University Press 2007
- Stanković 2007: V. Stanković, *A generation gap or political enmity?: Emperor Manuel Komnenos, Byzantine intellectuals and the struggle for domination in twelfth century Byzantium*, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 44 (2007), 209-227
- Stanković 2008: V. Stanković, *Laporphyrogénèse á ByzancedesCommènes*, ZbornikRadovaVizantološkogInstituta 45 (2008), 99-108
- Stanković 2011: V. Stanković, *Comnenian Monastic Foundations in Constantinople: Questions of Method and Context*, Beogradski Istorijски Glasnik 2 (2011), 47-75
- Stevanović 2009: Lada Stevanović, *Laughing at the Funeral: Gender and Anthropology in the Greek Funerary Rites*, Етнографски институт, Београд 2009
- Zagklas 2014: Nikolaos Zagklas, *Theodore Prodromos: The Neglected Poems and Epigrams* (Edition, Commentary and Translation), Unpublished PhD thesis, Universität Wien 2014
- Zagklas 2016: N. Zagklas, *Theodore Prodromos and the use of the poetic work of Gregory of Nazianzus: Appropriation in the service of self-representation*, Byzantine and Modern Greek Studies 40 (2016), Issue 2, 223-242
- Zagklas 2018: N. Zagklas, *Experimenting with Prose and Verse in Twelfth-Century Byzantium. A Preliminary Study*, *Dumbarton Oaks Papers* 71 (), 229- 248
- Zagklas 2019: N. Zagklas, „How many Verses Shall I Write and Say?“: *Poetry in the Komnenian Period (1081-1204)*, in ‘A Companion to Byzantine Poetry’, ed. by W. Hörandner, A. Rhoby and N. Zagklas, 2019, 237-263
- Ζάγκλας 2011: N. Ζάγκλας, *Θεόδωρος Πρόδρομος ένας λόγιος ποιητής του 12ου αιώνα*, Neograeca Bohemica, Brno 2011
- Станковић 2003: В. Станковић, *Цареви и њаџријарси Македонске династије*, Београд 2003
- Станковић 2006: В. Станковић, *Комнини у Царираду. Еволуција једне владарске породице (1057-1185)*, 2006
- Станковић 2011: В. Станковић, *Пиџања укуса и морала у византијском друшћиву 12. века*, *Годишњак за друштвену историју* 2, 2011, 7-19

Larisa Vilimonović

POLITICAL PEN OF THE CONSTANTINOPOLITAN INTELLECTUAL:
THEODORE PRODROMOS AND EIRENE'S *CIRCLE*

The present paper offers a translation of Theodore Prodromos' *Epitaphios logos* dedicated to Theodora, wife of John Doukas, second son of Anna Komnene and Nikephoros Bryennios. It is already a common knowledge that Prodromos was member of the intellectual circle of Eirene Doukaina, who created and influenced intellectual and political networks in the Constantinople after the death of her husband, emperor Alexios I Komnenos. A brief summary of Theodore Prodromos' career is followed by the translation of this rhetorical piece into Serbian language. The poem is analyzed from literary, historical and anthropological perspective, where the accent is put on the literary mimesis of Gregory of Nazianzus *Funeral Oration for his sister Gorgonia*, on Prodromos relation with the house of the Doukai and his special role in the promotion of heir alternative political discourse, as well as on the funeral oration as a crucial element of the funerary ritual and its political importance in the age of the Komnenoi.

Радивој Радић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18-20, Београд
rradic@f.bg.ac.rs

ВИЗАНТИЈСКИ ЕП „ПРИЧА О ЧЕТВОРОНОЖНИМ ЖИВОТИЊАМА”: ИЗМЕЂУ ИСМЕВАЊА И ВРЕЂАЊА „СТРАНАЦА”*

У позновизантијској књижевности својеврстан процват доживео је тзв. „животињски еп”, иначе добропознат у књижевном стваралаштву латинског света средњовековне западне Европе. Посреди је литерарни жанр са главним јунацима из света флоре и фауне који су попримили људска облича. Ови састави, а сачувано их је неколико, на поучан начин показују спремност Византинаца да се подсмехну појединим негативним појавама у свом друштву, али и да прилично немилосрдно извргну руглу поједине народе или етничке заједнице. У раду се анализирају подаци о нетрпељивости Византинаца према Јеврејима, Циганима и Францима (Латинима) у епу „Прича о четвороножним животињама” из касног XIV века који има 1082 политичка стиха.

Кључне речи: *Византија, књижевност, животињски еп, „Прича о четвороножним животињама”, алегорија, Јевреји, нетрпељивост, Цијани, сашира, Франци.*

У биографији Карла Великог, коју је саставио франачки учењак Ајнхард, водећи интелектуалац тзв. „каролиншке ренесансе” наводи византијску пословицу „Франак нека ти је пријатељ, али сусед не”.¹

* Овај рад је настао на пројекту бр. 177015 под насловом „Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бујари од 9. до 15. века” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Einhard 1992, 76–77.

Иза ових привидно доброћудних речи крије се не мање уочљива жаока добро познате ромејске искључивости. Надахнути својеврсном империјалном свешћу, Византинци су на све остале народе, сматрајући их варварима, гледали са презиром и охолом надменошћу. Крсташко освајање Цариграда (1204) практично јесте развејало поједине идеолошке поставке о неуништивости државе која полаже неприкосновено право на универзалну власт над читавом хришћанском васељеном и о сакралности престонице Константинопоља.² Без обзира на чињеницу да је теорију *imperium universale* сменила нова теорија сажета у појму *imperium unicum*,³ у умовима Византинаца како у области реалне политике, тако и у сфери теоретских истраживања, наставила је да живи идеја о својој посебности и, следствено томе, о нижем положају свих осталих оновремених народа.⁴ Наравно, није без значаја ни чињеница да је позновизантијско друштво на плећима носило терет вишевековне традиције. Последица таквих схватања је и став о изабраности и изузетности Ромеја у поређењу са другим народима, што је, опет, и „опште место” у већини дела позновизантијске књижевности.⁵

У овом прилогу биће речи о византијском ниподаштавању појединих народа, односно етничких заједница, који се могу срести у тзв. *животињским еповима*. С тим у вези треба нагласити да су у народној књижевности позновизантијског раздобља процват су доживели литерарни састави који у себи садрже „биљне” и „животињске” мотиве, односно дела у којима су биљке и животиње, заоденуте у људско рухо, главни јунаци.⁶ Уопште, састави са антропоморфним мотивима, за које се може рећи да су били смештени на широком простору између бајке и науке, одувек су голициали људску машту.⁷ У тим књижевним стремљењима до изражаја је долазило и својеврсно враћање на Езопа, чије су басне у Византијском царству уживале велику популарност и биле саставни део образовног система у школама.⁸

У позновизантијској литератури, међутим, дотадашње кратке форме, као што су басне, смењују опсежнији састави и утемељује се тзв. „животињски еп”, иначе добропознат у књижевности латинског света средњовековне западне Европе. Ова врста књижевности је на европском

2 Arveler 1988, 27–39, 51–52, 62–72, 109–111, 115–136.

3 Brezeanu 1978, 57–64.

4 Beck 1972, № VI.

5 Поляковская – Медведев 1991, 255, 271, 272.

6 Аверинцев 1969, 407; Hunger 1978, 270.

7 Аверинцев 1969, 407.

8 Beck 1971, 28–31; Самодурова 1984, 482–483.

Западу била популарна у XII веку, а у виду алегирија у којима су ликови животиња коришћени за излагање подсмеху аристократских вредности и обичаја племићких дворова у Француској и Немачкој. Идеали дворске љубави, витештва, части и правде приказивани су у сатиричној светлости, а аутори су исмевали аморалност племства, судски систем и цркву. По свом облику, дугој нарацији и комплексном заплету, животињски еп је сродан „витешкој” књижевности. Први епови су створени на латинском: *Ecbasis captivi* (1140–1145) и *Isengrimus* (1148–1150), а из пера немачког нижег свештенства. Следе дела написана народним језиком, а нарочито је позната прича о лисици и вуку која је првобитно настала у Француској, као *Roman de Renart* (између 1174 и 1205. године), и потом била непрестано прерађивана и дорађивана (сачувано је чак тринаест рукописа), у Француској, Холандији, Фламанији и Немачкој.⁹ Истовремено, састави о којима је реч, а у којима су главни јунаци из света флоре и фауне, на поучан начин показују спремност Византинаца да се подсмехну појединим негативним појавама у свом друштву или их чак прилично немилосрдно извргну руглу. Уопште, у византијском књижевном стварању XIII и XIV века своје место заузимају сатире и пародије, иначе два литерарна жанра, позната и у претходним столећима.¹⁰

Уочљиво је да се на заласку византијске цивилизације могу приметити два различита, не ретко и у приличној мери опречна духовна усмерења која су у великој мери утицала на књижевно стваралаштво. Тако су упоредо са есхатолошком усредсређеношћу, која је једном врстом мрачног мистицизма обележила последње столеће постојања Царства,¹¹ до изражаја дошле и неке врсте њене супротности као што су домишљати смисао за саркастично, самоподсмех, хумор.

Ваља подсетити да је сатира са рашчлањеном скалом разноликих карактера у хеленској литератури живела од далеких езоповских времена, али превасходно у малим формама – баснама. У византијској народној књижевности она је нашла свој продужетак у многобројним стихованим и прозним баснама, као по правилу већих по обиму него што је то било у доба антике. У тим саставима испољена је склоност ка персонифицираном начину изражавања, па флора и фауна задобијају своје људско обличе док се сами људи појављују знатно ређе. Такви састави уобличавају се у Византији у огромне циклусе од којих су, почев од XIII века до нас, дошли следећи текстови: „Пориколог (Књига о вођу)”, „Опсаролог (Књига

9 Jauss 1959; Rombauts 1975; Roques 1951–1963; Flinn 1963; Robertson 1983, 63–68; Scheidegger 1989.

10 Попова 1978, 212.

11 Arvelev 134–135; Тџпкова-Заимова – Милтенова 1996, 58; Радић 2000, 103–107.

о рибаме), „Пулолог (Књига о птицама)”, „Прича о четвороножним животињама” и „Синаксар уваженог магарца”.¹²

Реч је о делима са нескривеном социјалном усмереношћу у којима се са лаким хумором или грубим ругањем испољава негативан и подсмешљив однос према појединим друштвеним пороцима, али критике нису поштеђене ни државна администрација, свештенство, монаштво. Нарочито је приметан негативан став према вишим слојевима византијског друштва. Речју, посреди су дела из којих провејава један критичнији дух близак погледима и ставовима обичног народа. Отуда је и њихов језик једноставан и јасан, а у неким списима одражава особености локалних дијалеката.¹³

Једно од таквих дела је и „Прича о четвороножним животињама (*Diegesis ton tetrapodon zoon*)”, животињски еп из касног XIV столећа који има 1082 политичка стиха.¹⁴ Његова фабула је врло једноставна и не захтева подробнија објашњења. Дана 15. септембра 6873. године (= 1364. године Христове ере) скупиле су се животиње, на једном месту чисте и корисне, а на другом крвоједне и гадне.¹⁵ У питању је древна подела животиња на „чисте” и „нечисте” позната још из Старог завета. У Нојев ковчег су ушле „од свих животиња чистих по седморо, све мужјака и женку његову; а од животиња нечистих по двоје, мужјака и женку” (Прва књига Мојсијева: 7, 2). Чисте животиње су оне које се могу приносити на жртву и оне које су употребљиве за јело (Трећа књига Мојсијева: 11; Пета књига Мојсијева: 14). Разлози за овакву поделу животиња су недокучиви и налазе се у тами најстаријих времена.¹⁶

Међу овим другим, дакле крвоједним и гадним зверима, седео је лав, цар свих четвороножних животиња (*ho vasileus panton ton tetrapodon*), а уз њега су се налазили громадни слон, пантер и леопард. Биле су ту и друге крвоједне животиње као што су вук, пас, лисица. Када су се сви скупиле, одлучили су да пошаљу изасланике другим животињама, чистим и корисним, како би и оне дошле на састанак. Окупљање је трајало три дана, а међу придошлим су поименце били бик, бивол, коњ, магарац, јелен, срна, коза, овца, свиња. Објашњено је да је то царева наредба са циљем да на једном месту све животиње слободно једна другој изрекну како похвале, тако и прекоре. Ускоро је састанак почео и цар-лав је наре-

12 Beck 1971 173–179; Попова 1978, 212; ODB, I, 100–101.

13 Ангелов Д. 1994, 245.

14 Шандровская 1956, 211–249; Шандровская 1956а, 181–194; Eideneier 1982, 301–306; ODB, I, 621.

15 Tsiouni 1972, 59 sq.

16 Голубовић –Милићевић 2015, 16–17.

дио да они који наступају и учествују у расправи буду умерени. А онда су почеле препирке у којима се нису бирале речи. На самом крају, уследило је цареву „завршно слово” у којем је закључио да су сви о себи изrekli много похвала, али једни о другима још више увреда, понижења, прекора. После царевих речи, дошло је до потпуне пометње и правог рата међу животињама са призорима страшног насиља. У крвавом боју на обема странама било је много повређених, а љута битка се смирила тек са наиласком ноћи. Рат четвороножаца, великих и малих – каже се у завршним стиховима – који је тада избио не престаје већ продужује да постоји у векове векова.¹⁷ Потпуно одсуство срећног краја у животињском епу о четвороножцима на неки се начин уклапа у мрачне тонове позновизантијске књижевности оптерећене страхом од смака света и заробљене у метафизичку студен.

У току расправе животиње су углавном у негативном контексту поменуле три народа – Јевреје, Цигане и Франке. У тим наводима се увредљиво и немилосрдно, каткад и на ивици доброг укуса, износе „шовинистичке” алузије набијене неприкривеном нетрпељивошћу. Шире гледано, посреди је велика историјска тема, пуна предрасуда и стереотипа, окренута томе како су једни народи гледали на друге.¹⁸ За Ромеје је већ речено да готово није постојао народ о коме су они мислили са уважавањем.¹⁹

Кроз читаву историју Византијског царства у њему је живела јеврејска дијаспора која је, наравно, говорила грчки и сачињавала део укупне ромејске популације. Јевреји су углавном обитавали у посебним квартовима великих трговачких и административних средишта.²⁰ У Византији се антисемитизам првенствено испољавао у правним, световним и религијским текстовима, а умесно је говорити и о томе да су Јевреји у Византији били грађани другог реда.²¹ Веродостојно сведочанство о томе доноси Венијамин из Туделе, највећи јеврејски путник у Средњем веку, који је шездесетих година XII столећа, између осталих, прокрстарио ви-

17 Tsiouni, *Diegesis*, 59,1 – 114,1082.

18 Rabier 1964, 22–32; Hofstätter 1967, 25–39; Maradon 1971, 245–255; Robinson – Krauss 1972, 103–125; Ruf 1973, 2–29; Gehrman 1978, 313–316; Rot 1978; Mc Cauley – Stitt – Segal 1980, 195–208; Ahrweiler 1985, 60–67; Geremek 1985, 67–81; Mollat du Jourpin 1985, 95–107; Lieberman 1985, 113–137; ЭСП 1985, 1–324; Hamilton – Trolhier 1986, 127–163; Hoffman 1986; Schaffer 1991; Тодоров 1993; Todorov 1994; Worchel – Morales – Paez – Deschamps 1998;

19 Литаврин 1986, 100–109; Jeffreys 1986, 305–323; Литаврин 1986а, 369–382; Majeska 1998, 62–63; Ангелов В. 2013, 337–362.

20 Starr 1939; Bowman 1985.

21 ODB, I, 122.

зантијске земље и писао о тамошњим јеврејским колонијама.²² Ромејски антисемитизам је снажне корене имао у богатој богословској литератури у којој се оштро полемисало против јудаизма као религије.²³ Штавише, цар Василије I (867–886) је у циљу верске хомогенизације Византијског царства 873. и 874. године спроводио насилно покрштавање Јевреја, али оно ипак није дало трајније резултате јер су они издржали притисак и остали привржени својој вери.²⁴

У једном од канона тзв. Пето-шестог, односно Трулског сабора, названог по Трулској сали на царском двору у Цариграду у којој је одржан, помињу се Јевреји. Посреди је сабор који је сазвао византијски цар Јустинијан II (685–695, 705–711) и представљао је допуну Петог и Шестог васељенског сабора. Том приликом су донета 102 канона који су се односили на различита питања црквеног уређења, а у живом настојању да се у народу и свештенству учврсти хришћански морал.²⁵ У 11. канону Трулског сабора, који се односи на неопштење са Јудејима, може се прочитати: „Нико од убројаних у свештенички чин, или лаик, нека не једе пресне хлебова Јудеја, нити да с њима бива близак, ни у болестима (да их) призива и лечења од њих да прима, нити да се уопште с њима заједно купа у (јавним) купатилима. Који то настоји да чини, ако је клирик нека буде свргнут; ако ли је лаик, нека буде одлучен”.²⁶ Очигледно је да овим реченицама није потребан посебан коментар.

У животињском епу „Прича о четвороножним животињама” Јевреји се помињу на једном месту и у веома негативном контексту. Овде је у питању била жустра препирка овце и свиње. Најпре је свиња изнела много тешких увреда на рачун свиње, а онда јој је овца смирено и благо, али не и мање увредљиво рекла:

„Много си се нахвалила, брбљива свињо.

Народна изрека каже:

‘Јевреј воња и цела његова шкриња заудар’

Тако и ти, одвратнозуба, одгајена на гомили ђубрета;

и коликогод да не једеш, и коликогод да не пијеш, и какав год несуздржљив живот да не водиш,

да не једеш ђубре, ништа те неће учинити пријатном”²⁷

22 Радић 2002, 7–25; Радић 2012³, 221–242.

23 ODB, I, 123.

24 Коматина 2014, 293–299.

25 Острогорски 1959, 151.

26 Епископ Атанасије 2005, 145. бр. 11.

27 Tsiouni 1972, 80, 422–427.

Налазећи се у овим стиховима, нарочит утисак оставља груба парабола у којој су на једној страни свиња, а на другој Јеврејин. Овако срочена, уз обиље опорих речи, ова параболо поприма један облик наказног и простачког антисемитизма.

У епу „Прича о четвороножним животињама” два пута се у врло негативном контексту помињу Цигани. Према лингвистичким сведочанствима, сматра се да су они дошли са подручја долине реке Инд.²⁸ На том дугом путу Цигани су прешли преко Персије и Јерменије, а онда су почели да се насељавају и на територијама које су тада припадале Византији, или су некада биле део царства Ромеја.²⁹ Цигани су себе називали Ромима (*Rom Romāni*), а сматра се да та реч долази из санскрита, древног класичног језика Индијаца, и да значи „човек”.³⁰

Према једном грузијском извору, Цигана је било у Цариграду средином XI века, а од тог времена их византијски и грузијски извори називају *Athinganoi-Adsincani*,³¹ али се у науци сумња да су дошљаци из Индије имали везе са тзв. Атинганима (*Athinganoi*) јудаизираним јеретицима који се помињу почев од прве деценије IX века.³² Одатле је настало и њихово касније општеприхваћено име *Цијани* у великом броју европских језика.³³ У познијим византијским изворима углавном се називају „Египћанима” (грчки *Aigyptioi*, односно *Gyftoi* у новогрчком), а после 1300. године за њих се среће и термин *Katsibeloi* (луталице).³⁴

У XII stoleћу Цигане помиње византијски канониста Тедор Валсамон, а затим о њима казују цариградски патријарх Атанасије I (1289–1293, 1303–1309), у својој историји чувени интелектуалац Нићифор Григора, као и Јосиф Вријеније.³⁵ Познато је да су до 1300. године свакако били на простору Грчке, а, не много касније, и на неким од осталих делова Балканског полуострва. У изворима се као скитнице помињу на Криту (1323), као избеглице на Крфу (1373), у једној организованој заједници у пелопонеском граду Навплиону (око 1400).³⁶ Као становнике Пелопонеза, односно Мореје, како се ово полуострво називало у позном Средњем

28 Strayer 1985, 40.

29 Soulis 1961, 144. Такође в. Николов 2013, 175–185.

30 Strayer 1985, 40.

31 Soulis 1961, 145.

32 *ODB*, I, 223.

33 Немачки: *Zigeuner*; Руски: *Цыган*; Италијански: *Zingaro*.

34 *ODB*, II, 889.

35 Soulis 1961, 146–149 (са позивањем на изворне податке).

36 *ODB*, II, 889.

веку, поменути су и у чувеном Мазарисовом путовању у царство мртвих, тексту који је састављен 1414/1415. године.³⁷

У првим деценијама XIV столећа Цигани су досегли и простор Средње Европе, населивши се у Угарској и Чешкој. Први пут се у Паризу појављују у августу 1427. године, док су се нешто касније могли срести и у Шпанији и Енглеској.³⁸ Свуда где би се појавили приповедали су о бекству од прогона и били су срдечно дочекани гао ходочасници. Међутим, убрзо су због основаних оптужби за крађу, магију и друге преступе изашли на веома лош глас, па је то довело да се против њих у Немачкој и Шпанији до краја XV века установи неколико закона.³⁹ Они су изабрали лутајући начин живота, углавном су били забављачи и металски радници, а нису им били страни ни лоповлук, преваре, гатање лаковерним људима. Живели су у групама и очували свој језик и обичаје. Истина, бити Циганин било је помало опасно, али је упркос свему њихов живот био много занимљивији од живота њима савремених сељака.⁴⁰

Као што је речено, у животињском епу „Прича о четвороножним животињама” у два маха се Цигани помињу у негативном контексту, знатно негативнијем него Јевреји. Најпре у жустрој препирци зец лисици пребацује неверство и истиче:

„Ти – лажљивица, крадљивица и Циганка (*tzigana*),
 врачара, гадура, прождирачица унутрашњих органа”⁴¹
 На другом месту, у свађи вук каже медведу:
 „Прождирачу меда, одвратни и кратконоги,
 зрикави и савијени, што стално гледаш у земљу,
 стоваришту прљавштине, забаво глупавих Цигана,
 ти који једеш крушке и жир, мирту и шумске јагоде...”⁴²

У првом примеру, Циганка се као својеврстан синоним наводи у низу именица са изразито погрдним значењем, а у другом се упућује на Цигане који зарађују новац водећи дресиране медведе и приређујући представе, што је обичај који се одржао скоро до нашег времена. Оба примера, не треба посебно ни наглашавати, сурово вређају етничку заједницу која је, речено је, у Европу дошла из Индије.

37 Mazaris 1975, 76.

38 Strayer, 40–41.

39 Ibid. 41.

40 Ibid.

41 Tsiouni 1972, 73, 285–286.

42 Ibid. 101–102, 844–847.

Осим Јевреја и Цигана у епу „Прича о четвороножним животињама” помињу се и Франци. Овај етноним широког спектра овде би у ужем смислу могао да се односи на Млечане јер се у епу налази знатан број венецијанских речи, па се основано претпоставља да је настао негде на територији која је била под снажним утицајем Републике светог Марка.⁴³

Франци се помињу у три наврата. У првом, који није увредљив, овца се горди својом вуном и закључује да је сви користе, „и сваки род, Ромеји и Франци”.⁴⁴ На другом месту, магарац казује како има полни орган већи него било која животиња:

„И када сам покренут страшћу и унеколико распаљен,
његова глава наликује франачком шеширу”.⁴⁵

У трећем помињању Франака, свиња се хвали својим чекињама и каже:

„Још и моја чекиња доноси
велику, значајну корист франачкој цркви,
зато што франачки свештеници приликом освећења воде
мојим длакама шкропе све светом водицом и при том се
ни најмање не сећају да сам се ја ваљала у прљавштину”⁴⁶

Ови стихови, помало шаљиви, али, истовремено, набијени једном врстом конфесионалног подсмеха, па и искључивости, срочени су тако да вређају верска осећања Франака, односно Венецијанаца, али ништа мање ни свих припадника римокатоличке цркве у латинском свету западне Европе.

Сва три поменута етника – Јевреји, Цигани, Франци (поготово схваћени као Венецијанци) – живела су у Византијском царству и, следствено томе, били својеврсни свакодневни суседи Ромејима. То ниподаштавање „других” понекад је метафоричко, каткад грубо и на ивици доброг укуса, али увек јасно и недвосмислено увредљиво. Узети заједно, сви наведени примери речито сведоче о добро познатој разметљивости Византинаца, надмености која је све остале народе сврставала међу презира достојне варваре.

43 Ibid. 28.

44 Ibid. 83, 495.

45 Ibid. 91, 655.

46 Ibid. 78, 384–388.

Извори

- Einhard 1992 – Einhard: *Život Karla Velikog*, prev. Z. Sikirić, ured. I. Goldstein, Zagreb.
- Епископ Атанасије 2005 – *Свештени канони цркве*, превод са грчког и словенског епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког, Београд.
- Mazaris 1975 – Mazaris' *Journey to Hades*, by Seminar Classics 609, State University of New York, Buffalo, N. Y.
- Tsiouni 1972 – V. Tsiouni, *ΠΑΙΔΙΟΦΡΑΣΤΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΤΩΝ ΤΕΤΡΑ-ΠΟΔΩΝ*. *Critical edition*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 12, München.

Литература

- Ahrweiler 1985 – H. Ahrweiler, *L'image de l'autre et les mécanismes de l'altérité*, XVIe Congrès international des sciences historiques. Rapports, I, *L'image de l'autre: étrangers, minoritaires, marginaux*, Stuttgart, 60–67.
- Алексидзе 1991 – А. Д. Алексидзе, *Византийская народноязычная литература XIII–XV вв.*, у књизи: *Култура Византии, III (XIII – первая половина XV в.)*, Москва, 313–340.
- Ангелов В. 2013 – В. Ангелов, *Балканскиџе славјански народи вџе византијскаџа историоџрафија оџи XV век*, Средновековнијат бџлгарин и „другите”. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петџр Ангелов, сџставители А. Николов, Г. Н. Николов, Софија, 337–362.
- Ангелов Д. 1994 – Д. Ангелов, *Византија – духовна кулџура*, Стара Загора.
- Ангелов Д. 2009 – Д. Ангелов, *Византијскаџа кулџура*, Софија.
- Arveler 1988 – H. Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, prev. B. Bojović, Beograd.
- Аверинцев 1969 – *Памятџники византијской литературы IX – XV веков*, Москва.
- Beck 1971 – H.–G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München.
- Beck 1972 – H.–G. Beck, *Reichidee und national Politik im spätbyzantinischen Staat*, у књизи: *Ideen und Realitaeten in Byzanz*, Variorum Reprints, London.
- Bowman 1985 – S. B. Bowman, *The Jews of Byzantium, 1204–1453*, University, Ala.
- Brezeanu 1978 – S. Brezeanu, *La fonction de l'idée d'imperium unicum chez les byzantins de la première moitié du XIIIe siècle*, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 16 (1978) 57–64.
- Eideneier 1982 – H. Eideneier, *Zum Stil der byzantinischen Tierdichtung*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32-3 (1982) 301–306.
- ЭСП 1985 – *Этџнические сџтереотџпџи џоведения*, Ленинград, 1–324.
- Flinn 1963 – J. Flinn, *Le roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au moyen âge*, Toronto.
- Gehrman 1978 – K. Gehrman, *Das Bild vom Auseren*, *Deutsche Studien* 64 (1978) 313–316.

- Geremek 1985 – B. Geremek, *L'image de l'autre: le marginal*, XVIe Congrès international des sciences historiques. Rapports, I, L'image de l'autre: étrangers, minoritaires, marginaux, Stuttgart, 67–81.
- Голубовић – Милићевић 2015 – *Човек и животиње: хришћански њојлед*, прир. М. Голубовић и К. Милићевић, Земун.
- Hamilton – Trolier 1986 – D. L. Hamilton – T. K. Trolier, *Stereotypes and stereotyping: an overview of the cognitive aproach* (Prejudice, Discrimination and Racism, ed. J. F. Dovidio – S. L. Gaertner), New York, 127–163.
- Hoffman 1986 – J. Hoffman, *Stereotypen, Vorurteile, Völkerbilder in Ost und West i Wissenschaft und Unterricht*, Eine Bibliographie, I, Wiesbaden.
- Hofstätter 1967 – P. Hofstätter, *Wie Völker einander sehen*, Zetschrift für praktische Psychologie 4 (Paderborn 1967) № 1-2, 25–39.
- Hunger 1978 – H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur*, II, München.
- Jauss 1959 – H. R. Jauss, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tierdichtung*, Tübingen.
- Jeffreys 1986 – E. M. Jeffreys, *The Image of the Arabs in Byzantine Literature*, The 17th International Byzantine Congress (Mayor Papers), Dumbarton Oaks/Georgetown University, Washington, D. C., August 3–8, 1986, New Rochelle, New York, 305–323.
- Коматина 2014 – П. Коматина, *Црквена њолиџика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд.
- Lieberson 1985 – S. Lieberson, *Stereotypes: their consequences for race and ethnic interaction* (Research in Race and Ethnic Relations, ed. C. B. Marrett – R. Chen, vol. IV), Greenwich, 113–137.
- Литаврин 1986 – Г. Г. Литаврин, *Представлени „варваров” о Византији и византијцих VI–X вв.*, Византийский временник 46 (1986) 100–109.
- Литаврин 1986а – Г. Г. Литаврин, *Византијци и славяне – взаимные представления*, The 17th International Byzantine Congress (Mayor Papers), Dumbarton Oaks/Georgetown University, Washington, D. C., August 3–8, 1986, New Rochelle, New York 1986, 369–382.
- Majeska 1998 – G. P. Majeska, *Racial Stereotyping in Byzantine Sources? The Truth about Slavs*, Twenty-Fourth Annual Byzantine Studies Conference Abstracts, 5–8 November 1998, University of Kentucky, 62–63.
- Maradon 1971 – S. Maradon, *Caractères et images des peuples*, Revue d'ethnopsychologie, 1971, 245–255.
- Mc Cauley – Stitt – Segal 1980 – Mc Cauley – C. L. Stitt – M. Segal, *Stereotyping: from the prejudice to prediction*, Psychological Bulletin 87 (1980) 195–208.
- Mollat du Jourpin 1985 – M. Mollat du Jourpin, *L'image de l'autre dans la mentalité occidentale à la fin du Moyen Age*, XVIe Congrès international des sciences historiques. Rapports, I, L'image de l'autre: étrangers, minoritaires, marginaux, Stuttgart, 95–107.

- Николов 2013 – А. Николов, *Военизирани цијани в ѝределиџе на каџејанаџа Бџлџарџа краџа на XI в.*, Средновековниџа бџлџарин и „другите“. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петџр Ангелов, сџставители А. Николов, Г. Н. Николов, Соџиџа, 175–185.
- ODB 1991 – *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. P. Kazhdan, I–III, New York – Oxford.
- Поляковская – Медведев 1991 – М. А. Поляковская – И. П. Медведев, *Развиџиџе џолиџиџеских иџеџ в џоздней Визанџиџи*, у кџизи: *Кулџтура Визанџии*, III (XIII – первая половина XV в.), Москва, 255–279.
- Попова 1978 – Т. В. Попова, *Народная лиџерџура в џџоџу Палеолоџов*, (у кџизи: Л. А. Фрейберг – Т. В. Попова, *Визанџийскаџа лиџерџура џџоџу расцвеџа IX–XV вв.*, Москва 1978.
- Rabier 1964 – J. Rabier, *Comment les peuples europџenes se voient et voient les autres*, *Revue de psychologie des peuples* 19 (Le Havre 1964) 22–32.
- Радиџ 2000 – Р. Радиџ, *Сџрах у џозноџ Визанџиџи*, 1180–1453, I, Београд.
- Радиџ 2002 – Р. Радиџ, *Јевреџски ходочасник Вениџамин из Тугеле џуџуџе Визанџиџиском царсџвом*, Зборник Матице српске за кџижевност и језик, кџ. 50, св. 1–2 (2002) /2004/ 7–25.
- Радиџ 2012² – Р. Радиџ, *Из Царџраџа у срџске земље: сџудџе из визанџиџске и срџске исџориџе*, Београд.
- Robertson 1983 – Sh. Short Robertson, *Those Beastly People: a Study of Human Beings in Animal Epics*, *Le Roman de Renard: On the Beast Epic*, ed. Vaan den Hoven – H. Westra, *Canadian Journal of Netherlandic Studies Special Issue*, May 1983.
- Robinson – Krauss 1972 – N. R. Robinson – H. H. Krauss, *Stereotypes: A Review of Literature 1926–1928*, *Journal of Social Psychology* 84 (1972) 103–125.
- Rombauts 1975 – *Aspects of the Medieval Animal Epic: Proceedings of the international conference, Louvain May 15–17, 1972*, ed. E. Rombauts, Series: *Mediaevalia Lovaniensia* I:3, Leuven University Press.
- Roques 1951–1963 – *Le roman de Renart*, I–VI, ed. M. Roques, Paris.
- Rot 1978⁴ – N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije. Socijalizacija*, Beograd.
- Ruf 1973 – M. Ruf, *Der Einfluss von Bildern auf die Beziehungen zwischen Nationen*, *Zeitschrift fџr Kulturaustausch* 3 (1973) 2–29.
- Самодурова 1984 – З. Г. Самодурова, *Школы и образование*, у кџизи: *Кулџтура Визанџии*, I (IV – первая половина VII в.), отв. ред. З. В. Удальцова, Москва 1984, 478–503.
- Schaffer 1991 – *Das Fremde. Erfahrungsmџglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung*, ed. O. Schaffer, Opladen.
- Scheidegger 1989 – J. Scheidegger, *Le roman de Renart ou le texte de la dџrision*. Geneva.
- Soulis 1961 – G. C. Soulis, *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages*, *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961) 141–165.
- Starr 1939 – J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire, 641–1204*, Athens.

- Strayer 1985 – *Dictionary of the Middle Ages*, ed. J. R. Strayer, vol. 6, New York.
- Шандровская 1956 – В. С. Шандровская, *Византийская басня „Рассказ о четвероногих” (XIV в.)*, Византийский временник 9 (1956) 211–249.
- Шандровская 1956а – В. С. Шандровская, *Византийская басня „Рассказ о четвероногих” (XIV в.)*. *Художественные особенности и язык памятника*, Византийский временник 10 (1956) 181–194.
- Тодоров 1993 – Ц. Тодоров, *Завладяването на Америка. Въпросът за друиия*, София.
- Todorov 1994 – С. Todorov, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, prev. В. Jelić – М. Perić – М. Zdravković, Beograd.
- Тъпкова-Заимова – Милтенова 1996 – В. Тъпкова-Заимова – А. Милтенова, *Историко-апокалиптичната книжина във Византия и средновековна България*, София.
- Worchel – Morales – Paez – Deschamps 1998 – *Social Identity: International Perspectives*, ed. S. Worchel – J. F. Morales – D. Paez – J. C. Deschamps, London.

Radivoj Radić

THE BYZANTINE EPIC „TALE OF THE FOUR-FOOTED BEASTS“: BETWEEN RIDICULING AND OFFENDING THE „ALIENS“

The late Byzantine literature shows the blossoming of sorts of the so-called “animal epic,” otherwise widely popular in the literature of the Latin world of the medieval Western Europe. It is the literary genre that has as main characters representatives of flora and fauna assuming human features. These texts, and several of them have been preserved, have an educational value as they show the readiness of the Byzantines to ridicule certain negative phenomena in their society, but also to rather mercilessly ridicule other nations or ethnic communities. This text analyzes the intolerance or, it could even be said, contempt and hatred of the Byzantines towards the Jews, Gypsies and the Franks (Latins) in the epic “Tale of the Four-Footed Beasts” from the late 14th century, that consists of 1,082 political verses. This belittling of the “others” is sometimes metaphorical, sometimes harsh and bordering good taste, but always clear and undoubtedly offensive. Taken together as a whole, all the mentioned examples speak volumes about the well-known ostentation of the Byzantines, and their arrogance that considered all the other nations the contemptible barbarians.

УДК: 272-774-9(497.16)"14"
272-789.2(497.16)"14"
ID БРОЈ: 280796684
Изворни научни чланак
Рад примљен: 14. 07. 2019.
Рад прихваћен: 19. 09. 2019.

Катарина Митровић
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18-20, Београд
katmit035@gmail.com

ПОМЕНИ БЕНЕДИКТИНСКИХ ОПАТИЈА НА ПОДРУЧЈУ БАРСКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ У ЛАТЕРАНСКИМ РЕГИСТРИМА ПАПЕ ИНОЋЕНТИЈА VII (1404–1406)*

У Латеранским регистрима из времена папе Иноћентија VII сачувана су четири документа у којима се помињу бенедиктинске опатије Свети Срђ и Вакхо на Бојани и Свети Јован у Штоју код Дриваста. О њима је досад писано углавном на основу млетачких извора који тек делимично осветљавају њихов положај првих година XV века. Реч је превасходно о материјалним приликама и плановима које су млетачке власти имале с манастирском имовином и непосредним окружењем. Три папска документа решавају недоумице око датума ступања Петра Круеција на положај опата Светог Срђа, што омогућава делимични увид у стање унутар манастирске заједнице, док се у четвртом помиње досад непознати бенедиктински манастир Светог Михаила *de Clea* у пилотској дијецези. Такође, ови документи осветљавају став Апостолске столице према бенедиктинацима на подручју Барске архиепископије у доба ширења млетачке власти, која је имала сасвим другачији приступ изазовима црквене политике на својим прекоморским поседима.

Кључне речи: *Апостолска столица, Латерански регистри, Иноћентије VII, бенедиктинци, Свети Срђ и Вакхо, Свети Михаило de Clea, Стефан Душан, Пилои*

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и сјановништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век)* (ев. бр. 177010)

Папска канцеларија је вероватно још од свог постанка настојала да води уредну евиденцију о документима које су папе издавале различитим дестинатарима. Садржај тих докумената преписиван је у посебне књиге. Тако су настали папски регистри, који су потпуније сачувани тек од понтификата Иноћентија III (1198–1216). С папом Бонифацијем IX (2. новембар 1389 – 1. октобар 1404) започиње нова серија регистара у које су документи уношени аналитички (према врсти и садржају) и хронолошки. Уз сваки документ стоји име писара који га је унео или секретара лично. Постојао је посебан *magister registri* задужен за контролу тачности преписаних докумената. Он је уносио исправке које је оверавао потписом на маргинама. На крају документа стављао је пуно име. Ови регистри вођени су у континуитету све до 1892. године. Сачувано је укупно 2467 волумена. У XIX веку чувани су у Латеранској палати по чему су и добили име *Registra Lateranensia*.¹ Истражујући у Тајном ватиканском архиву у јуну 2017. године прегледали смо регистре папе Иноћентија VII Reg. Lat. 119–126 и открили три документа који значајно допуњују постојећа знања о бенедиктинским опатијама Светих Срђа и Вакха на Бојани и Светог Јована у Штоју крај Дриваста, о којима смо досад писали углавном на основу млетачке грађе. Посебан истраживачки доживљај представљало је откриће манастира Светог Михаила de Clea у пилотској дијецези, који се у до тог тренутка нама познатим и доступним изворима и литератури ниједном не помиње.²

Крај XIV и почетак XV века представља једно од најизазовнијих раздобља у историји Римске цркве. Упркос повременим узлетима, авињонско папство је живело у сенци идеје о скором повратку у Рим. После много оклевања и тактизирања Гргур XI се 1377. године вратио у истинску престоницу западног хришћанства надахнут, између осталог, пророчанским стрепњама и мистичним сновиђењима Катарине Сијенске. Седамдесетогодишње одсуство курије оставило је трага на лицу вечног града који је у међувремену много осиромашило и оронло. Гргур XI преминуо је већ у марту 1378. године, а конклава састављена од шеснаесторице кардинала, међу којима је било једанаест Француза, морала се суочити с узаврелом атмосфером Рима. Светина је тражила да за папу буде изабран Италијан, који неће пасти у искушење да поново напусти Рим, те је конклава у априлу 1378. за папу изабрала Бартоломеја Приђана, архиепископа Барија,

1 Frenz 2008, 52, 56–57.

2 Истраживање у Тајном ватиканском архиву омогућио нам је Високопреосвећени Архиепископ цетињски и Митрополит црногорско–приморски др Амфилохије Радовић. Овом приликом упућујемо му најдубљу захвалност за материјалну и духовну потпору без које истраживање не би било могуће.

под именом Урбан VI. Већ у септембру месецу исти кардинали поново су се састали у Фрондију с објашњењем да је претходни избор извршен под притиском римске светине, те су за новог папу изабрали кардинала Роберта из Женева под именом Климент VII. Урбан VI је остао у Риму, док је Климент VII столовао у Авињону. Тиме је отпочео *Велики раскол*.³

Западна црква била је подељена на два табора, која су успела да осигурају континуитет. После смрти Урабана VI римски кардинали су изабрали Бонифација IX (1389), Иноћентија VII (1404) и Гргура XII (1406). Након смрти Климента VII 1394. године *авињонски* кардинали изабрали су за новог папу Шпанца Петра де Лунупод именом Бенедикт XIII. Тако су створене две папске курије и два кардиналска колегијума. Европски дворови су углавном имали корист од оваквог стања, било да су заузима-ли неутралне позиције, било да су се активно опредељивали за једну или другу страну, руковођени државним разлозима, али и родбинским везама и породичним савезима. Опредељивање владара за једну страну утицало је на локалне цркве и вернике, што је представљало далеку претечу принципа *cuius regio eius religio*.⁴ У зетским и албанским странама барски архиепископи и которски епископи опредељивали су се за римске папе признајући њихову јурисдикцију.

Козма Миљорати, Италијан родом из Сулмона у Абрцу, студирао је медицину и класични грчки језик. Када је 11. новембра 1404. године изабран за папу Иноћентија VII, око себе је окупио способне сараднике, међу којима су се посебно истицали хуманиста Леонардо Бруно и филозоф и канониста Пијер Паоло Вергорио Старији, падовански ђак и професор дијалектике и логике у Болоњи и Фиренци, аутор списа *Quaestiones de Ecclesiae potestate*. Нови римски папа здушно је желео да допринесе превазилажењу раскола. Премда је спадао у ред водећих интелектуалаца и словио за великог покровитеља науке и уметности, Иноћентије VII био је слаба личност, неспособан да замисли спроведе у дело. Умро је 6. новембра 1406. године. Његов понтификат трајао је тачно две године.⁵

За то време на другој обали Јадранског мора Млечани су постепено, али врло одлучно учвршћивали позиције у Албанији и Зети.⁶ Драч,

3 Franzen 1988, 190–192; Линч 1999, 422–424; *Storia del cristianesimo. Il medioevo*, 285–286 (G.G. Merlo).

4 *Storia del cristianesimo. Il medioevo*, 286 (G.G. Merlo).

5 Caporillis. a., 62.

6 До почетка XV века Млечани су загосподарили Драчом (после смрти Ђорђа Топије у октобру 1392), Љешом – *десним оком Драча* (у јуну 1393), Скадром и Дривастом (на основу споразума с Ђурђем II Страцимировићем Балшићем од 14. априла 1396). За описане догађаје још увек непревазиђену литературу представља: ИЦГ II/2 1970, 49–70 (И. Божић).

Љеш, Скадар, Дриваст и крајеви око Скадарског језера већ су били у прилици да искусе чврстину руке новог господара, вођеног у првом реду економским прагматизмом.⁷ У почетку Млечани сунаступали тактички, показујући поштовање према локалним законима, институцијама, фискалним обичајима и социјалној структури, у чему су видели кључ свог успеха. Услови под којима су зетски и албански градови приступали Венецији прецизирани су капитулима (*capitula*). Међутим, радило се о успостављању *йривидној конџинуиџејџа*, који је требало да утре пут постепеној трансформацији локалних установа и обичаја у циљу њиховог уподобљавања моделима у метрополи.⁸ Прагматизам који је одликовао држање Венеције у свим сферама њеног деловања, уочљив је и у црквеној политици. Почетком XV века Млетачка република је већ у знатној мери била секуларизирана држава, што јој није сметало да се посвећено бавира решавањем црквених питања на прекоморским поседима, укључујући албанске и зетске области. Млетачке власти су се скрупулозно старале о покретној и непокретној имовини у власништву цркве, настојале су да на епископске и друге значајне црквене положаје доводе своје грађане или барем осведочене присталице и захтевале су дисциплину у редовима свештенства. Под ударом млетачке фискалне политике нашле су се Зетска митрополија, Барска архиепископија и Которска епископија. Млетачке власти су често смишљено подгревале напетости у односима између православног и католичког свештенства и верника.⁹ Великодушно посредовање обично је доводило до јачања властитог утицаја готово редовно на штету локалних црквених структура.¹⁰ Поред тога, барски архиепископи и њихови суфрагани одржавали су добре односе с римском куријом, па и са папом Иноћентијем VII, што млетачким властима, како локалним тако и оним у метрополи, није било по вољи.¹¹

Уговором закљученим између Венеције и Ђурђа II Балшића 14. априла 1396. године опатија Светих Срђа и Вакха на Бојани потпала је под млетачку власт.¹² Почетак XV века древна опатија с познатим тргом дочекала је у процепу између Млечана и Балшића, чији су односи били

7 Ibid, 71–84.

8 Arbel 1991, 970. Cfr. Valentini 1973, 853–859; Raukar 1982, 54–55; Schmitt 2001, 317–327; Антоновић 2003, 160–177.

9 О односима Млетачке републике и Зетске митрополије у XV веку v. Митровић 2015а, 37–53.

10 О црквеној политици Венеције на подручју Млетачке Албаније v. Mitrović 2013а, 57–61; Mitrović 2013b, 943–953.

11 Neralić 2013, 142.

12 AAV I/2 1968, 331–336 (№ 628); Listine IV 1874, 365–369; Спремић 1963, 297–298; ИЦГ II/2 1970, 62–63 (И. Божић).

оптерећени непрекидним трзавицама, и у великом страху од могућих напада Османлија.¹³ Млетачке власти настојале су да трговачки путеви буду проходни и безбедни како би се трговцима омогућио несметани приступ тржници крај Светог Срђа.¹⁴ Трговина сољу имала је за Млечане прворазредни значај као и за њихове претходнике Немањиће и Балшиће. Пред локалне млетачке власти постављен је задатак изградње нових спремишта соли на једној ади у непосредној близини манастирског комплекса, на месту које је деловало релативно безбедно, с обзиром да су старе *domuncule* (складишта соли) остале на десној обали Бојане, у том тренутку под влашћу Балшића.¹⁵ Пре него што је намера спроведена у дело, дошло је до буне у скадарском крају. Побуњени сељаци, како Балшићеви тако и млетачки поданици, опљачкали су око 5000 џакова соли.¹⁶ Млетачке власти су такође разматрале могућност извођења опсежних радова у кориту Бојане како би река постала пловна до језера што би омогућило директну везу са Скадром.¹⁷ Бојана је била пловна до Светог Срђа, те је манастирско пристаниште још од старих времена играло велику улогу у транспорту и привредним токовима. Тих година манастир је остао без рибњака, који су порушени у склопу млетачких планова да се обезбеди сигурна пловидба реком.¹⁸ Размишљало се и о изградњи једног утврђења тик уз сам манастир одакле би се контролисало шире подручје.¹⁹ Ово је углавном све што је о Светим Срђу и Вакху познато првих година XV века и то на основу млетачких докумената.²⁰

У то време опат је био Алексије (Љеш) Закарија, припадник знаменитог албанског властeosког рода Закарија.²¹ Иноћентије VII је другог дана мајских ида (13. маја) 1405. године опата Љеша Закарију, на његову

13 Опатија Светих Срђа и Вакха удизала се на левој обали Бојане, недалеко од места где река прави велику окуку, на око 18 миља удаљености од њеног ушћа у море и на шест миља удаљености од Скадра. Постанак овог угледног манастира треба везати за уздизање Дукље под Војислављевићима, који су можда били и његови ктитори. О древној опатији у предмлетачком раздобљу v. Mitrović 2015b, 97–101 с прегледом извора и литературе.

14 AAV I/2 1968, 341–342 (№ 630); Listine IV 1874, 372. Млетачке власти су у августу 1399. разматрале могућност укидања царинарнице у Љешу како би се сав промет усмерио на Свети Срђ, AAV I/3 1968, 122–124 (№ 761).

15 AAV I/3 1968, 124 (№ 762), 124–125 (№ 763).

16 Спремић 1963, 303; Божић 1979, 233.

17 AAV I/3 1968, 142 (№ 783); Listine IV 1874, 372; Listine V 1875, 69; AA II 1918, 148 (№ 555), 148–149 (№ 556), 244 (№ 788).

18 AAV I/51969, 157 (№ 1366).

19 AAV II/71970, 122–123 (№ 1880).

20 Mitrović 2015b, 146–148.

21 Ibid, 211, 213.

молбу, именовано на положај пилотског епископа. Папа му је дозволио да изабере двојицу или тројицу католичких епископа који ће га рукоположити. Пред епископом који буде извршио чин консекрације Љеш Закарија је био дужан да положи заклетву, чији су садржај епископи добијали од папе као затворено писмо. Ту заклетву нови епископ је враћао папи у писаној форми оверену својим печатом. Иноћентије VII је од Љеша Закарије затражио да барском архиепископу, своме митрополиту, што пре пошаље гласника како би га обавестио о избору и консекрацији, будући да је пилотска дијецеза била суфраган Барске архиепископије.²² Андрија из Драча, примицириј римског Светог Петра, обавезао се 4. новембра 1405. у име пилотског епископа Љеша Закарије да ће апостолској комори уплатити 33 златна флорина на име таксе за именовање (*servitium commune*) и пет малих служби, као и заостала дуговања свога претходника Сергијана име истих такси. Исплата је требало да буде извршена у две рате, до празника Успења Пресвете Богородице (15. август) и Свих светих (1. новембар) наредне 1406. године.²³

Два дана пре него што ће Љеша Закарију именовати на положај пилотског епископа, Иноћентије VII се 11. маја обратио Петру Круецију (*Petro Cruchin*) као опату Светих Сергија и Вакха. Имајући свагда на уму добробит црква и манастира који су му промислом Божјим поверени на старање, папа је добро разумео у какву је опасност могла запасти манастирска заједница која би дуго времена остала без настојатеља. Како Љеш Закарија одлази у пилотску дијецезу, папа је одлучио да за новог опата постави Петра Круеција, пошто се претходно уверио да га одликују велики жар, познавање писма, честитост и добре животне навике. На послетку је изразио наду да ће манастир захваљујући Петровој изузетној посвећености константно напредовати, те да монасима и служитељима неће ништа недостајати. Истог дана Иноћентије VII је о својој одлуци обавестио конвент, тј. братство Светих Срђа и Вакха, као и скадарског епископа под чијом се јурисдикцијом опатија налазила. Папа је од монаха тражио да према новом опату искажу послушност и поштовање, као што и приличи, док је од скадарског епископа очекивао да га подржи у обављању службе.²⁴ Петар је родом био из оближњег села *Cruetim*. За разлику од свог претходника Љеша Закарије, није се могао похвалити племенитим пореклом. У најбољем случају потицао је од скромних сеоских главара.²⁵

22 Reg. Lat. 123 f. 251v.

23 Neralić 2013, 157, n. 404.

24 Reg. Lat 119, f. 42v-43r. У то време скадарски епископ био је Прогон Pintzenago, Eubel 1913², 440.

25 Mitrović 2015b, 211.

Истог дана, 13. маја, када је Љеша Закарију поставио за пилотског епископа, Иноћентије VII је Петра Круеција именовано на положај опата Светих Срђа и Вакха. С овим избором сагласио се кардиналски колегијум, а опат Петар је добио овлашћење да међу католичким прелатима одабере једног да га рукоположи и да пред њим положи заклетву, коју ће потом у писаној форми одаслати папи.²⁶ Андрија из Драча, примицериј базилике Светог Петра, обећао је 4. новембра 1405. у име опата Петра Круеција да ће у наредном периоду благовремено исплатити *servitium commune* и пет малих служби.²⁷ Тако се примицериј папске базилике Андрија из Драча појавио у улози заступника светосрђевског братства – одлазећег опата и новог пилотског епископа Љеша Закарије и новоименованог опата Петра Круеција.

Наведена три документа представљају драгоцен допринос сагледавању прилика у опатији Светих Срђа и Вакха на самом почетку XV века. Из њих сазнајемо тачан датум када се догодила значајна промена у животу монашке заједнице: одлазак старог и долазак новог опата. У првом случају реч је о властелину, представнику угледног и моћног рода. Баш у то време Дањом и околином с тамошњом царинарницом господарио је Која Закарија, могуће близак рођак опата Љеша. Он је спречавао Млечане да загосподаре Дањом, иако им је овај град припао по уговору од 14. априла 1396. године.²⁸ Тих година епископ Сапе био је Петар Закарија, који је на положај ступио вољом папе Бонифација IX у априлу 1395. године.²⁹ За петнаестак година обавио је неколико значајних дипломатских мисија. У име Које Закарије од сенатора је затражио да се заузму за Љеш како не би пао у руке Танушу Дукађину и обавестио их о намери свог рођака да зарати с Турцима.³⁰ Умро је пре децембра 1414. године.³¹ Могло би се рећи да су Закарије биле нерасположене према ширењу млетачког утицаја у Албанији. Између Закарија и Балшића постепено су успостављани пријатељски односи, који су десетак година касније учвршћени браком Балше III и Боље, кћери Које Закарије.³²

26 Reg. Lat. 123 f. 251r-251v.

27 Neralić 2013, 157, n. 404.

28 AAV I/2 1968, 331–336 (№ 628); Listine IV 1874, 365–369.

29 Eubel 1913², 434.

30 Neralić 2013, 158. Могуће је да је печат у облику мандорле, откривен на Хвару осамдесетих година прошлог века, с приказом Светог арханђела Михаила, Богородице с малим Исусом и епископа с митром и натписом у коме се помиње власник: *Петтар њо милостији Божјој и Айосџолске сџолице епископској Сапе*, припадао епископу Петру Закарији. Он је на путу за Венецију могао свратити на Хвар и тамо пробравити неко време.

31 Eubel 1913², 434.

32 ИЦГ II/2 1970, 67, 72, 73, 78, 80, 109, 133 (И. Божић).

Опат Љеш Закарија без сумње је уживао наклоност Апостолске столице. Премда су документи Иноћентија VII састављени типски, по формулару, с пуно општих места и устаљених фраза, око пажљивог посматрача региструје две чињенице. Прво што пада у очи јесте да је Петар Круецио био човек скромног порекла. Папа је очигледнодовољно знао о његовом животу, владању и особинама које су га препоручивале за настојатеља древне опатије. Иноћентије VII је о Петровој личности много тога могао сазнати од самог Љеша Закарије, који га је може бити и препоручио за свог наследника. Могуће је да је Петар Круецио још од детињства боравио у манастиру као облат, будући да је родом био из околине Светог Срђа. Папи и локалним властелинима, у које су спадале и Закарије, било је важно да угледне црквене установе сачувају од из њиховог угла гледања погубног утицаја млетачке управе. На другом месту уочљиво је то да се папа обратио конвенту Светог Срђа с намером да га обавести о постављању новог опата. То значи да јеу манастиру тада живео солидан број монаха који су образовали конвент, тј. тело које је заједно с опатом одлучивало о питањима важним за заједницу. Наредне године су показале да је Петар Круецио био одличан избор. Он се зналачки носио с искушењима која су млетачке властипред њега непрекидно постављале. У време израде Скадарског катастика, у марту 1417. године, опат Круецио је упорно доказивао да су опати Светог Срђа истовремено били и главари села Свети Срђ (*capita / caui ville Sancti Sergij*). Истрајно се борио да манастир добије обештећење због рушења рибњака, активно се бавио трговином житарицама, старао се о манастирској гостионици, често се састајао са скадарским кнезовима и писао представке и жалбе разним сенатским комисијама у метрополи.³³ Папа Мартин Вименовао га је на положај епископа Сапе 13. јула 1425. године.³⁴ Нови настојатељ Светог Срђа постао је извесни Андрија.³⁵

Опатија Светог Јована у Штоју дочекала је почетак XV века под млетачком влашћу.³⁶ Млечани су Светим Јованом загосподарили кад и

33 Mitrović 2015b, 149–153, 200–205.

34 Eubel 1913², 434. Епископ Петар Круецио боравио је у Риму 29. маја 1432. Тог дана је поднео молбу да му буде додељена опатија Светог Јована у Штоју, чији су годишњи приходи износили 80 торинских либара. Бивши опат Светог Срђа образложио је своју молбу тиме да у Светом Јовану више нема монаха и да се врло ретко служи литургија. Намера му је била да обнови живот у манастиру. Том приликом је нагласио да су Турци порушили катедралну цркву у Сапи и да је остао без средстава за живот, Neralić 2013, 158.

35 Farlati 1817, 313.

36 Свети Јован у Штоју код Дриваста (*de Strilalio, de Strialio, de Stole, de Stoya*) се у изворима први пут помиње 19. јуна 1166. године у исправи о освећењу которске катедрале Светог Трипуна. Његов опат Михаило присуствовао је овој свечаности, *Cod. Dipl.* II 1904, 102 (№ 98). Манастир је морао настати пре почетка XII века. О његовој историји у доба српске власти и под Балшићима v. Mitrović 2015b, 101–102.

суседним Дривастом на основу уговора закљученог с Ђурђем II Страцимировићем Балшићем 14. априла 1396. године. Стари манастир је убрзо дошао под удар немилосрдне фискалне политике новог господара, који је од опата Светог Јована *de Strilalio* тражио да плаћа десетину од манастирских поседа. У представкама дривастијске општине поднетим на разматрање Сенату 7. маја 1403. године, под тачком 11, изнет је захтев да се опатија ослободи ове пореске обавезе. Одговор сенатора био је хладнокрван: опат је манастирске поседе давао у закуп околним сељацима, који су их обрађивали и за то му плаћали ренту, док су држави давали десетину као што *ѿо чине и друѿи наши ѿоданици*. Сенатори су сматрали да би било неразумно дотичне сељаке ослободити фискалних обавеза, те да би таква одлука представљала преседан.³⁷ Није познато ко је у то време био настојатељ Светог Јована.

Иноћентије VII се 26. марта 1405. обратио *граѿом сину оѿаѿу манасѿира Светѿоѿ Јована у Шѿѿоју дривасѿијске дијецезе* не наводећи његово име. Папа се старао да цркве и манастири не буду дуго упражњени, већ да се у њих доводе одговарајуће личности. Међутим, манастир Светог Михаила *de Clea* („monasterium Sancti Michaelis de Clea”) реда Светог Бенедикта пилотске дијецезе, упражњен је због смрти опата Николе Мадере. То се догодило пре више од 15 година и за то време монаси су напустили манастир, који је изгубио и своју парохију и парохијане, тј. вернике из околине који су у њега долазили као у своју месну цркву. Верујући свим срцем да чини добар избор, папа је на место опата Светог Михаила именовао Никољу *de Siho*, архипрезвитера Свете Марије *Ciuitatis ueteris driuastensis*.³⁸ Како су приходи од Светог Михаила на годишњем нивоу износили свега 20 златних флорина, Иноћентије VII је новоименованом опату Никољу доделио следеће приходе: 40 златних флорина од архипрезвитерства и канониката у дривастијској катедрали и од капеле Свете Варваре дривастијске *sine cura*, 40 златних флорина од парохијске цркве Свете Марије *de Licheco* (*Litheto*) и 40 златних флорина од капеле Светог Лаврентија *prope flumey* дијецезама Сапе и Скадра. Тако је опату Никољу одређено укупно 140 златних флорина годишњих прихода. Папа је од њега очекивао да се влада као *ѿрави оѿаѿи реченоѿ манасѿира који ѿо некада беху*. Премда комендатарни опат, Никола је у манастиру требало да обавља богослу-

37 AAV I/3 1968, 390 (№ 1034); Listine V 1875, 9; Mitrović 2015b, 158.

38 Црква Свете Марије налазила се у првобитном дривастијском насељу на десној обали реке Кири. Ово насеље, које се састојало од Горњег и Доњег града, већ је у средњем веку било познато као *Civitas vetus drivastensis*, стари дривастијски град, Антоновић 2003, 58.

жење, а заузврат је могао да располаже покретном и непокретном манастирском имовином.³⁹

У овом документу забележен је, колико нам је познато, први и једини помен бенедиктинског манастира Светог Михаила *de Clea* у пилотској дијецези. Пилот чини подручје између Скадарског језера и албанских планина у залеђу. У састав српске државе Пилот је ушао почетком осамдесетих година XII века када је велики жупан Стефан Немања припојио Дукљу. Средњовековни Пилот чинио је област која се делила на Горњи и Доњи Пилот.⁴⁰ Пилот се налазио под јурисдикцијом Апостолске столице и представљао је посебну дијецезу још од давних времена. Ова епископија је образована вероватно истовремено с осталим дијецезама у Зетском приморју и северној Албанији. Особеност црквене организације на малом подручју сабијеном између мора, језерских вода и високих планина представља околност да је ту кроз цео средњи век егзистирао већи број католичких епископија. Њихова седишта налазила су се у градовима с малим бројем становника, распоређеним један близу другог. Према малом обима ова насеља су се због постојања статута, комуналног уређења и бедема, који су их у физичком смислу одвајали од сеоског окружења, могла сматрати градским. Њихов постанак сеже у далеку прошлост и време Сеобе народа, када се романско становништво пред налетима Гота, Словена и Авара из унутрашњости Балканског полуострва спуштало према јадранским обалама. Романи су из својих напуштених и разрушених градова у нову средину пренели и епископска седишта.⁴¹ Пилотска црква помиње се већ у *Летопису Йоџа Дукљанина*.⁴² Први у папским регистрима забележени *episcopus polatensis /pulatensis* био је извесни Петар, који се упокојио 1199. године. На његово место дошао је Јован. Следећи пилотски

39 „Cum itaque sicut accepimus monasterium sancti Michaelis de Clea ordinis sancti Benedicti Polatensis diocesis per obitum quondam Nicolai Madera, abbatis dicti monasterij, qui extra Romanam Curiam decessit; abbatis regiminem destitutum existat et tam qui quindecim annos et ultra abbate et monachis caruerit ac careat et sit totaliter derelictum nec etiam habeat parrochianos neque parrochiam; de presenti Nos tam dicto monasterio de gubernatore secundum cor nostrum ydoneo per quem circumspicere regi et salubriter dirigi valeat quam dilecto filio Nicolao de Siho, archipresbitero plebis sancte Marie Ciuitatis ueteris driuastensis diocesis, apud nos de uite et morum honestate alijsque probitatis et uirtutum meritis multipliciter commendato horum intuitu gratiam facere specialem discrecioni tue per apostolica scripta mandamus quatenus si ita esse inueneris prefatum monasterium cuius fructus, redditus et prouentus viginti florenorum auri secundum extimationem ualorem annum ut etc”. Reg. Lat. 125 f. 247r-247v.

40 Маловић – Ђукић 1991, 207.

41 Антоновић 2003, 22–26.

42 Ljetopis 1950, 54.

епископ чији је помен забележен био је неки Андрија око 1251. године.⁴³ Катедрална црква пилотских епископа налазила се у Горњем Пилоту, у области Дукађина између река Фанди Мат и Фанди Вогел. Реч је о цркви посвећеној Светом апостолу Павлу, данас Шен Пал или Шпал, изнад друма Нерфана –Каснети –Ороши и близу раскрснице одакле се крак пута одвајао према Светом Спасу. Монаси Светог Павла Албанског помињу се у више наврата у дубровачкој грађи у раздобљу 1350–1395.⁴⁴ Следећи територијалну поделу на Горњи и Доњи Пилот, и у црквеним изворима се помињу две дијецезе: *Polati Maioris et Polati Minoris*.⁴⁵ Пилотски епископи били су веома сиромашни. После смрти извесног Сергија, пилотски епископ постао је Љеш Закарија 13. маја 1405. године, о чему је већ било речи. Поред католичких, у Пилоту је било и православних цркава. У једној од њихборавио је архиепископ Јоаникије, велики пријатељ краља Уроша I и краљице Јелене, после Драгутиновог преврата и доласка на власт 1276. године.⁴⁶ Поред тога, цар Душан је више села у Пилоту доделио својој задужбини Светим Арханђелима код Призрена 1348. године.⁴⁷

Где се налазила загонетна опатија Светог Михаила *de Clea*? Топоним **Clea**, који је записао папски писар, чије ухо по свему судећи није било пријемчиво за речи словенског и албанског порекла, а почесто ни за локалне романизме, највише асоцира на село Калогени, које се помиње у два повељама Стефана Душана. Повељом из маја 1334. године краљ Душан приноси на дар Хиландару Цркву Светог Николе у Добрушти крај Призрена, коју је претходно обновио и обдарио властелинством. Међу поседима Светог Николе наводи се и *sélo Kalogéni sý cr(ý)kvomý i s Moulíki*.⁴⁸ У општој хрисовуљи цара Душана за Хиландар из 1348. године наводи се: *Û Pilotä séla Kalògény i Mouriký*.⁴⁹ Дакле, у оба документасело Калогени помиње се заједно с Мурићима.⁵⁰ Калогени су вероватно данашње село Клођен на десној обали Дрима недалеко од села Душмани из кога

43 Eubel 1913², 403–404.

44 Mitrović 2015b, 104–105.

45 Eubel1914², 217; Eubel1910, 276.

46 Маловић – Ђукић 1991, 208–209.

47 Мишић – Суботин Голубовић 2003, 49–50; Маловић – Ђукић 1991, 210–213.

48 Вујошевић 2005, 54, 57, 66–67.

49 Мишић – Копривица 2015, 70, 74, 89.

50 Село Мурићи су вероватно данашњи Нанмаврићи недалеко од села Душмани. Мурићи су се налазили у нахији Петра Спана, а у Скадарском дефтеру из 1485. поменути су као Маврићи. Постојало је и село Мурићи у Климентима, које је представљало летњу испашу, Маловић – Ђукић 1991, 215, n. 52.

је потицала истоимена породица која је господарила Доњим Пилотом.⁵¹ Како се у повељи о Светом Николи у Добрушти наводи да село Калогени има и цркву, могло би се претпоставити да се манастир Светог арханђела Михаила налазио баш на том месту. Ако је ова претпоставка тачна, то би значило да је краљ Душан Светом Николи у Добрушти и посредно хиландарском братству даривао бенедиктински манастир. Ово није необично с обзиром да су католичке цркве Света Варвара и Крсти⁵² биле обавезне да половину вина које су добијале од својих винограда предају Светим Арханђелима. *Лайтински њојовикоји* су у Шикљи имали баштинске винограде морали су да краљевој задужбини дарују по чабар вина, док су осталих давања и работабили ослобођени.⁵³ Шикља је данашњи Шикај недалеко од ушћа Крупе у Бели Дримпрема планинском гребену, који је у средњем веку одвајао Пилот од околних жупа.⁵⁴ У хрисовуљи Стефана Душана за манастир Светог Николе у Добрушти, изdatoј наводно после сабора у Крупиштима 1355. године, помињу се *sélo Moulíké i s(vé)taà B(ogorodi)ca ou Pilotou i svñnogradñ*,⁵⁵ што је дало повода мишљењу да се под Светом Богородицом крије топоним Калогени,⁵⁶ те би следствено таквом закључку црква у овом селу била посвећена Богомајци. Међутим, како је реч о очигледном фалсификату, који је настао у Хиландару око 1365. године с циљем да се увећају поседе и приходи,⁵⁷ Мурићи из аутентичних документа, повеље за Светог Николу у Добрушти (1334) и општој хрисовуљи за Хиландар (1348) не морају се и на овом месту неизоставно

51 Шкриванић 1957, 327; Маловић – Ђукић 1991, 215. Од властелинског рода Душман потицао је угледни католички прелат Павле Душман, активан четрдесетих и педесетих година XV века. Најпре је био ректор Цркве Светог Августина у Тревизу, потом епископ Свача 1440–1445, па епископ Дриваста од 1446, да би га папа Каликст III 1454. или 1455. године именовао за унијатског крајинског архиепископа и апостолског нунција у Србији и Албанији с правом проповедања крсташког рата против Османлија. Међутим, Павле Душман није оправдао очекивања Апостолске столице. Убрзо је показао неуобичајену наклоност према православним хришћанима одбијајући да ради на њиховом проверавању, док је истовремено ометао рад католичких мисионара и одвраћао вернике од ходочашћа у Рим. Уз то је више пута изјавио да би грчки обред и учење требало ценити више од римског. Папа је у Павлу Душману видео *инсџирајора бројних скандала*, те је наредио да се против њега поведе истрага, али је случај окончан његовом смрћу пре октобра 1457. године. О Павлу Душману v. Farlati 1817, 240–241, 298–299; Eubel 1914², 139; Ђирковић 2000, 48–49.

52 Заселак Крсти је данас Госка источно од Саката. Село Сакат налази се југозападно од Светог Спаса и северозападно од Шикље, Маловић – Ђукић 1991, 210.

53 Мишић – Суботин Голубовић 2003, 99, 130.

54 Маловић – Ђукић 1991, 209, 210; Мишић – Суботин Голубовић 2003, 49.

55 Мишић 2016, 133, 135.

56 Вујошевић 2005, 67.

57 Мишић 2016, 131–141.

везати за село Калогени. Пре ће бити да је творац фалсификата мислио на Богородицу Купелничку,⁵⁸ те да је на тај начин желео да делове хиландарског властелинства у Пилотупрошири селом Купелник, које је иначе припадало Светим Арханђелима у Призрену.

Крајње фрагментарни подаци из једног папског и два српска документа и нешто шира знања о бенедиктинском монаштву на тлу Барске архиепископије омогућавају потенцијално веродостојну реконструкцију кључних момената из прошлости загонетне опатије Светог Михаила *de Clea*. Овај манастир је морао бити основан најкасније до почетка XII века. Вероватно је подигнут још у XI веку у доба уздицања краљевине Дукље.⁵⁹ Војислављевићи су били наклоњени бенедиктинском монаштву, које је одиграло значајну улогу у процесима христијанизације и евангелизације словенског и албанског становништва у залеђу византијских градова.⁶⁰ Бенедиктинци су сасвим извесно дали велики допринос учвршћивању црквене организације отелотворене у Барској архиепископији.⁶¹ Посвета манастира Светом арханђелу Михаилу указује на то да је реч о древном култу који су бенедиктинци ширилиу првим вековима присуства на источним јадранским обалама.⁶² У Которској епископији постојала су два бенедиктинска манастира посвећена небеском архистратигу, предводнику анђелских војски и заштитнику од телурских злодуха: Свети Михаило Превлачки (*de Tombe*) у Тиватском заливу и Свети Михаило Которски у самом граду.⁶³ Ако се иза топонима *Clea* заиста крије село Калогени, данас Клођен, онда положај Светог Михаила у потпуности одговара резонима бенедиктинске сакралне топографије. Реч је о релативно питомомагратном пределу на десној обали Дрима, у близини Скадарског језера, с високим планинама у залеђу. Бенедиктинци су тежили више привидној него стварној изолованости, што је подразумевало близину путних праваца, речних токова, језерских или морских вода и сеоских и градских насеља.⁶⁴ Душанова даровница за Светог Николу у Добрушти помиње у селу Калогени цркву непознате посвете, што би могао бити Свети Михаило. Судаћи по наводима у документу Иноћентија VII од 26. марта 1405.

58 Село Купелник с Црквом Богородице Купелничке налазило се у Доњем Пилоту, Маловић – Ђукић 1991, 211–212; Мишић – Суботин Голубовић 2003, 49, 99, 130.

59 Mitrović 2015b, 58–60.

60 Митровић 2018, 131–171.

61 О настанку и најранијој историји Барске архиепископије v. Митровић 2017, 47–83; Митровић 2019, 477–499 с прегледом извора и литературе.

62 Митровић 2014, 219–229.

63 Mitrović 2015b, 60–63, 76–78.

64 Ibid, 239–243.

Свети Михаило је имао своје парохијане, тј. представљао је не само манастирску већ и парохијску (сеоску) цркву, све до пред крај XIV века.⁶⁵ Оваква констелација упућује на давна времена у којима су бенедиктинци били активно укључени у евангелизацију локалног становништва. Бенедиктински манастири су представљали позорницу литургијског живота, али и расаднике просвете, културе, пољопривредних, техничких и медицинских знања, као и прибежишта за све оне суочене с немаштином, старашћу и болешћу. Њихове гостопримнице беху отворене за појединце, који су из неког разлога били искључени из заједнице којој су припадали по рођењу.⁶⁶ Како је то све изгледало на примеру микрокосмоса села Калогени, данас је тешко рећи, али је Свети Михаило сигурно представљао стожер друштвеног окупљања.

Свети Михаило је до тридесетих година XIV века у неком тренутку вероватно запустео или је у њему живео тек понеки калуђер, те је то могао бити један од разлога да краљ донесе одлуку да га заједно са селом додели Светом Николи у Добрушти. Дванаесто и тринаесто столеће представљали су време декаденције бенедиктинског монаштва у европским оквири-ма. Темељна промена политичких, социјалних и економских прилика тражила је нове изразе монашке вокације, саобразне духу модерног човека, новим занимањима и интересовањима и урбаном начину живота, што је довело до појаве просјачких редова. Међутим, последњих деценија XIII и почетком XIV века бенедиктинске опатије Света Марија Ратачка и Свети Срђ и Вакхо на Бојани доживљавају својеврсну ренесансу и то у доминантно православној српској држави захваљујући настојањима краљице Јелене уз подршку њених синова, посебно краља Милутина. Благостање две највеће опатије на тлу краљичине *државе* пренело се и на околне бенедиктинске заједнице, које су се још увек бориле за своје место под сунцем.⁶⁷ У документу Иноћентија VII стоји да је Никола Мадера, последњи опат Светог Михаила, преминуо око 1390. године и да је манастир убрзо запустео, јер су семонаси лишени пастирског старањаразишли. Пошто очито није било никог ко би водио рачуна о богослужењу, сељаци су остали без парохије. Папа је поверовао да није све изгубљено, те је стога за комендатарног опата именовано дривастијског архипрезвитера Николу *de Siho* и одредио му приходе од којих је могао да се издржава. Опат Никола је годишње уживао 120 златних флорина од неколико пребенди и 20 златних флорина од манастирских прихода. Услов је био да оживи

65 Reg. Lat. 125 f. 247r-247v.

66 Уопштено о бенедиктинском монашtvу v. Mitrović 2015b, 31-40 с прегледом извора и литературе.

67 Митровић 2015с, 65-81.

литургијски живот у Светом Михаилу.⁶⁸ За оновремене зетске и албанске прилике то је била солидна сума имајући у виду да је 100 златних флорина у очима Курије представљало границу сиромаштва. Епископи и опати, чије дијецезе и манастири нису успевали да досегну 100 златних флорина годишњих прихода, ослобађани су обавезе да апостолској комори плаћају *servitium commune* и пет малих служби.⁶⁹ Шта се даље дешавало с тајанственим манастиром у овом тренутку није познато.

Извори (необјављени):

Reg. Lat.: Archivio Segreto Vaticano, Registra Lateranenesia 119–126 (Innocenzo VII)

Извори (објављени):

- ААП(1918): *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia II(a. 1344-1406)*, L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay (edd.). Vindobonae.
- ААV I/2 (1968): *Acta Albaniae Veneta*, J. Valentini (ed.). München.
- ААV I/3 (1968): *Acta Albaniae Veneta*, J. Valentini (ed.). München.
- ААV I/5 (1969): *Acta Albaniae Veneta*, J. Valentini (ed.). München.
- ААV II/7 (1970): *Acta Albaniae Veneta*, J. Valentini (ed.). München.
- Вујошевић, Жарко (2005): *Повеља краља Свјефана Душана о цркви Свјетіої Николе у Добрушїи*. Стари српски архив, књ. 4, 51–67.
- Eubel, Conradus (1913²): *Hierarchia catholica Medii aevi I (1198-1431)*. Monasterii.
- Eubel, Conradus (1914²): *Hierarchia catholica Medii aevi II(1431-1503)*, Monasterii.
- Eubel, Conradus (1910): *Hierarchia catholica Medii aevi III(saeculum XVI ab anno 1503 complacentes)*, Monasterii.
- Listine IV (1874): *Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, Š. Ljubić (ed). Zagreb: JAZU.
- Listine V (1875): *Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, Š. Ljubić (ed). Zagreb: JAZU.
- Ljetopis 1950: *Ljetopis pora Dukljanina*, V. Mošin (ed.). Zagreb: Matica hrvatska.
- Мишић, Синиша – Суботин Голубовић, Татјана (2003): *Свјетіоарханђеловска хрисовуља*. Београд: Историјски институт.
- Мишић, Синиша – Копривица, Марија (2015): *Ойшїиа хрисовуља цара Свјефана Душана Хиландару*. Стари српски архив, књ. 14, 65–106.
- Мишић, Синиша (2016): *Хиландарски фалсификаїи хрисовуље Свјефана Душана за манасїишр Свјетіої Николе у Добрушїи*. Стари српски архив, књ. 14, 131–141.

68 Reg. Lat. 125 f. 247r-247v.

69 Митровић 2007, 101–118.

- Farlati, Daniele (1817): *Illyricum sacrum VII. Venetiis*.
 Cod. Dipl. II (1904): *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, T. Smičiklas(ed.). Zagrabiae: JAZU.

Литература:

- Антоновић, Милош (2003): *Град и жуџа у Зетском ѓриморју и северној Албанији у XIV и XV веку*. Београд: Историјски институт САНУ. Посебна издања, књ. 39.
- Arbel, Benjamin (1991): *Colonied'oltremare*. in: StoriadiVeneziaXII. Pmare. Roma: Isti tudell'EnciclopediaitalianaTreccani, 947-985.
- Божић, Иван (1979): *Млечани на реци Бојани*. у: Немирно Поморје XV века. Београд: СКЗ, 218-240.
- Valentini, Giuseppe (1973): *Dell'amministrazione veneta in Albania*. in: Venezia e il Levante fino al secolo XV, vol. I, a cura di A. Pertusi. Firenze: Leo S. Olschki editore, 843-910.
- Линч, Џозеф (1999): *Историја средњовековне цркве*. Београд: Clío.
- ИЦГ II/2 (1970): *Историја Црне Горе II/2*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Маловић – Ђукић, Марица (1991): *Пилои у средњем веку*. у: Становништво словенског поријекла у Албанији. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22 и 23. јуна 1990. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе.
- Митровић, Катарина (2007): *Servitium commune у Коџорској епископији у 14. и 15. веку*. Историјски часопис, бр. 54, 101-118.
- Mitrović, Katarina (2013a): *Mlečani episkopi Kotora 1420-1513*. Beograd: Magelan Press.
- Mitrović, Katarina (2013b): *Imenovanje episkopa i briga o disciplini sveštenstva – elementi crkvene politike Mletačke republike na području Zete i severne Albanije (1392-1571)*. u: Zbornik radova 1700 godina Milanskog edikta. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, 943-953.
- Митровић, Катарина (2014): *Култи светиої арханђела Михаила међу бенедиктинцима на ѓодручју Барске митрополије и Коџорске епископије. Ограз друштвених и културних ѓрилика (9-13. век)*. Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику, бр. 143, 219-229.
- Митровић, Катарина (2015а): *Млетачка република и Зетска митрополија у XV веку*. у: Велики прасак – сто година од агентата у Сарајеву. Зборник радова с научног скупа одржаног 28. јуна 2014. Пожаревац: Центар за културу Пожаревац, 37–53.
- Mitrović, Katarina (2015b): *Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije (9. stoljeće – 1571)*. Kotor: Ministarstvo kulture Crne Gore, Kulturni centar „Nikola Đurković” / Gradska biblioteka i čitaonica Kotor.

- Митровић, Катарина (2015с): *Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју*. у: Јелена – краљица, монахиња, светитељка. Тематски зборник радова посвећен краљици Јелени. Манастир Градац, 65-81.
- Митровић, Катарина (2017): *Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља*. у: Српска краљевства у средњем веку, ур. С. Мишић. Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет (Одељење за историју и Центар за историјску географију); Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет (Одсек за историју); Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије, Град Краљево, 47-83.
- Митровић, Катарина (2018): *Улога бенедиктинаца у евангелизацији Дукље (друга половина IX – XII век)* у: У спомен и славу Светог Јована Владимира 6–1. Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016-2016)”, Бар 15-17. септембар 2016. године. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска ИИУ Светигора, 131-171.
- Митровић, Катарина (2019): *Барска (архи)епископија у држави Бодинових наследника*. Црквене студије, бр. 16–2, 477–499.
- Neralić, Jadranka (2013): *Opatija sv. Sergija i Baka i njeni opati tijekom 15. stoljeća prema dokumentima Tajnog vatikanskog arhiva*. у: Poeta nascitur, historicus fit – Ad honorem Zef Mirdita, Albert Ramaj (ur.). St. Gallen: Albanisches Institut; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 141–165.
- Raukar, Tomislav (1982): *Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća*. Historijski zbornik, br. 35, 43–118.
- Спремић, Момчило (1963): *Свети Срђ и од Млећачком влашћу*. Зборник Филозофског факултета, бр. 7-1, 295-312.
- Storia del cristianesimo. Il medioevo*, a cura di G. Filoramo e D. Menozzi (2001): Roma – Bari: Editori Laterza.
- Schmitt, Oliver Jens (2001): *Das venezianische Albanien (1392-1479)*. München.
- Ђирковић, Сима (2000): *Archiepiscopus Craynensis*. Историјски записи, бр. 73 1–2, 47–54.
- Franzen, August (1988): *Pregled povijesti crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Frenz, Thomas (2008): *I documenti pontifici nel medioevo e nell'età moderna*, a cura di Sergio Pagano. Città di Vaticano: Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica.
- Caporilli, Memmo (s. a.): *I papi. I Concili Ecumenici. I Giubilei – Anni Santi. Storia e immagini*. Città di Vaticano.
- Шкриванић, Гавро (1957): *Обласи средњовековној Пилоји у XIV ст.* Историјски часопис, бр. 7, 323–333.

Katarina Mitrović

MENTIONS OF THE BENEDICTINE ABBEYS FROM THE BAR
ARCHBISHOPRIC IN THE LATERAN REGISTRIES OF POPE
INNOCENT VII (1404–1406)

The Lateran Registries (*Registra Lateranensia*) from the times of Pope Innocent VII (November 11, 1404 – November 6, 1406) contain four documents in which Benedictine Abbeys of Saint Sergius and Bacchus on Bojana and Saint John in Štoj (de Stole) near Drivast were mentioned. They were mostly researched based on Venetian sources which shed only partial light to their position in the first years of the XV century. These include material circumstances and plans that the Venetian authorities had with the monastery property and immediate surroundings. Three papal documents disperse doubts about the date of arrival of a new abbot to Saint Sergius and Bacchus, which allows us to find more about the situation in the monastery community. Pope Innocent VII raised the previous abbot, Alex (Lješ) Zacharia, who came from a powerful noble family of Zacharia, to the position of a Polatum bishop at his own request, and on the same day he appointed Petro Cruetio as a new abbot of the Saint Sergius and Bacchus (May 13, 1405). The new abbot was a man of low birth, born in the nearby village of Cruetim. In the years to come, Petro Cruetio proved himself as an excellent warden who took care of the prosperity of the Monastery and tried to collect damages from the Venetian authorities for the destroyed fisheries, insisting on respecting of the rights which the monastery enjoyed during the rule of Nemanjić and Balšić families. In the fourth document, a previously unmentioned Benedictine monastery of Saint Michael de Clea is mentioned in the Polatum diocese. It probably refers to the church in the village of Kalogeni (today *Klođen*) on the right bank of the Drim river, mentioned in two charters of Stefan Dušan: that of the Church of Saint Nicholas in Dobrušta near Prizren (1334) and in the general charter of Hilandar (1348). Stefan Dušan allocated income to Orthodox churches from the catholic churches and priests in Polatum. Based on a papal document, two charters of Stefan Dušan and general knowledge of the Benedictines in the Bar Archbishopric, this paper offers a potential reconstruction of key events in the history of the mysterious monastery of Saint Michael de Clea: the time of its establishment, role in the process of evangelization of local population, affect on local circumstances from the position of a parish church, period of decline and desolation, efforts to revive it during reign of Queen Jelena (1276–1306), and in the second half of the XIV century – the decision of Pope Innocent VII to nominate a new abbot Nicolao de Siho, an archipresbyter from Drivast. The papal documents also shed light on the stand of the Apostolic See in regard to the Benedictines from the Bar Archbishopric during expansion of Venetian rule. In the matters of church disputes, the Venetian Republic was also guided by its own principles of a mostly secularized state. The interests of the Apostolic See and the interests of the Venetian republic in Zeta and Northern Albania, were by rule, confronted.

Key words: *Apostle See, Lateran registries, Innocent VII, Venetians, Benedictines, Saint Sergius and Bacchus, Saint Michael de Clea, Stefan Dušan, Polatum*

УДК: 271.222(497.11)-788:929 Лазар Србин
681.11"04/14"
ID БРОЈ: 280797196
Изворни научни чланак
Рад примљен: 25. 08. 2019.
Рад прихваћен: 19.09.2019.

Александар Узелац
Историјски институт
Кнез Михаилова 36, Београд
aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

ЛАЗАР СВЕТОГОРАЦ – СРПСКИ МОНАХ И ЧАСОВНИЧАР ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И МИТА*

Чланак се бави ликом и делом српског монаха Лазара који је 1404. године, по налогу московског великог кнеза Василија I, поставио први механички часовник у руским земљама. Иако Лазар и његов изум нису непознати у српској историографији, они су остали на маргинама историјских истраживања. У овом раду даје се, по први пут, критички преглед изворног материјала, односно руских летописа XV-XVII века у којима се спомињу Лазар и његов часовник, чија су казивања потом постављена у историјски контекст позносредњовековне епохе. С обзиром да су, за разлику од научних радова, Лазар и његов изум у новије време чешће заступљени у псеудо-научним текстовима, научно-популарним књигама и новинским чланцима, у раду су такође разобличене поједине заблуде везане за овог српског монаха. Међу њима су често понављане тврдње да је Лазар био родом из Призрена, да је његов часовник радио више од два века, као и да је био претеча Коперниковог хелиоцентричног система.

Кључне речи: *Лазар Светогорац (Лазар Србин), велики кнез Василије I, Москва, механички часовници, аутоматони, руски летописи, Тројицки летопис.*

Српски монах Лазар, који је 1404. године по налогу московског великог кнеза Василија I Димитријевича (1389–1425) израдио први механички часовник у руским земљама, није непозната личност у историографији. Ипак, чини се да су током последњих година са Лазарем и његовим изумом имали више прилике да се упознају читаоци дневне и таблоидне

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13-15. век): њихови историјски, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

штампе, него студенти историје и професионални историчари (уколико и они сами нису конзументи поменуте штампе). Ова, на први поглед необична околност, може се објаснити тиме да савремена научна историографија монаху Лазару и његовом делу није посветила дужну пажњу, док су улогу историчара преузели лаици и ентузијастички, заслужни за настанак многих неутемељених тврдњи и заблуда које данас окружују српског монаха и његово дело.

На Лазара и његов часовник први је скренуо пажњу прослављени познавалац словенских старина П. Шафарик,¹ Потом је то учинио К. Јиречек.² У другој половини XX века, кратак осврт на лик и дело овог српског монаха начинили су Ђ. Сп. Радојичић³ и Н. Јанковић,⁴ а недавно и А. Турилов.⁵ У међувремену, на јубилеј шестогодишњице постављања Лазаревог часовника у Москви, осванула је пригодна књижица Г. Тошић и М. Тадића посвећена овом монаху, са научним претензијама, али заснована на секундарној литератури и са не мало историографских погрешака.⁶ Управо ова књижица је, можда и нехотично, подстакла тренд псеудо-научних радова и новинских текстова о Лазару и његовом часовнику.

На овом месту није неопходно појединачно наводити ове публикације, нити истицати све неутемељене, недавно изречене тврдње и закључке, везане за Лазара и његов изум.⁷ Оне које се најчешће понављају јесу да је монах Лазар био родом из Призрена, да је у овом граду постојала „надасве чувена српска часовничарска школа”, да је Лазарев московски часовник „радио тачно 217 година”, те да је ова справа била заснована на хелиоцентричном систему (!) који је Лазар наводно познавао више од једног века пре Коперника. Ниједна од ових тврдњи нема никакво упориште у изворним подацима. Слично се може истаћи и за надимак „Хиландарац”, придодат Лазару и прихваћен међу широм читалачком публиком. Он почива на једној логичној претпоставци, али без директне потврде у изворима.⁸

1 Šafařík 1865, 92.

2 Јиречек 1952, 284, н. 262.

3 Радојичић 1965, 284.

4 Јанковић 1989, 116–117.

5 Турилов 2009, 89.

6 Тошић – Тадић 2004.

7 Ради илустрације, довољно је указати на поједине сензационалистичке и нетачне наслове из штампе: „Лазар Хиландарац – први српски часомерник из Призрена”; „Направио га Србин пре Швајцараца: Кремаљски часовник најстарији јавни сат на свету”; „Срби часовничари два века пре Швајцараца”; „Док није дошао Лазар из Призрена, Руси су имали само сунце”, итд.

8 Тошић и Тадић су вероватно били први који су употребили надимак „Хиландарац” за Лазара.

О Лазару и његовом часовнику, како је то чест случај са средњо-вековним научницима и проналазачима, знамо веома мало. Све што је познато, забележено је у руским летописима XV-XVII века, а до данас, у српској историографији чак ни овај изворни материјал, скроман по обиму, није био адекватно, нити у целости представљен.

* * *

Руски летописи који доносе податке о монаху Лазару и његовом часовнику различите су сазнајне вредности. Најстарији и за историчаре најважнији јесте тзв. Тројицки летопис, тако назван по Тројицко-Сергијевском манастиру у Сергијевом Посаду где се овај рукопис, исписан полууставом на пергаменту, првобитно чувао. Последњи хронолошки догађај који се у овом рукопису спомиње је поход татарског емира Едигеја на Москву 1408. године, а по свему судећи сам летопис исписан је непосредно затим, отприлике између 1409. и 1412. године.⁹ Нажалост, рукопис Тројицког летописа није сачуван. Изгорео је у великом московском пожару 1812. године, приликом Наполеоновог похода на Русију. Његов садржај данас је само делимично познат, захваљујући пиониру руске критичке историографије Н. М. Карамзину, који је одломке летописа преписао и укључио у своје монументално дело. Срећом, међу овим исписима из Тројицког летописа налази се и белешка о монаху Лазару и његовом часовнику. Она гласи:

„Године 6912, индикта 12, велики кнез замисли часовник и постави га у своје двору иза Цркве, иза Светога Благовештења. Тај часовник, назван часомерје, сваки час удараше маљем у звону, мерећи и одбројавајући ноћне и дневне часове. А не удараше човек, већ нешто човеколико, самозвонно и самопокретно, чудновато некако, створено људском вештином, премаштовито и премудро. Мајстор и уметник овоме беше неки монах, дошао са Свете Горе, родом Србин, по имену Лазар. А цена овоме беше више од стотину педесет рубаља.”¹⁰

9 Приселков 1950, 7–49; Лурье 1974, 84–91.

10 “В лѣто 6912, Индикта 12, князь великій замысли часникъ, и постави е на своемъ дворѣ за церковью, за святымъ Благовѣщенъемъ. Сій же часникъ наречется часомерье, на всякій же часъ ударяетъ молотомъ въ колоколь, размѣряя и расчитая часы нощныя и дневныя; не бо человекъ ударяше, но человековидно, самозвонно и самодвижно, страннолѣпно нѣкако створено естъ человекскою хитростью, преимечтано и преушищено. Мастеръ же и художникъ сему бѣяше нѣкоторый чернецъ, иже от Святыя Горы пришедый, родомъ Србинъ, именемъ Лазар: цѣна же сему бѣяше вящше полувтораста рублевъ”, Карамзин 1819, 145–146, по. 249; Приселков 1950, 457.

По свему судећи, белешка о Лазаревом часовнику била је присутна и у Московском летописном своду с краја XV века. Ни његов изворни текст није сачуван, али је послужио као предлошак више општих летописа насталих током XVI столећа. Међу њима, од значаја за тему су Васкресењски и Никоновски (Патријаршијски) летопис.

Васкресењски летопис свој назив такође дугује месту где се његов рукопис чувао – Васкресењском Новојерусалимском манастиру у подмосковском граду Истри. Његова прва редакција, састављена непосредно после смрти великог кнеза Василија III Ивановича (1505-1533), о Лазару бележи следеће: „лето 6912, о часовницима: велики кнез у своме двору, иза Благовештења, постави часовник, веома чудесни и с месецом. Мајстор му беше монах Лазар, Србин, а његова цена беше више од стотину педесет рубаља.”¹¹

Отприлике у исто време када и Васкресењски, настао је Никоновски или Патријаршијски летопис. Иако носи своје име по руском патријарху Никону из XVII века, прва редакција овог текста осванула је пред крај владавине кнеза Василија III или убрзо затим. У њој се, такође *sub anno* 6912, наводи: „те године беше постављен часовник у Москви, у двору великог кнеза, иза Благовештењске цркве. А направи га Лазар, монах Србин, који скоро дође из српске земље.”¹²

Лазар и његов изум помињу се и у низу летописа насталих са истог предлошка као Никоновски текст, или у оним рукописима који се на њега наслањају. То су Јермолински летопис, наводно с краја 15. века, у коме стоји: „те године беше постављен часовник у двору великог кнеза, направи га монах Лазар, Србин”¹³; потом Други софијски летопис из прве половине XVI и Лавовски летопис из прве половине XVII века: „те године беше постављен часовник у двору великог кнеза у Москви, а направи га Лазар Србин”¹⁴. Коначно, белешка о Лазару среће се и у Пискаревском летопису с почетка XVII века где је преписан текст из Васкресењског списка.¹⁵

11 „В лѣто 6912 [...] О часѣхъ. Того же лѣта князь великій на своем дворе за Благовѣщеніемъ часы постави чюдни велми и съ луною, мастеръ же бѣ чернецъ Лазаръ Сербинъ, цѣна же ихъ ста болѣ полутораста рублевъ”, ПСРЛ, VIII, 77; cf. ПСРЛ, XXV, 232–233.

12 „Того же лѣта часы поставлены на Москвѣ, на великог князя дворѣ, за церковию Благовѣщеніемъ; а дѣлалъ ихъ Лазаръ чернецъ Сербинъ, иже ново пришелъ изъ Сербскія земли”, ПСРЛ, XI, 190

13 „Того же лѣта часы поставлены на великог князя дворѣ, чернецъ дѣлалъ Лазаръ Сербинъ”, ПСРЛ, XXIII, 139.

14 „Того же лѣта часы поставлены на великог князя дворѣ, на Москве а дѣлалъ Лазаръ Сербинъ”, ПСРЛ, VI/2, 12; ПСРЛ, XX/1, 221.

15 ПСРЛ, XXXIV, 153.

Тиме се исцрпљују летописачке белешке о монаху Лазару и његовом московском часовнику, настале током XV-XVII века. Јермолински, Други Софијски, Лавовски и Пискаревски летопис за тему нису од значаја, пошто је реч о текстовима без самосталне вредности. Међутим, однос Васкресењског и Никоновског текста према најстаријем и догађајима најближем Тројицком летопису на први поглед делује нешто сложеније. Иако краће од белешки у Тројицком рукопису, наводи два познија летописца доносе по један нови податак у односу старији текст. Тако се у Васкресењском летопису спомиње да је Лазарев часовник био „са месецом”, док се у Никоновском наводи да је Лазар „скоро дошао из српске земље”. Колико се ови детаљи могу сматрати веродостојним, настојаћемо да утврдимо у наставку рада.

Пре тога, неопходно је истаћи постојање још једног извора о Лазаревом часовнику. То је тзв. Велики илустровани летопис (Лицевой летописный свод) Ивана IV Грозног, састављен између 1568. и 1576. године. Овог пута, није реч о тексту рукописа, пошто се у њему дословце понавља вест Никоновског летописца, већ о цртежу, тачније минијатури, која прати текст. Ова минијатура, на којој је приказано постављање Лазаревог механичког часовника, само је једна од више хиљада ликовних представа присутних у Великом илустрованом летопису. Међутим, с обзиром да је управо она узимана као основа за изношење одређених закључака о Лазару и његовом изуму,¹⁶ на њу је потребно детаљније се осврнути.

Поменута минијатура (сл. 1) приказује мајстора Лазара у монашкој одежди како стоји између кнеза Василија и двојице његових пратилаца са једне и свог часовника са друге стране. Лазар десном руком показује часовник постављен на кулу и одаје утисак као да кнезу објашњава његов принцип рада. Часовник садржи три тега, један већи и два мања, као и метални предмет који удара у звоно, вероватно у сврху одбројавања часова. Нема казаљки, а бројеви од 1 до 12 који означавају сате исписани су на диску часовника грчким алфабетом, с десна на лево. Број један се налази на врху диска који се, према овом цртежу, креће супротно од смера казаљке на сату. На њему се не види „месец” који помиње Васкресењски летописац, нити аутоматон, односно механичка фигура у људском обличју, описана у Тројицком тексту, као „нешто човеколико, самозвоно и самопокретно”.¹⁷ С обзиром на упадљива одступања од летописачких белешки, може се закључити да је цртеж Лазаревог часовника, попут других минијатура из Великог илустрованог летописа, само уметничка представа, а не верна реконструкција уређаја.

16 Cf. Тошић-Тодић 2004, 36–39.

17 Арциховский 1944, 84–85; Williams 1986, 71.

* * *

Иако су поједине механичке справе за мерење времена коришћене још у антици, прва поуздана сазнања о присуству јавних механичких часовника у Европи потичу тек из прве половине XIV века. Најстарији опис таквог часовника везан је за северну Италију и град Милано, где је 1335. године, на кули палате војвода из породице Висконти постављена једна таква справа. Према речима миланског хроничара и савременика, доминиканца Галвана Фламе, „тамо је један диван часовник, јер има једно веома велико клатно које удара у звоно двадесет четири пута, сагласно броју од двадесет четири часа, дневних и ноћних. Тако у први час ноћи даје један звук, у други два ударца, у трећи три, а у четврти четири, те на тај начин разликује један час од другог, а што је од огромне користи људима свију сталежа”.¹⁸

Јавни механички часовници су током наредних година осванули у Модени (1343), Падови (1344), Орвијету (1345) и Монци (1347). Почетком друге половине XIV века, подигнути су у Павији, Ђенови, Фиренци и другим градовима северне Италије.¹⁹ Изум се током наредних деценија проширио западном Европом. Најстарији уређај за мерење времена овог типа који постоји и ради данас, потиче из катедрале у енглеском граду Солзберију где је постављен око 1390. године (традиционално се узима 1386. година).²⁰ Први јавни механички часовник на источној обали Јадрана освануо је 1389. године у Дубровнику.²¹

Савремена обавештења о присуству јавних часовника у српским земљама крајем XIV века не постоје. Ипак, већ је примећено да би на њихово постојање могла да указује једна белешка коју је средином XVII века донео османски путописац и географ Мустафа ибн Абдалах, познат и као Ђатиб челебија или Хаџи-Калфа. Према његовим речима у граду Ускуб (Скопље) „има једна сахат-кула још из времена неверника; највећа од свију сахат-кула чувених у хришћанству. Она бије сате и дан и ноћ, и чује јој се звоно на два сата унаколо”.²² С обзиром на то да потиче из

18 „[...] est ibi unum horilogium admirabile, quia est unum tyntinabulum grossum valde, quod percutit unam campanam xxiiii vicibus, secundum numerum xxiiii horarum diei et noctis, ita quod in prima hora noctis dat unum tonum, in secunda duos ictus, in tertia tres et in quarta quatuor, et sic distinguit horas ab horis; quod est summe necessarium pro omni statu hominum”, Gualvaneus de la Flamma, 16.

19 Bedini – Maddison 1966, 62.

20 Bedini – Maddison 1966, 8.

21 Јиречек 1952, 284.

22 Хаџи-Калфа, 46; Радојичић 1965, 284.

позног извора, тврдњу о старости ове куле са часовником неопходно је примити са опрезом. Она се, дакле, не може узети као сигуран показатељ постојања јавног часовника у Скопљу пре 1392. године, односно преласка града под власт Османлија. Из овог разлога, вести руских летописа, понајвише Тројицког летописца, о Лазару и његовом изуму представљају једино поуздано и недвосмислено сведочанство о знањима везаним за конструкцију великих механичких часовника у српским земљама на прелазу из XIV у XV век.

У време монаха Лазара израда оваквих часовника у Европи поседовала је традицију дугу око седам деценија. Међутим, по својој визуелној појавности, изум српског монаха је доносио једну новину којом нису могли да се подиче ни милански часовник из 1335. године који је описао Галвано Флама, нити они подигнути широм италијанских градова у годинама које су непосредно уследиле. Реч је о механичкој фигури, односно аутоматону, „човеколиком, самозвоном и самопокретном”, који је оброравао дневне и ноћне часове.

Механичке људске фигуре, незаобилазни призор на многим јавним часовницима током минулих столећа, први пут су забележене само две деценије пре постављања Лазаревог уређаја у Москви. Бургундски војвода Филип II Смели (1361-1404) је приликом једног похода 1382. године заузео фландријски град Кортријк (Куртре). Затекавши у овом граду механички часовник и одушевљен његовим изгледом, војвода је дао да се он расклопи на саставне делове, пренесе и поново постави на Богородичиној катедрали у Дижону. То је наредне године и било учињено, како тврди хроничар Жан Фроасар.²³ Механичка људска фигура на овом часовнику, прозвана *jaquemart*, постала је не само симбол Дижона, већ и општи назив за аутоматоне на другим јавним часовницима западноевропских градова.

Чак и уколико узмемо у обзир да је ова механичка фигура у људском обличју, пре него што је са часовником приспела у Дижон, претходно била у Кортријку, нема сумње да је у време када је монах Лазар израдио сличан механизам, то била сасвим скорашња новина и одраз „последње моде” у изради сличних уређаја. Тек током XV века, људске фигуре које одбројавају часове постепено су постале карактеристично обележје других часовника у Европи. Тако је у Дубровнику одлука да се на јавни часовник поставе механичке фигуре (касније прозване „зеленци”) донета тек 1477. године.²⁴ Управо овај детаљ, који сликовито показује колико је

23 Jean Froissart, 370–371; Boudot 1836, 169, 174.

24 Fisković 1991 151–176.

Лазарев часовник ишао у корак са временом, до сада је био занемарен, како у научним радовима, тако и у текстовима намењеним широј читалачкој публици.

За разлику од Тројицког рукописа, Васкресењски летопис помиње да је Лазарев часовник био „са месецом”, односно, како поједини истраживачи наслућују, да је показивао месечеве мене. Да је већ крајем XIV века таквих часовника било, посредно указује најстарији уређај овог типа – велики часовник из Руана, постављен на звонику градске катедрале након што је она, после девет година рада, била довршена 1398 године.²⁵ Ипак, у случају навода Васкресењског летописца о Лазаревом изуму, не можемо бити сигурни да ли они сведоче о његовом изворном изгледу или можда указују на каснију „модернизацију” уређаја. При томе, сасвим је могуће да је на московском часовнику месец представљао само козметички детаљ.²⁶ С обзиром да ни Тројицки летопис, ни други руски летописци, не помињу ово обележје часовника, питање остаје отворено. Оно што је, међутим, извесно јесте да наводи извора не пружају ни најмање назнаке за громопучатељну тврдњу да је Лазарев часовник био заснован на хелиоцентричном моделу света.

Не знамо, нити можемо да наслутимо, колико је дуго Лазарев часовник радио. Казивања познијих руских летописаца о овом изуму, готово у потпуности се ослањају на речи Тројицког летописца (са изузетком већ поменутог детаља у Васкресењском тексту). Изум српског монаха, постављен у кнежевом двору иза тадашње Благовештењске цркве, свакако није више био у функцији крајем XVI и почетком XVII века, када се помиње други часовник на Спаској или Фроловској кули московског Кремља. На овој кули, коју је крајем XV века подигао милански архитекта Пјетро Антонио Солари, старији часовник био је у трећој деценији XVII столећа замењен новим и савременијим који је израдио Шкотланђанин Кристофер Галовеј.²⁷

Лазарев подухват изискивао је замашна, али не и баснословна финансијска средства. Тројицки летописац говори о суми од 150 рубаља. Колико је тачно она износила, немогуће је прецизно рећи с обзиром да почетком XV века рубаља није била новчана, већ тежинска јединица у сребру, која је, услед више монетарних реформи спроведених од стране московских великих кнежева, управо у ово време драстично изгубила на вредности.²⁸ Ипак, ради поређења, може се поменути да је годишњи данак

25 Britten 1922, 27; Désannaux 2010, 38–41.

26 Медведь 2012, 129–130.

27 Канн 1937, 7–8.

28 Кауфман 1910, 12–19; Спасский 1962, 69–70.

који су Василијев отац Димитрије Донски (1359-1389), крајем своје владавине и његов брат од стрица Владимир Андрејевич, заједно плаћали кановима Златне хорде, био знатно већи. Износио је 1280 рубаља.²⁹

Знања о конструкцији механичких часовника у руским земљама су се постепено ширила. У Новгороду је 1436. године, по налогу архиепископа Јевтимија, постројен часовник над његовим двором.³⁰ У Пскову је „самозвони часовник”, који је представљао поклон Јевтимијевог наследника, архиепископа Теофила, освануо четири деценије касније.³¹ Да ли су ови часовници били дела Лазаревих ученика које је он можда стекао у Москви, како сматрају поједини историчари,³² или је њихова конструкција уследила као последица блиских додира руског севера са скандинавским и балтичким земљама, још једно је питање на које је немогуће поуздано одговорити.

* * *

Иако још увек у вазалном односу према Златној хорди, Москва је почетком XV века доживљавала политички и културни процват, преузевши првенство над другим руским кнежевинама. Било је то доба када су у престоници великог кнеза Василија I живели и стварали чувени фресколикар Теофан Грк и његов најбољи и најпознатији ученик Андреј Рубљов. За разлику од ове двојице славних уметника, о њиховом савременику – монаху Лазару, творцу московског механичког часовника, веома мало знамо. Практично ништа што би се могло поуздано тврдити, осим тога да је био Србин, монах и да је недавно дошао са Свете Горе (или из „српске земље”, ако је веровати Никоновском летописцу).

Такође, не знамо где је Лазар изучио своју вештину, нити како се он обрео у Москви. Да ли је дошао као избеглица у време када је Света Гора већ била изложена турским најездама, или је његова слава као умешног мајстора одјекнула све до далеког московског владара који га је позвао у своју престоницу, може се само нагађати. Тек, из сачуваног изворног материјала, очигледно је да често понављана тврдња о Лазаревом пореклу из Призрена нема никакво упориште и да представља још једно произвољно домишљање везано за овог српског мајстора.

29 Горски 2000, 108-109; Турилов 2009, 89, н. 38; cf. Миргалеев 2003, 64.

30 ПСРЛ, III, 418.

31 Лабутина 1985, 114; Williams 1986, 71.

32 *Святойский* 1961, 104.

Не само да ништа о Лазаревом животу пре његовог доласка у Москву није познато, већ ни надимак „Хиландарац”, који му је приписан, нема чврсту подлогу у изворима. Он почива на логичној претпоставци да је Лазар претходно био монах у српском светогорском манастиру. Међутим, не може се искључити ни могућност да је он боравио у некој другој монашкој заједници на Атосу. Погодан кандидат би могао да буде руски манастир Св. Пантелејмона који је одржавао блиске везе са српским земљама. Током друге половине XIV века овај манастир био је обилато дариван од српских владара и великаша, нарочито од припадника династије Лазаревића, уживајући знатне поседе у њиховој држави.³³ Штавише, током овог времена у манастиру Св. Пантелејмона било је изразито приметно присуство српских монаха, а његов игуман је био чувени српски књижевник инок Исаија.³⁴ Можда би се управо тиме могла објаснити веза монаха Лазара са Московском кнежевином. Ипак, и то је само претпоставка. Оно што је сигурно јесте да би овог мајстора, уместо „Лазар Хиландарац”, требало звати „Лазар Светогорац”, или просто „Лазар Србин”, како је и забележен у изворима.

Лазарев часовник постављен 1404. године³⁵ у Москви, који је привукао велику пажњу савременика, отвара бројна питања на која, барем за сада, немамо одговора. Ипак, имајући у виду чињеницу да је овај светогорски монах био први српски часовничар познат по имену и уједно први мајстор који је са овим техничким проналаском упознао Русе, ни чуди што његово дело данас привлачи велику пажњу. Обавештење о Лазару Светогорцу из пострадалог Тројицког летописа представља живописно сведочанство српско-руских веза током позног средњег века, али и времена када су поједини српски мајстори и проналазачи били на далеко чувеном гласу. Управо због тога, важно је одвојити историјску истину о Лазару и његовом изуму од сензационалистичких тврдњи и заблуда без упоришта у изворима, што смо и настојали да учинимо на претходним страницама.

33 Јечменица 2014, 183–207.

34 Радојичић 1965, 281–282; Трифуновић 1980, 72–73.

35 Попут Тројицког рукописа, Васкресењски и Никоновски летописац дају обавештење о Лазару и његовом часовнику sub anno 6912. по византијској ери, тј. између 1. септембра 1403. и 31. августа 1404. године. С обзиром да је у два познија летописа ово обавештење уметнуто између догађаја који су се одиграли током јуна 1404. године, завршетак конструкције Лазаревог механичког часовника могао би се одредити у исто време, cf. ПСРЛ, VIII, 76–77; ПСРЛ, XI, 190–191.

Сл. 1. Лазар и његов часовник, минијатура из Великој илустрираној летописи Ивана IV Грозној. Преузето из: ЛЛС, XII, 34.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Gualvaneus de la Flamma *Gualvanei de la Flamma, ordinis praedicatorum, Opusculum de rebus gestis ab Azone, Luchino et Johanne vicecomitibus ab anno MCCCXXVIII usque ad annum MCCCXLII*, ed. C. Castiglioni, Raccolta degli storici Italiani, XII/4, Bologna 1938.

Jean Froissart

Les chroniques de Jean Froissart, T. VIII, ed. J. A. Buchon, Paris 1824.

- ЛЛС, XII *Лицевой летописный свод XVI века. Русская летописная история (факсимильное издание), кн. 12, ed. X. X. Мустафин, Москва 2014.*
- ПСРЛ, III *Полное собрание русских летописей, Т. III: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, ed. А. Н. Насонов, Москва – Ленинград 1950.*
- ПСРЛ, VI/2 *Полное собрание русских летописей, Т. VI/2: Софийская вторая летопись, edd. С. Н. Кистерев, Л. А. Тимошина, Москва 2001.*
- ПСРЛ, VIII *Полное собрание русских летописей, Т. VIII: Продолжение летописи по воскресенскому списку, Москва 2001.*
- ПСРЛ, XI *Полное собрание русских летописей, Т. XI: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью, Москва 1965.*
- ПСРЛ, XX/1 *Полное собрание русских летописей, Т. XX/1: Львовская летопись, часть первая, Санкт-Петербург 1910.*
- ПСРЛ, XXIII *Полное собрание русских летописей, Т. XXIII: Ермолинская летопись, Санкт-Петербург 1910.*
- ПСРЛ, XXV *Полное собрание русских летописей, Т. XXV: Московский летописный сводъ конца XV века, Москва – Ленинград 1949.*
- ПСРЛ, XXXIV *Полное собрание русских летописей, Т. XXXIV: Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы, Москва 1978.*
- Хаџи-Калфа *Ст. Новаковић, Хаџи-Калфа или Ђаџиб-Челебија, џурски географ XVII века о Балканском полуострву, Споменик Српске краљевске академије 18 (1892) 1–132.*

Литература:

- Арциховский 1944 *А. В. Арциховский, Древнерусские миниатюры как исторический источник, Москва 1944.*
- Bedini – Maddison 1966 *S. A. Bedini – F. R. Maddison, Mechanical Universe: The Astrarium of Giovanni de' Dondi, Transactions of the American Philosophical Society, New Series 56/5 (1966) 1–69.*
- Boudot 1836 *M. Boudot, Notice sur l'horloge de l'église Notre-Dame de Dijon, Mémoires de la Commission des antiquités du département de la Côte-d'Or, Dijon 1836, 159–212.*
- Britten 1922 *F. J. Britten, Old Clocks and Watches & Their Makers: Being an Historical and Descriptive Account of the Different Styles of Clocks and Watches of the Past, London 1922.*
- Williams 1986 *E. Williams, The Bells of Russia: History and Technology, Princeton 1986.*
- Горский 2000 *А. А. Горски, Москва и Орда, Москва 2000.*
- Désannaux 2010 *A. Désannaux, Mesure du temps et histoire des techniques: les débuts de l'horlogerie en Normandie (XIVe-XVe siècles), Annales de Normandie 1 (2010) 27-70.*

- Јанковић 1989 Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у старим српским рукописима*, Београд 1989.
- Јечменица 2014 Д. Јечменица, *Поседи свейојорској манастира Светиој Панїе-лејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ – властела Моравске Србије, ур. С. Мишић, Крушевац – Београд 2014, 183–207.
- Јиречек 1952 К. Јиречек, *Историја Срба*, II, прев. и доп. Ј. Радонић, Београд 1952.
- Карамзин 1819 Н. М. Карамзин, *История государства российского*, V, Санктпетербург 1819.
- Кауфман 1910 И. И. Кауфман, *Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века*, Санкт-Петербург 1910.
- Лабутина 1985 И. К. Лабутина, *Историческая топография Пскова в XIV–XV вв*, Москва 1985.
- Лурье 1974 Я. С. Лурье, *Троицкая летопись и московское летописание XIV в*, *Вспомогательные исторические дисциплины* 6 (1974) 84-91.
- Медведь 2012 А. Н. Медведь, *Время и его восприятие на Руси в XV веке*, *Историческая психология и социология истории* 5/1 (2012) 129–135.
- Миргалеев 2003 И. М. Миргалеев, *Политическая история Золотой Орды периода правления Токтамыш-хана*, Казань 2003.
- Приселков 1950 М. Д. Приселков, *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва – Ленинград 1950.
- Радојичић 1965 Ђ. Сп. Радојичић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка 18. века*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 13/2 (1965) 261–309.
- Святский 1961 Д. О. Святский, *Очерки истории астрономии в Древней Руси. Историко-астрономические исследования*, Т. VII, Москва 1961.
- Спасский 1962 И. Г. Спасский, *Русская монетная система: историко-нумизматический очерк*, Ленинград 1962.
- Тошић – Тадић 2004 Г. Тошић – М. Тадић, *Хиландарски монах Лазар њрви српски часовничар*, Каленић 2004.
- Трифуновић 1980 Ђ. Трифуновић, *Писац и ѡреводицац инок Исаија*, Крушевац 1980.
- Турилов 2009 А. А. Турилов, *Культурные связи Московской Руси и Сербии в XIV–XVI вв*, Москва – Сербия; Белград – Россия: сборник документов и материалов. Т. 1: Общественно-политические связи XVI–XVIII вв, Москва – Белград 2009, 78–115.
- Fisković 1991 I. Fisković, *Dubrovački „zelenci“*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991) 151–176.
- Šafařík 1865 P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur, T. III: das serbische Schriftum, Geschichte der Serbischen Literatur*, Prag 1865.

Aleksandar Uzelac

LAZAR THE ATHONITE – THE SERBIAN MONK AND CLOCKMAKER BETWEEN HISTORY AND MYTH

This article deals with the enigmatic Serbian monk Lazar, who in 1404, at the behest of Grand Prince Vasiliy I Dmitrievich of Moscow, constructed first known mechanical public clock in Russian lands. While Lazar and his invention were not unknown in Serbian historiography, they were largely neglected and so far, they were usually presented as a mere historical curiosity. Although no proper historical research has been dedicated to the Athonite monk and his mechanical clock, in recent years they became an object of many pseudo-scientific papers, popular books and newspaper texts, leading to the emergence of many modern myths and misconceptions.

The article provides a critical review of the source material preserved in the Russian chronicles of XV-XVII century related to Lazar and his mechanical clock, and aims to put their reports in the proper historical context. It is important to note that almost everything that is known about Lazar and his invention comes from an entry in now lost Troitskaya chronicle, composed at the beginning of the 15th century, with some dubious additional information preserved in 16th century Voskresenskaya and Nikonovskaya chronicle. Lazar and his clock were also depicted in a miniature from the Illustrated Chronicle of Emperor Ivan IV ‘the Terrible’, but this drawing is just an artistic representation and consequently, of no historical value.

Furthermore, several myths surrounding Lazar and his mechanical clock were debunked in the article. They include but are not limited to his alleged origin from the city of Prizren, statements that his clock worked for more than two centuries, and that Lazar was acquainted with heliocentric system a century before Nicolaus Copernicus. Instead of now widespread nickname ‘the Hilandarian’ it is proposed that Lazar should be properly called ‘the Athonite’ or ‘the Serb’, as he is mentioned by the Russian chroniclers.

Key words: Lazar the Athonite (Lazar the Serb), Grand Prince Vasiliy I, Moscow, mechanical clocks, automatons (jacquemarts), Russian chronicles, Troitskaya chronicle

UDC: 94(560-89)"14/15"

94:28-76(497)(091)

316.344(560-89)"14/15"

ID: 280797708

Rad primljen: 03. 06. 2019.

Rad prihvaćen: 24. 06. 2019.

Ema Miljković

University of Belgrade, Faculty of Philology

Department of Oriental Studies

Studentski trg 3, Belgrade

ema.miljkovic@fil.bg.ac.rs

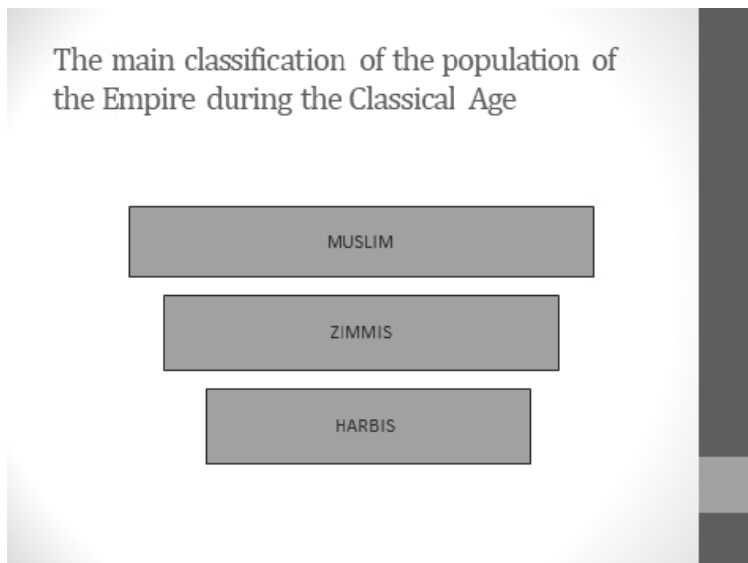
CLASSIFICATION AND STRATIFICATION OF POPULATION IN THE OTTOMAN EMPIRE: SOCIAL AND CONFESSIONAL VIEW

This paper presents summing up of the author's decades long researches on the subject of conversion to Islam, and consequently the classification of population in the Ottoman Empire. It has the aim to present a base for further studies, giving the main characteristics of the social and confessional diversification (as the author sees it) in the manner of synthesis. This does not mean that this is the „last word“ on the subject, but just the ground and encouragement to proceed further on in enlightening of this very important issue.

Key words: Population Studies, Ottoman Empire, Social Diversification, Confessional Diversification, Conversion to Islam

With the proclamation of Islam in the 7th century, the ultimate truth according to the Muslim doctrine, the whole world, has been imaginarily divided into two parts: *dar-ul-islam* and *dar-ul-harb*; *dar-ul-islam* being “the Abode of Islam“ and *dar-ul-harb*, “the Abode of War“, which should ultimately encompass all the lands and regions. In that idealistic perspective the whole world should be ruled by the Muslims. By the same doctrine, the population was divided into *Muslims*, *dhimmi*s (protected citizens) and *harbi*s (population of the “Abode of War“), and it was proposed that all *harbi*s should become Muslims.¹ Therefore being Empire where Islam was the official confession, the explained classification has been obtained in the Ottoman Empire, as well.

¹ For more details, see: Faroqhi 2004, 2-3; Also see: Танасковић, 2019³.

However, this doctrine was not possible to accomplish in practice. Thus, the category of *dhimmis*, mentioned in the Qur'an², was introduced. It meant that all followers of the monotheistic religions had the state protection and freedom in practicing their own religion, as long as they obeyed the rules which were proclaimed for them particularly, i.e. while they were the loyal subjects of the Muslim ruler, paid proscribed taxes and were attentive to the feelings of the "true believers".³

The first document mentioning the Muslim view of protection of *dhimmis* was the contract given by Prophet Muhammad to the population of the town of Najran, in the southern part of the Arabian Peninsula. The document is dated 630 A.D. and states that Prophet Muhammad, although being master of the population of Najran and their property, benevolently decided to leave their belongings to them, defining the amount of the tax that should be paid by their community.⁴

The earliest limitations in the rules that *dhimmis* should follow, were proclaimed by the document of disputable authenticity, but nevertheless an undisputable witness of its own epoch, which is widely known as the "Pact of Umar" (whose authorship was wrongly linked with the second "Rightly Guid-

2 In the Qur'an the followers of Judaism, Christianity, as well as the followers of St. John the Baptist, and later Persian Zoroastrians obtained the *dhimmi* (protected) status. They are also known as "people of the Book" (ahl al-kitāb in Arabic). More details: Tanasković 1993, 159-175. Also see: Miljković 2017, 331-351.

3 Васић 2005; Танасковић, Ислам на Балкану, 1992; Танасковић, 2010b; Krstić 2011.

4 Танасковић 2008.

ed“ Caliph, who was the head of the “*Rashidun* Caliphate“ from 634–644); the real author of this Pact is Umayyad Caliph Umar Ibn Abel Aziz, who headed the Umayyad Caliphate in the period from 717 to 720. The same or similar restrictions would be applied in the later period, on a smaller or a larger scale, depending on the historical circumstances. As the times became harder, the restrictions on *dhimmi*s grew harsher, since they were always regarded as a guilt part for the bad conditions in the state or society.⁵

Along with the Arab expansion out of the borders of the Arabian Peninsula, in 7th century, started the process of conversion to Islam.

The conversion to Islam has begun with the first revelation to Prophet Muhammad by the Archangel Gabriel at the beginning of the 7th century A.C. The first Muslims were rare Muhammad’s followers from Mecca, with some exceptions, members of the low social classes. By the time of his death in 632, the population of the whole Arabian Peninsula had converted to Islam. The process continued with the conquest of the Byzantine and Sassanid territories in Western and Middle Asia. Although it might seem from the historical perspective that this process was fast one, it was not the case. Population of some of the conquered territories converted faster, some other slower, and the third ones did not convert at all. For example, in the ex-Byzantine province of Syria, the process of converting into Islam was rather a fast one, since the Aramaic population (being of Semitic origin) accepted the new faith with great enthusiasm. The new proclaimed religion was much closer to their way of thinking than the strict Christian Orthodoxy of the Byzantine Empire.⁶

On the other hand, the conversion to Islam in Persia was the process that lasted almost three centuries. It can be said that the whole Persian territory was converted into Islam by the end of the 10th century. However, since the population of Persia was mainly Zoroastrian, the followers of Zarathustra were also proclaimed *dhimmi*s, „People of the Book“, although the Zoroastrianism was not monotheist religion such as Judaism and Christianity. However, that was the only solution. The Zoroastrians were numerous and it was not only impossible but certainly unwise to convert all them by force. Thus, they were given the *dhimmi* status, and then process of conversion went slowly, being finished by the end of the 10th century.⁷

Thus, it can be concluded that the process of conversion to Islam had its three main aspects: voluntarily, forcibly and with self-contempt.⁸ The voluntary process had been present among the first followers of Prophet Muhammad,

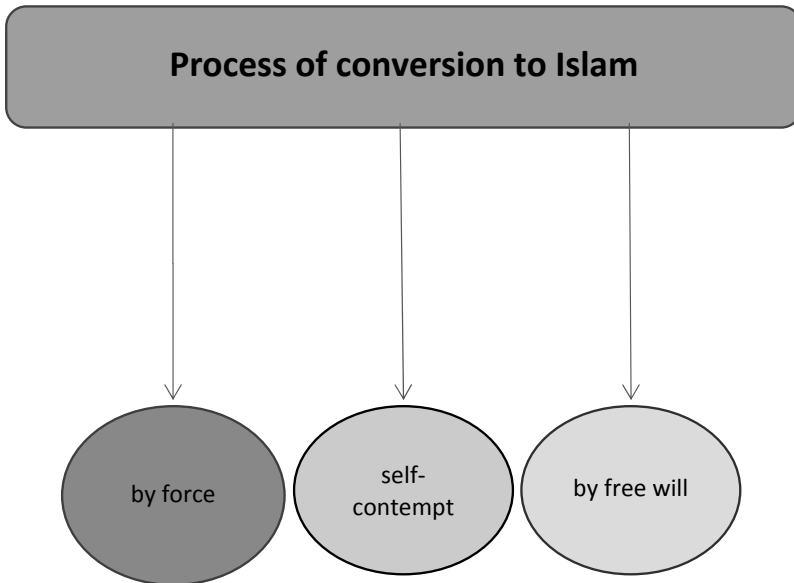
5 For the „Pact of Umar“ see: D. Tanasković 1993, 161-162.

6 *Оксфордска историја ислама*, пр. Џон Еспозито 2002; Танасковић 2008.

7 See: Velajati, 2016, 80-85.

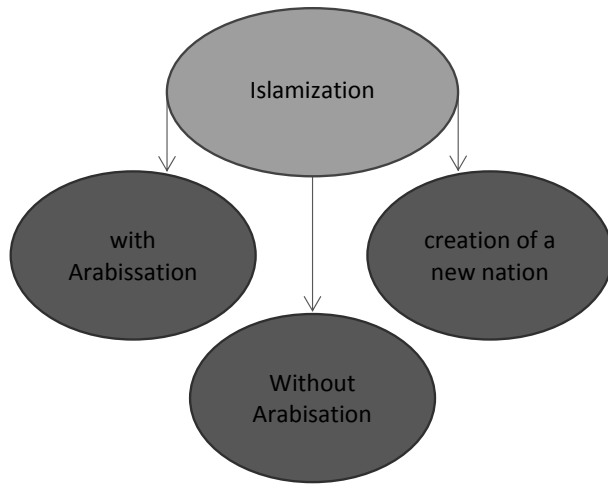
8 Танасковић 2010b.

but later on it is difficult to make a difference between voluntary conversion and conversion with self-contempt. Both ways were not made by force, but it could be discussed if the massive conversion along with the Arabic expansion was voluntary (meaning that the population really understand and accept the ideas and rules of the Islam) or with self-contempt to gain some economic or political advantage. As for the forcible conversion, it was present since the 7th century on, but not in that ratio that was thought in some historical works. For the nonbelievers (pagans) there were no option – Islam or sword. But the followers of the earlier monotheistic religions, acknowledged by the Qur'an had the option. However, they were examples of forcible conversion even of the followers of Judaism and Christianity.⁹ But it was usually the case in those Islamic states that were on the line of declination, with weak central government and deep down in nepotism and corruption. The „others“, the non-Muslims were the usual guilty part for all wrong in the state.

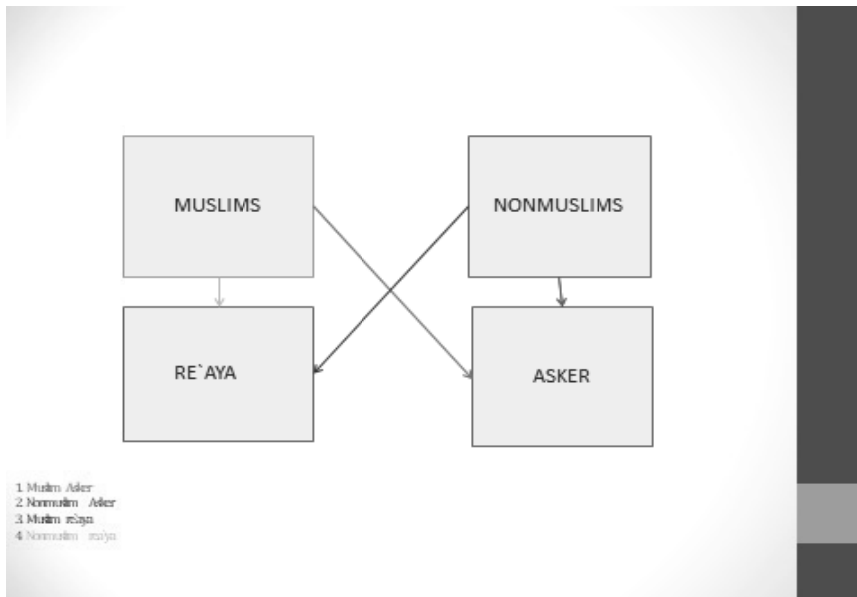

Along with the previously mentioned three possible ways of conversion, the conversion into Islam could have been followed by the process of acceptance of Arab language and identity (Arabisation), just the conversion without the Arabisation (the example of the Persians) and conversion and creation of the new nation as it was the case in some parts of the Balkans during and after the Ottoman rule.

⁹ On conversion by force, more to see: Миљковић 2004, 302-309.

The usual division of the population in the Ottoman Empire was along the confessional and social, and not ethnic groups. Thus, as already explained, the main classification was into Muslims, *dhimmis* and *harbis* (confessional one), according to the acceptance of the Contract from Najran and Pact of Umar, documents dated from the first centuries of Islam, along with the Ottoman social diversification to *asker* and *reaya*.¹⁰

¹⁰ Нити 1968; Иналдик 1974; *Историја Османској царства* пр. Робер Мантран 2002; Фотић 2005.

Asker meant soldier, but as a social group it had not encompassed the soldiers only. All those who had performed duties for the Ottoman state, military, administrative or even of spiritual matter were a part of *asker* group. The highest echelons of *asker* could have been reached only by the Muslims, thus their social position was the best. In the Ottoman Empire there were no division to the „old“ or „new“ Muslims, as it was previously in case of the Umayyad or Abbasid Caliphate for example. Since the Ottomans were considered by the descendants of the Prophet the „new“ Muslims, for them all Muslim were the same: those who had converted even one day before had the same position as those whose families had accepted Islam in the 7th century.¹¹

Non-Muslim could have also been a part of the *asker* group, but if they did not convert, they could not reach the highest position in the State. There were a lot of Balkan people, especially during the first century of the Ottoman rule who performed duties for the Ottoman state and were considered a part of the *asker* class, without changing their religion.¹²

Although it is not widely known, there were the Muslim *reaya* as well. Since *reaya* had, in the time of the national awakening of the European countries that were under the Ottoman domination for centuries, became a synonym for the subjugated position in the Ottoman society, the fact that the Muslim could have also been *reaya* is easily omitted. However, the Muslim *reaya* was in better position than the non-Muslim one since they did not have to pay *cizye* (*haraç*), which was obligation of each non-Muslim citizen of the Empire.¹³

On the lowest level of the social pyramid was the non-Muslim *reaya* (etymologically it is an Arabic word for herd).¹⁴

Although the Ottoman legislation prescribed that each adult capable Christian male subject had to pay the tax called *haraç* (syn. *cizye*), that rule had not been applied equally in all parts of the Empire. In the European provinces of the Ottoman Empire that particular tax was collected by the households, which influenced the increase of number of the extended families. This tax in fact had presented the symbol of *reaya* position, and was considered as a compensation for the *reaya* „passive position“ in the Muslim state.¹⁵ That really meant that they had had to pay the *haraç*, which was direct income of the ruler, and exchange they were guaranteed their confessional rights, as well as they had not been forced to join the Ottoman army. However, especially in the border regions some parts of the populations decided to join Ottoman

11 *Историја Османској царства* пр. Робер Мантран 2002.

12 Zirojević 2003.

13 Hadžibegić 1966.

14 Zirojević 1995.

15 Hadžibegić 1966.

military or auxiliary forces. In cases of less important duties (and therefore had become those above mentioned „categories with special fiscal status“and some tax benefits). In the beginning of the Ottoman rule in Rumelia they could have kept their own religion, but to reach higher military ranks the conversion to Islam was inevitable. The position of the non-Muslim population of the Ottoman Empire should be analysed according to the periodization of the Ottoman Empire itself – as circumstances in the Empire changed, the position of the non-Muslim population changed as well.¹⁶

Although simplified and considerably general, the above mentioned social division could be applied to the Balkan society as well. However, the fact that the social order of the different provinces of the Empire, due to their specific geo-strategic position, was not completely similar has as its main consequence more complex social diversification, different from province to province.

Thus, for example, the main classification of the Serbian society in the second half of the 15th century was the division into three social groups: the *reaya*, the Wallach population and the „categories with special fiscal status“, i.e. population that was exempted of some tax due to the specific service they hold. Those groups were more numerous in the border regions, while in the interior regions they were rare or non-existent. Those social characteristics and changes influenced the structure of the family as well.¹⁷

If we accept the standard periodization of the Ottoman Empire, proposed by H. Inalcik in his early works and then widely used and reused, the first period examined in the sense of this topic would be the Classical Age of the Empire. The second is the *Tanzimat* Era, and the third the period after the Young Turk Revolution.¹⁸

The conversion to Islam was one of the most important occurrences, not only during the Ottoman times, but throughout the history of the various Islamic states.

One of the most well-known examples of cohabitation of the followers of all three biggest monotheistic religions was the Emirate/Caliphate al-Andalus. Although some tensions were present there as well, especially reaction of the Christians to the mass conversion to Islam, this society has always been taken

16 Miljković 1995; Miljković 2011b.

17 For more details see: Miljković 2011b, 129-142.

18 Although in the last two decades several articles have appeared proposing the new periodization of the Ottoman history, for this paper the “classical“one served better its function. The new periodization is yet to be discussed and valuated. For example, see: L. Darling, *Another look at the periodization in Ottoman history*, The Turkish Studies Association Journal, vol. 26, No. 2 (fall 2002), 19-28.

as an example of rare solidarity and everyday living between the members of the different congregations. Conversion to Islam was massive due to the better living opportunities, and because the Muslims were the social elite. However, there was the case of acceptance of all customs, tradition and even language of the Arabs, without the conversion to the Islam. Those people were called *Mozarabs (like the Arabs)* and as far as known this is the unique case in the history of any Muslim state.¹⁹

The Ottoman military force in the Balkans had gained its full swing during the first years of the second rule of sultan Mehmed the Conqueror (1451-1481). By the fall of Novo Brdo (1455), and then the capital of Smederevo in 1459, the Serbian state had vanished from the historical stage, and its territory had become the integral part of the Ottoman Empire.²⁰

The Ottomans, who had defined their state with two basic attributes: Islamic and military, had brought along the new administrative order, based primarily on the Islamic religious law, the *sharia*. Along with recognition of the tradition of the previously existed Islamic states (primarily the Abbasside Caliphate), the Ottoman rulers, especially Mehmed the Conqueror (1444-1445; 1451-1481) and Suleyman the Lawgiver (1520-1566), well aware that the administration in the newly conquered territories should be properly defined, but also aware of the limitations of the *sharia* law, had proclaimed the secular regulations, *qanuns*. The *qanuns* differed from province to province of the Ottoman Empire, since they acknowledged the local characteristics of the regions. Some of the legal regulations of the conquered lands were incorporated in those regulations, as well.^{21 22}

The Ottomans had accepted the *hanefi madhab*, which has a reputation for putting greater emphasis on the role of reason and being more liberal than the other three schools. It entails the use of reason in the examination of Quran and *Sunna*, so as to extrapolate the judgments necessary for the implementation of Islam in a new environment.²³

Thus, the Ottoman Empire had brought to the Balkans the new administrative and military order, as well as the new religion, but it had not automatically destroyed all existing social relations and institutions. On the contrary, some of them were integrated in the Ottoman state model. As the result of such synthesis, the new cultural circle was created. That particular cultural circle,

19 Hiti 1968; Хити 2004; Hurani 2016.

20 Zirojević, 1995.

21 For the Serbian territories also see: Миљковић - Крстић, 2009, 301-319.

22 *Историја Османској царства* пр.Робер Мантран 2002; Иналцик 1974.

23 Хити 2004; Танасковић 2008.

present even today in the majority of the societies in the Balkans, has usually been defined as the „oriental cultural heritage“.

Literature:

- Васић, М. (2005). *Исламизација на Балканском полуострву*. Источно Сарајево - Пале: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Faroqi, S. (2004). *The Ottoman Empire and the World Around it*. New York: L.B. Tauris.
- Фотић, А. (2005). Између закона и његове примене. У *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба* (стр. 27-72). Београд: Clio.
- Hadžibegić, H. (1966). *Glavarina u Osmanskoj državi*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Hiti, F. (1968). *Istorija Arapa*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Хити, Ф. (2004). *Творци арајске историје*. Београд: Утопија.
- Hurani, A. (2016). *Istorija arapskih naroda*. Beograd: Clio
- Иналцик, Х. (1974). *Османско царство: Класично доба 1300-1600*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Историја Османског царства приредио Роберт Манџран*. (2002). Београд: CLIO.
- Коцић, М. (2010). *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски њериод XV-XIX век*. Београд: HESPERIAe.du.
- Krstić, T. (2011). *Contested Conversion to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford: Stanford University Press.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. London, New York, Toronto: Oxford University Press.
- Миљковић, Е. (2004). *Смедеревски санџак. Земља. Насеља. Становништво*. Београд: Историјски институт.
- Миљковић, Е., Крстић А. (2009). Трагови српског средњовековног права у раним османским канунима и кануннамама”. *Средњовековно право у Срба у ојледалу историјских извора* (стр. 301-319). Београд: САНУ.
- Миљковић, Е. (2011а). Исламизација као тема југословенске историографије (1950-2000). *Црквене студије* 8 , 371-384.
- Miljković, E. (2011 b (vol. 2)). Who was rich and who was poor? Creation of the new Serbian „elite“ in the Serbian 15th century society. *Belgrade Historical Review*, 129-142.
- Миљковић, Е. (2015). Концепт слободе у Османском царству и турској републици: потпуни раскид са прошлошћу. У *Наука и Слобода* (стр. 15-25). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Miljković, E. (2017). From „Dhimmitude“ to Turkism – confessional and ethnic policy in the Ottoman Empire. *State and Society in the Balkans before and after the establishment of the Ottoman Rule*, (стр. 331-351). Belgrade: The Institute of History Belgrade, Collection of Works, vol. 35, Yunus Emre, Turkish Cultural Center Belgrade, editors in chief Srđan Rudić and Selim Aslantaş.

- Оксфордска историја ислама, њирегио Цон Есџозитџо.* (2002). Београд: Clio.
- Shaw, S. J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Standford J. Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and the Modern Turkey vol. 2 Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1875.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Танасковић, Д. (1992). Ислам на Балкану. У *Енциклопедија живих религија* (стр. 300-309). Београд: Нолит.
- Tanasković, D. (1993). Smisao i domašaj verske tolerancije u islamu. *Kultura* 91/92, *Beograd* 1993, 159-175.
- Танасковић, Д. (2008). *Ислам, доџа и живоџ.* Београд: Српска књижевна задруга.
- Танасковић, Д. (2010а). *Ислам и ми.* Београд: Партенон.
- Танасковић, Д. (2010б). Исламизација. У *Српска енциклопедија, џом 1, књ 1, (џог Балкан).* Београд - Нови Сад: САНУ, Матица српска.
- Zirojević, O. (1995). *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804.* Novo Pazar: Damad.
- Zirojević, O. (2003). *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru.* Beograd: Srpski geneološki centar.

Ема Миљковић

КЛАСИФИКАЦИЈА И СТРАТИФИКАЦИЈА СТАНОВНИШТВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ: СОЦИЈАЛНИ И КОНФЕСИОНАЛНИ ПОГЕД

Подела становништва у Османском царству може се посматрати у две равни: друштвеној и конфесионалној. Тако се, најшире гледано, становништво Царства делило на аскер (војни слој) и рају (зависно становништво), као и на муслимане и немуслимане. Комбинацијом статуса из ове две групе добијала се друштвена пирамида Османског царства, на врху које су били муслимани припадници аскера а на дну немуслиманска раја. Уско повезано са овим питањем је и питање исламизације, тј. узрока и начина прихватања вере владајуће класе. Иако стање адекватних и релевантних извора не дозвољава одговор на кључно питање којим се наука бави од почетака критичке оријенталистике, а то је да ли је исламизација била присилна или добровољна, аутор је у овом раду настојао да систематизује типове исламизације, као и њене последице.

Кључне речи: *Сџудије сџановнишџва, Османско царсџво, друшџвена диверзификација, конфесионална диверзификација, џрелазак на ислам*

UDC: 94:327(410:560)"1718/1720"(093.2)

341.7(410)"17"(093.2)

ID: 280771340

Rad primljen: 30. 04. 2019.

Rad prihvaćen: 23. 05. 2019.

Nikola Samardžić

University in Belgrade, Faculty of Philosophy

Čika Ljubina 18-20, Belgrade

nsamardzic@f.bg.ac.rs

Marija Kocić

University in Belgrade, Faculty of Philosophy

Čika Ljubina 18-20, Belgrade

marija.kocic@f.bg.ac.rs

BRITAIN AND OTTOMAN EMPIRE DURING THE WAR OF THE QUADRUPLE ALLIANCE (1718–1720)*

The study focuses on relations between Britain and Ottoman Empire after the Utrecht and Rastatt treaties 1713-1714, as the outcome of the War of the Spanish Succession provided Britain with a more significant presence in the Mediterranean. The Ottoman Empire was significantly weakened after 1718 Passarowitz peace agreement. British politics in the Ottoman Empire had to take into account increasingly complex relations with Russia, Austria, and in the Eastern Mediterranean. Britain paid particular attention to the Austrian takeover of Naples and Sicily, and new Spanish ambitions in Italy. It turned out that the peace treaties of 1713, 1714 and 1718 did not provide lasting peace and definitive divisions of territories. The War of the Quadruple Alliance 1718–1720 began by Spanish attempts to recover territorial losses, and both Britain and Ottoman empire were interested in the events in Sicily, considered as one of the Mediterranean strategic points. The complex European relations that had been reflected during the war made mutually interdependent a vast space connecting the eastern Mediterranean, the Atlantic, the Baltic and the Black Sea. The study is based on unpublished British papers.

Key words: Great Britain, Ottoman Empire, Spain, Russia, Poland, War of the Quadruple Alliance

* This article is a result of a research with the scientific project Modernization of Western Balkans (№ 177009), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

INTRODUCTION

Istanbul is remote, and British interests in the seventeenth century have been reduced to a basic trade. News from Istanbul traveled too long, and rarely referred to the immediate political and economic interests of London. Government decisions could not be directly implemented, in due course. London considered the Ottoman Empire as an autocratic state, however distant enough so any political cooperation was possible. England gradually penetrated the Levant and the Middle East, since the first Ottoman capitulations agreed in 1579. The Ottomans considered the need for trade with western and northern Europe as the ‘Muslim commercial retreat’, so the general commerce relied on Christians and Jews. Notwithstanding the wars of the seventeenth and early eighteenth centuries, Venice managed to maintain strong activities in the eastern Mediterranean. In their economic relations with the West the Ottomans were trying to suppress the Venetian influence and compensate the reluctance of Muslim traders to reside in the Christian world.¹

The arrangements with the English Levant Company, from 1592, were regulated on the basis of those achieved with the French and the Dutch. Ottoman merchants seldom acted within corporations. Capitulations, the grants made by Sultans to Christian nations, were also both formally and practically unilateral because the Ottomans had no interest in sending official representatives to the foreign states, like England, that lacked the Ottoman communities.

The Levant Company was in the course of decline at the beginnings of the eighteenth century, but still active and powerful. Moreover, other English merchants were resenting its monopolies. The Company reached its peak after the Cretan War (1645–1669) that exhausted Venice and brought territorial losses. The capitulations agreed in 1675 provided English traders with certain advantages over other European merchants. English commerce was based on export of English woolen cloth, exchanged for raw silk, on cotton, mohair yarn and goat hair, spices, drugs, coffee and some silk and cotton textiles. The silk trade confronted the Levant Company with the East India Company, otherwise favored by the Parliament. Simultaneously fierce competition appeared from the French encouraged by Colbert’s protectionism, and the political favor and influence at the Porte, culminating during the Great Turkish War 1683–1699, when France was acting again in the capacity of an Ottoman ally.²

Towards the end of the seventeenth century English businesses also suffered from the occasional French attacks on English ships, as well as the Dutch.

1 Laidlaw, 2010, 23.

2 Also see: Kocić, 2014 c, 40 and further.

At the beginning of the eighteenth century the Levant Company management's strongholds were reduced to Istanbul, Izmir and Aleppo.³

After 1699, the general relations in southeastern Europe, the eastern Mediterranean and the Black Sea region have changed significantly. Hanoverians were more interested in European affairs, and introduced closer political and commercial alliances with Russia. Britain entered the western Mediterranean while facing Austrian pressures in Italy. Austria established a new frontier with the Ottoman Empire and was more devoted in navigating the Danube and continuing the penetration into Southeastern Europe. Britain remained restrained in taking part in occasional hostilities of Russia or Austria against the Ottoman Empire, and needed to keep a sensitive balance while facing the fact that both Russia and the Ottoman Empire controlled overland routes to Persia and India.

More than direct involvement in major events, the relations with the Ottoman Empire took place through the affairs of the British diplomatic mission. The British ambassadors to the Porte were in charge of maintaining tolerable and constructive relations in order to preserve the Levant British trade, to ensure the enforcement of the capitulations, and facilitate the commerce. Their political responsibility was to oppose French attempts to keep a dominant role at the Porte, as France, in relations with the Ottoman Empire, remained a single consistent partner for almost two centuries. The French attitude to the Porte, especially after the Franco–Ottoman alliance in the previous war (1683–1699), was that Britain and the Netherlands are the Ottoman enemies, allied to Austria and Venice.⁴

UNSOLVED DYNASTIC CONFLICTS AND A NEW WAR IN THE MEDITERRANEAN

Ottoman policy was becoming more important from the British perspective as political relations in the Mediterranean substantially altered during the first two decades of the eighteenth century. In the western Mediterranean, Britain seized Gibraltar in 1704 and Menorca in 1708, and took a partial control over Sicily. In the eastern Mediterranean, new circumstances were primarily marked by the Venetian decadence and the emergence of Austria. Austria was returning Italy into the focus of international relations. Britain showed a visible interest regarding the Austrian conquest of the Kingdom of Naples in 1707, during the Spanish succession war (1701–1714). Britain and Netherlands sup-

3 Laidlaw, 2010, 24.

4 Samardžić, 2011, 12-13.

ported candidacy of Charles of Habsburg, the future Charles VI (1711–1740). The decline of Venice opened new opportunities for Britain in the Levant and the Middle East. Britain no longer considered Venice as a competitor in trade.

Ending the Spanish Succession War, the Treaty of Utrecht 1713 announced the rise of Britain in European relations. Austria obtained Spanish Netherlands, Kingdom of Naples, Sardinia, and a part of the Duchy of Milan, compensating the loss of Spanish Habsburg inheritance, while Savoy obtained Sicily and parts of the Duchy of Milan. The peace agreement in Rastatt 1714 confirmed Austrian possessions in Flanders, Milan, Sardinia, Kingdom of Naples and administration of Tuscany. British interests in the Mediterranean were accomplished thanks to the temporary state of disorder in Italy, and retreat of Spain and Turkey to the level of second-rate powers.

English diplomacy, together with the Dutch, was previously active in peace mediation between Turkey and the Holy League. After the Glorious Revolution 1688–1689 William III and the Hanoverian Dynasty brought more interest in continental politics. The Spanish Succession War, and the following peace agreements implementation, only temporarily restricted Britain in diplomatic initiatives with the Ottoman Porte. England and the Netherlands peculiarly sought to reduce the influence of France in continental relations and the Mediterranean, established through the alliance with Turkey. The return of the Whigs to power shortly after the election of George I (1714–1727) also influenced the role of Britain as a guarantor of the provisions of the Utrecht Treaty, and especially the rapprochement to France, from the beginning of 1717, threatened the interests of Austria.⁵

From the end of the seventeenth century the Ottoman Empire was seriously shaken by frequent changes on the throne and at the top of the government. Mehmed IV (1648–1687) was deposed in 1687 and Mustafa II (1695–1703) in 1703. Only the sultan Ahmed III (1703–1730), who also came to power after the riots, managed to stabilize the state affairs, prior to moving into new wars.⁶

Ottoman Empire was further weakened in conflicts with Russia and Poland. The Second Morean War 1714–1718 opened a new crisis in Southeastern Europe, especially when Austria became involved in 1716.⁷ Spanish pressures on Italy in 1717 forced Austria, highly interested in maintaining Italian possessions, to accelerate peace negotiations with the Ottoman Empire.⁸

The growing interests of Britain with the Ottoman government also paved the ways to distinct careers, as the British diplomats were leaving signif-

5 Kosić, 2014a, 170–173.

6 Коцић, 2013, 20–40.

7 Kosić, 2014b, 131–147.

8 Samardžić, 2011, 15.

icant traces with their affairs and, particularly, in their official and private papers. Valuable testimonies were left by Edward Wortley Montagu (ambassador 1716–1718), and his wife Mary.

The British idea of mediation in the 1718 peace talks was based on the previous experience of 1698–1699 negotiating in Karlowitz (when Porte had to give up the traditional stance on unilateral diplomacy).⁹ Britain even succeeded in taking on a more significant role in the forthcoming negotiations. From the end of 1717 British ambassadors Robert Sutton (ambassador 1701–1716/18) and Abraham Stanyan (ambassador 1717–1730) participated in the first peace communications between the Ottoman Empire and Austria.¹⁰ Montague remained in Turkey, active despite the official recall. He was replaced by Stanyan. Sutton, who in the meantime gained insufficiently clear competencies, being a “moderator”, also took a significant role in the preparation of the peace conference. Robert Sutton participated in the Passarowitz negotiations in the harmonization of the protocol and also the specific requirements from the Austrian and Turkish representatives, and insisted on giving more favorable conditions to Venice. The Passarowitz Treaty was concluded on 21 July 1718 between the Habsburg Monarchy and Venice with the Ottoman Empire on the other side. After successful mediation Sutton returned to London.¹¹

Appointed in October 1717, the ambassador Abraham Stanyan led the British affairs in the Ottoman Empire from 1718 until 1730.¹² The mediating roles of Britain and the Netherlands remained noticeable even after the conclusion of 1718 peace.¹³

9 Kocić – Samardžić, 2015, 15-30.

10 TNA, SP, 97/24, f. 151r, Vienna, 15 January 1718, Robert Sutton to the Secretary of State; TNA, SP, 97/24, f. 141r, Vienna, 17. December 1717, Robert Sutton to the Secretary of State.

11 TNA, SP, 97/24, f. 264v, Passarowitz, 23 July 1718, Robert Sutton to the State's Secretary; TNA, SP, 97/24, f. 276r, Passarowitz, 22 August 1718, Robert Sutton to the Secretary of State; TNA, SP, 97/24, f. 302r, Vienna, 15 October 1718, Robert Sutton to the Secretary of State.

12 “My last [Letter]to You was of the 20th July with a Postscript of the 22^d from the Grand Vizir's Camp at Sophia, soon after which he told me there was no further Occasion of my Presence there, so that he would have me go to Constantinople, and if any Matter should arise which required my Interposition, he would give me Notice of it. Accordingly I left his Camp in few days after, and have been here some time without having any Opportunity 'till now of acquainting You with my Arrival here”; TNA, SP, 97/24, f. 308r-309r, Constantinople, 10/21 September 1718, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

13 “I have received from Cavag[lie]re Ruzzini, the Venetian Plenipotentiary at the late Congress, wherein the desired Us to represent some Matters to the Vizir, which We have accordingly done, and take that Occasion of sending Our Answer to him by Express to Belgrade, from whence it will be forwarded to M[yste]r de S[an]t Saphorin by the Post. That You may know what Cavag[lie]re Ruzzini desires of Us, I send You inclosed a Copy of Our Answer to him”; TNA, SP, 97/24, f. 306r-307r, Constantinople, 19/30 November 1718, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

A WAR THAT PROMOTED BRITAIN IN GENERAL EUROPEAN POLICIES

Further and widespread disturbances in international relations occurred shortly after the conclusion of the 1718 peace agreement. Britain declared war on Spain as the War of the Quadruple Alliance 1718–1720 began by Spanish attempts to recover territorial losses, agreed by the 1713 Peace of Utrecht. Before the peace of 1718 France promised the Ottoman Empire to join Spain against Austria.¹⁴

The Utrecht Settlement was focused on France, however Britain faced new challenges from Russia and Spain on Baltic and Mediterranean. Russia and Spain even supported the Jacobites, a political movement in Great Britain and Ireland aimed to restore the House of Stuart to the thrones of England, Scotland, and Ireland, and the catholic restoration in Britain. On Mediterranean, Britain was endangered by the revival of French power and Spanish attempts to return to Italy at Austrian expense. Furthermore, France and Austria were discontent by the loss of Spanish heritage, but Britain had to count on France and Austria in order to oppose the restoration of Spanish rule in Italy.¹⁵

Italy was offering the suitable inheritances for the children of Elizabeth Farnese, the second wife of Philip V of Spain. In 1717 the Spanish troops seized Habsburg Sardinia. Britain needed a broad European support on Mediterranean. British mediation in 1718 peace talks counted on the benefits of Austrian successes in the war against the Ottoman Empire.¹⁶ *“All this involved a widening of British diplomatic horizons. Of course, the connection between the northern and western balances had already been grasped by Marlborough; and the need to relieve the Emperor of the Turkish threat had been a consideration in London since the Nine Years War. Still, Britain had hitherto never really had a holistic eastern policy, designed to see issues in the round rather than in isolation. This was a function not so much of ignorance as of institutional blinkers, resulting from the division of foreign affairs into a Northern and a Southern department. This was bad enough in the case of relations with France, where British statesmen were well aware of the ways in which Mediterranean and northern affairs could interconnect. But it was critical in the case of Austria, Russia and Turkey, which were peripheral to both departments.”*¹⁷

While facing the Spanish pressure on Italy, both Britain and Austria were momentarily powerless. Britain was engaged in the Baltic, and a broad military

14 Samardžić, 2011, 23-24.

15 Simms 2009, 137-138.

16 Simms 2009, 137.

17 Simms 2009, 137.

conflict in the Mediterranean could compromise commercial traffic towards the Levant. Britain was finally forced to move against Spain after the Spanish invasion of Sicily, in July 1718. The famous writer Daniel Defoe warned that the Spanish conquest of Sicily will threaten the British position in the Mediterranean: "*Sicily, in such a hand, would be like a chain drawn across the mouth of the Levant Sea.*" "*Great Britain ... cannot acquiesce in letting Spain possess Sicily without giving up her trade to Turkey and the Gulph of Venice . . . to Gallipoli for oil, to Messina and Naples for silk; and in a word her whole commerce of the Mediterranean.*" "*How long shall we be able to carry on our navigation and commerce with our people in Jamaica, Barbados etc., if the naval strenght of Spain shall be suffered to grow to such an immoderate and monstrous pitch?*"¹⁸

The war between Britain and Spain was formally declared in December 1718, and France declared the war on Spain in January 1719. After successful beginning of French invasion of northern Spain, British diversions in Galicia, and the withdrawal from the British fleet in the western Mediterranean, Spain backed a Jacobite invasion of Scotland in April 1719. The rebellion, however, failed and, isolated from all effective foreign support, Jacobites were finally defeated.

Spain was forced to sign a peace with the Quadruple Alliance at the beginning of 1720. Stopping Spain in Italy meant more power for Britain in the Baltic. British attack on the Spanish fleet at Cape Passaro prevented a new Spanish attempt to spread the power in the Mediterranean. By doing so, Britain also protected the Ottoman Empire from the sea. Britain also preferred preemptive actions on the Baltic.

During the Quadruple Alliance war Britain began to confront Russian threats that in the Baltic and the Black sea. Previously England, then Britain, even assisted the development of Russian maritime power, supporting European ambitions of Peter the Great. In the capacity of the Whig pamphleteer Daniel Defoe warned in 1705, how the Russian example "*may serve to remind us, how we once taught the French to build ships, till they are grown able to teach us how to use them*". While British interests in Turkey and Levant were driven by trade, Britain was facing a strategic challenge on the Baltic. "*As the Swedish empire in the Baltic disintegrated and the Russians advanced into Estonia, Latvia, Finland and Mecklenburg, unease turned to alarm*". Britain still had to take care of its English merchants in Russia and Sweden endangered by the war and uncertainty.¹⁹

18 Simms 2009, 139.

19 Simms 2009, 142.

The increasing attention to Russia was also related to the Ottoman Empire. The Porte has demanded Russia to withdraw troops from Poland.²⁰ After the death of Charles XII (1697–1718) on 30 November 1718, Russian emperor Peter I (1682/1689–1725) was seeking peace with Sweden. It was clear that the peace will enable new Russian pressures on Poland and the Black Sea. Still, Peter I was trying to calm the Ottoman Porte sending a diplomatic mission supposed to explain the Russian presence in Poland (in 1717, Peter I contributed to the agreement, which limited monarchical power, between Augustus II (as a King of Poland 1709–1733) and the *Sejm*, and Poland became a subject to overwhelming Russian influence). Ambassador Stanyan was very interested in the content of the Russian-Turkish negotiations, kept strictly confidential. However, ambassador managed to learn that the Porte was concerned with a possible alliance between Austrian emperor Charles VI of and the Polish king Augustus II (“*la nouvelle Alliance de Sang*”). With this alliance, as it was assumed, Augustus II, former Elector of Saxony and elected King of Poland and Grand Duke of Lithuania, intended to provide his family with the inheritance of the Polish throne. The realization of that Alliance would be a potential threat to both Ottoman Empire and Russia. The Porte was alarmed by Austrian successes in Hungary and Italy, and even informed about the concerns of Protestant electors in Germany about the growing Habsburg power.²¹ That is why Peter I expected the Porte to understand his intended intervention in Poland. Stanyan concluded that Russian intentions were directed also against Austria.²²

Britain used its diplomatic position with the Porte to influence the resistance to the Russian pressure on the Baltic, presenting the views of the barbaric behavior of Russian troops in Sweden. Stanyan even warned Russian ambassador Alexey Ivanovich Dashkov that peace will be possible only when Russian troops leave Sweden.²³

Turkey was significantly weakened after 1718 and the Grand Vizier Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha (1718–1730) was not in the mood for new wars, although there were rumors of imminent hostilities with Venice. Turkey could only produce a certain instability supporting the Hungarian rebels

20 TNA, SP, 97/24, f. 312r-314v, Constantinople, 16/27. March 1719, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

21 Augustus II converted to Roman Catholicism in order to be eligible for election to the throne of the Polish-Lithuanian Commonwealth, in 1697. As Saxony had been a homeland of German Protestantism the conversion shook the Protestant Europe.

22 TNA, SP, 97/24, f. 316r-320v; Constantinople, 22. July 1719. Copy of the letter which is Abraham Stanyan in the summer 1719 send to the Louis-Pesmes de Saint-Saphorin, envoy of the Great Britain in Vienna.

23 TNA, SP, 97/24, f. 332, Constantinople, 22. December 1719/2. January 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State. Also see: Коцић 2016, 87-102.

against Austria. However Ferenc Rákóci lacked the assistance of France engaged in the war against Spain, and in coalition with Austria.²⁴ The certainty of a more lasting peace was confirmed by the arrival of new Venetian and Austrian diplomatic missions.²⁵

The opportunity to strike a balance in the Baltic has emerged after Charles XII of Sweden was killed in Norway, in December 1718, and was succeeded by his moderate sister Ulrica Eleonora (1718–1720). The Austro–Hanoverian treaty of January 1719, concluded by George in his capacity as the Elector only, not as King of England, resulted in the withdrawal of Russia from Poland, as the British navy intervened in south Baltic and isolated Mecklenburg as a Prussian and, indirectly, Russian backbone in Germany. In a longer term, however, Prussia was seen as an obstacle to the Russian penetration in the Baltic. Britain furthermore futilely insisted that the Porte mediate in negotiations between Russia and Sweden,²⁶ and even to establish a defensive alliance with Sweden.²⁷

The Porte certainly was not pleased by the end of the War of the Quadruple Alliance, concluded on 17 February 1720. The Hague Treaty provided that Spain join the Alliance, and contributed to the rapprochement between Spain and Austria.²⁸ But the Ottoman Empire was neither ready for new conflicts. When sultan made public rejoicings for 20 days on Account of the circumcision of two of his sons, the Porte ranked diplomats according to the “*instant friendship*” and jointly deployed the French ambassador with the Russian envoy, Dutch and British ambassadors, and the Austrian secretary with the Venice representative.²⁹ Clearly powerless for any new military confrontation, the Ottoman Empire neither was inclined to relent under British pressure and

24 Ferenc Rákóczi, the leader of the Hungarian uprising against the Habsburgs in 1703–1711, after the death of Louis XIV in 1715 accepted the invitation and moved to the Ottoman Empire in 1717. After the 1718 peace his attempts to rise a separate Christian army against the Habsburgs was never under serious consideration by the Ottoman authorities. Stanyan compared the Hungarian rebels with the Jacobites, the 1719 Spanish-backed attempt to bring the exiled James Francis Edward Stuart to the British throne.

25 TNA, SP, 97/24, f. 326r–327v, Constantinople, 20 September/1 October 1719, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

26 TNA, SP, 97/24, f. 334r, Constantinople, 18/29 January 1721, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

27 TNA, SP, 97/24, f. 342r–346r, Constantinople, 2/13 March 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

28 TNA, SP, 97/24, f. 347r, Constantinople, 4/15 April 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

29 TNA, SP, 97/24, f. 371r–371v, Constantinople, 26 September /6 October 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

confront Russia.³⁰ Abraham Stanyan sent the agreement concluded on 16 November 1720 between Turkey and Russia, translated in Italian. The contract regulated Russian right to hold an ambassador with the Porte, Peter I's right to keep his army in Poland during the following two months. Document also banned Cossacks from invading Crimea, and regulated the rights and obligations of traders, as well as religious issues.³¹

After Poland was stabilized, Britain has concentrated on Austria from the perspective of Austrian influences in Germany and the Mediterranean, and the general relations of Catholicism and Protestantism. The experiences of the Thirty Years War reminded of the need to strike a new balance in order to preserve the 1648 Treaty of Westphalia with reliance on France and Sweden, as the hostilities between Sweden and Poland were ended in 1720 with British mediation. However, by the end of 1720 Britain could not succeed to isolate Russia from European affairs.

The Treaty of The Hague, signed on 17 February 1720, confirmed the Utrecht peace provisions from 1713, and Philip V repeated his renunciation of the French throne and the claims to former French possessions in Italy. Emperor Charles VI renounced again his claims on the Spanish throne. The four year old Philip's third son Charles of Spain (future Carlos III) was recognized as heir to the Duchies of Parma and Tuscany. Savoy and Austria exchanged Sicily for Sardinia.

CONCLUSION

During the Quadruple Alliance war Britain used its economic and diplomatic strongholds in the Ottoman Empire in order to clearly consider the complexities of European relations, as the alliances and hostilities entered in dynamics of changes while any European power could not rely on previous historical or institutional experience. For the first time in history, clear and lasting political ties have been established between the European East and West, and also the Baltic and the Mediterranean. Britain restored alliances with Austria and Netherlands, while still restraining both Austrian continental pretensions, and the ones within the general relations of Catholicism and Protestantism. Britain was becoming more involved in Germany, and also used France to curb Spanish attempts in the Mediterranean. Despite its involvement in the

30 TNA, SP, 97/24, f. 373r-375v, Constantinople, 26 September/7 October 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

31 TNA, SP, 97/24, f. 377r-378r, Constantinople, 20 December 1720; TNA, SP, 97/24, f. 379r-381r, Constantinople, 16 November 1720, Abraham Stanyan to the Secretary of State.

Quadruple Alliance, France disrupted British pressures on Turkey to confront Russia. With the Porte, France stood firmly but somewhat reclusive protecting the interests of Catholics on the Levant and the tradition of closeness to Turkey.

Sources:

TNA, SP – The National Archives at Kew Gardens, London, State Papers 97 – [Turkey]/24– [Constantinople. M[yste]r Worthely. Sir Robert Sutton & M[yste]r[Abraham] Stanyan. From 9th Feb[rua]ry 1717. to 12th Dec[embe]r 1723].

Literature:

Коцић, Марија (2013): „Колебања у односима Порте и Европе од „Једренског догађаја” (1703) до успоставе стабилне владавине Ахмеда III (1706)”. *Војно-историјски гласник*, n° 2, 20-40.

Kocić, Marija (2014a): *Diplomatija u službi kapitala: evropske nacije na osmanskom Levantu (XVI–XVIII vek)*. Beograd: Hesperiaedu – Filozofski fakultet.

Коцић, Марија (2016): Порта и Северна Европа током последње фазе Великог северног рата (1718–1721) кроз призму британских интереса. *Београдски историјски гласник*, 7, 87–102.

Kocić, Marija (2014b): „Mletačko-austrijski savez iz 1716. godine u svijetlu engleskih izvora”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zvoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 32, 131-147.

Kocić, Marija (2014c): *Turska u međunarodnim odnosima 1688–1699: put u evropsku diplomatiju*. Beograd: Hesperiaedu – Filozofski fakultet.

Kocić, Marija – Samardžić, Nikola (2015): „Porta na Kongresu u Karlovcu (1698.–99.): kraj ad hocdiplomacije”. *Historijski zbornik* 68, 15–30.

Laidlaw, Christine (2010): *The British in the Levant. Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. London – New York: I.B.Tauris.

Samardžić, Nikola (2011): „The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction”. *The Peace of Passarowitz, 1718*. West Lafayette - Purdue University Press.

Simms, Brendan (2009): *Three Victories and a Defeat. The Rise and Fall of the First British Empire, 1714–1783*. New York: Basic Books.

Никола Самарџић – Марија Коџић

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И ОСМАНСКО ЦАРСТВО ТОКОМ РАТА ЧЕТВОРОСТРУКОГ САВЕЗА (1718–1720)

Рат Четвороструког савеза претио је да ће пореметити тек успостављену равнотежу снага у европским односима након Рата за шпанско наслеђе. Британија је користила свој повољан положај на Порти како би утицала на односе на источном Медитерану, и из османске перспективе пратила промене на Балтику, у централној Европи, у Подунављу и Црном мору, пре свега забринута изласком Русије на Балтик и њеним односима са Шведском и Пољском. Порти је Британија постала нови ослонац док се суочавала са кризом својих утицаја на Медитерану, и британску дипломатску мисију уважавала, обично спремна на компромис. Током Рата четвороструког савеза Британија је користила економске и дипломатске утицаје у Османском царству како би јасније увиђала сложеност европских односа чије су трансформације постајале све убрзаније, тако да политичко и историјско искуство нису могли увек бити поуздан ослонац. Први пут у европској истрији успостављене су јасне и трајне политичке везе између Запада и Истока, и између Балтика и Медитерана. Британија је обновила алијансе са Аустријом и Низоземском, обуздавајући аустријске континенталне претензије, и оне које су се односиле на односе римокатоличанства и протестантизма. Британија је постајала и све ангажованија у Немачкој, и користила Француску против шпанских претензија на Медитерану.

Кључне речи: *Велика Британија, Османско царство, Шпанија, Русија, Пољска, Рат четвороструког савеза.*

Haris Dajč, PhD

Department of History,

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Čika Ljubina 18–20, Belgrade

hdajc@f.bg.ac.rs

LAMBRO CAZZONI – A GREEK PIRATE AND A RUSSIAN PRIVATEER

Plundering in the waters around the Ionian islands and the Peloponnese was one of the biggest threats to sea trade routes, particularly during the wars that marked the last quarter of the 18th century. Barbary corsairs were among the biggest threats until the last decade of the century when they were superseded by French corsairs. During a short period of peace in 1792, Lambro Cazzoni, a Russian privateer who later became a pirate, was for a few months the biggest threat to trade. He made a huge impact with an Albanian crew that struck fear into the locals of the Peloponnese and surrounding islands. In his manifesto he explained his role as a Russian commander who was trying to keep the Greeks motivated to fight the Turks and that although he was betrayed by his superior, he still remained loyal to Empress Catherine II. The sources used in this research are reports of the British consul from Zakynthos, who was one of the most active European diplomats in the Ionian islands.

Key words: Lambro Cazzoni, Venice, Russia, Corfu, Ionian islands, piracy, privateers, trade.

With big changes taking place in Europe during and after the French Revolution, the Ionian islands were a peripheral part of the Mediterranean and Europe. They remained important for securing merchant routes that led towards the Eastern Mediterranean via Zakynthos; to the entrance of the Aegean Sea via Kythera and Antikythera; for securing the Otranto Straits via Corfu,

* This paper was prepared as a part of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia project Western Balkans modernization / Modernizacija zapadnog Balkana (reg. No. 177009).

whose capital was one of the best fortified towns in the Mediterranean, and same like Malta remained unconquered during Ottoman attacks in the 16th century. Maintaining a presence in these islands made Venice's protection of its territories it held in eastern part of the Adriatic stronger, from the Albanian coast, via Dalmatia, all the way to Venice.

Merchant routes in Northern Europe and the Western Mediterranean were much more profitable than the waters where Venice's influence was gradually decreasing towards the end of the 18th century. This archipelago¹ was the last important Venetian territory outside of the Adriatic Basin along with a few smaller fortresses in the Aegean. In the last quarter of the 18th century Serenissima was suffering an economic crisis, in large part due to the American War of Independence that was transferred to the Mediterranean in the form of naval battles with Great Britain on one side, and other European powers led by France on the other. Venice was neutral in these battles, but war in the Mediterranean two decades after the Seven Years' War threatened the export of major products of the Ionian archipelago.² Although the period until 1797 and the Treaty of Campo Formio, which sealed the destiny of the Venetian Republic, looked like a period of stagnation for the Ionian Islands, marked by permanent losses in the provveditore's treasury,³ in comparison with later administrations that managed the economy of the Islands, Venetians were actually superior. No one came close to the skills and capabilities of Venetian officers and administrators with regard to managing island affairs. In the period from 1797 to 1815 no other administrations⁴ were not capable of managing the economy of the

1 The Ionian archipelago consists of the following islands (from north to south): Corfu, Paxi, Lefkada, Kefalonia, Ithaca, Zakynthos and Kythera. Apart from them, the administrative space also includes smaller islands, as well as several important mainland towns.

2 The economy of the Ionian Islands depended on two monocultures: olives and vines. Olives and olive oil were the most important products of Corfu, Paxi and northern coastal towns. Zakynthos and Kefalonia were the most important vine exporters to Western and Northern Europe. Raisins from Zakynthos – Uve Passa or Corinth – were considered the best in the Mediterranean all the way up to the 20th century. Lefkada, Ithaca and Kythera had no single dominant monoculture, but also depended on those two vital products: olive oil and raisins.

3 Dajc 2016, 184-204.

4 One specificity of the Ionian archipelago was that it was the only place in the Mediterranean that changed five different administrative systems during the Napoleonic wars: 1. The period until 1797 was marked by Venice, and its presence in this area lasted with no disruptions since 1389, except for Lefkada and some mainland territories; 2. From 1797 to 1799 was the First French period; 3. The period from 1799 to 1806 was characterized by the formation of the Republic of the Seven United Islands, and that is the only instance of Turkish-Russian diarchy, something that was never to be repeated. Dubrovačka republika (the Republic of Ragusa) was taken as a model after which was formed the Republic of Ionian Islands; 4. From 1806 to 1810, i.e. 1814 was the second French period when the Ionian Islands, after the peace Treaty of Tilsit became French. After 1810 Great Britain started their gradual conquering of the archipelago

archipelago without support from their homeland. There was another reason for the costly maintenance of their (French, Russian, Turkish, British) presence on the islands and that was war. The costs of maintaining not only their fleets, but thousands of mercenaries and bribing Ali Pasha, were very high.

Compared to Northern and Western Europe the Mediterranean resembled sleepy outskirts, but even still, the clashes of European countries were mirrored in the waters surrounding the Ionian Islands. The increased interest for this part of Europe came because of the Greek Plan being pushed by the Empress Catherine the Great.⁵ The appearance of a Russian fleet led by British naval officers that became admirals “overnight” enabled Russia to make one of the greatest naval maneuvers and surprise the Turkish fleet in Chesme Bay⁶, just a few hours of sailing from one of the most important towns – Smyrna. The appearance of Russians in the Mediterranean would not be possible without British support, as they didn’t allow the fleet of France – the ally of Ottoman Empire – to sink Russian ships.⁷ The British enabled Russia to become one of the Mediterranean powers because of their interest to gain a privileged position in trade with Russia, especially in the Baltic basin that was more profitable than the Mediterranean, but also in the Black Sea basin, which after the Russian conquering of Crimea was under Russian influence.⁸ The Russian appearance in the waters of the Ionian Islands, Peloponnesus and the Aegean Sea left a long-lasting impact on part of the Christian population. The initial exaltation and expectation that Russian ships would bring huge changes soon proved futile, but after that period came the obvious strengthening of commercial and economic links between Russia and the Ionian Islands.⁹ That connection was very long-lasting and it followed the maritime trade for generations. Some islands like Kefalonia and Ithaca kept a very strong presence in Eastern Europe – influenced by Russia – through most of the 19th century. These economic and commercial interests, as well as the military interest, proved very important for this research, since the strengthening of those links also enabled the appearance of piracy on behalf of a new Mediterranean power.

that was completed only in 1814 with takeover of Corfu from the French; 5. From 1810 to 1864 was the last period marked by British rule. It was already established in Zakynthos and the larger part of the archipelago in 1810, while in Corfu it took place only in 1814. It is important to note that at the beginning of the British period of rule, the Ionian Islands were administratively linked with Malta, another important British territory in the Mediterranean.

5 Dajc 2016, 27-35.

6 Gundogdu 2012, 8-19.

7 Anderson, M. S. 1952, 148-162.

8 Dajc 2016, 28-31.

9 Ibid 242-251.

Sea plundering at the Mediterranean Sea was as old as sea trade. During most of the Mediterranean's history, the sea wasn't very safe and most of the commercial routes were only safe if a military escort was present to protect commercial flotilla. During the peak of Roman power one of their most significant achievements was to almost rid the seas of piracy. Still, Modern History had very developed sea reverie between not only European powers but also against Ottoman allies, among which the most powerful and long-lasting were the Berbers from North Africa. Although they are known as privateers, their methods and business logic, as well as very wide maneuvering space, could also characterize them as pirates.¹⁰ They were important for the Ionian islands as they were the largest constant threat for naval trade until the last decade of the 18th century¹¹.

The role of Admiral Angelo Emo¹², the last great strategist of Serenissima, is of great importance for the presence of piracy¹³ in the Eastern Mediterranean, therefore also in the Ionian Islands in this period. Until 1793 and the outbreak of war between France and Britain, the biggest threat in the waters of the Ionian Islands were pirates from North Africa. That period was marked by the successful but unfinished campaign of Admiral Angelo Emo who had a few successful campaigns against them. His moment of glory was in 1785 when he put the city of Tunis under siege, placing Barbary corsairs into a very desperate position. After his sudden death at Malta in 1792, the Venetian position was only worsening. The only circumstances that limited the activities of the pirates and privateers from North Africa was the new war and the growing number of French privateers from 1793 onwards. The strengthening of the Berbers in these waters and later the French privateers bolstered other free sailors to enter the risky waters of piracy. The war lasted almost continuously from 1793 until 1815, endangering commerce and encouraging smuggling. The key role in illegal trade activities was played by local citizens, who sought shelter in nearby Ottoman territories when they found themselves in danger.

The case of Lambro Cazzoni is very unique as he was active in the years when the Eastern Mediterranean was again becoming one of the major naval battlefields in European wars and just before the different uprisings in the Balkans marked the end of Ottoman rule and the development of national states.

10 Elms 2009, 15-41. And Luis-Smit 1980, 61-76.

11 Merchant ships had to have Mediterranean Passes 25or Libra practica that would guarantee them safety in the case they encounter Berbers. TNA, PRO, FO 42/1, Consul Peter Sargent to Marquis of Carmathen, Zante 26th February 1787.

12 Miller 1903, 237.

13 Elms 2009, 15-41.

Most likely he was a Greek from either the Ionian islands or the mainland directly across them, who made a military career in the Russian navy after Admiral Orlov's campaign and his presence in the Aegean and Ionian sea came to an end.¹⁴ He is first mentioned in Foreign Office correspondence in a report from the British consul of Zakyntos, Spiridion Foresti, sent to the Secretary of State Lord Grenville on the 23rd of December, 1791. In that report Lamros is named as the subordinate to Russian general Tomara, who was supposed to be in the waters around Sicily in late fall – early winter of 1791. Spiridion Foresti, who had a very wide network of agents in the region, informed Lord Grenville that Lambro is at the small island of Calamos, very close to Ithaca.¹⁵ He reported that he was plundering smaller merchant vessels.¹⁶

Although he had the title of colonel in the Russian army, British sources from the Foreign Office don't provide too many details about his enrolment in the actual war that ended in early 1792. We could precisely divide his career in two periods: the first during the war when his actions had the characteristics of a privateer and the second after the Treaty of Jassy when he was acting as a pirate. Lambro took advantage of the situation as during the winter of 1791/1792 most of the Venetian fleet was under Admiral Emo in Malta, where they were gathering for the next attack on the Berbers.¹⁷ The actions of Lambro in the waters between the Ionian islands and Morea were also dangerous because of the spread of the plague that was prevalent in Morea during that period. Venice's systemised use of lazarettos was an effective defense against its spread, but it was easier for the disease to spread at some of the archipelago's smaller islands since the Venetians didn't have any way to stop Lambro's activities, which included the attacking of smaller vessels that were leaving Morea too.¹⁸ However, we could also claim that Lambro's limited activities were also connected to the fact that the Plague was spreading across Corinth and north to Thessaly and Attica.¹⁹ There aren't many reports about pirates' and privateers' attacks on

14 Dajc 2016, 258.

15 The island of Calamos / Kalamos is very well located, NE from Ithaca on the way to the islands of Lefkada and Meganisi. It is also close to the mainland and harbor of Mytikas. The island has one big bay at the south side and a few more anchoring spots with good protection from wind from all sides, as it is shielded by the smaller island of Kastos on its south side.

16 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 23rd December 1791.

17 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 25th January 1792.

18 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 12th January 1792.

19 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 23rd March 1792.

commercial ships during the early months of 1792, except that the end of the war could also be connected to very bad weather affecting the trade.²⁰

In March 1792, Lambro was still very active in Russian service as reports from Zakynthos inform us that his squadron was still around Calamos – where he recruited 500 new people that were Albanians – and that the Greek vessel from Leghorn came with imperial dollars that were supposed to be given to Lambro, but also to General Tomara who was in Messina at that time.²¹ The presence of Albanians in his fleet was significant as Greeks from Morea were scared of them, as reports from Morea showed. We can only guess that along with this money transfer, the news of the end of the war between Russian and Turkey arrived too. That was a pivotal moment as afterwards the actions of Lambro were pirate-like.

Lambro's squadron tried to rob the citizens of Missolonghi in April, he threatened that he would attack them or block the port if they don't pay him 50.000 piastres and 15.000 pounds of bread. The citizens managed to defend themselves and Lambro was only able to raid a vessel from Hydra. What is interesting is that reports state that he had more than 1000 Albanian men. For the British consul at Zakynthos that is a fact for which he is reporting to Whitehall.²² In one more case that happened on the 19th of April in Zakynthos, it can be concluded that the Venetian authorities were very suspicious of Lambro's activities as one of the boats from his squadron, polacca (a type of a light and quick sailing boat) with two masts, entered the port under a Russian flag and was laden with rice that was to be shipped to Constantinople. The crew from another commercial ship wanted to inspect the boat, but that hadn't happened by the time this report was sent to London.²³

Just a few weeks later, a new report from Spiridion Foresti informs us that the polacca tried to escape the port but failed as Venetian ships immedi-

20 In the reports of Spiridion Foresti from February and March we can learn that due to bad weather there were serious problems with their commercial ships and they couldn't pass Morea. Some of these ships sought shelter in the bays of Morea, however this resulted in further plundering, which was possible due to the assistance of the Mavromichalis family, one of the most respected from the Mani region in current Peloponnese, who also had very prominent role during the Greek Revolution in 1820s. TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 7th February 1792 and TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 2nd March 1792.

21 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 26th March 1792.

22 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 20th April 1792.

23 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 20th April 1792.

ately opened fire and killed 4 people and wounded 2 out of a total of 7 men on the deck.²⁴

In May, Lambro's squadron had a total of 14 different ships, in late April or early May they were more active in the waters around Calamos, which resulted in the raid of an imperial boat that was carrying goods from Tunisia. Lambro took all of its possessions. That act, as well as the one in the port of Zakynthos, are far closer to the acts of a pirate than those of a privateer.²⁵

During May, Lambro's squadron was terrorizing towns on the eastern coast of Morea by blocking that port and hence their food supply from overseas, which was crucial to them considering the plague in that region. His pirates' methods proved successful. In the same report the consul informed Whitehall about a French frigate that temporarily captured a cutter belonging to Lambro's squadron. In response, Lambro captured two French merchant vessels in the waters between the Peloponnese and Kythira, and gave an ultimatum to the French vessel to set free his cutter if they wanted him to release their merchant ships.²⁶

On the 7th of May, a Russian boat arrived in Zakynthos from Messina, sent by General Tomara with instructions for Lambro. That boat later reached Maina in the southern Peloponnese, where Lambro's squadron was. On the 21st of May another boat arrived in Zakynthos, this time from Corfu, carrying money for Lambro. The captain of that boat, Mr. Yarry, was surprised when he heard about the kind of adventures Lambro was involved in.²⁷

In late May and early June, while Labros was sailing and plundered the coast of Morea, he was successfully reached by Captain Agnagnosti who was sent there by Mr Yarry. Lambro supposedly received money and instructions but from the reply he sent back we can see he was rather furious with the earlier visit of Tomara's messenger, who most likely didn't come with enough money. In the same report Foresti is informing Whitehall that the French released Lambros' boat and that the French merchants and their vessels were set free.

24 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 7th May 1792.

25 In the same report British consul is informing Whitehall that that squadron is sailing along the Western coast of Peloponnese and that is a serious threat to merchant ships. TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 7th May 1792.

26 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 23rd May 1792.

27 Ibid.

However, by the time he sent the report to the UK he noticed that two French frigates arrived in Zakynthos, possibly to find Lambro.²⁸

The manifesto Lambro sent back is the most important document we have from him. It was originally written in Greek and later translated into Italian. The British consul managed to send a copy of it to Whitehall. In the manifesto Lambro states his importance to Russia, claiming that his successful campaigns helped Russia in defeating the Turks. He names Prince Grigory Potemkin as the person who first spotted his talent and gave him the mandate to be in command of a Russian fleet in the Aegean. That his victories were often achieved without much help from Saint Petersburg and were considered miraculous, also had the effect of making the other Russian commanders jealous. He gathered a fleet of 18 ships and made decisive victories that helped Russia in war. In the second part of his manifesto he blames General Tomara for sabotaging him and abandoning him, leaving him alone with 1500 fighters. He states that Tomara's selfish interests are higher than the interests of Russian army and navy. The crucial moment of betrayal he felt was when Tomara didn't even send him a penny. Because of all that, he will have to complain to Empress Catherine. As a result of Tomara's acts, as well as those of other jealous superiors that were stingy, he claims that the Greeks don't feel that much attachment to Russia and that they won't fight against the Turks anymore. Still, because of his skills and virtue he managed to gather a new army. This time he was fighting without any superiors, but still under the Russian flag. He wanted to finish the fights without betraying the Greeks as his superiors did. At the end of the letter he claims he was respecting the flag of all neutral ships and didn't attack a single merchant ship under neutral flags. He signed the manifesto as Lambro Cazzioni and his Army.²⁹

In the manifesto Lambro very wisely portrayed himself as the military commander, although he was already active as a pirate. He is stating that his new campaigns are nothing but a continuation of the previous war plans. Still, he continued to plunder merchant ships, and one of the most impudent moves was the attack on the French merchant ship next to the port of Nafplio. His squadron was active between Maina and the Argolis bay.³⁰

28 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 10th June 1792.

29 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 10th June 1792. the Manifesto was signed in middle May – *Mese di Maggio*

30 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 13th June 1792.

His actions were becoming unbearable for coastal towns, merchant routes and neighboring islands. This led to the joint action of Turkish fleet, helped by French frigates and local Greeks from Maina (Mani) that didn't want Lambro and his squadron to be in their neighborhood. In mid-June the joint fleet attacked Lambro, who didn't manage to save himself by using the Russian flag. He set fire to most of the ships while trying to escape as the battle was lost for Lambro and his men. Part of his army was destroyed while 700-800 Albanians managed to break through enemy lines and escape the battle. They later went to Epirus on foot. Lambro managed to escape with a few of his associates.³¹ His career ended after that battle, as far available sources can show. Lambro arrived on the 27th of June to Zakynthos with just a few comrades where he stayed for a few days. After he learned that the French boats are not close by, he managed to escape to Ithaca, where he stayed.³² The last document that mentions Lambro is from September 1792. It confirms that he stayed at Ithaca, leaving us to only guess that he was maybe from that island or had family or comrades there. It is also important to notice that the Venetian authorities didn't allow any of his men to settle in the Ionian islands.³³

The case of privateer and pirate Lambro Cazzoni is important as he left a strong impression among his contemporaries but also managed to disrupt merchant routes during a short period of peace in the Ionian islands, the Peloponnese and neighboring waters. His manifesto is also a great testimony to his own understanding of high politics and international ideas, combined with calls for a Greek uprising against the Turks. Still, all of that is just a cover for his private enterprise – piracy. That his crew was made up of Greeks, Albanians and possibly Slavs is also one more proof of the international character of mercenaries in the Eastern Mediterranean.

Unpublished sources:

Public Record Office [The National Archive at Kew, Great Britain] (PRO)
 Foreign Office (FO)
 42 – Ionian islands

31 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 27th June 1792.

32 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 9th July 1792.

33 TNA, PRO, FO 42/1, Consul Spiridion Foresti to Lord Grenville, Principal Secretary of State from Foreign Affairs, Zante 14th September 1792.

Bibliography:

- Anderson, M. S. (1952), *Great Britain and the Russian Fleet, 1769/1770*, Slavonic and East European Review 31, 148-162.
- Dajč, Haris (2016), *Sumrak starog Mediterana*, Beograd HeraEdu.
- Elms, Čarls (2009), *Knjiga o piratima*, Beograd Utopija.
- Gundogdu, Birol (2012), *Ottoman construction of the Morea Rebellion, 1770s: Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, unpublished PhD thesis, University of Toronto.
- Luis-Smit, Edvard (1980), *Pirati*, Beograd Jugoslavija.
- Miller William (1920), *The Ionian Islands under Venetian Rule*, The English Historical Review 18, 70, 209/239.

Haris Dajč

LAMBRO KACONI – GRČKI PIRAT I RUSK I GUSAR

Gusarenje i piraterija su bile veoma rasprostranjene u vodama oko Peloponeza, Epira i Josnkih ostrva. U toku poslednjih decenija 18. veka mirnodopski periodi su bili sve ređi što je dovelo do porasta morskih razbojništava. Berberski gusari sa Severa Afrike su dugo vremena predstavljali najveću pretnju u ovim vodama. U toku poslednje decenije 18. veka i rata između Velike Britanije i Francuske, dve najnazačajnije pomorske sile, primat u gusarenju preuzimaju Francuzi, međutim u kratkom periodu mira na Istočnom Mediteranu koji traje u toku 1792. ruski gusar Lambro Kaconi, koji je kasnije postao pirat, pretio je da ugrozi odnose Francuske i Rusije, kao i mir u Jašiju koji je Rusija sklopila sa Turskom početkom 1792. Na osnovu izvora koji su nam dostupni preko britanskog konzula sa Zakintosom možemo rekonstruisati njegove aktivnosti u toku 1792. kojim je ugrozio trgovačke rute u vodama oko Peloponeza. Sastav njegove posade koju velikim delom cine albanski najamnici i strah koji oni izazivaju na Peloponezu su nam vazni za pracenje strahova lokalnog stanovnika, koji se cesto podudaraju sa strahovima ostrvljana. Manifesto koji je Lambro Kaconi ostavio je veoma važan dokument koji nam pruža uvid u način na koji je morski hazarder pravdao svoje postupke.

Ključne reči: *Lambro Kaconi, Venecija, Rusija, Krf, Jonska ostrva, piraterija, gusari, trgovina*

Melina Rokai

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Department of History

Čika Ljubina 18-20, Belgrade

melinarokai85@hotmail.com

BRITISH TRAVEL NARRATIVES ON THE BALKANS FROM THE 18th UNTIL THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY AND THEIR PERCEPTION OF THE ETHNIC AND RELIGIOUS GROUPS WITHOUT THE NATION STATE*

From the eighteenth, throughout the nineteenth and well into the twentieth century British travellers constructed perception of various Balkan nations during the times of the struggle for their independence from the Ottoman Empire, and after they acquired it. The British travellers, who were influential opinion makers, employed their constructed perceptions in order to justify or discredit the goal of independence of a number of Slavic and Orthodox nations. Whilst there is a plethora of studies pertaining to the British perception of the Balkans, the studies regarding the perceptions of ethnic and religious groups of the European parts of the Ottoman Empire, which did not eventually create nation states out of the Empire, are rarer. This paper intends to investigate how the perception of other 'people of the Ottoman Empire,' which did not seek to, or did not succeed to carve an independent state out of the European parts of the Ottoman Empire for their 'ethnicities,' influenced views of the British opinion makers regarding the aforementioned struggle, as well as to understand in what manner were members of such ethnicities perceived by the British visitors to the region.

Key words: *British travellers, nineteenth century, Jews, Armenians, Vlachs, Roma*

* The paper is the result of the research conducted within the project *Modernization of the Western Balkans 177009*, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

INTRODUCTION

In the past several decades, a vast scholarship has emerged on themes that research the construction of perception of various regions in Europe and their inhabitants, but most notably those of East and Southeast Europe. In fact, it is easily noticeable that the scholarship regarding creation of the perception of the so-called Balkan region surpasses by far the opus on any other European area. This is particularly the case with the perception of the region constructed by the British visitors in the region throughout the eighteen and the nineteenth century in the medium of the travel literature.¹

It is almost superfluous mentioning that the contemporary traveller was rarely only a traveller by nature, as a large number of visitors who left narratives of their visits and voyage were members of the diplomatic corps, military officers, journalists, and their female companions, and also as their narratives constructed and disseminated a picture of a region in the most powerful Empire of the time. Furthermore, their travel narratives constructed an opinion in a nation that boasted the strongest public opinion that was able to influence creation of the nation's foreign policy.² In the same time as the Balkans slowly transformed itself from the passageway to destination for British visitors over the course of the nineteenth century, so emerged the notion among the travellers to choose a 'pet nation,' which goal for independence from the Ottoman Empire they championed.³ Finally, British perceptions of members of different Balkan nations viewed either as being a facet of the European socio-cultural milieu, or archaic remnants of the Ottoman legacy, had a profound effect on relations of the British foreign policy. As it has been recognized the construction of the image of the inhabitants of the so-called Turkey-in-Europe, was preceded by the creation of the image of the Ottoman Empire and 'the Turk' and its transformation was continued alongside the previous, given that it had been the purpose of the visit of the European and also English travellers in prior centuries.

This paper intends to investigate how the perception of other 'people of the Ottoman Empire,' which did not seek to carve an independent state out of the European parts of the Ottoman Empire for their 'ethnicities' influenced views of the British opinion makers regarding the aforementioned struggle, as well as to understand in what manner were members of such ethnicities perceived by the British visitors to the region.

1 Some of the most well-known studies: Todorova 1999; Fleming 2000; Hammond 2004; Hammond 2010 and many others.

2 Said 1993, 22.

3 Todorova 1999, 82.

THE EIGHTEENTH CENTURY

As early as the second decade of the eighteenth century, the famous female traveller to various parts of the Ottoman Empire, of which the majority were still its integral parts, Lady Mary Wortley Montagu, wife of the contemporary British ambassador to the Porte, left mentions of ethnicities and religious groups, which did not nation state that would in the course of the next century acquire various levels of independence. In her *Embassy Letters*, mentions Jewish population of the Ottoman Empire, more exactly the inhabitants of Istanbul.

Mary Wortley Montagu offers her readership description of the Jewish population of Istanbul as a digression from her recounting of the Istanbul exchange, thus thematically linking Jewish minority, consciously or unconsciously, to the commerce, trade, and finance, areas that were in their expertise, but which has also emerged through times as a typical stereotype. Lady Montague's narrative in this instance is limited to one paragraph and yet represents her most comprehensive description of Jewish population of the Ottoman Empire, save for lone references that serve as comparisons or points of reference for her readership unaccustomed to various aspects of the Ottoman realities.

Having taken a walk through Istanbul in her famous disguise, which has been employed in the majority of studies on travel writing and imperialism, Lady Montagu came to conclusion that the richest tradesmen belonged to the Jewish community. However, she did not stop at the simple observation, but connected it to "incredible power" she assumed they held, which were facilitated by privileges that exceeded those of the 'Turks'. Demonstrating her lack of understanding the Ottoman system, she concluded that it was due to having "their own laws". Lady Montagu's judgment evolves to encompass not only the aforementioned assumed legal possibilities, but also the assumption on the 'nature' of members of Jewish millet of Istanbul. Namely, Lady Montagu describes the rich Jewish traders of Istanbul as "a people who never fail to make use of the smallest advantages," and who "have found the secret of making themselves so necessary,"⁴ successfully painting an image of skilled manipulators, who made themselves indispensable and not only in matter of business, but also in private affairs of the families they serve. This judgment of hers is caused by the occasion that their services were required in the well-to-do Ottoman household of Istanbul, where they served in a function which she terms "home d'affairs," a description that further accentuates Lady Montague's preconception. Finally, Lady Montagu emphasizes that even Western European, supposedly Christian, traders are forced to trust their affairs to their negotiation, nothing of trade

4 Montagu 1861, 321-322.

being managed without them, and the meanest among them is too important to be disoblged, since the whole body take care of his interests with as much vigour as they would those of the most considerable of then' members.⁵ The ambassador's wife, finishes her narrative on the Jewish commercial population of Istanbul with the remark that "this copious subject" sidetracked her from offering description of the initial object – the Exchange of Istanbul.⁶

THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

British travel writing on the Balkans made in the first half of the nineteenth century testifies of sporadic mentions of peoples that did not carve a nation state out of the parts of the European parts of the Ottoman Empire over the course of the nineteenth century. Another female traveller, who offered multiple mentions of them, was Miss Julia Pardoe, during her visit to the Ottoman Empire, and most notably Istanbul with her father in 1836. Miss Pardoe travelled also across the Balkans, visiting its places on the way (e.g. Belgrade).

Julia Pardoe, similarly to Lady Montague restrained her narrative to the Jewish population of Istanbul. This, however, does not mean that mentions of other ethnicities inhabiting, mainly, Istanbul, were completely missing from her travel narrative; they were mentioned, but these references did not evolve into a meaningful account. Instead they served as method by which Miss Pardoe described vibrant nature of the Ottoman capital:

"(...) an Empire, peopled by the gathering of many nations—the state-ly Turk — the serious Armenian—the wily Jew —the keen-eyed Greek—the graceful Circassian—the desert- loving Tartar—the roving Arab — the mountain- born son of Caucasus — the voluptuous Persian—the Indian Dervish, and the thoughtful Frank— each clad in the garb, and speaking the language of his people; suffice to weave a web of tints too various and too brilliant to be wrought into the dull and common-place pattern of every-day existence".⁷

Whilst this may be the most poetic instance, it was not the only one in Pardoe's *The City of the Sultan*, which employs superficial references as a method of amassing; thus she offers her readership "the pale, bent, submissive-looking Jew," "the green-turbaned Emir," and "the grave and solemn Hadje," "the bustling Frank was striding along, jostling alike the serious Armenian, " the tall, strong-limbed, Circassian," and "the bustling and noisy Greek..."⁸

5 Ibid.

6 Ibid.

7 Pardoe 1845, 107.

8 Ibid, 124.

As it is possible to deduce from the abovementioned description, Miss Pardoe, unlike Lady Montague, did not contain overall prejudicial phrases. Thus, Miss Pardoe mentions financial situation of a number of Jewish population of Istanbul in the same descriptive manner that permeates the narrative. Granted, Miss Pardoe talks about a less fortunate Jews stating only that they dwell “the ancient Palace of Constantine, vulgarly named the Palace of Belisarius,” which renders it “is impossible to visit this curious ruin with any pleasure.” Her displeasure with the situation is visible in as much that the young unmarried female traveller expresses obsession of puritan society with cleanliness in her comment on the state of livelihood of “the needy Jews, who have established within its walls a species of pauper barrack, redolent of filth.”⁹ Regardless of lack of the expressed compassion, the comment contains concern with the poor, a characteristic evident for the middle class in Britain that was increasingly gaining its importance in the British society during the nineteenth century. As it is apparent, the mention is an offshoot of the depiction of an ancient Byzantine monument, rather than serving as a political analysis of one of the ethnicities constituting the Ottoman Empire.

The longest description of the Jewish population in Julia Pardoe’s book *The City of the Sultan* is also the only one where prejudices of her social circle against the Jews become visible. Yet, even there, they are tempered through hypocritical sentiment of pity. Julia Pardoe describes at length a Turkish play acted outdoors, in which Jewish characters are portrayed by the very members of the Jewish community. The act of the play shows a group of “Mussulmans” that mistreat an elderly Jew, despite his deference to them. They place him in a swing, despite his terror and pleas, and proceed to amuse themselves with the old man’s fright until the swing fails beneath him and he dies as the result of a head injury caused by the broken swing. The dead member of Jewish community was then raised by the fellow Jews, and conveyed away to burial. The next scene shows the burial procession, which is interrupted by the lack of respect for the Jewish burial ‘superstitions’ by a number of men of other creeds.

It is in these descriptions that Miss Pardoe finds that the Jewish community is humiliated not only by the Ottomans Muslims but also by their own superstition and what features of their religion that she understand as being a failing features of Judaism. Thus, on one hand, she finds it a “disgusting scene” that the actors were “actually Jews, selected from the very dregs of the people, and compelled to exhibit the degradation of their social state for the amusement of their task-masters.” On the other hand, the “wretched and revolting superstition” that consider the corpse so contaminated by the contact (with

⁹ Ibid, 419.

members of other religions who did not want to differ to their beliefs) as to be without the pale of salvation” and thus abandoned to “the mercies of the local authorities” was in collision with Parodoe’s both Christian puritan belief and English middle-class sensibilities. Yet, unlike Lady Montague a century earlier, Miss Pardoe does not refer to a favourable position of Jewish community by the Ottoman ruling elite, but of a diametrically opposite situation – “hateful exhibition” that excited disgust in her.¹⁰

However, both accounts so far talked of the ethnicities that were positioned in Istanbul. In the forties of the nineteenth century, a British acting consul-general to Belgrade, which was then the capital of the semi-autonomous Serbian Principality, travelled throughout parts of Serbia that were liberated as well as through other Balkan parts of the Ottoman Empire. In narrative on Serbia as the youngest member of Europe, Andrew Archibald Paton offered very brief mentions of Jewish population. Namely, the British diplomat encountered “an old Jew” on the board of a ship at Widdin in Bulgaria, which was then still integral part of the Ottoman Empire. When they disembarked in the tow, the British diplomat accompanied him to a house where he encounters a group of Sephardim Jews, who traded in ‘Castilian’ – Ladino, which he rather undiplomatically termed “most villainous Castilian”. The scoundrel appearance was enriched by the diplomat’s colourful description of their clothes: “filthy and shabby dress,” and their physical appearance: “a broad-lipped (...) with German mütze” yet “in oriental costume”, talked to him in “guttural voice” in a language that the ambassador was not able to recognize as English. Not unlike many of the travellers of the time, Paton employed prism of dress and physical appearance to construct a more or less favourable image of an ethnicity of the Balkans.¹¹

It should be noted that it is in this period that the British travellers started noticing and commenting, albeit briefly of members of other ethnic communities in the Balkans, apart from the Jews, which will not create nation states. Thus, Paton mentions Roma population of Serbia, and notices that they were both Christians and Muslims. Paton’s brief sketch is rather favourable, as he approves of their bravery in the First Serbian Uprising led by Karadorđe against the Turks. He sees them semi-integrated in the Serbia society, as he retells how he finds both “Gipsies and Servian peasants” sitting together in a large circle. He further points out at their semi-political independence, which is viewed in living under their own responsible chief and dealing in horse trade. Nonetheless, Paton attempted to build a favourable image of Roma population of Serbia

¹⁰ Ibid, 464–468

¹¹ Paton 1845, 83

by accentuated their physical appearance “their traits being finer than those of the Servian peasantry.”¹²

THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

The second half of the nineteenth century gradually brought the change into the construction of the perception of the ethnicities inhabiting both the Ottoman Empire and its various semi-autonomous principalities in as much that the references started more frequently to include a larger variety of ethnic and religious groups. However, these references remained of incidental character and rarely offer a more comprehensive understanding of their political and social position, as well as their possibilities in the future in both integral and autonomous parts of the Ottoman Empire.

Travelling in 1850 through the European Turkey, Edmund Spencer made a very brief remark on the Spanish Jews of Bittoggia, of which he heard that they were “very wealthy, and to enjoy certain privileges granted them.”¹³ Spencer further mentions other ethnicities such as “Armenians, Zinzars, and Greeks,” with which Sphardim Jews “engross the entire trade of the town.” As of other inhabitants, Spencer numbers “hundred Osmanli and Arnouts.”¹⁴

In his other travel narrative from 1866 which was titled *Travels in France and Germany in 1868*, Spncker includes travels thought the Balkan region as well. Referring to his rambling through Serbian countryside outside of the town of Jagodina, he remarks on a brief encounter with a band of “Gypsies” during an upcoming fierce storm. However, the reference serves only as a backdrop for description of his manly adventuours through equally manly Balkan lands; their “fierce bright dark eyes” and dangerous “look of the long black handled dagger that both men and women carried in the girdle which confine their long sweeping garments” served only to accentuate imagined danger he had faced, only to be turned into a warmest welcome that he experience by the fierce-looking population in a wild lands.¹⁵

The most comprehensive narrative from the sixties of the nineteenth century, which demonstrates curiosity to understand living conditions as well as social circumstances of various ethnicities in European parts of the Ottoman Empire, comes from two famous British female travellers, Miss Irby and Miss Mackenzie in their work *Travels in Slavonic Provinces of Turkey in Europe*.

12 Ibid.

13 Spencer 1851, 59.

14 Ibid.

15 Spencer 1866, 199-200.

The account of their travel was later re-published in 1877 after the Bosnian Uprising and the so-called Bulgarian Horrors. Their travel accounts, in which they advised for the independence of Christian Slavonic nations of the Europe Turkey from the Ottoman rule, were praised by liberal W. E. Gladstone and were translated by Serbian politician and diplomat Čedomilj Mijatović.¹⁶

The two Victorian ladies did not stop and writing on Slavonic nations, but also offered accounts on Jews, Vlachs and Greeks from Sarajevo, Thessaloniki, Monastir and Skoplje.

Whilst their account on the population of the Sephardim Jews of Sarajevo is linked mostly to the atrocities committed against the Christian Orthodox population, the accounts on Jews of other areas are more concerned with their own organization in the town in question as well as their social influence. Miss Irby and Mackenzie remarked on “a complete clearing out of the Serb people of Bosnia,” and full licence is given to the Bashibazouks and Gipsies, to the Catholics and the Jews ;(...) to kill or do any violence to a Bosnian Serb, or to take away his property...”¹⁷

This is preceded by an account which reports of the standing of the community itself – which is “very prosperous,” having become rich only recently in previous decades, is well-organized, as it cares for its less fortunate members, and is relatively educated, since it has only boys’ school - as well as of the individuals – who are sometimes “miserably degraded” in lack of cleanliness, “small of stature and undersized”, and seemed to be held in distant past by a language that is widely not understood anymore. P.18 Their account on Jewish population of Thessaloniki as in the year 1863 is the most comprehensive one and is part of analysis of the city which according to them is “strange medley of antipathetic races”, “Bulgarian, and ethnographically Jewish” with “out of about 60,000 inhabitants some 40,000” being Sephardim Jews.¹⁸

The account comments on their wealth being in proportion to their largest numbers, but also differentiates between the upper, middle and the lower classes of Sephardim Jews of the city. The social status is not the only element in the construction of their image, as physical appearance and dress is also employed. Furthermore, Miss Irby and Mackenzie use these elements to render them appearing European and acceptable to their readership. Thus, the Jews of Thessaloniki who had arrived from Spain are “handsome, (...) auburn-haired, and their women often delicate, and even fair.” In fact their beauty exceeds that of Modern Greek women, who seemed to be an utter disappointment to two

16 MacKenzie – Irby 1867; MacKenzie - Irby, Adeline 1877; Mekenzi - Irbi 1868).

17 MacKenzie - Irby 1877, 32.

18 Ibid, 56.

Victorian ladies, who placed them at the very bottom of the ‘beauty ladder’ of the region “the modern Greek woman falls short alike of the softness and fire of the Oriental and the refinement and loftiness of the Western lady.”¹⁹

The upper-class Jews were apparently so well-off that the French and English consuls and their wives in Thessaloniki could barely compete in luxury with them – they had to wait for new dresses to arrive from their capitals in order to visit Jewish ladies, who they found “accomplished and beautiful”. Thus, Miss Irby and Mackenzie were able to visit a family of a rabbi and a rising coal merchant, who belonged to the middle-class. Naturally, they commented on females of the rabbi’s household and semi-conservative nature of their dress, surely due to the nature of the household itself. Furthermore, existence of the printing press was praised by the ladies who endeavoured to bring education among females of the Balkans.²⁰ There was no significant mention of the working, poorer members of the Jewish community in Thessaloniki.²¹

In the account of Monastir, the main spot is reserved for the Aromani, which Irby and Mackenzie call by their Slavic name – Tzintzars. They also comment on the Jewish population of the town, which they found numerous, but not outweighing the other ethnic and religious groups. As for the Tzintzars community, two Victorian ladies constructed their image using the element of social standing and political aspirations. It was this community, unlike the Jewish population in Lady Montague’s narrative more than a century earlier, which was perceived as manipulative and dishonest in commercial gain, features that derive from their favourable position with the Ottomans: “the sly, grinding, and servile character of the Tzintzars in Turkey detracts from the respect one would otherwise feel for their industry and shrewdness,”²² they concluded. However, this unfavourable image offered to the British readership was not created solely on the basis of commercial benefits the community may have received, but on the basis of such significance for other nations in the heterogeneous empire that was dissolving. Thus, Irby and Mackenzie explained their spatial and social diversification that covered area “south of the Danube by mercantile communities in Turkish towns, villagers in eastern Serbia, and shepherds on the Pindus and the Balkan.” They further clarified opposing views on the origin of the language. Finally, they offer a conclusion which stands in relative opposition to their previous observation; namely, having succumbed to the influence of the Greeks, the Tzintzars identified themselves as Latinized Greeks of the ancient Macedon and aided the Greeks through influence of the Phanariote churchmen

19 Ibid, 58.

20 Ibid, 60-61.

21 Ibid, 61.

22 Ibid, 106.

in subduing the Slavonic elements still under the Ottoman Empire.²³ However, whilst the ladies identified correctly the correlation between the most influential Greek families of the Istanbul's Phanar and the Ottoman policies, they failed to explain, on one hand, the fact that a Modern Greek state had been created in the form of a Kingdom with a Western European dynasty and was aiming to enlarge its territories at the expense of the Ottoman Empire, and on the other, the relations between the Phanariote Greeks and the Modern Greek state. Recounting their visit to Skoplje, the ladies did not fail to remark on the fact that Tzintzar community in this town may have given the richest tradesmen, but that the Christian schoolmaster was a Serb – a detail that mattered in the cultural propaganda for the liberation of Slavs under the Ottoman rule.²⁴

THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

It has not been until almost the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century that a number of the ethnic groups mentioned and analysed from various points of view and through different elements were added in the travel narrative on the region. This trend coincides with the transformation of the so-called travel literature on the region, which mapped and displayed the authors' experiences of the journey through the region, into political and social studies on the region by the foreign visitors, some of more well-known were works of William Miller and Sir Charles Elliot on the Balkans – the experts on the region. In addition to these, a number of proto-ethnographical works, authored mostly by female travellers, came into existence; the structure of the presented material resembling an expert study.

In the final years of the nineteenth century, William Miller wrote a study on the Ottoman Empire, titled *Travels and Politics in the Near East*, which will be followed in the following decades by a several more works similar in nature.

Miller broadened the analysis of nations in the Ottoman Empire by bringing attention to the Armenians, an occurrence which was far from accidental at the time, as it followed on the aftermath of the Armenian massacre of 1894-6, Miller's accountancy of the Ottoman dependency on the "Armenian brains", as his states, in the matter of governing, strangely echoes similar sentiments on Jewish population by Lady Montague almost two centuries prior. In the meantime a number of independent nation states had emerged from the European

23 Ibid.

24 Ibid, 165.

part of the Ottoman Empire, whilst a number of ethnic and religious groups did not achieve it, rendering them to live either in the remnants of the Ottoman Empire or in the newly formed states as minorities. Armenians were such a nation, whose members were scattered throughout the former and remaining lands of the Ottoman Empire.

In the aforementioned book, Miller mentions Armenians together with the Jewish community, offering a benevolent opinion on the Armenian millet to his British readership. Miller, in his account, emphasizes the maltreatment even that the highest-ranking government officials of Armenian origin are forced to undergo at the hands of their Turkish colleagues. The expert further accentuates the fact that such negative attitudes is given to the Armenians that he terms it “hatred such as no other Christian race causes.”²⁵ Miller further points out that it exists despite the fact that the “Armenians have not, like the Greeks, Serbs, Bulgarians, and Wallachs living in the Turkish dominions.”²⁶ The situation described by Miller refers foremost to the Armenian communities living under the Ottoman Empire; there is not mention of Armenian communities in the Balkan states that were carved out from the Empire, nor their impact on or partaking in the creation of the new nation state, either during the wars of liberation or in the formation of the states after their independences were achieved.

In the beginning of the twentieth century, Sir Charles Elliot published a similar study called *Turkey in Europe*. The book was published in 1908 when the national independent movement of the Balkan nations had achieved results and when Macedonia became a fertile ground for propaganda of all nations that had in the meantime gained independence. Elliot attempted to classify “mankind” of the Ottoman Empire, acknowledging several methods including those employed by the Ottoman administrative system. More importantly, Elliot attempted to understand strength of certain ethnicities of the European provinces that remained in the Ottoman Empire as political factors in future. In this, Elliot constructed an image of Vlachs as the population unlikely to factor in future transformations of the region.

Elliot commenced by mentioning “eight races and languages (that) may be found in a large town: Turks, Greeks, Jews, Armenians, Bulgarians, Servians, Vlachs, and Albanians.”²⁷ In addition to naming “races and languages” by which he classified peoples of the Empire, Elliot mentions the difference made “according to strict theology,” in concurrence with which “Jews and Christians

25 Miller 1898, 410.

26 Ibid.

27 Elliot 1906, 16.

are called 'People of the Book' (Ehlu-'l-Kitab), and enjoy a position superior to that of heathen polytheists."²⁸ Even though Elliot mentions several classifications that he finds useful, he accentuates two: "method of classifying mankind is based upon their languages" and "classification by religion", which "not very scientific, (...) is the Turkish principle," that in his opinion allowed for some ethnic and religious groups, most notably Armenians and Jews, closely followed by the Greeks to exploit the system to their advantage.²⁹

Elliot's examination of the possibility of Vlach community too become a prominent political force in the near future is worth being selected here to be mentioned, as it considers an ethnic group that has previously been briefly commented on and not in a similar context. As with a number of other ethnicities, Elliot examines their language grouping as well a political grouping, concluding that the Vlach population, which was scattered throughout the East and the West of the Peninsula and resided in a number of states did "not form a political, nor, (...) a physical unit. But they (did) form a linguistic unit."³⁰ After paying attention to the diverse theories regarding the origin of their language, Elliot stated the lack of, supposedly written and oral, history, that aided the other nations in gaining their independence, is even more meager than in the case of the Albanians, the same being the case of existence of literature in language.³¹ Elliot further clarifies his position by explaining the heterogenic nature of the term Vlach that among the other Balkan population signified any community of shepherds. Elliot further explains that the Vlachs were taken out from the obscurity "when Macedonia became battle-field of the nationalist propaganda."³² In his opinion, Vlachs differ from the other Christian population in that they had "no political aims or ambitions", which he finds as a prerequisite for an ethnic group that practices Christianity to "be happy and quiet under Turkish rule."³³ He draws this conclusion based on evidences that suggested that "the Vlachs and Turks got on together admirably."³⁴ Having taken all these factors into consideration, Elliot concluded firmly: "It does not look as if the Vlachs would ever be an important political factor in the East, except in so far as they tend to support the Ottoman Empire," despite their admirable loyalty to the Orthodoxy.³⁵

28 Ibid, 166.

29 Ibid, 270, 284.

30 Ibid, 372.

31 Ibid, 375,377.

32 Ibid, 375.

33 Ibid, 377.

34 Ibid, 376.

35 Ibid, 378.

CONCLUSION

The paper set out to investigate how the British perception of the ethnic and religious groups of the European parts of the Ottoman Empire, which did not form nation states during the nineteenth century, figured in the travel narratives from the eighteenth until the beginning of the twentieth century. The ethnic and religious groups mostly talked about were those identified as Sephardim Jews, no mentions of Romaniote Jewry that preceded the influx of Jews from Spain in the end of the fifteenth century, was ever noted. Other ethnic groups frequently mentioned were Aromani, identified as Vlachs/Tzintzars, Armenians, and even Roma population, termed Gypsies or Tzigani.

The way in which these groups were perceived was altered over the time span under consideration, with the change coming in frequency and length of such mentions, as well as in broadness of details offered and analysis made to create an opinion among their readership. While the account of the eighteenth century Lady Montagu mentioned Sephardim population of Istanbul in one paragraph, which demonstrated more the prejudices of her background than the actual position of religious group, those written at the end turn of the nineteenth century offer understanding of numerous ethnicities and religions living in the Empire. The road was not a straightforward one, since it passed through a phase when description of these ethnic and religious groups served only to accentuate the valour of the adventure a male traveller experienced in the Balkans or served as a decoration of a description of an Imperial city.

The British travellers mostly paid attention to them as long as they were living in the Ottoman Empire; the mentioned communities were almost always situated in parts of the Ottoman Empire. It seems that the British travellers did not find it intriguing to observe how these minority groups settled in the newly formed nation states, and whether they any impact in various aspects of social and political life, as well as legal position that may have facilitated formal requirements for such influences. It seems that for the British opinion makers it appeared enough that they were now part of a non-Muslim environment to lose interest in their existence.

Bibliography

- Elliot, Charles Sir. (1906): *Turkey in Europe*. London.
- Fleming, Katherine. E. (2000): 'Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography', *The American Historical Review*, Vol. 105, No. 4 (Oct., 2000).
- Hammond, Andrew. (2004): 'The Uses of Balkanism Representation and Power in British Travel Writing, 1850-1914', *The Slavonic and East European Review*, Vol. 82, No. 3 (Jul., 2004).

- Hammond, Andrew. (2010): *British Literature and the Balkans: Themes and contexts*. Amsterdam and New York.
- MacKenzie, Georgina M. and Irby, Adeline P. (1867): *The Turks, the Greeks and the Slavons, Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*. London.
- MacKenzie, Georgina M. and Irby, Adeline P. (1877): *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe, vol. 1*. London.
- Mekenzi Džordžina M., Irbi, Paulina A. (1868): *Putovanje po slovenski zemljama Turske u Evropi, prevod i predgovor: Čedomilj Mijatović*. Beograd.
- Miller, William. (1898): *Travels and politics in the Near East*. New York.
- Montagu, Lady Mary Wortley (1861): *The Letters and Works.*, ed by Lord Wharncliffe, Vol. 1. London.
- Pardoe, Miss Julia. (1845): *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks, in 1836* London.
- Paton, Andrew A. (1845): *Servia. The Youngest Member of the European Family: or, a Residence in Belgrade and Travel in the Highlands and Woodlands of the Interior during the Years 1843 and 1844*. London.
- Said, Edward. (1993): *Culture and Imperialism*. London.
- Spencer, Edmund. (1851): *Travels in European Turkey*, vol. 2. London.
- Spencer, Edmund. (1866): *Travels in France and Germany in 1865 and 1866*. London.
- Todorova, Maria. (1999): *Imagining the Balkans*. Oxford.

Melina Rokai

BRITANSKI PUTOPISNI NARATIVI O BALKANU OD OSAMNAESTOG DO POČETKA DVADESETOG VEKA I NJIHOVO VIĐENJE ETNIČKIH I RELIGIJSKIH GRUPA BEZ NACIONALNE DRŽAVE

Počevši od osamnaestog, tokom devetanestog i duboko u dvadeseti vek, britanski putnici su konstruisali percepciju različitih balkanskih naroda tokom vremena njihove borbe za dobijanje nezavisnosti, kao i posle odnešene pobede u toj borbi. Britanski putnici, koji su imali veliki uticaj u stvaranju britanskog javnog mnjenja, koristili su percepcije koje su stvorili kako bi opravdali ili diskreditovali ideju o nezavisnosti brojnih slovenskih i pravoslavnih naroda od Osmanskog carstva. Dok postoji mnoštvo studija koje se odnose na britansku percepciju Balkana, mnogo su ređe one u kojima se istražuje britanska percepcija etničkih i verskih grupa u evropskom delu Osmanskog carstva, koje nisu u jednom trenutku stvorile nacionalne države iz njegovih delova. U ovom radu se istražuje kako je percepcija 'drugih naroda Osmanskog carstva', koji nisu želeli ili nisu uspeli da stvore nacionalnu državu iz njegovih ostataka, uticala na

viđenja britanskih stvaraoca javnog mjenja na gore pomenutu borbu, ujedno razmatrajući način na koji su pripadnici ovih etničkih grupa bili viđeni u britanskoj putopisnoj literaturi o regionu.

Ključne reči: *britanski putnici, devetnaesti vek, Jevreji, Jermeni, Vlasi, Romi*

УДК: 355:929 Пећанац К.(093.3)
821.163.41.09 Божовић Г.
ID БРОЈ: 280780812
Изворни научни чланак
Рад примљен: 14. 04. 2019.
Рад прихваћен: 23. 05. 2019.

Драгиша Бојовић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Департман за српску и компаративну књижевност
Тирила и Методија 2
dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

СВЕДОЧАНСТВА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА О КОСТИ ПЕЋАНЦУ И ЊЕГОВОМ СТРИЦУ АВДИ МУХАМЕДУ*

У раду се говори о мање познатим детаљима из живота Косте Миловановића Пећанца. Посебно се указује на, у историографији, непознати податак о његовом стрицу Павлу, који се поарнаутио и добио име Авди Мухамед. Он је јунак Божовићеве приповетке *Војводин сџири*, али се важан детаљ о сусрету стрица и синовца помиње и у једном Божовићевом путопису.

Кључне речи: *Костја Пећанац, Григорије Божовић, Авди Мухамед.*

Крвави и жални југ, како је Косово и Метохију назвао Станислав Винавер пишући о прози Григорија Божовића, дао је, у најтежим временима ослободилачких ратова, двојицу бардова, једнога комиту и ратника – Косту Миловановића Пећанца и другога, књижевника и националног радника – Григорија Божовића. Њих двојица не само да су се познавали, већ су несумњиво пријатељство претворили у кумство 1908. године када је Божовић био кум на венчању Косте Пећанца и Софије Милосављевић.¹ Блиски односи и кумство неће утицати на Божовића да у текстовима износи објективне а повремено и критичке оцене о Пећанцу. То чини у различитим текстовима, међу којима, ипак, нема текста који је целовито

* Рад је настао у оквиру пројекта Филозофског факултета у Нишу: „Књижевна и језичка прошлост и садашњост на простору југоистичне Србије.”

¹ Павловић, Младеновић, 2003, 43.

посвећен познатом војводи.² Постоји, међутим, низ текстова у којима Божовић говори о Пећанцу а на основу којих можемо створити комплетнију слику о једној важној историјској личности, као и његовој породици.

У неким од њих писац Косту Пећанца помиње само узгредно. Лепа прилика за то је путовање Топлицом и посета Куршумлији и познатом капетану Вукоју Тодоровићу. Божовић евоцира успомене на познате Топличане којих нема, али помиње и оне који су у животу: „Од Плочника, првога Милошева огледа са Муратом, сутеска се све више сужава. Пролазимо кроз мала села, позната и често некад обилажена кад је граница била на Преполцу и када се по њима крило оружје за тајни пренос кроз турске карауле. Приближујем се Куршумлији. Немањина црква још се добро држи, али од Анина манастира ни трага. Сама Куршумлија нешто похабанија него пре рата. На њеном тржишту све непознати људи. Нема Трајка Превлачанина ни Косте Вучитрнца; нема Милосава Чкајани Николе Костића : остао капетан Вукоје, поп Богосав и...војвода Пећанац, колико да се спомене стари значај овога градића и његова велика заслуга.“³

Обилазећи један други крај, Босилеград, Божовић помиње последице доласка Косте Пећанца у те крајеве 1917. године. Подсећа на страдање Коцета Грицнера, које је било последица Пећанчевог деловања: „То беше Коце Сотировић, звани 'Грицнер', продавац шиваћих машина тога предузећа, све док му Коста Пећанац 1917. није у Босиљграду запалио дућан, да му изгоре све машине и да због тога остави тај посао и врати се у Грујинце плугу и тору.“⁴ Сам Пећанац је оставио аутентично сведочанство о свом упаду у Босилеград и размерама војне акције: „Ишли смо све реком док смо у два часа стигли у варошицу Босиљ Град. Ушли смо у варош али грађанство беше извешћено и побегло из вароши, ретко да смо нашли кога, само смо имали испред вароши борбу са неким њиним наоружаним људима и жандармима који су били у тој вароши. Мало доцније они су одступили и ми уђемо у варош, кога смо нашли поубијали смо, а варош смо апсолутно целу упалили, тако да је варошица претворена у пепео.“⁵

2 Не делује ни мало убедљиво мишљење да је Божовић уобличио једну штампану биографију Косте Миловановића Пећанца. Стил тог текста и публицистички стил Григорија Божовића не могу се довести у везу. Божовић у својим текстовима износи и неке чињенице потпуно супротне онима у публикованој биографији. Видети: Младеновић, 2007.

3 Божовић 2016а, 71.

4 *Истио*, 502.

5 Младеновић, 1998, 112.

Божовић се највише бави Пећанцем у тексту о познатом арнаутском качаку Азему Бејти, који је објавио 1924. године.⁶ Опширно описује како се овај качак, као пређашњи непријатељ Срба, приклонио Кости Пећанцу и учествовао у ослобађању Пећи у Првом светском рату. Божовић, пре тога, експлицитно наводи његове пљачке и убијање Срба, нарочито Колашинаца.⁷ Његово деловање и улогу уочи ослобођења Божовић сликовито описује на следећи начин: „У таквим узмасима затекло га је ослобођење, омрзнута од Срба, невољена од Арнаута и гоњена од Аустријанаца као обичног лупежа из Галице.”⁸ Након сусрета са Пећанцем позиција Азема Бејте се нагло мења, а Божовић о томе сведочи: „У Дреницу до пре глас да је Скопље пало и да се војска пробија кроз Качаник, а да Аустријанци одступају. У то време и гоњени Коста Пећанац стиже у Колашин. Виђени Арнаут и непријатељ српски Кећа Ајризовић из Котора, стриц Азема Радишевца, кога је успео да распраши још дотле, поче скупљати своје пријатеље, чивчије Србе и околне Србе да удари на Аустријанце. Не само то. Но је одмах тајно организовао све Русе заробљенике који су радили на путу Митровица – Пећ, као и нешто Црногораца. Њима је поделио нешто оружја што је имао, па ударио на оближње посаде, разбио их и отео оружје и муницију, да би наоружао стотина ма нове дивне војске, тако уједињене мржњом на Аустријанце. Та снага ни бројно није била мала. Кад је ово учинио, посео је важне положаје Чубрељ, Кајтазов Поток и Кећ Поток до Рудничких Висова закључно, Кећа је дошао у додир са Костом Пећанцем у Црепуљским Шумама и позвао га дакомандује. Тад се Кећи за несрећу пријавио Азем Бејта да ратује, рекавши да је и досле био одметник за српску ствар, што ће му Србија и признати. Кећа га је нерадо предусрео. Али под притиском Косте Пећанца и својих синова, којима је опет импоновала његова организована дружина са добрим оружјем, стари Кећа попусти и одреди му место. Аустријанци су наишли. Са огромном комором, провизијом, муницијом, доста војске и новаца. Евакуисало се све од Жљеба и Ђаковице. И док су се Руси, Срби и Кећини Арнаути тукли и отимали муницију и оружје, док су вијали разбијене чете и заробљавали, дотле је Азем-Бејта кликовао дружини да јуриша у пљачку (наравно да су и тукли) која је другога дана била просто баснословна. Огроман број најлепших коња, кола, читаве громаде шећера, платна, коже и ђонова за обућу, хусарских нових атила и друго, спроведено је из Клине тамо куда је Бејтоввић наредио. Напљачкали су и новаца. Али је на своју срећу Азем наишао на

6 Григорије Божовић, *Азем Бејта*, качачки харамбаша, Криминална библиотека, 1/1924, бр. 5, 12-18. Овде цитирамо према књизи: Божовић, 20166.

7 Божовић 20166, 933.

8 *Исто*, 933.

једнога сељака Арнаутина, који је возио пуковску касу аустријску, готово и не знајући шта је то. Он га је измлатио, ако не и убио, неznam тачно, и на тај начин сам дошао до преко 2,000.000кр.,које су онда имале још велику вредност. Тако је Азем-Бејта постао и богат човек.⁹ Божовић даље каже да је Бејта увећао богатство приликом похода на Пећ, при томе је добио ‚од лаковерноћа Косије (подвукао Д. Б.) и не скупу војводску титулу са декретом, тако да га је сваки морао од сад звати „Азем-војвода”, по арнаутском изговору. Том приликом је дошао још до 1,400.000 круна, тако да је Коста Пећанац једва спасао држави 40.000 у злату.”¹⁰

Када је ослобођена Пећ, почела је, међутим, пропаганда албанских агитатора о самоопредјењу, јер су сматрали да је „Вилсон прогласио самоопређивање народа и Европа ће ово дати Албанији. Само Арнаути треба да се чују.”¹¹ То је било довољно Азему Бејти па је покушао да истакне албанску заставу у граду и да прокламује Албанију. Божовић каже да би се ово све и догодило да Коста Пећанац није добро познавао Арнауте и да није пристигао Други југословенски пук.¹²

Познато је да се Бејта након тога брзо наметнуо српској власти у Митровици, а већ од 1919. године почињу његове побуне и ликвидације Срба и Арнута. Божовић каже да му је ‚једном приликом једва умакао и Коста Пећанац.“¹³Бејта је очигледно био спреман да убије и оног, који му је омогућио богађење 1918. године и прелазак са одметничке на победничку страну. То још једном говори о превртљивости Арнаута, посведоченој и из уста једног Арнаутина воденичара са почетка текста о Азему Бејти.¹⁴

Нема сумње да ова узредна запажања Григорија Божовића о Кости Пећанцу доприносе осветљавању његове историјске улоге. Један Божовићев текст, међутим, спада у изванредно важан извор, јер говори о

9 *Исио*, 934. И у тексту *Качаци* Божовић каже да је "Азем Бејта дотрчао Кости Пећанцу на Рудник да му помаже у походу на Пећ и Жљеб." Види: Божовић 2016а, 1485.

10 *Исио*, 934.

11 *Исио*, 934.

12 Види: *Исио*, 934.

13 *Исио*, 937.

14 Реч је о животној и политичкој филозофији Арнаута, а она је и данас њихова карактеристика: "Одступали су Турци, ми смо их пљачкали, а вас дочекивали; одступали сте ви, ми смо вас крвнички пљачкали и тукли, а дочекивали Немце и Бугаре. Назад смо и њих при бежању пљачкали и...вас дочекивали. Побратиме! Заклињем ти се вером у којој сам, да сам необично сретан што те поново видим овако у наступању. Не само то, но се овако радују сви Арнаути. Ми волимо да неко с времена на време одступа, да би други наступао. Нико нам се, поред свега тога, толико не свиђа као Срби. Али... али заклињем ти се Богом, да ћемо вас веома радо опет убијати и пљачкати, само ако окренете леђа низ Качаник... Побратиме, то је истина и то је наш благослов од старина!" Види: Божовић 2016б, 931.

стрицу Косте Пећанца, који се до сада, колико нам је познато, није помињао у биографијама и другим текстовима о њему. Реч је о приповеци документарног карактера, *Војводин сџириц*. Приповетка је објављена 1935. године, у збирци *Тешка искушења*. Биографског је карактера. Описује почетак Првог светског рата кроз неколико необичних догађаја који прате Божовићево путовање од Призрена ка Пећи како би се придружио, 'какој наоружаној поворци кроз Ругово'.¹⁵ Сапутник му је Арнаутин Шабан Ржана, његов побратим из Пећи. Негде око Ђаковице њих двојица затичу саму једну Енглескињу, болничарку. Не могавши даље да наставе пут, одлучују се да преноћу у Дечанима, у арнаутској кући. Божовића већ на самом почетку прати двоструко осећање. Зна да Арнаути мрзе Србе као никога другог: '...Арнаути су то. Турска вера је то. Мрзе нас крвљу и нагонски. Мрзе као никога другога на свету. Прошлост је тако приредила. И сучелила нас као крвне непријатеље. Од онога часа кад су прихватили ислам и постали *Турци*, за Арнауте је тврдо као надо постало веровање да је наше јутро њихов сумрак и обратно, и да под сунцем на једној груди нема места нити га може бити за оба двоје. Посматрам домаћине и видим све ово. Видим како им се зажарило у души што пропадамо и једва ишчекују кад ће и последња чета замаћи кроз дуге дечанске улице и кад ће њима сванути.'¹⁶ На другој страни импресионира га, њему и до тада, сасвим позната арнаутска гостољубивост: 'Али покрај свега тога они су људи и домаћини; људска невоља их мекша, завети према светињи прага и слемена их нагони да ту своју мржњу као злога зверу окују тешким веригама негде на дну душе. Нека се Србија никад са овога пута не врати; нека ниједан Србин под небом не остане! Но при погребу мртава заслужује часну пажњу; гост је сове стране прага светиња: – какви су да су ти Срби, добро су дошли као најближа браћа, као створења божја, а нарочито ова странкиња!...Било до сутра, било докле не одмакну од села за два три пушкомета...'¹⁷

Изузетно гостољубље показује домаћин, али и остали Арнаути које су затекли код њега желећи тиме да покажу и поштовање према једној странкињи. На пишчево изненађење понашање једног од тих гостију, које је затекао у домаћиновој кући, потпуно је одударало. Божовић нарочито придаје пажњу његовом физичком изгледу и психолошком профилу, али и читавој неочекиваној ситуацији: 'Но при том бацању цигара ја спазих, први пут тек тада, готово на крајњем доњем делу простирача, громови-

15 Божовић, 20166, 434.

16 *Исто*, 435.

17 *Исто*, 436.

то за себе изненађење. Неуљудно и некако дрско, супротно целој слици, преко простирача се беше отегао један огроман Арнаутин. На леђима. Обе своје чупаве руке подметнуо уз узглавље под главу у новом ћулаву, па нас посматра презриво, мрзно, крвнички и са страшним омаловажавањем. Не бејаше избријан, те му још црна чекиња даваше све страшнији изглед, онај дивљи арнаутски, само кад Арнаутин побесни на другу крв и веру. Глава очигледно српска, она сељачка планинска, дугуљасто и правилно срезана. Видисе. Али по њој црте страховно испрекидане и уpletене као змијски сплет. А црне крупне очи стравично разрогачене и са таквим одурним сјајем, какав смо као читачи почетници замишљали да је био код Трачана најамника. Мене, грешнога, то пецну. „Не, није то ни арнаутски, ни трачки поглед. Друго је то нешто. Свакако је тако Мурат косовски погледао на Милоша кад му је зарио кратки нож кроз свилени пас. Јесте, то само вера кроз очи тако непријатно сјаји кад погледа другу, непријатељску.”¹⁸ Божовић слика и његову спољашњост, која се потпуно уклапа у очекивања овог чудног Арнаутина: „На њему нов бајрамски џемадан; све стојничко од капе до чарапе. Јасно. Освиће му нови Бајрам, освиће му ослобођење, његово турско - арнаутско, па хоће човек да је наредан, па хоће свечано да га дочека, можда још сутра. Још само да се избрије...у часу кад и последњи коморџија размине за Пећ...”¹⁹

Желећи да промени ситуацију, Божовић, згранут и, како сам каже, увређен оваквим држањем, баца необичном човеку, по арнаутском обичају, цигарету. Он је не прима, презирући и Божовића и његову српску уљудност. Такво понашање је изиритирало Шабана Ржану, па су домаћин куће и сам Божовић спречили сукоб ове двојице. Показујући још већи презир и према Енглескињи и према Србима, овај чудни Арнаутин у обраћању Шабану Ржани каже: „Обукао сам се у бајрамско одело и хоћу свечано да видим Србији црни петак. Овако раде Турци, а не као ти, српска пришипетљо!”²⁰ Шабан Ржана је, након оваквог обраћања, био спреман да пуца у дрског Арнаутина, али га је домаћин у томе спречио. И не само то, већ је ненаданим гостима, Божовићу и Ржани, домаћин открио тајну оваквог понашања овог Арнаутина:

„– О, не љутите се, ако бога знате, јер је он, Авди Мухамед, некадањи дечански Србин Павле а данас *йойшурњак!*...”

Па нам пред њиме отворено и убрзано исприча његов жалосни живот. Кад му је било двадесетипет година, кад је био ожењен, Дечанци су

18 Божовић 20166, 436.

19 *Истио*, 436.

20 *Истио*, 438.

га привели убијену брату и рекли или да се потурчи или ће и њега овако убити. И кад је његова снаха, уцвелена удовица, бежала пут Преполца, спроводећи у котарици на коњу сина малишана, будућега знаменитога четничког војводу, он је, његов рођени стриц, на срамотну силу, код џамије завијао чалму...²¹

Пред њима је, дакле, био Павле, рођени брат Костиног оца Милована, кога су убили Арнаути при нападу на Високе Дечане.²²

Пих, шта ти ту наприча, домаћине! – опет презриво добади чудни Дечанац, устајући да крене ваљда кући. – А хвала Богу што ме је одвојио од те слабе вере!...Мој синовац војвода. Којешта. Лаж. Није био јунак ни мене да убије, као што бих ја њега да сам био на његову месту, и да могу згодно и сад да га сретнем. Раја...Турчин сам, море, и преко Турчина, тако ми самртнога часа: – и Анадолија ми је одвише блиска постојбина, о никакви Арнаути!...

Целу ноћ сам сањао и у сну тешком се питао: Боже, зашто тако непрекидно из шатора са мека шилтета буљи на нас твоје очи Цар Мурат и откуда му та страшна моћ?...²³

Као што се види, Авди Мухамед у свом обраћању подсећа на неку епизоду у којој су се срели он, потурчени стриц, и његов синовац, војвода и осветник поробљеног Косова, који ће, у тој ситуацији, поштедети живот поарнаћунем стрицу. Свакако је то било негде 1912. године приликом ослобођења Косова.²⁴ У тим борбама је учествовао и Коста Пећанац. У Дечанима је, у некој од арнаутских кула, затекао и свог стрица. На тај тренутак Божовић подсећа још једном у путопису *На Мусџај-кадијиној њосџобини*. Говорећи о трагици потурчењаштва, Божовић говори о сусрету синовца и стрица, те о мржњи коју потурчењак осећа према старој вери и нацији: „Када је Коста Пећанац ушао у Дечане, нашао је свог ста-

21 *Исто*, 438.

22 Павловић, Младеновић, 17. Овде се наводи да је том приликом убијена и Костина мајка. Божовић наводи у овој приповеци, можда помало и романтично, да га је мајка након смрти оца изнела "у котарици на коњу." Помиње се и да је војводин отац убијен у лову.

23 Божовић, 2016б, 439. Овакво понашање је типично за Арнауташе, за оне који су примили ислам и који су се поарнаутили. Пишући о овој појави у Метохији, Радош Љушић истиче: "Њихова одлика је и то што осећају потребу да се докажу истицањем у новој вери и новој средини. Зато су неподношљиви зулумћари, много гори од правих Албанаца." Види: Љушић, 2011, 151. О тешким историјским околностима у којима су Срби примали ислам и поарнаућавали се видети и следећу литературу: Јагодић, 2009; Недељковић, 2010.

24 Пећанац је 1912. године учествовао у ослобађању делова Косова и Метохије. Истиче се да се посебно исакао у бици код Мердара и у ослобађању Приштине и Ђаковице. Види: Младеновић 1998, 8.

рога стрица у једној кули. Тај је човек некада био потурчен на најсвирепији начин. И добро се сећао како је грозно избегао мали Коста у некој корпи преко границе. Па опет је тај човек јаче исколачио своје очи на свог крштеног синовца кад му је нежно изустио нешто о донетој слободи, но Скендер-ага на Вука Мандушића!²⁵

Нема сумње да је Коста Пећанац испричао свом куму Григорију Божовићу детаље тог сусрета, а овај их је, као што видимо, унео у једну своју приповетку (*Војводин сџириц*) и у један путопис (*На Мусџај-кадијиној њосџобини*).²⁶ Сам Пећанац нигде у писаним текстовима и изјавама није, колико нам је познато, помињао свог поарнаућеног стрица. Можда је сматрао да би то допринело смањењу његовог угледа. У једној раној биографија Коста Пећанац помиње другог стрица: „Отац ми Милосав имао је рођеног брата Милована.”²⁷ У истом тексту каже да су му даљни рођаци били Арнаути, браћа Ајдара Горанца из Ђураковца.²⁸ Можемо само претпоставити да су они можда у неком сродству са Авди Мухамедом из Дечана, Костиним поарнаућеним стрицем.

Данас знамо на какав трагичан начин је окончано живот војвода Пећанац.²⁹ Не знамо ништа о томе каква је судбина његовог поарнаућеног стрица Авди Мухамеда и његових потомака. Познато је само, из Божовићевих текстова, да му је Пећанац опростио арнаућење и да му је сачувао живот.³⁰ Често свирепи војвода показивао је неретко и болећив однос према вековним непријатељима

Извори и литература:

- Божовић, 2016а – Г. Божовић, *Пушћојиси*, приредио Јордан Ристић, Београд 2016
 Божовић, 2016б – Г. Божовић, *Пријовешџке*, приредио Јордан Ристић, Београд 2016.
 Јагодић, 2009 – М. Јагодић, *Српско-албански односи у косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009.

²⁵ Божовић, 2016а, 806.

²⁶ Божовић је имао и друга слична искуства са исламизацијом и покушајем исламизације српског становништва на Косову и Метохији. Радош Љушић сматра да је Божовић имао кључну улогу у спречавању потурчавања чувеног источког домаћина Радоја Ђурића. Види: Љушић, 2011, 148.

²⁷ Младеновић 2007, 368.

²⁸ Види: Љушић, 2011, 156.

²⁹ Павловић, Младеновић, 2003, 305–314.

³⁰ Поред оца, Арнаути су убили и његовог деду Јована Барјактаревића. Убица се звао Љуљ Ђона. Пећанац му је поклонико живот, пошто му се у дубокој старости покорио. Види: Младеновић, 2007, 377.

- Љушић, 2011 – Р. Љушић, *Вујкина враћа. Хроника јодјорској села Исџок*, први део, Београд 2011.
- Младеновић, 1998 – Б. Младеновић, *Дневник Костје Миловановића Пећанца, од 1916. до 1918. јодине*, приредила др Божица Младеновић, Београд 1998.
- Младеновић, 2007 – Б. Младеновић, *Животи и дела војводе Костје Пећанца (село Бураковац)*, Мешовита грађа, *Miscellanea*, књ. XXVIII, 2007, 365-377.
- Недељковић, 2010 – С. Недељковић, *Политичке љриликe на Косову и Метихији (1895-1905). У врџлоју анархије и безвлашћа*. Српске студије, књ. 1, бр. 1, 195-215.
- Павловић, Младеновић 2003 – М. Павловић, Б. Младеновић, *Костја Миловановић Пећанац 1879-1944. Биографија*, Београд 2003.

Dragiša Bojović

THE TESTIMONIES OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ REGARDING KOSTA PEĆANAC AND HIS UNCLE AVDI MUHAMED

The paper deals with lesser known details from the life of Kosta Milovanović Pećanac. In historiography, particular reference has been made to an unknown account of his uncle Paul, who became *Aranavut* and had been named Avdi Muhammad. He is the hero of the Božović's story with the title *Voivoda's Uncle*, but an important detail about the meeting between his uncle and his son has been mentioned in one of the Božović's travelogues.

Key words: *Kosta Pećanac, Grigorije Božović, Avdi Muhamed.*

Прикази / Reviews

Синиша Мишић

ОД АКРА ДО КОНСТАНТИНОПОЛ: ПЕТ СРЕДНОВЕКОВНИ ТРАКТАТА ЗА ИСЛЯМСКО – ХРИСТИЈАНСКЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ, ПРЕВОД И КОМЕНТАР А. НИКОЛОВ, СОФИЈА 2018, СТР. 397.

Прошле године је у Софији, при Бугарској академији наука, објављена књига историјских извора Александра Николова, коју је он приредио, написао коментар и превео на савремени бугарски језик. У питању је пет трактата о исламском свету, писаца са Запада средњег века. Они обухватају период од египатског заузимања Акре (1291), па до турског освајања Константинопоља (1453). Заједничко свим текстовима је да говоре о узјамним односима ислама и хришћанства. Аутор је један од најбољих познавалаца ове теме, не само у Бугарској. Тема има значај за историју целог Балкана, а не само за бугарску историју. У ову, својеврсну хрестоматију укључени су следећи писци: Гијом од Триполија, Пјер Дубоа, Гијом Адам, Псеудо – Брокард и Леодрицио Кривели.

Гијом од Триполија (око 1225 – после 1273) доминиканац – проповедник и један од најбољих познавалаца Курана и ислама у своје доба. Свој трактат је завршио пред крај живота (1273). У њему он приказује кратку историју ширења ислама од појаве Мухамеда, па до његовог времена. Он објашњава како треба *Сарацене* превести у хришћанство, тврдећи да је он покристио више од хиљаду душа.

Пјер Дубоа француски правник и присталица Филипа IV Лепог, рођен између 1250. и 1255. године, у Паризу је слушао Тому Аквинског. Временом је доспео на краљевски двор. За њим је остало више рукописа, а међу њима значајно место заузима, овде преведени трактат *De recuperatione Terre Sancte*, састављен 1306. године. Трактат се састоји од пет делова, а у првом он се залаже да Филип IV и други европски владари учествују у поновном освајању (ослобађању) Свете земље. За вођу новог крсташког похода он предлаже Едварда I Плантагенета. У другом делу Ду-

боа излаже нереалан пројекат француске хегемоније у Европи и на Средоземљу, повратком Анжујаца на Сицилију и овладавањем Јерусалимом.

Гијом Адам је аутор трактата *De modo sarracenos extirpandi* (Начини за истребљење Сарацена), који је датиран у 1317. годину. У питању је монах доминиканац, Колер сматра да је Француз. Зна се да је нешто пре 1316. године посетио Етиопију. У више наврата је путовао на Исток. У трактату он разматра начине како да се организује поход и показује изузетно добро познавање политичких прилика на Истоку. За њега би права поента похода било заузимање Цариграда (од Ромеја), као предуслова за успех даљег крсташког похода у Свету земљу. А. Николов је овде упутио своје читаоце у проблеме критичког издања и традицију рукописа.

Псеудо – Броккард је спис под насловом *Ујујисџво за орјанизовање (сјровођење) крсџашкој њохода*, настао 1332. године, оригинално на латинском. Писац је доминиканац из Авињона, који је пре настанка свог дела био епископ негде на Истоку у близини византијске границе. Николов је приказао аргументацију ранијих издавача и преводилаца о историјату рукописа. Спис је адресиран на Филипа VI Валоа, који је дужан да поведе крсташки поход. Овде се детаљно разматрају могући правци напредовања крсташа ка Светој земљи. У петом поглављу описује се унутрашње уређење Рашке (српског краљевства) и Византије. Аутор показује непознавање политичких односа на Балкану и тврди како би крсташки лако заузели ове две земље. Садржина трактата је изузетно богата информацијама и описима који подлежу критичком разматрању.

Лодризио Кривели, италијански хуманист из једне од најстаријих миланских породица – Кривели, аутор је трактата *О експедицији њаје Пија II њројив Турака*. Он је као младић ступио у службу миланског архиепископа Бартоломеа де ла Капра и као његов секретар учествује у раду Базелског сабора, где се упознао са Енејом Силвио Пиколоминијем, будућим папом Пијем II. Кривели 1443 – 1444. године предаје канонско право у Павији, а у то време постаје и члан миланског Магистрата. У борбама Висконтија и Сфорца, његова породица је била на страни последњих. Његов трактат у две књиге, посвећен је папи Пију II. Он почиње од појаве ислама и приказује историју сукоба са хришћанством. Ту централно место заузима епоха класичних крсџашких њохода, повратак Свете земље и губитак Јерусалима 1187. године. Посебну пажњу је посветио продору Турака на Балкан, посебно војним успесима султана Орхана, Мурата и Бајазита. Описује раздор између католичке и православне цркве. Он је посветио пажњу и описао пораз хришћана код Варне (1444), пад Цариграда (1453) и победу Јаноша Хуњадија при опсади Београда (1456). Друга

књига описује успехе Турака на Балкану и у централној Европи, ратове са Скендербегом у Албанији и изражава страх за Италију.

Ових пет западних писаца имају значаја и за српску историју, посебно Псеудо – Брокард и Кривели јер доносе податке и о нашим земљама. У преводу на бугарски језик и нашим читаоцима постају нешто приступачнији. Александар Николов је поштовао сва методолошка начела при припреми овог превода оригиналних средњовековних текстова. За жаљење је што у нашој историографији, у новије време, уопште нема оваквих издања. Овај приказ, између осталог, има циљ да подстакне на размишљање, посебно оне истраживаче који су специјалисти за овакве теме.

Миломир Максимовић

**ШУМАДИЈА У XV ВЕКУ: КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА
(УРЕДНИЦИ СИНИША МИШИЋ И МАРИЈА КОПРИВИЦА),
ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ
ДЕМОГРАФИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ, БЕОГРАД 2018, 292 СТРАНЕ.**

Монографија која је пред нама дело је девет аутора – српских историчара и археолога – са Филозофског факултета у Београду, Историјског института у Београду и Филозофског факултета у Нишу, који сарађују на заједничком пројекту *Насеља и сџановништво српских земаља у њозном средњем веку (XIV–XV век)*. Како сами уредници (др Синиша Мишић, редовни професор Одељења за историју Филозофском факултету у Београду и др Марија Копривица, доцент Одељења за историју Филозофском факултету у Београду) истичу у *Предговору* – просторни, временски и тематски оквири монографије пажљиво су одабрани. Сматрајући да средњовековној прошлости Шумадије није придаван значај који заслужује, ауторски тим је одлучио да је осветли историјским, историјско–географским и историјско–демографским истраживањима. Хронолошки оквир – 15. век – изабран је будући да је то доба краја средњовековне Србије, односно време њеног коначног пада под власт Османлија. Многи преломни догађаји српске прошлости одвијали су се на овом простору – од последњих покушаја одржавања државне самосталности и пружања отпоратурским нападима, до миграција становништва на север, у Угарску, одвијали су се на тлу Шумадије у 15. веку.

Након предговора уредника дат је преглед скраћеница назива стручних часописа, тематских зборника, необјављених и објављених извора, и најважнијих монографија и научних чланака који су коришћени у изради колективне монографије. Њен текст подељен је у шест већих тематских целина, које су и саме издељене на тематска потпоглавља. У *Уводу* (стр. 9–32) Синиша Мишић представио је географско–историјске оквири монографије, као и историјат овог простора у периоду између Маричке и Ангорске битке (1371–1402). Назив Шумадија за овај простор није постојао у средњем веку, нити је он био јединствена управна целина. Био је испресецан мањим територијално–управним јединицама, жупама. На северу Шумадије формирана је и већа управна јединица – земља Кучево,

која је током 13. века постала део земље Браничево. У доба деспота Стефана Лазаревића на тлу Шумадије постепено су уведене нове територијално-управне јединице – власти. Српски владари су постепено овладавали простором Шумадије, који је у 15. веку од периферије постао политички, демографски и привредни центар Државе српских деспота. Довољно је рећи да се две последње престонице средњовековне Србије – Београд и Смедерево – налазе на тлу Шумадије.

Целину *Полијтичка географија* (стр. 33-78) започиње др Владимир Алексић, доцент Департмана за историју Филозофског факултета у Нишу, излажући историјат Шумадије као простора за који су се током 15. века борили Срби, Угри и Турци Османлије. Први са жељом да се одбране од освајача и сачували своју државност, док су други намеравали да овладају овим простором, а касније и да ту спрече даљи продор Турака у Европу. Како ни Срби ни Угри нису успели да постигну жељени циљ, дошло је до османског освајања Државе српских деспота (1459), а после вишедеценијских угарско-османских сукоба и до освајања Београда (1521), чиме је целокупни простор Шумадије дошао под власт султана. Османлије су освојене територије реорганизовали, формиравши Смедеревски санџак и мрежу нахија, процес који је детаљно представила Марија Копривица у другом делу ове целине.

Следећи део књиге носи назив *Црквена географија* (стр. 79-136). Прво потпоглавље написала је Марија Копривица, која се бавила проблематиком организације православне цркве на простору Шумадије. Православно становништво Шумадије није било организовано у јединствену црквену област, већ је било под јурисдикцијом црквених центара који субили или на њеној периферији, или изван њених географских оквира. У Шумадији су у 15. веку живели и малобројни католици, присутни пре свега у урбаним центрима, попут Рудника, Београда и Смедерева. То су пре свега били дубровачки трговци и саски рудари. Резултате истраживања католичких заједница на подручју Шумадије представили судр Катарина Митровић, научни сарадник Центра за историјску географију и историјску демографију на Филозофском факултету у Београду, и др Дејан Радичевић, доцент Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду. Целину затвара истраживање Марије Копривице о исламизацији и положају православне цркве у оквиру Османског царства. Изложен је сам почетак дуготрајног процеса прихватања вере освајача од стране домаћег, српског живља. Сачувани османски пописи из друге половине 15. и прве половине 16. века откривају нам да је муслиманско становништво било још увек малобројно, и везано за урбане центре.

Највећа целина у монографији је *Насеља и становништво* (стр. 137–230). Подељена је на два дела. У првом је дат преглед научних сазнања о урбаним насељима – градовима и трговима на тлу Шумадије у 15. веку. Започет је са уводом професора Мишића, на који се настављају радови других истраживача о средњовековним градовима и трговима Шумадије посведоченим у писаним изворима различите провенијенције. Катарина Митровић и Дејан Радичевић представили су укратко сазнања о средњовековном Београду. Др Владета Петровић, научни сарадник Историјског института у Београду писао је о Борачу, Островици, Невадама, Руднику, Смедереву, Сребреници и Честину. Др Александар Крстић, научни сарадник Историјског института у Београду, представио је сазнања о Витешкој Трпези, Железнику, Жрнову, Јагодни, Куличу, Некудиму и Рудиштима. Др Александар Узелац, виши научни сарадник Историјског института у Београду обрадио је Паракинов брод, Равно и Хлапову Пољану. *Насеља и становништво* завршавају се резултатима истраживања Марије Копривица о сеоским насељима и насељености Шумадије у 15. веку, заснованим у великој мери на објављеним и необјављеним османским пописима становништва. Упркос бројним ратним операцијама вођеним током 15. и почетком 16. века, које су вођене и на простору данашње Шумадије овај простор је, судећи према сачуваним османским пописима, био добро насељен. Копривица констатује да, упркос пресељења дела становништва у Угарску, и прилива нових становника из јужних српских крајева, на подручју Шумадије није било великих миграција пре краја 17. и 18. века.

Наредна целина је *Привреда и саобраћај* (стр. 231–286). Марина Штећић, истраживач–сарадник Центра за историјску географију и историјску демографију на Филозофском факултету у Београду обрадила је основне привредне делатности сеоског становништва средњовековне Шумадије – земљорадњу и сточарство. На овом подручју било је развијено и рударство, којим се у овом поглављу бавио Владета Петровић. Неки од најзначајнијих рударских центара које су српски деспоти контролисали пред коначан пад Србије налазили су се на тлу Шумадије, попут Рудника и Рудишта, а експлоатација руде није престала ни у османском периоду. Синиша Мишић и Александар Узелац затварају целину о привреди и саобраћају реконструкцијом путне мреже Шумадије у 15. веку. У том периоду најважнија саобраћајница био је Цариградски друм, који у ово време не представља јединствену трасу, већ спој више међусобно повезаних путних праваца. Монографија се завршава *Закључком* (стр. 287–290), у коме су сумирани главни резултати овог колективног научног подухвата.

Утемељена на изворној грађи, са полазиштем у старијим историографским радовима, обогаћена новим перспективама и закључцима, пре-

гледна и писана јасним стилем, *Шумадија у XV веку* представља успешан примерколективне монографије. Она је оправдала иницијалну намеру ауторског тима – да попуни празнину у српској медиевистици, нарочито на пољу историјске географије и историјске демографије, и понуди заокружену слику историје једне важне регије у преломном раздобљу српске и балканске историје. Сазнања о појединим питањима могла би се у наредном проширити необјављеном грађом из османских архива и резултатима будућих археолошких истраживања појединих важних локалитета. Уверени смо да ће ова монографија бити добро прихваћена у научним круговима и код шире стручне публике, као и код читалаца заинтересованих за националну и локалну историју.

Владан Д. Станковић

ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ 16/1 (СТР. 695)

ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ 16/2 (СТР. 863)

Обележавање годишњица значајних историјских догађаја често је био повод за објављивање посебних издања. У години великог јубилеја Српске православне цркве, у којој се обележава осам векова од оснивања, издавачи часописа *Црквенестудије*: Центар за црквене студије, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу и Међународни центар за православне студије са посебном пажњом представили су двотомни тематски зборник радова Црквене студије 16/1-2 са темом Свети Сава и осам векова Српске цркве. Приређивачи зборника су наовом пројекту, који је поред пригодног морао да има и научну вредност адекватну реноме ујубилеја, окупили бројне сараднике. У тематском издању часописа Црквене студије 16/1-2 прилоге су потписао и поред аутора из Србије, и научници из Републике Српске, Грчке, Литваније, Италије, Пољске, Бугарске, Немачке, Црне Горе, Русије, и Француске. Домаћој и међународној научној јавности приложено је 110 радова из различитих научних области: филологије, историје, историје уметности, историје књижевности, теологије, лингвистике, архитектуре и етнологије што је обезбедило наглашени интердисциплинарни приступ теми. Први том часописа Црквене студије 16/1 (стр. 695) посвећен је првом српском архиепископу Светом Сави. Уредник часописа Црквене студије, проф. др Драгиша Бојовић, уводним словом нагласио је значај јубилеја и прегалачки рад који је посвећен самом часопису од његовог оснивања 2004. године све до последњег тематског броја Црквене студије који представља својеврсну круну у досадашњем раду центара издавача Црквених студија.

Први по реду, научни рад, објављен у првом тому је рад др Александра Стојановића, сарадника Богословског факултета и Међународног центара за православне студије. У свом раду, *Плодови еџике свейої Саве некад и сад: Да ли су савремени Срби на њушу који у животої води?* одговор о егзистенцији српског народа проналази у делима и путу који је поставио први српски архиепископ Сава. Архимандрит Тихон Ракићевић у свом прилогу под насловом, *Идеолоџија брајисџива свейої Саве*, наглашава значај монашке заједнице, указујући притом на појединости Хиландарског и Студеничког типика, поуке Симеона и Саве, који су обезбедили континуитет монашког живота кроз векове. Проф. др Мирко Сајловић са

Православног богословског факултета из Фоче, приложио је рад *Утицај светосавља на средњовековну етногенезу Срба (XII-XIII век)*, и указује на најважније моменте етногенезе српског народа од његовог досељавања на Балканско полуострво до уздицања Српске државе у ранг краљевства и стицања аутокефалности Српске цркве и утицаја првог српског архиепископа Саве. Проф. др Павле Ботић са Филозофског факултета у Новом Саду, анализира Жичку беседу о Правој вери у раду под називом *Свети Сава, со земљи српској*. Проф. др Предраг Петровић са православног Богословаког факултета у Београду приложио је рад, *Бојсљужбени аспекти Светосавској предања* у којем се са теолошког аспекта наглашава пре свега црквени карактер Савиног деловања и његовог предања. Са православног Богословаког факултета у Београду, проф. др Драган Ашковић написао је рад *Светосавље између идолијатске и идолијатске* указујући на значај поетског исповедања светосавља. Проф. др Зоран Кинђић са факултета Политичких наука, универзитета у Београду, у свом раду *Просветитељство Свети Сава ујоређује Свети Саву и Доситејеја Обрадовића* покушава да понуди уверљиве аргументе за примат светосавског просветитељства над доситејским. Рад Владимира Димитријевића, *Свети Сава и крсна слава – из историје српској религиозној акци* прегледног карактера говори о крсној слави и улози Саве у њеном обликовању. У свом чланку, др Владимир Цветковић са Института за филозофију и друштвену теорију, *Још један осврт на предавање „Национализам Свети Сава“ Свети Николаја Жичкој* аргументовано одбацује оптужбе савремених научника на рачун епископа Николаја Велимировића и његовог текста Национализам Светог Саве јасно показујући да он нема никаквих веза са фашизмом и анти-екуменизмом. Светог Саву, Николај користи као примере за светост, народно и државно јединство и независност у односу на друге политичке и црквене центре моћи. Ђорђе Н. Петровић у свом раду *Sava's legacy: Serbian theology and Justin Popović*, покушава да укаже на животно дело Јустина Поповића и саме српске теологије као плод Савиног наслеђа. Јана Алексић, са Института за књижевност и уметност у Београду, приложила је рад под називом *Свети Сава и српски културни образац*. Ауторка текста је сагледавајући транскултуралности Савине личности указала на основ и подлогу стварања српског културног обрасца. Српски културни образац, чије темље налази у Савином просветитељству, преноси се од средњег века до наших дана. Илијас Јаренсис у свом раду *Сава Немањић и Никеја* обрађује сусрете са Никејским царом и патријархом наглашавајући њихов значај. Посебан аспект који се наглашава у раду јесу догађаји из 1204. године који су утицали на много шири регион. У измењеним приликама, аутор разматра и наглашава политичку, црквену,

идеолошку и симболичку димензију Савиних посета Никеји 1219. и 1229. године. Ангелики Деликари, са катедере за историју и археологију Солунског универзитета, написала је рад *Дојринос Свeјтoј Савe црквeнoј oрiанизaцији Србије и рeaкцијa Охридскoј архиепискoпскoј Димитријa Хoмaтијaнa нa ствaрaњe Српскe црквe*. Димитрије Хоматијан се снажно успротиво аутокефалности Српске цркве на уштрб Охридске архиепископије. Проф. Деликари указује на улогу коју је у тим догађајима одиграо Сава, као и у отклањању могућности да се Србија приклони римокатоличком свету. Срђан Младеновић, испред центра за Међународне православне студије, приложио је рад *Трaјoви делaтнoсти Свeјтoј Савe нa тeритoрији дaнaшњe Мeтoхијe и Кoсoвa*. Аутор је посветио пажњу активностима Саве које су везане за простор данашње Метохије и Косова. Иако су историјски извори скромни са подацима о Савином присуству и делатношћу, два бoрaвкa o којимa сe гoвoри у рaду сy пoсвeдoчeнa у истoријским извoримa. Први, 1206. године приликом преноса моштију свога оца и други, 1220. године када је Сава пролазио преко Косова до манастира Студенице. Проф. др Ђура Харади, са Филозофског факултета у Новом Саду, у свом прилогу *О диплoмaтскoј мисији Свeјтoј Савe кoд Угaрскoј крaљa Андријe II*, разматра односе између Србије и Угарске у којој је Сава као дипломата имао значајну улогу. Рад који је вредан пажње и указује на сва будућа истраживања која се односе на српско-угарска питања из Савине епохе. Проф. др Александар Ђорђевић, са Правног факултета у Нишу, у раду *Грaдски зaкoн кaо сaстaвни гeo Сaвинoј Зaкoнoдaвнoгa*, изнео је своја запажања у рецепцији византијско-римског права у оквиру српског средњовековног права. Др Васиљ Јововић испред Богословије Свети Петар Цетињски доноси рад под називом *Култ Свeјтoј Савe у Црнoј Гoри у пeриoду Пeтoрoвићa Нeгoшa* у којем указује на поштовање српске средњовековне државе и неговања посебног односа према култу Светог Саве. На тим основама су династије Петровић-Његош градиле државност Црне Горе. У раду *Сaвиндaн кaо симбoл нaциoнaлнoј и рeлигијскoј идeнтификaцији Србa у дијaспoри*, Гордана Благојевић са Етнографског института САНУ, указује на основу теренских истраживања и доступне литературе велики значај и присутности култа Светог Саве у српској дијаспори на свим меридијанима. Проф. др Светозар Бошков, са Филозофског факултета у Новом Саду, приложио је рад *Сликa Св. Сaвe у уџбeницимa истoријe у XIX вeкy*. Уџбеник представља рефлексију времена у којем је настао и као такав има значајну историјску вредност, у самом раду је указано на значајне догађаје из живота Св. Саве који се обрађују у уџбеницима. У раду *Штa је нaписaо Свeјтi Сaвa?* проф. др Драгиша Бојовић, актуелизује питање ауторства дела која су нажалост изгубљена а за која постоје сведочанства

да је аутор Св. Сава. Слађана Алексић, са Филозофског факултета у Косовској Митровици, је у свом раду *Дојринос Свејої Саве херменеуџици* анализира књижевнотеоријски допринос Саве кроз увид у ставове Пролога које је основ старе српске књижевности. Маја Анђелковић, са Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, у раду *Савино житије Свејої Симеона и инџерџекџуалносџуказује* на односе између Савиног Ђитија и других текстова попут Светог писма, светоотачких, богослужбених и правних текстова. Дарко Крстић у прилогу *да ли Свеји Сава корисџи жанр „владарскої оїледала” џишуђи Немањин оїрошџајни џовор у живошџу џосџодина Симеона?* наводи примере у којима се уочавају сличности коришћења жанра „владарског огледала” у византијским делима и делима Саве. Рад *Друји је џрви. Писање као унижење*. Драгомира Костића, са Приштинског универзитета, разматра о феномену затвореног или пригушеног говора Саве у његовом делу житије светог Симеона Немање. Немања Каровић, са Учитељског факултета у Београду, анализира у свом раду *Поеџика молиџва у житију Свејоїа Симеона Свејоїа Савепоеџику* молитва и њихову структурну улогу у житију посвећено Светом Симеону. Рад указује и на велики значај молитве у приповедној поезици Саве. Јелена Јонићу свом прилогу *Духовне димензије џосланице иџуману Сџиригону свејоїа Саве у конџекџу сџрске средњовековне џосланице* анализира поетичке и теоријске позиције у самој Посланици како би се дошло дубинске структуре текста. Виктор Савић је у свом прилогу *Образ код Свејоїа Саве. Лексичко-семанџички оїлед*. Анализира у познатим Савиним делима значење речи образ и њену употребу. Зорица Никитовић, са Филолошког факултета у Бања Луци, је у свом тексту *Сложенице у Законоџравилу Свејої Саведала* приказ сложеница као специфичне лексичке и творбене категорије црквенословенског језика. Указујући на богатство и разноврсност филозофско-теолошког појмовника као и лексичког система српског средњовековља уопште. *Свеји Сава у џравославној црквено-џојачкој џрадиџији* је рад Ане Рашковић докторанда на православној Богословском факултету. На основу до сада познате химнографије у част Светог Саве а која је записана у руској, хиландарској и српској црквеној-појачкој традиџији изнет је приказ и преглед континуитета те писмене традиџије. Сергеј Тмични са Института за литвански језик, у раду *Модели усџројсџва канона најсџарије службе свејом Сави Срџском: Канон „џоре на џресџолу...”* анализира поменути канон који је рукопису из 133. године тзв Братковом минеју. Рад *Помен Свејої Саве Срџскої у књиџама Божиџара Вуковића* доноси нам уважени Александар Наумов са Ка Фоскари универзитета из Венеџије. У значајним венеџијанским издањима Божиџара Вуковића Служабнику, Псалтиру и другим делима из 16. века указује на ве-

лики значај Св. Саве за српску културу и етничку самосвест како у завичају тако и у туђини. *Прошлошка жиџија Св. Саве и Св. Симеона и њихови стихови* је рад Милке Радуловић, са Филолошког факултета универзитета у Београду, у којем се преиспитује у којој су варијанти текста у стиховни пролог унета житија Св. Симеона и Св. Саве и који су стихови потом састављени. Следе још два рада професора са Филолошког факултета, проф. др Ирена Шпадијер у свом раду *Кад су моштии Св. Саве љренише из Трнова у Милешеву? Филолошка расцрава** износи једно ново тумачење извора којим би датовање преноса моштију Св. Саве требало померити на 6. мај 1238. годину. Рад проф. др Томислава Јовановића са насловом *Изводи из Теодосијевој жиџија Св. Саве* разматра рукопис из прве четвртине 17. века. Панагирик који се налази у збирци Музеја Српске православне цркве у Београду а који је саставио граматик Гаврило Тројичанин. Посебна пажња посвећена је адаптацији Теодосијевог Житија Светог Саве. Александра Костић Тмушић, са Филозофског факултета у Косовској Митровици, у тексту *Поеџика љлача у жиџијима Св. Саве* обрађује се жанр плача у житијима које су саставили Доментијан и Теодосије. Снежана Милојевић, са Филозофски факултет у Нишу, приложила је рад *Болест и исцељење у жиџијима Св. Саве*. Ослањајући се на хришћанску литературу теолошког карактера као и на савременим тумачењима које о болести изнео Жан Клод Ларше у раду се расветљавају преображења из болести у здравље које су везана за Светог Саву. Кристина Митић приложила је рад са насловом *Свети Саво „Кара-Ђорђијина времена“ (Ојет о Вишњићевим варијанџама о свецу)* у којим се тумаче и анализирају две народне песме посвећене Светом Сави које је испевао Филип Вишњић. У раду са насловом *Тумачење љолисемичности лексеме харизма у народној и уметничкој књижевности о Св. Сави*, Миријана Стакић, са Педагошког факултета у Ужицу, указује да је Свети Сава у континуитету присутан у народном и ауторском стваралаштву српског народа. Јелена Михајловић, са Филозофског факултета у Косовској Митровици, доноси рад *Свети Сава у основношколским и љмназијским љрограмима за српски језик и књижевност* који има за циљ да испта у којој мери су садржаји посвећени Светом Сави присутни и да ли су прилагођени потребама ученика. Снежана Марковић, са Факултет педагошких наука из Јагодине, доноси рад *Свети Сава у лејендама Драјана Лакићевића у светлу књижевне љтрадиције*. У раду се анализира представа светитеља у савременим легендама и сагледава лик првог српског архиепископа. Коауторски рад Снежане Булат и Небојше Крталије под наславом *Свети Сава у Српској историји и грами* доноси нам запажања о драмама Бранислава Нушића, Алексе Шантића, Зорице Симовић и Милована Витезовића. У

анализираним драмама истиче се Савин портрет онакав какав су креирали још његови биографи. Данијела Костаниновићу свом раду *Рефлекси кулџа Свџтосавља у џоезији за децу Јована Јовановића Змајазакључује да је Ј.Ј. Змај теолошкој, просветитељској и морално-поучној сврси дао примат над естетским доживљајем. У раду се и испитују интертекстуалне релације религије и поезије Ј. Ј. Змаја. Љиљана Пешикан Љуштановић, са Филозофског факултета у Новом Саду, приложила је рад под насловом „Долазим џи и када не видиш” Свџти Сава у Семолџ џори Мира Вуксановића. Аутор обрађује у азбучном роману Мира Вуксановића један део који је посвећен неименованом светитељу али сасви препознатљивим у лику Светог Саве. Последњи рад у првом тому је рад Миријане Бојанић Ђирковић, са Филозофског факултета у Нишу, *Жиџијни асиџкџи лика Свџтој Саве у делу Гора џреображења Љиљане Хабјановић Ђуровић*, у којем се анализира дијалоска релација у делу Љиљане Х. Ђуровић и у житијима Доментијана и Теодосија. У раду се обрађује и фолклорни и историјски аспект личности Светог Саве.*

Други том часописа Црквене студије 16/2(стр.863) посвећен је питањима у вези са српском православном црквом. Бранислав Тодић је разматрао у свом раду, *Истиоризовање вере у Срба ради одбране црквене ауџокефалносџи*, оне кризне моменте када је била угрожена српска православна црква и када је она користила историзовани апостолски аргумент. Ученик апостола Павла, Тито је ширио православље у Далмацији што је у средњем веку био простор српских земаља. У аргументацији историзовања посебно место имају и Св. Симеон Мироточиви и Св. Сава. Павел Дзиадул, са Института за словенске филологије у Познању, написао је рад под називом *Пенџрахија, шесџа црквена сџолица и Св. Сава као срџски џаџријарх. Покушаји одређења месџа Пећке џаџријаршије џрема васељенском џокреџу*. Аутор разматра идеју о шестој патријаршијској столици о Св. Сави као првом српском патријарху и која је као таква била присутна међу српским црквеним круговима. Др Драгана Јањић, са института за српску културу у Лепосавићу доноси рад под називом *О џрвим еџскојским седџиџима у време Св. Саве*. У раду се наглашава да разлике између епископије и игуманије постају ирелевантне у односу на потребе државе и цркве. Коауторски рад, *Терџијоријални обим еџскојсџа Срџске цркве на џочетџу XIII века*, Марије Копривице и Владимира Алексића, покушава да прикаже обресе простора духовне надлежности епископа српске цркве у времену након оснивања Српске архиепископије. Стварањем епископија дошло је до учвршћивања постојеће територијално-управне организације средњовековне Србије. Следи рад проф. др Синише Мишића, *Социјално џорекло срџских архиеџскоја*

1219-1337, у којем се разматра социјално порекло архиепископа од Саве до Јоаникија I. Истраживњем доступних извора проф. Мишић закључује да је 11 архиепископа у овом периоду припадало или владарској династији или властеоском сталежу што је српској цркви давало аристократски карактер. Сања Игић, са Правног факултета у Београду, је приложила рад са насловом *Пройиси о киновијском живоју и кажњавању монаха*, у којем анализира одредбе из Карејског, Хиландарског и Студеничког типика али како би заокружила истраживање о црквено-правним прописима којима подлежу монаси, у раду су обрађени и правни акти: Синтагма Матије Властара и Душанов Законик. Георгиос Нектариос Лоисдоноси нам рад са темом *Полиџички и црквени односи Србије са Византијом у њериоду Првовенчанои (1196-1228) и Радослава (1228-1233)* потенцирајући у свом раду родбинске односе насталим из различитих династичких бракова између Србије и Византије. И поред несугласица и сукоба инсистира се на томе да су се односи Срба са Византицима настављали и остајали добри. Снежана Божанић је у свом раду, *Концејџија средњовековној љросџора и живојта човека: О власџелинсџивима Жиче и Сџуденице у време Саве Немањича*, компаративном анализом пространих структура жичког и студеничког властелинства потврдила концепт територијалног груписања дарованих прилога. Александра Фостиков, са Историјског института у Београду, је у свом раду *Мраморници из Жиче – Каменари или љрадиџељи сџомен обележја?* анализирала термин мраморници који се наводи два пута у делу Теодосија, Житије светог Саве. Закључује се у раду да је реч преузета и у шрем и у ужем значењу. И као име за каменара-тесара и као име за скулптора мермера. *Задужбине срџских архиеџискоџа средњеџ века* је рад Марије Копривице у којем се разматрају питања задужбина поглавара Српске цркве. Ова група манастира је уочена као посебна и разликује се од владарских и властеоских задужбина. Марко Шуица у свом раду *Један асџекаџи односа Срџске цркве и Моравске Србије на крају 14. века, Преисџиџивање случаја војводе Обрада Драџосаџиџа* указао на сложеност истраживања везаних за односе световне и духовне власти. Пример војводе Обрада представља призму кроз коју се преламају сфере политичких утицаја, потреба за континуитетом српске државности, друштвене промене и улога Српске цркве на крају 14. века. *Православно свешџенсџтво Требиња у 14. и 15. вијеку* рад је Радмила Пекића, са Филозофског факултета у Приштини, анализира и доноси податке на основу писаних извора о помену српских православних свештеника у 14. и 15. веку на подручју Требиња. Аутор наглашава да овим раду нису исцрпљена сва сведочанства која указују на активност и деловање православних свештеника у Требињу током 14. и 15. века. Божидар Зарковић је у свом раду

Дојринос црквеној њоседа урбанизацији средњовековне Србијеса више аспеката анализирао посредне и непосредне факторе који се тичу функционисања цркве а који су утицали на процес урбанизације одређеног места. *Српски средњовековни ѓрад и манастир: Приходи од ѓрјовине и рударсѓва и црквена имовина у урбаним насељима (13.-15.век)* је рад који је приложио Владета Петровић, са Историјског института у Београду. Аутор указује на све везе између манастира и градских насеља у српским средњовековним насељима. Миломир Максимовић, докторанд Филозофског факултета у Београду, приложио је рад *Милешевски власи (XIII-XV век)*. Аутор у свом раду указује на значај и положај влаха навластелинству-манастира Милешева, на основу релевантних и доступних извора и тоод оснивања манастирског властелинства и првих помена влаха у 13. веку па све до османског освајања и пописа насталог између 1475.-77. године. Изабела Лис-Вјелгош, са Института за словенску филологију из Познања, дала је свој допринос радом *Обновљена Пећка ѓаѓријаршија у служби српске ѓрадиције*. Разматра у свом раду феномен обновљене Пећке патријаршије и њеног утицаја на очувању српског идентитета и припадности. Радивој Радић је својим радом *Светѓа Гора и Хиландар у сѓарим српским зајисима из Војводине* разматрао податке из шестотомне едиције, који су састављени у раздобљу од 16. до 20. века, а односе се на Хиландар и Свету Гору. Из ове едиције постоје само четири записа и сви потичу из 18. века. *Раздељивање хландарске чесѓице часној крсѓа 1767. ѓодине у светѓлу нових докуменатѓа* је рад Димитрија Пеева са Хумболтовог универзитета у Берлину. У раду се разматрају 4 докумена из 18. века који су повезани са догађајем из 1767. године и раздељивања хландарске честице часног крста. Гордана Гарић Петровић са Историјског института, је свом раду *Мирско сѓановнишѓво Београдске (Сервијске) еѓархије од 1718. до 1739. ѓодине*, анализирајући архивску грађу и доступне изворе закључила да они пружају увид у живот и организацију српске Цркве у 18. веку али и осветљавају нека ранија времена. У раду се разматрају још и утицај који је Хабзбуршка монархија оставила на Цркву. Сара Митић, са Правног факултета у Нишу, приложила је рад *Држава и црква у време важења усѓава из 1838. ѓодине*, у којем се прати процес обостраног развоја државе и цркве а све кроз државну легислатву. Проф. др Славиша Недељковић у прилогу *Извешај свешѓеника Јована Појовића о сѓању у Призрену у јесан 1880. ѓодине*, испитујући извештај сагледавају се опште политичке прилике и положај Срба у овом делу Старе Србије. Извештај који је упућен Филипу Христићу сведочи о тешком положају Срба али других народа под репресијом арбанашке Конгре. Владислав Пузовић са Православног богословског факултета у Београду написао је рад *Образовање српској*

свештенства у Русији (XVIII- почетак XX века). Анализирајући необјављене податке из архива духовних академија у Кијеву, Москви и Санкт-Петербургу у раду је представљено школовање српског свештенства у периоду од 18. до 20. века. Милутин Живковић, са Института за српску културу из Лепосавића, у свом прилогу *Игуман Манастира Милешева Нестор (Лазар) Тркуља (1899-1941)*, прати читав живот Лазара Тркуље. Од школовања, замонашења и постављења на место игумана манастира Милешева. Посебно се говори о начину управљања Милешевом али и на расветљавању његове ликвидације 1941. године. Немања Андријашевић са универзитета „Лудвиг Максимлијан“ из Минхена приложио је рад *Професор др Ђоко Слијепчевић у Швајцарској 1948-1954*, прати живот угледног професора Слијепчевића доносиће занимљиве податке током његовог живота у Швајцарској. Коауторски рад Владимира Вучковића и Небојише Ранђеловића под називом *Епископ Нишки др Јован Илић у докуменцима служби безбедности*, на основу архиве УДБ-е, одељења у Нишу, предмет који је предат архиву Србије крајем 2007. године, настао је чланак вредан пажње. Овакав рад указује на потребу да се историчарима ставе на располагању „подаци“ којима би употпунили и расветлили догађаје из 20. века. *Патријарх Павле (Стојчевић, 1914-2009)*. *Патријарх измирења* прилог је Анастасија Атанасијадиса са Богословског факултета у Солуну. У раду је посвећена пажња и улога блаженопочившег Патријарха Павла у грађанском рату који је довео до распада Југославије током 90-тих година. Велибор Џомић је испред Митрополије Црногорско-приморске приложио рад *Српска православна црква и тзв. Сјољашњи дијалог о Косову и Метохији од 2011. до 2018. године*. Разматрајући актуелно питање о решавању „статуса“ Косова и Метохије и положаја Српске православне цркве. Глигор Самарџић, са Филозофског факултета у Косовској Митровици, у свом раду *О духовном ушлицају Рима на јуи Горње Мезије*, показује на основу богатог археолошког материјала и епиграфских споменика велики број података о поштовању култа Јупитера. Валентина Цветковић Ђорђевић, са Правног факултета у Београду, у раду *Развод брака у Римском и Јустинијановом праву* анализира статус брака и разлоге за развод брака у правном смислу као и због чега је Јустинијан променио политику у дозвољености развода брака. Проф. др Ирена Љубомировић у свом прилогу *Црквени сабори у првој половини IV века н.е. – Решење или њеродубљивање раскола у хришћанској цркви*, анализом саборских извештаја наговештава се приступ решавања црквених проблема. Ауторка закључује да је анимозитет био превелики да би црквени сабори донели решење и да ни улога и присутност владара-световне власти није могао допринети разрешењу проблема. Драган Николић, са Правног факултета у Нишу, приложио је

рад *Правна материја у одговорима папе Николе Бујарима 866. године*. Аутор анализира правне аспекте у спису папе Николе који одговара бугарском кнезу Борису на његова питања. Катрина Митровић, испред Центра за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета у Београду, приложила је рад *Барска (Архи)ејискојија у држави Богинових наследника*, у којем се детаљно анализира питање Барске (Архи) епископије и њеног статуса у светлу свих актератоком 12. века. Оно што се у раду закључује јесте да су барски прелати себе доживљавали као архиепископе иако се само један од њих експлицитно појављује са том титулом. Анђела Гавриловић, са Института за историју уметности у Београду, у раду *Култи римској папи свештој Силвестра првој у српским земљама од 1166. до 1459. године*, анализира хагиографске и иконографске изворе и са својим прилозима приказује на присутност култа римског папе светог Силвестра првог у српским земљама од 12. до 15. века. *Chronica per extensum descripta ad annum 46-1280 и Chronica brevis ad annum 46-1342 дужда Андрије Дандола као историјски извор* рад је Ивице Чаировића са Православног богословског факултета. Аутор анализира изворе које је саставио Андрија Дандоло у 14. веку и какав став је изграђен према Србији на основу података о њој. Борис Стојковски, са Филозофског факултета у Новом Саду, у приложеном раду *Слика Римокатолика у делу Данила Панализира поглед архиепископа Данила на римокатолике имајући у обзир епоху и свет у којем је живео и деловао*. Једини делимично негативан став у делу Данила према римокатоличанству се види у односу према василевсу Михаилу VIII и према Лионској унији. *Деликит римокатоличкој прозелитизма у средњовековној Србији* је рад Андреја Катанчевића са Правног факултета у Нишу сагледава правне аспекте и норме у српском средњовековном праву које се односе на прелазак из православља у римокатолицизам. Са Филозофског факултета у Београду, Татијана Суботин-Голубовић је приложила рад са насловом *Амфилохијеви фрајментии – сведочанство о бојослужењу у Српској цркви у XII веку*. У раду се обрађују два фрагмента из Руске националне библиотеке датирана у досадашњој литератури с краја 12.-ог и почетка 13.-ог века. Они допуњују наша сазнања о литургијским књигама српске цркве у раном периоду средњег века. Зоран Ранковић, са Православног богословског факултета у Београду, је у свом раду *О неким мало познатим литургијским и књижевним саставима у српскословенској рукописној традицији*, анализирао кратке саставе српске средњовековне књижевности који се данас чувају у библиотеци Српске Патријаршије односно у Националној библиотеци Аустрије. У раду се указује на њихову садржину и околности у којима су настали. Татијана Борисова, са Националног и Каподистриасовог универзитета у

Атини, најстаријег универзитета у Грчкој, доноси нам рад *Антифони Великој њејка у старосрпској њрадици*. У раду се разматрају ране етапе срквенословенског превода 15 Антифона Великог Петка. Истиче се разноврсност редакција које постоје у српској традицији али њена посебна улога очувања најстаријих словенских превода. Христина Тончева-Тодорова у свом раду *Services for conferring the dignity of the great schema on a monk in a Zograf prayer-book from XIII c.* У раду се анализира новооткривени препис који се чува у манастиру Зографу на Светој Гори и и припада 13. веку. Лингвистичком анализом у раду се сугерише и место самог настанка овог преписа. Владимир Антић, са Православног богословског факултета у Београду, у раду *Осѡаци ѡарохијској ѡијѡика у српском бојослужбеном ѡредању 13. и 14. века*се разматра присуство елемената азматског типика у богослужењу Српске Цркве према литургијским изворима насталим у време Светог Саве и потоњих настављача његовог дела. Миланка Убипарип, из Народне библиотеке Србије приложила је свој рад *Химнографски лик Светој Јевстѡијѡи I, архиепискојој Српској*. Ауторка сагледава начин формирања химнографског лика архиепископа Јевстѡијѡи I у традицији српкословенског наслеђа. Академик Јасмина Грковић-Мејѡор у свом раду *О језику архиепискојој Никодима за Карејску ѡелију Светој Саве Јерусалимској* истражује и открива податке драгоцене за историју српског језика у погледу чувања одређених фонема. Галина Казимова, са Московског универзитета Ломоносов, приложила је рад под називом *О возможном сербском комѡоненѡе в связи с меној ѡениѡива и локаѡива мн. числа суѡсѡѡивѡельных в славянском ѡексѡе ѡомилиј Василия Великојо на ѡсалмы и некоѡторых друѡих свяѡоѡѡеческих ѡексѡих* (ГИМ, Син-238, лл. 456-786), *сѡиѡаѡуѡихся ѡреводом Максима Грека*. У раду се разматрају манускрипти које прма устаљеном мишљењу у науци превео Максим Грк. Блажени Максим је на позив руског цара Василија Ивановича боравио у Русији на двору као преводилац и библиотекар. *Нови српкословенски извори ѡорѡјка крунисања цара* је коауторски рад Владимира Вукшиновића и Зорана Ранковића са Православног богословског факултета у Београду. У раду се доносе седам нових штампана србуљска српска извора чина крунисања владара којима се додатно проширују сазнања о овом чину. Драган Новаков са државног универзитета у Новом Пазару приложио је рад *Бојослужбени народни језик у ѡоменуку манаѡѡира Дечани (16 век)*, у којем анализира у којој мери је присутан народни језик у односу на богослужбени у рукописној књизи Поменик манаѡѡира Дечана. Ружица Левушкина са Института за српски језик САНУ у свом раду *Новојављени свѡѡи наследници свѡѡиѡѡеља Саве и химноѡрафија о ѡима*, указује на све новојављене свеце којима би требала

да се посвети озбиљнија пажња и да би химнографи, лингвисти и филолози требали посебно да посвет своју пажњу и рад како бисмо их достојно прослављали. Жан Клод-Ларше са Универзитета у Стразбуру у свом раду „*Молиџве на језеру*” *свџтої Николаја Велимировића или обожени човек у хришћансџву као анџиџеза Ничеовом најчовеку* анализира дело Николаја Велимировића и поставља питања у којој мери је Ниче и дело Тако је говорио Заратустра анџитеза делу оца Николаја као и то којим се изворима надахнуо приликом стварања Молитве на језеру. *Језик и сџиџл џеолошких расџрава оца Јустиџна Појовића* прилог је Ксеније Кончаревић са Филолошког факултета у Београду, покушава да сагледа најбитнија стилистичка обележија дела оца Јустина Поповића. Иван Јовановић је у свом прилогу *Паџријарх срџски Павле Свџиџиџељ наших дана Жан Клод Ларшеа у џреводу Ненада Сџаменковића: Традукџолошка анализа*, дао анализу превода одређених термина имајући у виду да се француска православна теологија наслања на грчку и латинску етимологију док се српска православна терминологија наслања на грчку и црквену-словенску терминологију. У раду *Прилоџ џознавању иконоџрафије хришћанских свџиџиџеља на џримџру рановизанџијскоџ жишка из Синџдунума*, Бојана Племић који предлаже нову претпоставку разрешења представе на жишку из Синџдунума, и уместо досадашњег става да је реч о Константину и Јелени са Часним крстом предлаже да је реч о Св. Мини и Св. Текли. Миљана Матић, испред Музеја Српске православне цркве у Београду, је у свом раду *Удовичина леџиџа: Мџџафора кџиџиџорскоџ дара у срџском џосџ-визанџијском сликарсџву*, анализирала кџиторске портрете настале у српском зидном сликарству у време обновљене Пећке патријаршије. Марина Матић у свом раду *Теолошко-симболичке аналоџије џрилазноџ дела иконосџаса велике цркве манастира Савина* анализира иконостас аутора Симеона Лазовића који је настао у 18. веку. Сагледава се сложени барокни иконостас и његова теолошка-симболичка структура. Душко Кузовић, са Дхофар универзитета из Омана, изложио је свој рад *Улоџа сакралних објекаџа у иденџиџиџеџу насеља Балкана* у којем говори о варошицама 19. и 20. века са својом доминантном силуетом-Црквом. Са Факултета драмских уметности, Весна Ђукић је приложила свој рад *Терџиџоријална џокреџљивосџи као изазов националноџ иденџиџиџеџа срџскоџ народа: Сџудија манастира Св. Прохор Пчињски*, у којем се прочитавају различити облици територијалне покретљивости са циљем очувања српског националног идентитета. Последњи рад у овом зборнику је дело коаутора са Факултета уметности из Ниша, Марка Миленковића и Данијеле Здравих Михаиловић под називом *Каракџерисџиџке музичкоџ језика у Херувимскоџ џесми Сџевана Сџојановића Мокрањца*. У раду се указује на историјски значај

С. С. Мокрањца у очувању црквене народне мелодије. Посебна пажња у раду усмерена је на дело Херувимска песма. Након радова у зборнику на крају се налази преглед активности *Три центира између два броја* у којем су сажето приказане све активности у претходном периоду. На крају, може се констатовати да је разноврсношћу и квалитетом прилога, који ће несумњиво будити пажњу и многим потоњим истраживачима, зборник остварио постављени циљ, да на достојан начин обележи велики јубилеј који сви заједно прослављамо са Српском православном Црквом.

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић
Универзитет у Београду,
Филозофски факултет
Библиотека Одељења за историју
miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФИЈЕ СРБИЈЕ ЗА 2017. ГОДИНУ¹

СКРАЋЕНИЦЕ:

Архив	Архив – часопис Архива Југославије
БИГ	Београдски историјски гласник
ВИГ	Војноисторијски гласник
Годишњак ДИ	Годишњак за друштвену историју
Годишњак ФФ у Новом Саду	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
Зборник МС за друштвене науке	Зборник Матице српске за друштвене науке
Зборник МС за историју	Зборник Матице српске за историју
Зборник МС за класичне студије	Зборник Матице српске за класичне студије
Зборник ФФ у Приштини	Зборник Филозофског факултета у Приштини
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИЧ	Историјски часопис
ЛЗ	Лесковачки зборник
НЗ	Новопазарски зборник
Споменица ИАС	Споменица Историјског архива Срем
ТИ	Токови историје
УЗ	Ужички зборник
ЦС	Црквене студије

¹ Библиографија садржи историографске радове и преводе објављене у Србији 2017, према испису из каталогизације Народне библиотеке Србије. Бројеви неких часописа и неке публикације из 2017. још се нису појавили и ти ће се радови унети као допуна Библиографије у наредном броју, као и бројеви и публикације који нису били доступни.

АНТИКА И РАНОВИЗАНТИЈСКИ ПЕРИОД

- Babamova, Slavica, *New Evidence for the Location of Ancient Gortynia, Idomene and Doberos*, in: *Te prosphelestata kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 10-22.
- Baloglou, Christos P., *Aristotelian Economics and the Economic Institutions of Late Classical Athens*, у: *Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, Зборник радова са 11. скупа 2017, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, 2018, 19-57.
- Voutiras, Emmanuel, *The Cows of Asklepios and Cattle Breeding in Hellenistic Macedonia*, in: *Te prosphelestata kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 209-220.
- Вујчић, Немања, *Анџиџион Досон и околности оснивања Анџиџионије у Пеонији*, Зборник МС за класичне студије 19 (2017), 117-130.
- Vujčić, Nemanja, *The Grand Army of Demetrius Poliorcetes*, in: *Te prosphelestata kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 221-241.
- Дивац, Уна, *Учесници у њосџуџуку diadikasia – сџорна џиџиџања*, у: *Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, Зборник радова са 11. скупа 2017, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, 2018, 81-95.
- Јањић, Драгана Ј., *Светџе моџиџи и канони џомесних и васељенских сабора*, у: *Византијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу*, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 87-96.
- Youni, Maria. S., *Mixed Citizenship Marriages and the Status of Children in Roman Macedonia*, in: *Te prosphelestata kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 243-266.
- Kaldellis, Anthony, *Leo I, ethnic politics and the beginning of Justin I's career*, ZRVI 55 (2018), 9-18.
- Катанчевић, Андрија, *Сџиџиџање својине џреко џуџеџе роба*, у: *Универзално и особено у праву: зборник радова, главни и одговорни уредник Огњен Вујовић*, Том 1, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини, 2018, 489-501.
- Катанчевић, Андрија, *Тужба џаџтерфамилија са за инјурију учињену џоџиџиџиџеном лицу*, у: *Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, Зборник

- Ostrogorsky, Aleksandar G., *Illustrated Life's Journey of Fanoula Papazoglou*, in: *Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 117-136.
- Paschidis, Paschalis, *Artemis Ephesia and Herakles the Greatest God in the Northwestern Macedonian Confines: Aspects of the Religious Landscape of Roman Macedonia*, in: *Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 137-161.
- Pelcer Vujačić, Olga, *Illyrian Identity in South-eastern Dalmatia from Augustus to Diocletian*, in: *Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 163-171.
- Петковић, Жарко, *Пад римске републике*, Београд : „Филип Вишњић”, 2018, 304 стр.
- Полојац, Милена, *Пуџеви рецејције римско-византијској љрава у средњовековно српско љраво: скрнављење љробова и цркава*, Зборник МС за класичне студије 19 (2017), 161-186.
- Поповић, Никола З., *Свешћенички и монашки љосћриј у изворима Исћјочне Цркве у љрвом миленијуму*, Теолошки погледи 51, 1 (2018), 105-124.
- Поповић, Радомир, *Почеци монашћива у Свећјој Земљи*, Теолошки погледи 51, 1 (2018), 77-88.
- Радуловић, Ненад, *О савладарским односима царева шћећрархије у лаћинским љанећирицима*, Зборник МС за класичне студије 19 (2017), 255-273.
- Rizakis, Athanasios D., *Formes d'acculturation dans un contexte colonial: l'exemple de Philippes, colonie romaine en Macédoine orientale*, in: *Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou*, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 190-207.
- Rüpke, Jörg, *Religious agency, sacralization and tradition in the ancient city*, *Istraživanja* 29 (2018), 22-37.
- Савић, Марија М. – Обрадовић, Филип М., *Анона Милићарис на дарганском љћлу за време Диоклецијанове владавине*, у: *Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник*, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 485-492.
- Samardžić, Gligor M., *On the Beneficiary Inscriptions in the South of the Province of Moesia Superior*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 3 (2018), 237-248.
- Самарцић, Глигор М., *О љрадицији земљорадње са јућа љровинције Далмације*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 1 (2018), 163-176.

- Самарџић, Глигор М., *Проблем убикације њуџине сџанице Agruvium/ Agruvium на римској комуникацији Narona- Scodra*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 2 (2018), 109-124.
- Stefanović, Danijela, *Pouka za Merikarea : staroegiptaski traktat o vlasti : (prevod sa srednjoegiptaskog jezika)*, Beograd : Evoluta, 2018, 81 str.
- Фајфрић, Борис, *Монашџво на Синају ог 3. до 6. века*, Теолошки погледи 51, 2 (2018), 233-258.
- Ferjančić, Snežana, *Ale i kohorte u vojsci rimskih provincija Mezije i Dakije od I do III veka n.e.*, Beograd : Društvo za antičke studije Srbije, 2018, 392 str.
- Ferjančić, Snežana, *Scupi and the Roman Army: Epigraphic Evidence*, in: Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 23-36.
- Hallof, Klaus, *IG X 2, 2, 1 – Eine Corpus-Geschichte in Briefen von Fanoula Papazoglou*, in: Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 37-42.
- Hatzopoulos, Miltiades B., *A Historiographical Riddle: Fanoula Papazoglou and the Ancient Macedonians*, in: Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 43-51.
- Херогоџова Истџорија*, са старогрчког превео Милан Арсенић, 4. Деретино изд. Београд : Дерета, 2018, 563 стр.

СРЕДЊИ ВЕК

- Аврамовић, Драгутин С. – Јованов Илија Д., *Друшџвени уџвор као извор сувереностџи – учења ог 12. до 14. века*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1059-1074.
- Алексић, Владимир, *Краљ Сџефан Дечански и Владислав Немањџић*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 41-58.
- Amedoski, Dragana – Petrović, Vladeta, *Gradska naselja kruševačkog sandžaka : (XV-XVI vek)*, Beograd : Istorijski institut, 2018, 325 str.
- Arsić, Ivana N., *Episcopal Legacy in Inquisitorial Processes in the Work of Pere Miquel Carbonell i Soler: 1488-1505 Barcelona*, Богословље 77, 2 (2018), 186-202.

- Artemi, Eirini, *The Heresy of Bogomils and its Confrontation by the Serbian King Stefan Nemanja*, Niš i Vizantija 16 (2018), 67-76.
- Атлагић, Марко П. – Обрадовић, Филип М., *Вишеслав је српски а не хрвајски кнез, а Вишеславова крстионица ранохришћански српски а не хрвајски културни сјоменик*, Баштина 44 (2018), 139-148.
- Атлагић, Марко П. – Обрадовић, Филип М., *Српски немањински јрбовни симболи – орлово крило у јрбу хрвајској бана Павла I Брибирској*, Баштина 45 (2018), 265-276.
- Берић, Душан, *Средњовековни јочеци мађаризације*, Глас 428, 18 (2018), [189]-208.
- Божанић, Снежана – Кисић, Милица – Васин, Дејана, *Немањински узор и јраузо-ри – хришћански владари и свейинијељи у аренјама средњовековних српских јовеља*, у: *Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, Зборник радова са 11. скупа 2017, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, 2018, 58-72.
- Божанић, Снежана, *Повеља десјоја Јована Драјаша, браја му Консијантинина и мајке им царице Јевдокије Манастјиру Св. Панјелејмона*, ССА 16 (2017), 105-118.
- Божовић, Бојан В., *Зачеци српској социјалној јрава у Законојравилу Свейоја Саве*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 4 (2018), 1765-1773.
- Бојанин, Станоје, *Време јразника и доколице у Србији Немањина*, Београд: Либер новус, 2018, 63 стр.
- Бојковић, Гордан, *Повеља десјоја Драјаша и браја му Консијантинина Манастјиру Свейој Панјелејмона*, ССА 16 (2017), 119-139.
- Бојковић, Гордан, *Српско-руски односи у средњем веку*, у: *Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник*, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимјевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 147-158.
- Boura, Theoni, *Christian Byzantium and Friendly Relationships between Greece and Serbia*, Niš i Vizantija 16 (2018), 497-504.
- Wassiliou-Seibt, Alexandra-Kyriaki, *Nochmals zum cursus honorum des Konstantinos, des Neften des Patriarchen Michael I. (Kerularios)*, ZRVI 55 (2018), 65-80.
- Вукчевић, Јелена М., *Исијраживања средњовековној локалијетија Ђуровача*, Баштина 46 (2018), 365-389.
- Гавриловић, Марко, *Срби у делима аустријској хроничара Томаса Ебендорфера*, Зборник МС за историју 98 (2018), 7-29.
- Gastgeber, Christian, *Die Privilegienurkunden kaiser Alexios' III. Angelos für das Chilandar-Kloster (1198, 1199). Paläographisch-diplomatisches Resümee im Kontext der Urkunden der Angeli-Kaiser*, ZRVI 55 (2018), 165-177.
- Гашић, Дејан Р., *Порјетини византинјских царева XIV века: Јован V Палеолој и Јован VI Канјакузин - лијерарни анјинијоди Дукине исијорије*, Зборник МС за историју 97 (2018), 9-27.

- Гашпаровић, Стела, *Дубровчани у рудницима Којаоника у време десјотоа Сјефана Лазаревића*, БИГ 9 (2018), 37-57.
- Денисов, Сергей Александрович, *Образы живоїноїо мира в ѱисъмах навїакїїскоїо мїїроїолиїїа Иоанна Аїокавка к эїирскому ѱравїїїелю Феодору I Дуке (1215-1230)*, Иницијал 6 (2018), 9-22.
- Dmitrus, Źeljka, *Bela IV. kroz zagrebačke povelje od Zlatne bule do novoga vijeka*, Записи 7 (2018), 131-134.
- Ђекић, Ђорђе Н., *Идеја Свете Тројице – „їри светїила Боїом изабрана” у гелу Доменїїјана*, Баштина 45 (2018), 277-290.
- Ђекић, Ђорђе, *Sveti Jovan Vladimir : istorija i kult*, Leposavić ; Приштина : Institut za srpsku kulturu, 2018, 183 str.
- Ђокић, Небојша Д. – Живковић, Марија, *Визанїїјски истїоричар Дука о кнезу Лазару и Косовској бици*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 187-200.
- Ђокић, Небојша Д. – Митровић, Слађана, *Јован Владимир*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 135-162.
- Egedi-Kovács, Emese, *Prolégomenès à l'édition critique de la version grecque du manuscrit d'Ivion de Barlaam et Joasaph (cod. Athon. Ivion 463)*, ZRVI 55 (2018), 127-140.
- Живојиновић, Драгић М., *Дороїеј Хиландарски и ѱиїање њеїової начелсїивовања Светом Гором*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 159-170.
- Живојиновић, Мирјана, *Пиїање веродосїојностїи ѱовеља династїїје Немањића – Архив манасїира Хиландара*, у: Контрoверзе у српској историографији, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 1-22.
- Зајић, Драган, *Новац кнеза Лазара и Милице*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 57-59.
- Зарковић, Божидар, *Хрисовуља цара Сјефана Уроша кесариси Јерини*, ССА 16 (2017), 57-72.
- Ивановић, Милош, *Власїела у жиїиїјима архїеїискоїа Данила II*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 171-184.
- Ивановић, Милош, *„Заборављени” кїиїїори у средњовековној Србији*, Иницијал 6 (2018), 47-72.

- Исаиловић, Невен Г., *Заклейвене формуле у средњовековним босанским повељама*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 235-252.
- Јањић, Драгана, *Галич - средњовековно ујврђење*, ВИГ 68, 2 (2018), 9-24.
- Јечменица, Дејан, *Немањићи друго реда*, Београд : Филозофски факултет Универзитета, 2018, 216 стр.
- Јечменица, Дејан, *Разрешница краља Стефана Душана за Дубровчанина Ламјру Менчешића*, ССА 16 (2017), 21-28.
- Јухас-Георгиевска, Љиљана М., *Чудо као констативни елемент српских житија 14. и прве половине 15. века*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 93-112.
- Карталија, Небојша, *Света Гора као простор византијско-српско-руских духовних односа у периоду од 11. до 15. века*, у: Византијско-словенска читанија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 191-208.
- Ковачевић-Којић, Десанка, *Двојно књиоводство у Дубровнику и Бенко Којруљевић (нови погледи)*, Глас 428, 18 (2018), [19]-35.
- Kodheli, Elisabeta, *Saint Mary Vlacherna in Berat in Historiography and New Observations*, Ниш и Византија 16 (2018), 429-434.
- Коматина, Ивана – Коматина, Предраг, *Византијски и ујарски Срем од 10. до 13. века*, ЗРВИ 55 (2018), 141-164.
- Коматина, Ивана – Коматина, Предраг, *Насијанак „Млејачке Албаније” и усјоме на византијску власи у српском Поморју*, ИЧ 67 (2018), 55-100.
- Коматина, Ивана, *Rex Serviae у ујарској краљевској житијули од 1202. до 1402. године*, Ниш и Византија 16 (2018), 51-66.
- Коматина, Ивана, *Стефан Немањић: првовенчани краљ*, Београд : Либер Новус, 2018, 63 стр.
- Коматина, Предраг, *Прве српске династије и порекло Немањића*, Београд : Либер новус, 2018, 63 стр.
- Копривица, Марија, *Власи Осјровица и нахија Осјровица/Рудник*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 71-84.

- Копривица, Марија, *Епископ Методије – савременик и саражник Саве Немањића*, у: Византијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 209-218.
- Копривица, Марија, *Обавезе Српске цркве према Карејској ћелији у средњем веку*, ЦС 15 (2018), 509-518.
- Копривица, Марија, *Повеља њајријарха Никодима за Карејску ћелију*, ССА 16 (2017), 141-157.
- Кривошејев, Јелена, *Надгробна плоча челника Вукдрага из Дића*, Натписи и записи 4 (2018), 9-11.
- Крнета, Миле, *Обликовање модела идеалне српске средњовековне краљице*, Ниш и Византија 16 (2018), 263-276.
- Krsmanović, Војана, „E, e, šta je to?“ : *evnusi u vojnom vrhu vizantijskog carstva : (780-1025) = “Ai ai, ti tayta;” : eunuchs in the military leadership of the Byzantine Empire : (780-1025)*, Београд : Службени гласник : Vizantološki institut SANU, 2018, 518 стр.
- Крстић, Александар – Исаиловић, Невен – Јаковљевић, Александар, *Б(и)ељина – земља, кнештво, архијаконит, дисциплина, нахија*, ИЧ 67 (2018), 13-54.
- Крстић, Александар Р., *Околина Београда у њозном средњем веку (Од њочейка 15. до њрвих деценија 16. сталећа)*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 197-222.
- Lauritzen, Frederick, *Leichoudes' pronoia of the Mangana*, ZRVI 55 (2018), 81-96.
- Љубинковић, Ненад, *Од Косовске битке до косовске лејенде*, Нови Сад : Матица српска, 2018, 182 стр.
- Максимовић, Миломир, *Руднички Власи у средњем веку*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 99-116.
- Маловић Ђукић, Марица, *Копорска њајријска њородица Биспе у средњем веку (14. и 15. век)*, Глас 428, 18 (2018), [209]-223.
- Марјановић, Драгољуб, *Византијски свети и Српска црква у 13. и 14. веку*, Нови Сад : Mediterran publishing, 2018, 176 стр.
- Marjanović, Dragoljub, *Emergence of the Serbian Church in Relation to Byzantium and Rome*, Ниш i Vizantija 16 (2018), 41-50.

- Маговић, Тамара, *Одређивање наследниковој наследника и породични фидеикомис у византијским изворима*, ЗРВИ 55 (2018), 201-214.
- Mészáros, Tamás, *A Chalkokondyles fragment from the Vaticanus graecus 1890*, ЗРВИ 55 (2018), 249-256.
- Мирков, Жељко Д., *Судски њосџујак у Душановом законику – доказна средсџва и њоложај окривљеној*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1283-1296.
- Митровић, Катарина – Кисић Божић, Милица, *Писмо краља Сџефана Душана млеџачком дужду Франческу Данголу*, ССА 16 (2017), 9-19.
- Митровић, Катарина – Радичевић, Дејан, *Кайџоличка њарохија у Руднику*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 85-98.
- Мишић, Синиша – Бојковић, Гордан, *Средњовековни манасџири и цркве Црне реке*, фотографија Огњен Мишић, Пожаревац : Народни музеј ; Београд : Универзитет, Филозофски факултет, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2018, 147 стр.
- Мишић, Синиша – Копривица, Марија – Алексић, Владимир – Митровић, Катарина – Радичевић, Дејан – Петровић, Владета – Крстић, Александар – Узелац, Александар – Штетић, Марина, *Шумадија у XV веку: колекџивна моноџрафија*, уредници Синиша Мишић, Марија Копривица, Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2018, 290 стр.
- Мишић, Синиша, *Терџиџоријално-уџравна орџанизација Рудника и околине (12-15. век)*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 7-14.
- Николић, Драган – Ђорђевић, Александар, *Хрџићансџтво, црква и еџиџимџије у најсџаријем словенском џравном зборнику „Закон судџњи џудем” из 9. века*, у: Византијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 129-152.
- Nikolić, Kosta, *Car Stefan Dušan : najveći uspon srpske srednjovekovne države*, Beograd : Liber novus, 2018, 63 str.

- Николић, Маја, *Јелена Драгаш Палеологина : њоследња царица Ромеја*, Београд : „Филип Вишњић”, 2018, 288 стр.
- Павловић, Бојана, *Савладарство Јована V Палеолога*, ЗРВИ 55 (2018), 233-248.
- Петровић, Владета, *Повеља десјотиа Стефана Уљеше којом њотврђује духовнику кир Данилу Цркву Светјои Михаила и ѡаврила код Габрова*, ССА 16 (2017), 95-104.
- Polovina, Nataša, *Sava Nemanjić o sebi : jedan primer oblikovanja autobiografskog diskursa u srpskoj srednjovekovnoj književnosti*, Годишњак ФФ у Новом Саду 43, 1 (2018), 503-515.
- Popović, Danica, *Riznica spasenja : kult relikvija i srpskih svetih u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд : Balkanološki institut SANU ; Novi Sad : Matica srpska, 2018, 478 стр.
- Porčić, Nebojša, *The Dubrovnik Corpus of Serbian Imperial Documents as a Source for Chancery Research*, Иницијал 6 (2018), 73-99.
- Премовић, Маријан, *Писмо Стјрацимира и Ђурђа Балшића Дубровчанима о златном њојасу*, ССА 16 (2017), 85-93.
- Радић, Радивој, *Византијски ѡисци о ѡрађанским рајтовима (ѡрило ѡроблему)*, Српски историјски часопис 1 (2018), 15-50.
- Радић, Радивој, *Да ли је монах Јоасаф био библиотекар на Светјои Гори и на Меттеорима? : (О једној њеѡсѡјеђој теми)*, Богословље 77, 1 (2018), 109-122.
- Радић, Радивој, *О сељацима ѡглавном њеѡѡивно (ѡоводом једне реченице Гриѡрија Хиландарца)*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 73-86.
- Радић, Радивој, *Рудник између Византије и Угарске у доба Комнина (крајњак осврћ)*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 15-26.
- Ракићевић, Тихон – Анђелковић Маја М. – Стојановић, Александар, *Изѡставање одредби о ѡуђиновању, ѡокајању, ѡлачу и ѡросвећењу у завршним ѡоукама ѡрвој слова Студеничког типика Светјои Саве*, ЗРВИ 55 (2018), 179-200.
- Репајић, Милена, *Краљ Милућин : бракови као средство дипломатије*, Београд : Либер новус, 2018, 63 стр.
- Репајић, Милена, *Стефан Немања : ѡшемељење династичкој лејѡшмишети*, Београд : Либер новус, 2018, 63 стр.
- Рудић, Срђан, *Брачне везе босанске властеле*, Глас 428, 18 (2018), [173]-188.
- Селаковић, Магдалена, *Наћѡис о обнови Светјои Николе Кончулској*, Натписи и записи 4 (2018), 30-32.

- Симић, Душан, *Сведочанства у историјском делу Лаоника Халкокондила о радима са територије данашње Републике Србије*, у: Византијско-словенска читенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 175-190.
- Симоновић, Зоран, *Црквена и манастирска пољопривредна имања за време владавине царева Македонске династије*, ЦС 15 (2018), 493-508.
- Станојевић, Станоје, *Немањини : паралелне биографије*, Београд : Баштина и културна продукција РТС, 2018, 219 стр.
- Стародубцев, Татјана, *Краљ Милутин и свети лекари. Ликовна сведочанства*, Саопштења 50 (2018), 75-94.
- Стародубцев, Татјана, *Свети Фотије и Аникија и њихово поштовање и предствљање у средњовековном источнохришћанском свету*, Ниш и Византија 16 (2018), 343-356.
- Стојановић, Александар, „Завештање” Светог Теодора Скудија као апологија православног Светих Отаца из Газе Варсануфија Великог и Аве Дорошеја, ЗРВИ 55 (2018), 29-44.
- Стојановић, Стефан, *Црквени суд у Душановом закону*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu 57, 81 (2018), 487-495.
- Стојковски, Борис С., *Помен Десотоа Стефана Лазаревића у једном хебрејском извору*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности 9, главни уредник Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, Институт за српски језик САНУ, 2018, 45-58.
- Стојковски, Борис, *Православље на тлу Бачке у средњем веку. Неколико прилога*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 231-244.
- Стојковски, Борис, *Цар Јован Ненад : животи, дело и наслеђе Црног Човека*, [превод на мађарски Ева Шпицер ; карте израдио Растислав Стојсављевић], Будимпешта : Српски институт, 2018, 271 стр.
- Суботин-Голубовић, Татјана, *Хиландар 608 (минеј за децембар) – весник промена у литургијском животу средњовековне Србије*, у: Scala paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен 1986-2016, уредници Анатолиј Аркадјевич Турилов, Татјана Суботин- Голубовић, Ирена Шпадијер, Наташа Драгин, Душица Грбић и Катарина Мано-Зиси, Београд: САНУ, 2018, 375-397.
- Суботић, Гојко, *Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из највише наилашчаници манастира Пушине?* Глас 428, 18 (2018), [51]-62.
- Темчин, Сергей Ю., *Образ св. Вассиана Константинопољског као модел развоја културе св. Прохора Пинског: имнограф и агиограф*, у: Scala paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен 1986-2016, уредници Анатолиј Аркадјевич Турилов, Татјана Суботин- Голубовић, Ирена Шпа-

- дијер, Наташа Драгин, Душица Грбић и Катарина Мано-Зиси, Београд: САНУ, 2018, 411-425.
- Тодић, Бранислав, *Култи градачке књижевности краљице и монахиње Јелене*, Саопштења 50 (2018), 33-50.
- Тодић, Бранислав, *О једном месту у појави Стефана Немањића Хиландару*, у: *Scala paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен 1986-2016*, уредници Анатолиј Аркадјевич Турилов, Татјана Суботин-Голубовић, Ирена Шпадијер, Наташа Драгин, Душица Грбић и Катарина Мано-Зиси, Београд: САНУ, 2018, 427-435.
- Тодић, Бранислав, *Почетак рецеиције Теодосијевој Житија Светог Саве и Похвале Светим Симеону и Сави у руској књижевности*, Иницијал 6 (2018), 101-122.
- Убипариповић Србољуб Д., *Бојслужбени елементи у одредбама II књижевности појаве великог челника Радича манастира Касијамонију – истраживања анализа*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1241-1251.
- Узелац, Александар, *Крстиши и Срби : (XI-XII век)*, Београд : Утопија, 2018, 221 стр.
- Фостиков, Александра, *Биљна сировина и њена обрада на тлу средњовековне Србије*, БИГ 9 (2018), 7-35.
- Фостиков, Александра, *Повеља цара Стефана Душана о поклону Ливаде и Палиокомејнице Хиландару (Хил. 34)*, ССА 16 (2017), 29-56.
- Фостиков, Александра, *Сјомени - надгробници крајиниши у Брајљеву*, Натписи и записи 4 (2018), 37-54.
- Фостиков, Александра – Исаиловић, Невен, *Уговор о зарукама Владислава II Немањића и Констианце Морозини Венеција, 24. август 1293. године*, Мешовита грађа 39 (2018), 7-46.
- Filipović, Emir O., *Pismo firentinske vlade kralju Tvrtku Kotromaniću iz aprila 1390. godine. Prilog pitanju bosanske vlasti u Dalmaciji*, Иницијал 6 (2018), 139-158.
- Filiposki, Toni, *The dispute between Theophylact, the archbishop of Ohrid, and the par-oikos Lazarus: an example of „state interventionism“ during Byzantine emperor Alexios I Komnenos' reign (1081-1118)*, ZRVI 55 (2018), 97-106.
- Χατζηαντωνίου, Ελισάβετ, *Παρατηρήσεις για τον «καθολικὸν ἀπογραφέα» Ἰωάννη Βατάτζη*, ЗРВИ 55 (2018), 215-233.
- Hardi, Đura, *Maria Follia, a court Lady of the Hungarian Queen Elizabeth Lokietek, accompanying her mistress on a journey to Italy*, Istraživanja 29 (2018), 48-62.
- Hardi, Đura, *Prvi pomen Galicije u intitulaciji ugarskih kraljeva*, Годишњак ФФ у Новом Саду 43, 1 (2018), 195-213.
- Хекић, Бењамин, *Къшандра госпогя и Пебоушь богъ – ојгеци шюйоса вилинске љубавнице и вилинских дарова у јужнословенском Роману о Троји*, Иницијал 6 (2018), 23-46.

- Цветковић, Милош, *О сѣашиусу Влаха Хеладе у ѿмаѿском сѣстѣму*, ЗРВИ 55 (2018), 45-64.
- Цвѣтковац, Немања П., *Архиеѿиској Данило II, „хришићанска вера” и франеѿци*, Баштина 44 (2018), 121-138.
- Чаировић, Ивица, *Сѿис Conversio Bagoariorum et Carantanorum као исѿоријски изѿор – оѿис односа Бавараца и Словена*, Ниш и Византија 16 (2018), 461-478.
- Чаировић, Ивица, *Однос Вилијема Осѿајача (1066-1087), ѿрѿој краља аѿило-норманске Еѿилеске, са римским еѿискојима*, Српска теологија данас 9 (2017), Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2018, 25-33.
- Чѿоровић, Зоран, *Аборѿус као крѿично дело у сѿароѿековним ѿравима, визанѿијско-словенском ѿраву и канонима Цркѿе*, ЦС 15 (2018), 475-492.
- Чѿоровић, Зоран, *Душанов законик у руском оѿлегалу : ѿрилоѿ уѿоредној срѿско-руској ѿравној исѿорији*, Београд : Catena mundi : Задужбина Жарко Видоѿић, 2018, 164 стр.
- Чѿоровић, Зоран, *Уѿоредни ѿоѿлед на крѿична дела ѿрѿиѿив вере у Душановом законѿу и Саборном Уложенију Алексеја Михаилоѿича*, у: Визанѿијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојѿоѿић, Ниш: Центар за визанѿијско-словенске студије Универзѿитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за цркѿене студије, 2018, 153-168.
- Ѕarkić, Srđan, *Ideas of Stoic philosophy in Serbian mediaeval Law*, Istraživanja 29 (2018), 39-47.
- Штетић, Марина, *Рудник и околина у односима Србије и Уѿарске од краја 12. до ѿоследње чеѿѿвртиѿине 14. века*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичеѿић, Марко Шуѿица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзѿитета у Београду, 2018, 27-40.
- Штетић, Марина, *Хрисѿовуља цара Сѿефана Уроша Великој Лаври Св. Аѿѿанасија којом ѿѿѿврђује Манасѿиѿ Сѿих Сѿеѿиѿх*, ССА 16 (2017), 73-84.
- Шуѿица, Марко, *Један ѿрилоѿ ѿумачењу ексѿозиције ѿѿеље монахиње Еѿѿеније Дечанима из 1397. ѿодине*, ССА 16 (2017), 161-171.
- Шуѿица, Марко, *Рудник између обласних ѿосѿодара на крају 14. века*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичеѿић, Марко Шуѿица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзѿитета у Београду, 2018, 59-70.

Шуица, Марко – Кнежевић Бранка, *Најпийис на фресци „Св. Никола одводи Василија из емирове куће” у цркви Св. Николе у Рамаћи као историјски извор* Зограф 42 (2018) 107 – 117.

16-18. БЕК

Абрамовић, Владимир, *Бийка код Сланкамена 1691. ѿгине*, Београд : HERAedu, 2018, 170 стр.

Audin, Mahir, *The Belgrade Fortress before the Treaty of Passarowitz (1697-1717)*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 101-128.

Amedoski, Dragana, *Belgrade Women in Ottoman Society: Muslim Women from Belgrade at Sharia Court (17th Century)*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 54-64.

Birta, Ivan – Saša Nedeljković, *Bračna dispenczacija u XVII i XVIII veku*, Antropologija 18, 3 (2018), 123-143.

Бојковић, Гордан, *Најпийис на Цркви Свејте Пејке у Трнави код Рашке*, Натписи и записи 4 (2018), 12-16.

Бранковић, Бошко, *Бањалучка бийка и ојстїанак Босанској ѱашалука 1737. ѿгине*, Српски историјски часопис 1 (2018), 51-72.

Бронза, Боро, *Аусѿрија и Најолеонова „Медиѿеранска ексеѿиција” 1798-1799. ѿгине*, Српски историјски часопис 1 (2018), 73-103.

Bronza, Boro, *Preparations of the Austrian expedition towards India 1775-1776*, Istraživanja 29 (2018), 63-77.

Гавриловић, Владан, *Цинцари – ѿрїовци у Хабзбуршкој монархији у 18. веку*, у: *Антика некад и сад: значај, улога и наслеђе кроз векове*, Зборник радова са 11. скупа 2017, главни уредник Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, 2018, 73-80.

Ђокић, Небојша – Живковић, Марија, *Срїска црква од ѱага Десїоїовине до обнове Пејке ѱаѿријаршије*, ЛЗ 58 (2018), 61-98.

Ђорђевић, Милош, *Ecclesia et Religiosa. Срїски мийроїолиїи и аусѿријска власї у Србији 1718-1739*, ЦС 15 (2018), 519-528.

Ђорђевић, Милош, *Краљевство Србија : 1718-1739*, Ниш : Филозофски факултет Универзитета, 2018, 231 стр.

Ђорђевић, Милош – Пешић, Мирослав, *Срїска народна милиција на аусѿроѿурској їраници (1718-1739)*, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 35-46.

Ђурђевић, Петар, *Уѿицај владике Висариона Павловића на развој школствa у Новом Саду*, у: *Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бра-*

- не Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 149-162.
- Živković, Valentina, *Osanna da Cattaro and Franceschina da Zara: Living Saints as Spiritual Protectors during the Ottoman Siege of Kotor*, Иницијал 6 (2018), 123-136.
- Илић Мандић, Јелена, *О пожецима турској и српској живом на Сави и Кући: турска Земун-Сисак-Карловац у другој половини 18. века*, ИЧ 67 (2018), 141-176.
- Јакшић, Дејан, *Обнова и ујерђивање граница Богрошке жујаније : (1699-1730)*, Споменица ИАС 17 (2018), 11-21.
- Karagöz, Nakan, *The 1717 Siege of Belgrade and the Ottoman War Equipment Captured by the Habsburgs after the Siege*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 129-154.
- Katić, Srđan – Krstić, Aleksandar, *Firuz agha and his hamma in Smederevo*, Starinar 68 (2018), 191-209.
- Katić, Tatjana, *Walking Through the Ravaged City: an Eyewitness Testimony to the Demolition of the Belgrade Fortress in 1690*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 79-100.
- Kiel, Machiel, *The Caravanserai of Tuynun Pasha in Belgrade: its Description by Hans Dernschwam (1555) and some Notes about its Founder in the Ottoman Archives in Istanbul*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 27-52.
- Кисић-Божић, Милица – Васин, Дејана, *На граници два царства у Аустро-турском рату 1716-1718*, Споменица ИАС 17 (2018), 88-109.
- Kocić, Marija, *Britansko-mletački odnosi u doba Drugog morejskog rata : (1714. - 1718.)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 60 (2018), 147-166.
- Коцић, Марија В. – Елезовић, Далибор М., *Ујон Махмуд-паше Бушајлије као одраз кризе османској државној система*, Баштина 46 (2018), 291-306.
- Kocić, Marija, *Britanska štampa o prilikama u Osmanskom carstvu uoči Drugog morejskog rata*, БИГ 9 (2018), 93-108.
- Крешић, Огњен, *Два хуџета нишкој кадије: прилој друштвено-економској историји Ниша и манастира Хиландара у 18. веку*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 23-34.
- Kurtaran, Uğur, *Ottoman-Austria Border Determination Works and Newly Determined Borders According to the Treaty of Belgrade of 1739*, in: *Belgrade 1521-1867*,

- editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 169-192.
- Лазих, Мирослав А., *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије: иденити-тети и његовим у култури раној модерној доба*, у: Scala paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен 1986-2016, уредници Анатолиј Аркадјевић Турилов, Татјана Суботин-Голубовић, Ирена Шпадијер, Наташа Драгин, Душица Грбић и Катарина Мано-Зиси, Београд: САНУ, 2018, 165-185.
- Magina, Adrian, *Acta Jakšićiana. Documents Regarding the Jakšić of Nadlac Family in Romanian Archives*, Иницијал 6 (2018), 159-188.
- Матић, Марина, *Две окружнице из манастира Савина (18. век)*, Српске студије 9 (2018), 337-345.
- Matić, Marina, *Travels of Savina monastery monks in the 18th century and their objective and role in the local community of the Bay of Kotor*, 78-91.
- Матић, Марина, *Тирлични најписи у великој и малој цркви манастира Савина*, Натписи и записи 4 (2018), 17-22.
- Милошевић, Ана, *Болнице у Београду за време аустријске владавине 1718-1739. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 509-416.
- Милошевић, Ана, *Пожаревачки мир 1718. на карџама, травирама и медаљама*, Београд : HERAedu ; Пожаревац : Народни музеј, 2018, 124 стр.
- Миљковић, Ема, *Најписи о обнови храма Светиој Димитрији у Јанчи*, Натписи и записи 4 (2018), 27-29.
- Miljković, Ema, *Rethinking Process of Converting to Islam in the Balkans: Renegates - Welcomed Guests or Pillars of the State*, БИГ 9 (2018), 59-71.
- Миљковић, Ема, *Сјановништво нахије Рудник у другој половини 15. и 16. века*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 117-126.
- Mihajlović, Vladimir, *Na granicama Balkana : L. F. Marsilji i rimska baština (1683-1701)*, odgovorni urednik Vojislav G. Pavlović, Beograd : Balkanološki institut SANU, 2018, 232 str.
- Новаков, Драгана – Шкријељ, Реџеп, *Непознати османски документи Рашко-џиризенске митрополије*, у: Византијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 219-232.
- Новаков, Драгана С. – Шкријељ, Реџеп Ш., *Писма сјанарих нишана неких села на Пешићеру*, Баштина 44 (2018), 149-166.

- Oruç, Hatice, *Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter on the Smederevo Sanjak*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 193-258.
- Павловић, Мирослав, *Смедеревски санџак : 1739-1788 : војно-административно уређење*, Нови Сад : Матица српска, 2017 [тј.] 2018, 451 стр.
- Панић, Жарко, *Становништво Жабља у XVIII веку*, Споменица ИАС 17 (2018), 22-32.
- Pejin, Attila, *Zentai csata = Bitka kod Sente = Die Schlacht bei Zenta = The battle of Zenta : 1697*, [szöveg Pejin Attila ; fordító Predrag Popović ... [et al.] ; fényképész Gergely József], 2. javított kiad. - *Zenta : Történelmi Levéltár = Senta : Istorijски архив = Senta : Istorijски архив*, 2018, 23 str.
- Popović, Marko, *Siege of Belgrade in 1521 and Restoration of Fortifications after Conquest*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 5-26.
- Пузовић, Љиљана И., *Прикуљвање њисаније њрема Каџастџиху манастџира Хиландара (бр. 521): њрилоџ истџориџи Срџске цркве и народа краџем 17. и њочетџком 18. века*, у: *Scala paradisi*: академику Димитриџу Богдановићу у спомен 1986-2016, уредници Анатолиџ Аркаџевич Турилов, Татџана Суботин- Голубовић, Ирена Шпаџиџер, Наташа Драџин, Душица Грџић и Катарина Манозиси, Београд: САНУ, 2018, 239-263.
- Пузовић, Љиљана И., *Хиландарска њисаниџа 1709. џоџине*, Зборник МС за истџориџу 97 (2018), 53-68.
- Пузовић, Предраг, *Обнова монашкоџ живоџа у фрушкоџорским манастџирима у време карловачкоџ мџџроџилиџа Павла (Ненаџовића)*, у: *Богословље и духовни живот Карловачке митрополиџе, година 1: уводна разматрања: зборник радова са научног скупа Нови Сад, 11. децембар 2017. гоџине*, Београд: Mons haemus: Центар за литурџичке студиџе, Институт за литурџику и црквену уметност Православног богословског факултета у Београду, 2018, 9-18.
- Ramač, Janko – Marčok, Daniela, *The settlement of Slovaks in Kysáč (from the 7th decade of the 18th century to the beginning of the 19th century)*, *Istraživanja* 29 (2018), 92-109.
- Rokai, Melina, *Between Enmity, Rivalry and Alliance: Half a Century of the Swedish-Ottoman Relations*, БИГ 9 (2018), 73-92.
- Самарџић, Никола – Мила Медџговић Стефановић – Душан Медин – Злата Марџановић *Кулџурна истџориџа Пашиџровића*, Београд : HERAedu, 2018, 306 стр.
- Селимовић, Салих, *Неке каракџеристџичке насељавања Пешиџерске висоравни у 18. веку*, у: Академик Петар Влаховић, приредио Живоџин Андреџић, Митолошки зборник 38, Рача: Центар за Митолошке студиџе, Милешевски културни клуб „Свети Сава” – Приџеполџе, 2018, 237-254.

- Стевановић, Зоран, *Борба за очување њивилетија у Епархији бачкој за време епископа Висариона Павловића*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 127-148.
- Тоџанас Радовић, Isidora, *Belgrade – Seat of the Archbishopric and Metropolitanate (1718-1739)*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 155-168.
- Tütüncü, Mehmet, *Belgrade's Ottoman Inscriptions as War Booty*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 259-282.
- Фотић, Александар, *Марсиљев њлен: њурски документи о селима београдској вакуфа Мехмед-ѡаше Јахјаѡашића*, Мешовита грађа 39 (2018), 47-102.
- Fotić, Aleksandar, *The Belgrade Kadi's Müraseles of 1683: the Mirror of Kadi's Administrative Duties*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 65-78.
- Сисмил, Милица, *Ѓенски културни активизам и Риму и XVIII веку: од салона до Академије Аркадија*, БИГ 9 (2018), 109-125.
- Чворовић, Зоран, *Начело законитиосици у ѡраву Московске Русије XVI и XVII века*, *Анали Правног факултета у Београду* 66, 1 (2018), 199-217.
- Штетих, Марина, *Наѡиис са зида манастира Свеѡих ѡјосиола Петра и Павла код Новој Пазара*, *Натписи и записи* 4 (2018), 23-26.
- Шулетих, Небојша С., *Јуѡисѡична ѡраница Српске ѡѡријаршије у доба османске владавине*, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 47-58.
- Шулетих, Небојша С., *Кѡѡалој сѡарешина Самоковске епархије (XVI-XVIII век) : ѡрилози Српском биоѡрафском речнику Мѡиѡице српске*, *Зборник МС за историју* 97 (2018), 29-51.

19. И ПОЧЕТАК 20. ВЕКА

- Аврамовић, Sima, *Mixture of legal identities : case of the Dutch (1838) and the Serbian Civil Code (1844)*, *Анали Правног факултета у Београду* 66, 4 (2018), 13-37.
- Айрапетов, Олег Рудолфович, *Развој одредби о ѡјѡреби ваѡре у борбеним ѡравилима руске војске : (Прилој ѡрочавању ѡиѡњања руских војних реформи шездесетих и седамдесетих ѡдина XIX века)*, ВИГ 2 (2018), 50-69.
- Aytekin, E. Attila, *Belgrad'i raşid and his vak'a-i hayret-nüma: A Local Muslim Perspective on Dual Administrative Interest in the Mid-19th Century*, in: *Belgrade 1521-*

- 1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 315-326.
- Антић, Вукашин – Богдановић, Видан, *Народна војска, војни саниџиџи, Врање и Врањанци у време српско-турских ратова*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 107-122.
- Антић, Дејан Д., *Революционарни комитети БМРО/ТМРО и ВМОК у борби за Македонију (1893-1902)*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 123-140.
- Анчев, Стефан И., *Балкани во њиховим интересима Русије и Запада у XIX веку*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 45-54.
- Аранитовић, Добрило, *Подриње у устањанима : 1804-1815. : енциклопедија*, Шабац : Заслон, 2005, 558 стр.
- Атанасиос, Лупас, *Стојан Новаковић и Грци: грчке њерцеџиџије о Стојану Новаковићу*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 127-136.
- Атанасовић, Јелена, *Духовни и културни развој Врања у раздобљу од 1829. до 1878. године*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 75-86.
- Атлагић, Марко П. – Елезовић, Далибор М. – Мацура, Милан М., *Улога Русије у стварању модерне српске државе*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 55-64.
- Bandžović, Safet, *Istočno pitanje i Balkan: refleksije u Sandžaku (1875-1878)*, NZ 41 (2018), 63-92.
- Белов, Михаил В., *Особености ране етапе успостављања нове српске државности и улога Русије*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 11-28.
- Бешлин, Бранко, *Борба либерала за њевласију у Друшћиву српске словесности и Маџици српској : (1864-1866)*, Глас 428, 18 (2018), [281]-299.
- Бешлин, Бранко, *Стојан Новаковић и Маџица српска*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра

2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 197-209.
- Благојевић, Вељко Б. – Пејић, Игор М., *Русија и развој српске војске од 1805. до 1917. године*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Вељбор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 141-162.
- Блажић Пејић, Јована, *Русија и њросветјно њићтање код Срба (1856-1878)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 99-116.
- Bled, Jean-Paul, *Le mythe de François-Joseph*, Глас 428, 18 (2018), [477]-484.
- Бујуклић, Жика, *Одбрана доктјоратиа њесника Лазе Костјића у Пешићи 1866. године: dissertatio или theses?* Зборник МС за класичне студије 19 (2017), 237-251.
- Вајагић, Предраг М., *Ејиској бачки Мићрофан Шевић 1899-1918*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 193-210.
- Васин, Горан, *Стјрадање Цркве у Краљевини Србији њоком 1914. године*, Српске студије 9 (2018), 375-384.
- Видановић, Предраг М., *Усјосћављање српске власћи на њерићјорији Пироћској окуриа након ослобођења од Турака*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 96-107.
- Вишњаков, Јарослав, *„Над Београдом јосјодари ‘Москва!’”: руско-српска војно-економска сарадња на њочейку 20. века*, ТИ 2 (2018), 11-28.
- Војводић, Михаило, *Србија и Балкански рајшови*, Глас 428, 18 (2018), [37]-49.
- Војводић, Михаило, *Сћојан Новаковић, Анексиона криза и српско њићтање*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 15-21.
- Вукотић, Вукота, *Случај двојице нихилистја из Шумадије*, Шумадијски анали 9 (2018), 63-79.
- Vuletić, Aleksandra – Delić, Nino, *Population of Belgrade as a Focus of Political and Administrative Interest in the Mid-19th century Serbia*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 327-346.
- Вулетић, Александра, *Демографске карактеристике сћановнићтва нових окуриа у време њрисаједињења Кнежевини Србији*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 129-140.

- Vučetić, Biljana, *Bogdan Radenković : (1874 - 1917) : sudbina jednog srpskog nacionaliste*, Biljana; urednik Srđan Rudić, Beograd : Istorijski institut, 2018, 355 str.
- Гавриловић, Владан, *Бачка епархија у првој половини 19. века (Попис Епархије 1811. године)*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 245-254.
- Гавриловић, Михаило, *Из нове српске историје : студије*, Београд : Portalibris : ЦЕТ, 2018, 241 стр.
- Гарић Петровић, Гордана, *Аутобиографија др Милована Сјасића*, Мешовита грађа 39 (2018), 103-140.
- Гарић Петровић, Гордана, *Новине у њеларству Србији на крају 19. и почетку 20. века*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 137-148.
- Гребенкин, Игорь Николаевич, *Фазе у развоју руске друштвено-политичке мисли и историографије о балканским рајовима 1912-1913. године : са руској прево Далибор Денга*, ВИГ 68, 1 (2018), 185-198.
- Дамјановић, Милош М., *Најмлађи учесник балканских рајова - појмови добровољаца и четника Гаврила Кићевића*, ВИГ 68, 1 (2018), 71-93.
- Делић, Нино, *Пирот и Пиротска каза од половине 19. века до ослобођења. Уравни систем, демографска и привредна стајислика*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 21-34.
- Деретић, Наташа Љ. – Милутин, Милан М., *Обелодањени драстични примери политичке корупције у Србији у деветнаестом веку*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1145-1172.
- Димић, Жарко, *Ђорђе Стјрајимировић у Револуцији и рају : 1848-1849*, Нови Сад : Прометеј ; Сремски Карловци : Карловачка уметничка радионица, 2018, 568 стр.
- Динчић, Часлав, *Црна Трава и Власина у Другом балканском рају*, ЛЗ 58 (2018), 111-124.
- Diplomatsko predstavništvo Srbije u Beču. T. 1, 1874-1877*, priredili Miroslav Perišić, Jelica Reljić, Svetozar Rajak ; [prevela na nemački Maja Matic] = *Diplomatische vertretung Serbiens in Wien. Bd. 1, 1874-1877*, herausgeber Miroslav Perišić, Jelica Reljić, Svetozar Rajak ; [übersetzung ins Deutsche Maja Matic, Beograd : Arhiv Srbije = Belgrad : Serbisches Staatsarchiv, 2018, 594 str.
- Дракић, Гордана М. – Кулаузов, Маша М. – Станковић Урош Н., *Деца у Кнежевини Србији у доба уставобранишеља – законодавство и сличнице стварности*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 2 (2018), 561-576.
- Дракић, Гордана М. – Станковић, Урош Н., *Кодификација шрпавачкој права у Кнежевини Србији (1849-1860)*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 4 (2018), 1577-1594.

- Duran, Nurbanu, *Life in the Belgrade Fortress in the First Quarter of the 19th Century*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 283-296.
- Ђокић, Небојша Д., *Манастѝри Окружја Ѓурѓусовачкој у ѓрвој ѓоловини 19. века*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 67-86.
- Ђокић, Небојша, *Прилој истѝорији Ѓурѓусовачке цркве у 19. веку*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 193-208.
- Ђокић, Небојша, *Храм Сошестѝвија Светѝој Духа у вароши Краѓујевцу – седмишће срѝских мѝтрополиѝа*, у: Споменица два века Старе цркве у Краѓујевцу (1818-2018), уредник Зоран Крстић, Краѓујевац: Каленић, 2018, 93-128.
- Ђокић, Ненад, *Принудна најлаѝа ѓореза у Сремској Мѝтровици 1873-1878. : ѓорез на земљу*, Споменица ИАС 17 (2018), 110-134.
- Ђорђевић, Александар, *Положај новоослобођених крајева ѓо одредбама Санстефанској уѝвора у миру и Берлинској конѝреса*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 343-352.
- Ђурић, Ђорђе, *Стојан Новаковић на челу владе „четѝворне коалиције”*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 137-145.
- Жарић, Дарко, *Ослобођење од Турака 1877/78. ѓодине и насељавање Срба на ѓодручју Тоѝлице*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 87-106.
- Женарју Рајовић, Ивана – Шешум, Урош, *Сѝисак свију цркава и манастѝира у Еѝархији рашко-ѓризренској 1902. ѓодине*, Српске студије 9 (2018), 346-374.
- Животић, Александар, *Одбрамбене ѓриѝреме владе Сѝојана Новаковића 1909. ѓодине*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 147-163.
- Зарковић, Весна С., *Борба Србије и Буѝарске за наклоносѝ Русије у Македонији деведесетѝих ѓодина 19. века*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 163-174.

- Зарковић, Весна С., *Извештаји првој конзула Србије у Приштини Луке Маринковића о ситуацији у Сјарој Србији*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 365-376.
- Зарковић, Весна С., *Петар Косић о збивањима у Сјарој Србији 1889. године*, ЦС 15 (2018), 557-568.
- Зарковић, Весна С., *Побуне Арбанаса у Косовском вилајету 1911. године*, Баштина 46 (2018), 213-230.
- Зарковић, Весна С. – Савић, Александар М., *Арбанашке побуне у Косовском вилајету 1910. године*, Баштина 45 (2018), 291-314.
- Зарковић, Весна С., *Сјара Србија и Македонија у извештају Љубомира Симоновића из 1890. године*, Баштина 44 (2018), 167-180.
- Илић, Жарко, *Пошле у Кнежевину Србији 1864. године и радови на регулацији водошока*, Српске студије 9 (2018), 141-186.
- Илић, Мирослав, *Задужбинарство владике Плаћона Аћанаковића*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 175-192.
- Јагодић, Милош, *Међународни аспекти аграрног питања у Србији (1880-1882)*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 85-95.
- Јагодић, Милош, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама изван Србије (1839-1868)*, Српске студије 9 (2018), 50-101.
- Јанковић, Иван, *Ката Несиба и коментари : [истинити и илустрирани историјски једне београдске блуднице и њене борбе за уставна права, 1830-1851.]*, 2. изд. Београд : Фабрика књига, 2018, 222 стр.
- Јастребов, Иван Степанович, *Сјара Србија и Албанија : забелешке с путовања*, превела с руског Весна Смиљанић Рангелов ; приређивање, редакција и разговор Борисав Челиковић, 2. изд., 581 стр.
- Јевтић, Зоран Д., *Ушлицај Француза на организацију војноветеринарске службе у Србији у периоду од 1861. до 1865. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 45-52.
- Јерић, Кристиан, *Историјска демографија града Сомбора од 1890. до 1910*, Српске студије 9 (2018), 201-234.
- Jerić, Kristian, *Prilog diplomatskoj delatnosti Ivana Ivanovića u Budimpešti*, Zbornik Matice srpske za istoriju 97 (2018), 107-112.
- Јовановић, Владимир, *Зависи на јеванђељу из Божородичне цркве у Јошаничкој Бањи*, Натписи и записи 4 (2018), 57-61.
- Јовановић, Мирослав, *Стојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет

- година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 255-269.
- Јовановић, Небојша, *Александар Карађорђевић, кнез у сенци историје*, Београд: Недељник, 2018, 62 стр.
- Јовановић Симић, Јелена, *Прилози за историју Београдске болнице: оснивање и прве године рада*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 517-534.
- Jorgensen, Christer, "Igniting the East": the causes and consequences of the 1875 peasant revolt in Bosnia-Herzegovina, Глас 428, 18 (2018), [123]-148.
- Југовић, Снежана, *Ушлицај Призренске лије на српски народ у Косовском вилајету*, Расински анали 16 (2018), 101-116.
- Каљевић, Владимир М., *Српске вероисповедне школе у Бачкој према писању „Засјаве” до Ајонијевој закона 1907. године*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 269-281.
- Караџић, Вук Стефановић, *Тајна историја Милошеве Србије*, Београд: Laguna, 2018, 254 стр.
- Карамидалковић, Ненад, *Породица Фиала – тираична прича крајујевачких индустријалаца чешкој порекла*, Шумадијски анали 9 (2018), 41-62.
- Karović, Gordana, *Establishing Steam Navigation in the Principality of Serbia*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 383-406.
- Кнежевић Лукић, Невенка, *Криминалишети у Пожаревачком округу (1905-1910)*, Записи 7 (2018), 188-198.
- Kovačević, Duško M., *Politics of Russia in Europe 1870-1875 (End of neutralization of the Black Sea. League of the three Emperors)*, Istraživanja 29 (2018), 110-124.
- Ковић, Милош, *Дизраели и Источно питање*, 2. изд. Београд: Clio, 2018, 509 стр.
- Ковић, Милош, *Стојан Новаковић и југословенска идеја*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 347-355.
- Костић, Петар, *Црквени животи православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку: (са усвојенима писца)*, 3. изд. Младеновац: Друштво пријатеља манастира Светих архангела код Призрена, 2018, V, 166 стр.
- Кострикова Гавриловна, Елена, *Албански проект: взљад из Русије. 1912. год*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Беџић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 179-192.
- Костриков Петрович, Сергей, *Освещение событий 1903. г. в Македонии и Сѣверој Сербии на страницах русских обществено-политических журналов*, у:

- Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 141-148.
- Краљ, Марија, *Земљорадња Пиротској окупацији од ослобођења до почетка 20. века*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 156-185.
- Краљ, Марија, *Неколико прилога о пољопривреди Крајинској окупацији, значају виноградарства и ушлицају филоксере 1891/1892. године*, Мешовита грађа 39 (2018), 141-186.
- Kraljevina Srbija i Sjedinjene Američke Države : dokumenta*, priredili Jelica Reljić, Ljubinka Škodrić ; [prevela na engleski Mirjana Milenkovski] = *Kingdom of Serbia and United States of America : documents*, prepared by Jelica Reljić, Ljubinka Škodrić ; [translation into english Mirjana Milenkovski], Beograd : Arhiv Srbije = Belgrade : Archives of Serbia, 2018, 398 str.
- Крстић, Василије Ђ. *Бечкеречки прирам*, Глас 428, 18 (2018), [9]-18.
- Крстић, Василије, *Истине и заблуде о југословенству Јосипа Јурја Штросмајера*, у: Контрверзе у српској историографији, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 23-41.
- Крстић, Петар В., *Александар Арнаутовић, Из предјеробних мемоара : (Рај/Војска/Кабинет министара/Бујарски рај/Албанија/Посланство у Паризу)*, Глас 428, 18 (2018), [397]-414.
- Крстић, Петар В., *Министар Генчић о женидби краља Александра Обреновића*, Зборник МС за историју 98 (2018), 67-79.
- Крстић, Петар В., *Стојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 181-196.
- Кривошејев, Владимир – Недок, Александар, *Ваљевска војна болница од првих дана до Великој раји*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 82-112.
- Крстић Мистрицеловић, Ивана – Радојичић, Стефан, *Скупиштински избори у Пожаревачком окупацији у првом периоду важења Устава од 1888. године (1888-1894)*, Записи 7 (2018), 175-187.
- Крчмар, Филип, *Велики Бечкерек и Уједињена омладина српска – поводом 150 година од доношења омладинској Устава*, Записи 7 (2018), 145-161.
- Кршљанин, Нина В., *Изборни закон Србије из 1870. – мисли једне скупиштинске парламентарних изборима*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1217-1239.
- Кулаузов, Маша М., *Тужба по одредбама Законика о грађанском судском поступку из 1865. године*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 3 (2018), 1013-1024.

- Лазаревић, Давор, *Сусрећии у йролазу – два сћиранца на служби у Пиройу осамдесетиих йодина 19. века*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 186-198.
- Лакић, Мирјана, *Јанко Шафарик – йрејеча Валћировићеве музеолоије и уйемељивач библиошекарсћива у Србији*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 61-69.
- Лаковић, Маја, *Руско йослансћиво у Консћанійинойољу и йрчко-бујарски црквени сйор : (1856-1861)*, Глас 428, 18 (2018), [267]-280.
- Лековић, Жарко, *Пейшар II Пейшовић Њеиои и Сћара Херцејовина*, Српски историјски часопис 1 (2018), 133-153.
- Леовац, Данко, *Кнежевина Србија у йреломним йодинама (1854-1856) - од сйольних йрићисака до унућрашњих раздора*, БИГ 9 (2018), 127-145.
- Леовац, Данко, *Крајујевац – друшћивени живои йрестйонице*, у: Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник Зоран Крстић, Крагујевац: Каленић, 2018, 41-56.
- Леовац, Данко, *Последњи мухафиза Београда (1854-1867)*, Српске студије 9 (2018), 125-140.
- Леовац, Данко, *Србија и Русија у йочетйној фази Кримској раћиа (1852-1853)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 73-98.
- Љушић, Радош, *Војводе и војводски барјаци : војно урећене усйаничке Србије (1804-1815)*, Београд : Медија центар Одбрана, 2018, 343 стр.
- Љушић, Радош, *Динасћија Караћорћевић и уйемељене модерне Србије*, Београд : Недељник, 2018, 62 стр.
- Љушић, Радош, *Караћорће, вожд народа срйској*, Београд : Недељник, 2018, 62 стр.
- Манојловић, Мирољуб, *Кнез Милош и Пожаревац*, Записи 7 (2018), 135-144.
- Марковић, Саша, *Просветийићельсћиво уз йравославну мисију Павла Плайиона Аћианацковића*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 163-174.
- Марсенић, Милош М., *Шћамйа Нишкој архива о Косову и Мейохији. Стара Србија: „Три йоарнаућена срйска йлемена и манасћир Дечане међу њима”*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску культуру, 2018, 377-388.
- Мельчакова, Ксения В., *Савва Косанович в Росии 1872-1874 йй*, Српски историјски часопис 1 (2018), 154-171.
- Микетић, Урош Д. – Булатовић, Чарна Д., *Један йриме русофилсћива у Србији – Београдске илустйироване новине и Русија 1866. йодине*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2,

- уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 373-388.
- Микић, Ђорђе, *Италијанизација у Трсти и околини у другој половини XIX века*, Глас 428, 18 (2018), [301]-328.
- Милинковић, Чарна, *Српски учитељ у другој половини 19. и почетком 20. века на примеру Учитељске школе у Сомбору*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 71-81.
- Милићевић, Милић, *Извештај о пуковима Дринске дивизијске области из новембра 1898. године*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 173-181.
- Милићевић, Милић, *Српска војска : описи о биткама*, Београд : Српски генералски центар, 2018, 262 стр.
- Миловановић, Сузана, *Српски народни покрети 1848. према шtamпаним пројасима и властима из збирке Револуција 1848-1849. у Музеју Војводине*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 83-
- Милорадовић, Драгана, *Антрополошко виђење жена са мајина друштва – осуђенице женског затвора у Пожаревачком казненем заводу у 19. веку*, Записи 7 (2018), 162-174.
- Милосављевић, Борис, *Стојан Новаковић и Слободан Јовановић*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 357-378.
- Милjkовић Катић, Војана, *About Contradictory Policy of Purchases of Muslim Estates in Belgrade and the Principality of Serbia*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 347-362.
- Миљковић Катић, Војана, *Политика Министарства народне привреде у влади Стојана Новаковића*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 317-328.
- Мировић, Дејан, *Руска елија пројив формирања Југославије 1877-1917*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 233-240.
- Митић, Сара, *Закон о црквеним властима православне вере у Кнежевини Србији из 1862. године*, ЦС 15 (2018), 529-538.
- Muftarević, Adnan, *Dva mutesarifa sandžaka sa sjedištem u Sjenici, na starim fotografijama*, NZ 41 (2018), 29-35.
- Надовеза, Бранко И., *Мајски преврати 1903. и промена савезне политике Србије*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 231-242.

- Надовеза, Бранко И., *Светиозар Томић о српству у Црној Гори*, у: Академик Петар Влаховић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 38, Рача: Центар за Митолошке студије, Милешевски културни клуб „Свети Сава” – Пријепоље, 2018, 267-282.
- Надовеза, Бранко, *Стефан Радовановић Бдин о њоложају Србије у другој њоловини 19. века*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 107-112.
- Начелство среза звишкој : Кучево : 1839-1918. Аналитички инвентар 4, (1855-1858)*, приредио Милан Станковић, Пожаревац : Историјски архив, 2018, 304 стр.
- Недељковић, Славиша, *Кнежевина Србија и Арбанаси 1856-1876*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 69-74.
- Недељковић, Славиша, *Развој њисмености код Срба на Косову и Меџохији у другој њоловини 19. века*, Српске студије 9 (2018), 187-200.
- Недељковић, Славиша, *Српска црква на Косову и Меџохији од Берлинској конферса до успанка на Крију (1878-1896)*, у: Византијско-словенска чтенија 1: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу, уредник Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2018, 233-244.
- Недељковић, Славиша, *Школовање српске деце из Старе Србије у њросветним законима Кнежевине Србије од 1842. до 1868. њодине*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 35-41.
- Никифоров, Константин В., *Коронийкиј балканскиј век њеред Великой войны*, Глас 428, 18 (2018), [351]-361.
- Никифоров, Константин В., *О српском националном њројраму у 19. веку у контиексту руско-српских односа*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 49-72.
- Новаков, Александра, *Ушницај Стѡјана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 235-253.
- Павловић, Војислав, *Стѡјан Новаковић и Конкордај са Вашиканом*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности,

1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 165-180.
- Pavlović, Kristina, *Budžeti Kneževine Srbije od 1844. do 1858*, Limes plus 1 (2018), 103-134.
- Павловић, Кристина, *Финансије нових крајева Србије (1878-1884)*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 141-155.
- Raunović, Jelena, *The deaths of the Obrenović family in Serbian history and remembrance*, Istraživanja 29 (2018), 125-142.
- Репић, Nesip, *Nova Varoš u salnami Kosovskog vilajeta za 1896. godinu*, NZ 41 (2018), 101-117.
- Петковић, Ђорђе, *Јован Мишковић о Својнову и најближој околини*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 95-100.
- Петковић, Ђорђе С., *Одјеци Првој српско-турској ратној (1876/77) на левој обали Горње Великоморавље (Варварин-Јагодина)*, Расински анали 16 (2018), 75-100.
- Пешић, Мирослав, *Развој социјалистичких идеја у Кнежевини Србији од 1868. до 1876. године*, Теме 42, 1 (2018), 319-339.
- Поповић, Мирослав, *Сјане Суда Окруја ваљевској 1844. године*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 101-106.
- Поповић, Љубодраг, *Здравствене задрге, једна заборављена делатност сјановништва Србије*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 607-618.
- Поповић, Никола Б., *Недоумице о Начертанију*, Глас 428, 18 (2018), [225]-251.
- Поповић, Радомир Ј., *Борба њројив њрахома у Краљевини Србији њочетком 20. века*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 561-570.
- Поповић, Радомир Ј., *Догаци и дојуне мемоара Анастјаса Јовановића*, Годишњак града Београда 65 (2018), стр. 41-55,
- Поповић, Радомир Ј., *Карађорђев њројокол из 1816-1817. године и вождова активност у Пејрограду*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 29-48.
- Поповић, Радомир Ј., *Сейтембарска скујиштина 1843. године*, Српске студије 9 (2018), 102-124.
- Popović, Radomir J., *Narački teftar Kapetanije Mačve iz 1832. godine*, priredio i predgovor napisao Radomir J., Beograd : Istorijski institut, 2018, 437 str.

- Поповић, Радомир Ј., *Шабачки дани Косџе Новаковића (1842-1857 ѓодине)*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 211-233.
- Послансџво Краљевине Србије у Берлину. Т. 1, 1881-1902*, приредили Петар В. Крестић, Јелена Илић Мандић ; [превод на немачки Маја Матић] = *Gesandtschaft des Königreichs Serbien in Berlin. B. 1, 1881-1902*, herausgeber Petar V. Krestić, Jelena Ilić Mandić ; [übersetzung ins Deutsche Maja Matić], Београд : Архив Србије ; = Belgrad : Serbisches Staatsarchiv, 2018, 399 стр.
- Poslanstvo Kraljevine Srbije u Londonu. T. 1, 1881-1890*, priredili Svetozar Rajak, Miroslav Perišić, Dejan Ristić ; [prevod na engleski Mirjana Milenkovski] = *Legation of the Kingdom of Serbia in London. V. 1, 1881-1890*, prepared by Svetozar Rajak, Miroslav Perišić, Dejan Ristić ; [translation into English Mirjana Milenkovski], Београд : Arhiv Srbije = Belgrade : Archives of Serbia, 2018, 521 str.
- Послансџво Краљевине Србије у Пејџроџрагу. Том 1, 1879-1888*, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић ; [превод на енглески Мирјана Миленковски] = *Legation of the Kingdom of Serbia in Saint Petersburg. Vol. 1 : 1879-1888*, prepared by Aleksej Timofejev, Goran Miloradović ; [translation into English Mirjana Milenkovski], Београд : Архив Србије = Belgrade : Archives of Serbia, 2018, 675 стр.
- Послансџво Краљевине Србије у Пејџроџрагу. Том 2, 1889-1897*, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић ; [превод на енглески Мирјана Миленковски] = *Legation of the Kingdom of Serbia in Saint Petersburg. Vol. 2 : 1889-1897*, prepared by Aleksej Timofejev, Goran Miloradović ; [translation into English Mirjana Milenkovski], Београд : Архив Србије = Belgrade : Archives of Serbia, 2018, 615 стр.
- Пузовић, Владислав, *Формирање боџословске елиџе Карловачке миџрополије у Русији (друџа џоловина 19-џочетџак 20. века)*, у: Богословје и духовни живот Карловачке митрополије, година 1: уводна разматрања: зборник радова са научног скупа Нови Сад, 11. децембар 2017. године, Београд: Mons haemus: Центар за литурџичке студије, Институт за литурџику и црквену уметност Православног богословског факултета у Београду, 2018, 50-66.
- Пузовић, Предраг, *Однос кнеза Милоша џрема вери и Цркви*, у: Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник Зоран Крстић, Крагујевац: Каленић, 2018, 81-92.
- Радовановић, Радован – Ђокић, Небојша, *Војно-џехничка џомоћ Русије Србији у 19. веку*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 219-242.
- Радовић, Данијел, *Јован Рисџић и џиџишање уласка Србије у друџи раџи са Турском, 1877. ѓодине*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берли-

- на и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 75-84.
- Радосављевић, Јелена Н., *Грчки културни утицај на Србе крајем 18. и почетком 19. века*, Српске студије 9 (2018), 38-49.
- Радосављевић, Јелена Н., *Нишавска епархија од ослобођења до Берлинској конференса*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 108-115.
- Radosavljević, Nedeljko V., *Belgrade Metropolitanate 1825-1831*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 297-314.
- Радосављевић, Недељко В., *Српска православна црквеношколска оштина у Мостару*, Глас 428, 18 (2018), [329]-350.
- Радусиновић, Милорад П., *Краљ Милан у зајису бујарској владике 1899. године*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 221-230.
- Радусиновић, Милорад П., *Руска вијест о смрти кнеиње Зорке*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 251-258.
- Радусиновић, Милорад П., *Тимочка Крајина у теолошким Русије током Првој српској устанци (1804-1813)*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 209-228.
- Rajić, Suzana, *Belgrade and the City Question 1866/1867 in Confidential Correspondence of Foreign Office*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 423-436.
- Рајић, Сузана, *Више од два века српско-руских дипломатских односа*, Српске студије 9 (2018), 11-37.
- Рајић, Сузана, *Владимир Всеволодович Жадовски и Павел Борисович Мансуров – антилози руске дипломатске мисије у Србији (1898-1901)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 163-190.
- Rajić, Suzana – Leovac, *Danko, Istorija srpskog naroda u 19. i početkom 20. veka : srpska država u 19. veku : udžbenik*, [izrada karata Milovan Milivojević], 1. izd. Beograd : Zavod za udžbenike, 2018 402 str.
- Рајић, Сузана, *Мисија генерала Никићина у Србији, 1876/1887. године*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 63-74.

- Рајић, Сузана, *Последњи план кнеза Михаила Обреновића о Босни и Херцеговини*, Српски историјски часопис 1 (2018), 104-132.
- Ранђеловић, Милан, *Сјровођење планзимања у Нишу за време Мидхат-паше 1861-1864. године*, ИЧ 67 (2018), 223-246.
- Ранђеловић, Небојша, *Евројске силе, јужнословенски етнички простор и Источна криза у XIX веку*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu 57, 80 (2018), 499-511.
- Растовић, Александар, *Стојан Новаковић као министар просвете*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 89-108.
- Ристић, Љубодраг П., *Бриџанске и француске оцене сјољне пољопривредне владе Стојана Новаковића (1895-1896)*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 109-126.
- Ristić, Ljubodrag R., *The Bombing of Belgrade (1862) and the Cession of Fortresses to Serbia (1867) in British Politics*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 407-422.
- Савић, Александар М., *Кнежевина Србија и Русија (1852-1853)*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 187-206.
- Савић, Александар М., *На граници Кнежевине Србије: Пиротска каза (1839-1856)*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 7-20.
- Савић, Александар М., *Српски народ у Сјарој Србији (1839-1846)*, Баштина 46 (2018), 273-290.
- Самарџић, Момир, *Русија и српска железница 1878-1881: о политичким и привредним аспектима руске политике према Србији после Берлинског конгреса*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 117-146.
- Самарџић, Момир, *Стево Пејрановић као Михаило Михаиловић: делатност Стево Пејрановића у Пиротском крају после Берлинског конгреса*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 116-128.
- Симеуновић, Драган, *Државотворна мисао и дело Стојана Новаковића*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са

- међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 329-345.
- Станић, Миле, *Прејиска Сјојана Новаковића у Архиву САНУ*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 271-315.
- Станковић, Урош, *Крајњак осврћ на њреке судове у Србији 19. века*, у: Универзално и особено у праву: зборник радова, главни и одговорни уредник Огњен Вујовић, Том 1, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини, 2018, 503-521.
- Станојевић, Саша Д., *Италија и стварање Балканској савеза 1912*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 171-178.
- Станојловић, Нинослав С., *Војни љубици Књажевачкој округу у Другом српско-шурском рату 1977-1878. године*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 267-276.
- Станојловић, Нинослав С., *Династија Обреновић у сећањима Стевана Маленовића*, у: Хиљаду година српске краљевине: Војисављевићи – Немањићи – Обреновићи – Карађорђевићи, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 39, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 243-250.
- Степковић, Драгослав, *Скупштинска заседања у 19. веку у њрђи Сјаре Милошеве цркве*, у: Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник Зоран Крстић, Крагујевац: Каленић, 2018, 57-80.
- СТИЈОВИЋ, Милун, *Рашко-ђризренски митрополији и Српски конзулат у Приштини*, ЦС 15 (2018), 569-580.
- Стојановић, Здрава, *О љолиничким љравима и слободама у Кнежевини и Краљевини Србији - усљавни и законски оквири XIX вијека*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu 57, 80 (2018), 37-64.
- Стојић, Биљана, *Кордун – од развојачења до уједињења (1881-1918)*, у: Кордун: од Војне границе до Републике Српске крајине 1881-1995, главни и одговорни уредник Момчило Павловић, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 19-134.
- Стокић, Јована, *Гробни натписи из села Манојловце*, Натписи и записи 4 (2018), 33-36.
- Столић, Ана, *Између национализма и интернационализма: Српкиње на конгресима организација Међународној женској љокрећи до Првој светској рату*, ИЧ 67 (2018), 309-338.
- Столић, Ана, *Краљица Драга*, Београд : Evoluta, 2018, 264 стр.

- Столић, Ана, *Српски народни женски савез и Међународна алијанса за право гласа жена. Изводи из Извештаја са конгреса Алијансе у Лондону 1909. и Стокхолму 1911. године*, Мешовита грађа 39 (2018), 215-232.
- Татић, Урош, *Политика Француске према Кнежевини Србији у време одржавања Преображенске скупштинске 1861. године*, ИЧ 67 (2018), 207-222.
- Татић, Урош, *Француска и њејшковиће око извршења првојокола конференције у Канлици*, ВИГ 68, 2 (2018), 25-49.
- Татић, Урош, *Слав Француске њоводом бомбардовања Београда 1862. године*, ВИГ 68, 1 (2018), 9-46.
- Теинових, Братислав, *Босански ејалети у првим годинама Првој српској устаника (1804-1806)*, Зборник МС за историју 97 (2018), 83-105.
- Теинових, Братислав, *Снабдијевање устаника у Босни 1875-1878*, ВИГ 68, 1 (2018), 47-70.
- Терзић, Славенко, *Скадарски вилајет у другој њоловини XIX века : према опису руској конзулату у Скадру*, Глас 428, 18 (2018), [97]-110.
- Тимофејев, Алексеј - Димитрије, српски патријарх, *Извештај о њушовању митрополија београдској Димитрија на 300-годишњицу руске царске династије Романов*, Годишњак ДИ 25, 2 (2018), 135-155.
- Тодорових, Никола, *Димитрије Туцових и српско национално њишање*, УЗ 42 (2018), 125-140.
- Топалових, Душан, *Развој шведско-српских њрјовинских веза и конзуларних односа до 1914. године*, Глас 428, 18 (2018), [415]-442.
- Трајковић, Милан Ж., *Вардарска долина – „јабука раздора између Срба и Бујара” 1885-1903*, ЛЗ 58 (2018), 99-110.
- Ćirović, Irena, *Ottoman Woman, Agency and Power: Melek Hanim in Belgrade 1847-1848*, in: *Belgrade 1521-1867*, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 363-382.
- Ђорових, Владимир, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852-1862. године*, Београд : Удружење требињаца „Јован Дучић”, 2018, 187 стр.
- Ćorović, Vladimir, *The Relations between Serbia and Austria-Hungary in the 20th Century*, [editors Milan Terzić, Vojislav G. Pavlović ; translated by Dragan Bakić, Stojan Gavrilović], Belgrade : Archives of Yugoslavia : Institute for Balkan Studies ; Stanford : Hoover Institution, Stanford University, 2018, 1063 str.
- Христић, Коста, *Закони старој Београђанина*, Београд : Portalibris : Цет, 2018, 348 стр.
- Чоловић, Радоје, *Официјалне ојерације у Србији у 19. веку*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 39-44.
- Шаљих, Јована, *Осман Ђикић и њејов Гајрети*, Глас 428, 18 (2018), [485]-500.

- Шемјакин, Андреј, *Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 65-73.
- Шемјакин, Андреј Л., *Русија, Никола Пашић и режим Милана Обреновића (1883-1889)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 147-162.
- Шемякин, Андрей Л., *Сербские сочинения П. А. Ровинского (первичное осмысление и перс펙тивны исследования)*, ИЧ 67 (2018), 287-308.
- Шешум, Урош, *Границе Нишке епархије у 18. и 19. веку до 1834. године*, ЦС 15 (2018), 539-546.
- Шешум, Урош, *Етничка и етнолошка слика Прешевске казе 1903-1912*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 149-170.
- Šešum, Uroš, *Konteksti upotrebe termina Šijak kod Južnih Slovena u 18. i 19. veku*, Etnoantropološki problemi 13, 1 (2018), 83-92.
- Шешум, Урош, *Пирот у Српско-бујарском рају 1885-1886. и његов суд за Окружје пиротски*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 199-215.
- Шешум, Урош, *Планирање Српске четничке акције у Сјарој Србији и Македонији 1897. године*, ИЧ 67 (2018), 271-286.
- Шешум, Урош, *Прејис српских домова у Битољском вилајету који је дао срчком конзулу у Битољу 1910*, Мешовита грађа 39 (2018), 187-214.
- Шешум, Урош, *„Сјароски етнички лик Србина јунака и узрок његове етнолошкости у јужнословенској народној поезији*, Теме 42, 3 (2018), 859-876.
- Шешум, Урош, *Тајне заграничне активности српске владе у Османском царству 1901. године*, Српске студије 9 (2018), 235-253.
- Šešum, Uroš, *Uloga vojvode Stojana Donskog u nastanku i razvoju VMRO-a i Srpske četničke akcije 1901-1904*, у: Vrskite megu R.Makedonija i R.Srbija niz vekovite i denes / [organizacionen komitet Aleksandar Sterjovski ... i dr.], Bitola : Konzulat na Republika Srbija vo Republika Makedonija, 2018, 241-251.
- Шешум, Урош, *Улога Јашар-паше Динолија у разарању српских сакралних објеката на Косову: (пример уласка предања у историографију)*, Зборник МС за друштвене науке 168, 4 (2018), [849]-872.
- Šoja, Slobodan, *La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature*, Глас 428, 18 (2018), [253]-266.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И МЕЂУРАТНИ ПЕРИОД (1914-1939/41)

- Airapetov, Oleg, *Volunteer Units in the Russian Army, First Half a Year of World War I. Advantages and Problems*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 43-56.
- Алексић, Јован Ј., *Извештаји београдској лисџа Политика о Совјетском Савезу током двадесетих година 20. века*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимјевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 323-356.
- Алексић, Јован Ј., *Српска новинска јласила у Косовској Митровици од 1918. до 1941. године*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 493-506.
- Антић, Дејан Д., *Ујуй за рад жангармерије у циљу унишљавања качачких банди у Јужној Србији из 1924. године*, ЛЗ 58 (2018), 157-182.
- Антић, Чедомир, *Краљ Александар, победник, ујединишел, шраичар*, Београд : Недељник, 2018, 63 стр.
- Антић, Чедомир, *Краљ Пећар Први, ослободилац у доба српске Одисеје*, Београд : Недељник, 2018, 62 стр.
- Антић, Чедомир, *Србија и Велика Бријанија у Првом светском рају*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 254-261.
- Антонијевић, Саша, *Конкордајска криза 1937. године – шрачање за узроцима*, Српска теологија данас 9 (2017), Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2018, 82-96.
- Аријус ван Тинховен и холандска медицинска мисија, избор текстова и преводи Јелица Новаковић Лопушина, Ваљево : Међуопштински историјски архив, 2018, 275 стр.
- Atanasović, Jelena – Branka Janačković, *Slike iz života pod okupacijom : život i stradanje stanovništva juga Srbije u Velikom ratu*, Vranje : Istorijski arhiv „31. januar” : Narodni muzej, 2018, 124 str.
- Bakić, Dragan, *The Great War and the Kingdom of Yugoslavia : The Legacy of an Enduring Conflict*, Balcanica 49 (2018), 157-169.
- Бецић, Иван, *Банкарсјиво у Крушевцу током Првој светској рају*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шилеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шилеговац, 2018, 231-240.
- Бецић, Иван М., *Врањска кредитна банка А. Д.*, Баштина 45 (2018), 325-342.

- Бецић, Иван М., *Врањска Привредна банка А. Д.*, Баштина 46 (2018), 307-328.
- Бецић, Иван М., *Индустријско-трговачка банка А. Д. – Врање*, ЛЗ 58 (2018), 183-198.
- Бецић, Иван М., *Новчани заводи у Бујановцу између два светска рата*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 227-242.
- Бецић, Иван М., *Положај новчаних завода са Косова и Метохије у банкарском систему Краљевине Југославије*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 401-418.
- Бецић, Иван М., *Скопљанска извозна банка А. Д.*, Баштина 44 (2018), 197-214.
- Бецић, Иван М., *Финансијска моћ Александровца између два светска рата*, у: Јужорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 113-124.
- Becherelli, Alberto, *War after the War. The Role of Czechoslovak Legionaries in New Europe*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 321-346.
- Бисенић, Драган, *Тајне „истраживања” САД и стварање Југославије*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 340-371.
- Бјелица, Слободан, *Војвођански радикали и „добровољачко питање” у Краљевини СХС*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 307-320.
- Бјелица, Слободан, *Гинеколог Бранко Илић – трагоначелник Новог Сада 1936-1938. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 315-324.
- Богдановић, Бранко, *Велики рат : записано у камену*, [илустрације Бранко Богдановић ; фотографије Урош Богдановић], Београд : Медија центар „Одбрана”, 2018, 554 стр.
- Божић, Софија, *Др Владан Максимовић, ученик и професор Карловачке боџословије*, ЦС 15 (2018), 581-592.
- Божић, Софија, *Доминација или пошчињеност: Срби у Хрватској, Славонији и Далмацији и „Великосрпска хегемонија” у Краљевини СХС (1918-1929)*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 275-296.
- Божић, Софија, *Срби у Хрватској, Славонији и Далмацији и „великосрпска хегемонија” у Краљевини СХС (1918-1929)*, у: Контроверзе у српској историографији, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 63-82.

- Болница Сџобарџи*, [уредник и приређивач Татјана Јанковић ; превод с енглеског Марија Николић], Крагујевац : Народна библиотека „Вук Караџић”, 2018, 278 стр.
- Borodziej, Włodzimierz – Górný, Maciej, *Stronghold of the Middle Class? Przemysł in the Great War*, Годишњак ДИ 25, 1 (2018), 7-18.
- Бурсаћ, Александар, *Наглежност и организациона структура Краљевске банске управе Дунавске бановине : Пољопривредно и Просветно одељење*, Споменница ИАС 17 (2018), 246-256.
- Вајагић, Предраг М., *Срби из Сједињених Америчких Држава – добровољци у Великом рату*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 245-266.
- Васин, Горан – Нинковић, Ненад, *Срем у Првом светском рату : лојалност и њреки суд*, Сремска Митровица : Историјски архив „Срем”, 2018, 113 стр.
- Велојић, Далибор З., *Ратни планови војске Краљевине Југославије њрема Албанији 1938-1941*, Баштина 44 (2018), 215-228.
- Велојић, Далибор З., *Укидање српског клуба „Победа” у Ђаковици 1935-1937*, Баштина 45 (2018), 315-324.
- Вељковић, Младен, *Прилози историји крушевачког краја у окупиацији 1915-1918*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 151-156.
- Werberg, Dennis, *War Volunteers in the War Commemoration of the Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten in Weimar Germany and the Third Reich 1918-1935*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 391-398.
- Вишњаков, Јарослав В., *Војно-политичко руководство Србије 1914-1915. године њрема оценама руског војног заступника*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 191-212.
- Вишњаков, Јарослав В., *Срби у борби за Добруцу 1916-1917. године*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 153-170.
- Vlasidis, Vlasidis, *The Serbian Heritage of the Great War in Greece*, Balcanica 49 (2018), 189-204.
- Вуковић, Жарко, *Бриџанске медицинске мисије у Србији и Крушевцу 1914. и 1915. године*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 85-88.

- Вукосављевић, Раде, *Тројна инвазија на Краљевину Србију 1915. године: Краљево у Великом рајћу кроз изворе и докуменће*, Краљево: Историјски архив, 2018, 303 стр.
- Вукосављевић, Раде, *Тројна инвазија на Краљевину Србију 1915. године: йрећлег рајћних ойерација од 7. до 17. новембра 1915*, Краљево: Историјски архив, 2018, 319 стр.
- Вучетић, Биљана, *Јован Ђирковић у Усйоменама о људима и дојаћајима у Македонији Сћевана Симића*, Мешовита грађа 39 (2018), 233-258.
- Вучетић, Биљана, „*Sestras Americana*” – *америчке медицинске сестре у Србији у Првом светском рајћу*, ИЧ 67 (2018), 339-356.
- Вучетић, Биљана, *Сћенли Харй Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године*, Глас 428, 18 (2018), [461]-475.
- Геигер, Владимир, *Полићичка и идеолошка йозагина дизајна и иконографје јуославенских новчаница, 1919.-1929*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за сваремену историју, 2018, 67-106.
- Гребенкин, Игорь Н., *Предсћавићтели офицерсћава во йлаве добровољческой кампании 1917 й. в России*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 231-244.
- Гулић, Милан, *Лујо Ловрић као симбол сйрадања добровољаца у Великом рајћу*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 279-303.
- Гулић, Милан, *Полићички йредсћавници далматинских Срба у вријеме Краљевине СХС/Јуославије*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за сваремену историју, 2018, 35-66.
- D'Alessandri, Antonio, *Italian Volunteers in Serbia in 1914*, *Balkanica* 49 (2018), 17-27.
- Дамјановић, Милош М., *Почеци, развој и акћивносћи ционисћичкој йокрејиа на Косову и Мейхохији (1918-1941)*, Српске студије 9 (2018), 281-316.
- Денда, Далибор, *Од йораза до уједињења: српска војска 1876-1920*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 137-160.
- Денда, Далибор, *Руски добровољци у Срйској војсци у Првом светском рајћу*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 113-128.
- Димитријевић, Бојан – Мравић, Маријана – Живковић, Јасмина – Милорадовић, Драгана, *Србија у Великом рајћу = Serbia during the Great War 1914-*

- 1918, превод на енглески Наташа Ивић], Београд : Медија центар „Одбрана“, 2018, 70 стр.
- Димитријевић, Сергије, *Оснивање и прве године јарџије : (1919-1921)*, приредио Милан С. Димитријевић, Београд : Алма, 2018, 341 стр.
- Dimić, Ljubodrag, *Alojzije Stepinac, Student of the Collegium Germanicum (1924-1931)*, ТИ 3 (2018), 11-32.
- Dimić, Ljubodrag – Radojević, Mira, *Srbsko vo Vel'kej vojne*, preklad zo srbského na slovenský jazyk Rastislav Popović, Bratislava : Удружење Срба у Словачкој = Spolok Srbov na Slovensku ; Novi Sad : Prometej, 2018, 296 str.
- Динчић, Александар, *Први јешадијски (врањски) јук „Књаз Милош“ у Бици на Дрини 1914. године*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 193-208.
- Diplomatska misija kapetana dr Davida Albale : 100 godina (1918-2018)*, [glavni urednik Ljiljana Nikšić ; prevod Hana Poznanović] = *Diplomatic Mission of Captain dr David Albala : 100 years (1918-2018)*, [editor-in-chief Ljiljana Niksic ; translation Hana Poznanović]. - Beograd : Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije : Savez jevrejskih opština u Srbiji : Jevrejski istorijski muzej : Arhiv Jugoslavije : Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu ; [Rino] : Potomci kapetana dr Davida Albale ; = Belgrade : Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia : Federation of Jewish Communities of Serbia : Museum of Jewish History : Archive of Yugoslavia : Philological Faculty, Universty of Belgrade ; [Reno], 2018, 369 str.
- Додић, Душан, *Рајни дневник 1918-1919*, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић ; [фотографије Милисав Брајковић, Срђан Вуловић Весна Мандић], Јагодина : Завичајни музеј ; Трстеник : Народни универзитет, 2018, 200 стр.
- Dordanas, Stratos N., *German Propaganda in the Balkans during the First World War*, *Balkanica* 49 (2018), str. 69-78.
- Dobaja, Dunja, *Bolnice u Kraljevini Jugoslaviji – „uskraćene“ ustanove kurativne struke: primer Opšte bolnice u Ljubljani*, *Istorija* 20. veka 2 (2018), 55-68.
- Dušanić, Dunja, *Du traumatisme au roman. Mémoire et représentation de la Grande Guerre dans l'oeuvre de Rastko Petrović (1898-1949)*, *Balkanica* 49 (2018), 237-246.
- Драгосављевић, Василије, *Војвођански Словаци у Организацији југословенских националиста : (1923-1929)*, Споменица ИАС 17 (2018), 33-48.
- Ђокић, Небојша, *Изградња челичних мостова код Јасике и Варварина након Првој светској раји*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата“ Велики Шиљеговац, 2018, 227-230.
- Ђокић, Небојша, *Ослобођење Крушевца и Поморавља октобра 1918. године*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата“ Велики Шиљеговац, 2018, 9-32.

- Ђокић, Небојша – Радовановић, Радован, *Арђилђеријска оруђа и минобацачи српске војске у време завршних борби за ослобођење Србије 1918. године*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 171-176.
- Ђukanov, Milan, *Prvi Srpski narodni odbor 1918. : ujedinjenje*, Zrenjanin : Istorijski arhiv : Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin” ; Beograd : Čuvari, 2018, 150 str.
- Ђурић, Ђорђе, Генерал А. М. Зајончковски, *биографиа и командовање српским добровољцима у Добруци*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 219-230.
- Ђурић, Ђорђе, *Нејовање кулђуре сећања о Великом рађу*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 7-11.
- Ђivanović, Milan Ž., *Dubrovnik u borbi za ujedinjenje : 1908-1918*, 1. izd. Novi Sad : Prometej ; Beograd : Radio-televizija Srbije, 2018, 384 str.
- Живковић, Михаило, *Добровољачки корђус у Русији : „сећања команданђа”*, приредио и предговор написао Александар Животић, 1. издање, Београд : Завод за уџбенике, 2018, 313 стр.
- Животић, Александар, *Генерал Михаило Живковић - команданђ Српској добровољачкој*, у: Михаило Живковић, Добровољачки корпус у Русији, Београд : Завод за уџбенике, 2018, 9-31.
- Животић, Александар, *Генерал Светјомир Цвиђовић о боју код Смедерева 1914 : љрилој разумевању једне истјориођрафске љолемике и љокушаја сђварања националној миђа*, ВИГ 68, 1 (2018), 201-228.
- Животић, Александар, *Љубомир Милић : (1861-1949) : љоследњи српски љенерал*, у: Љубомир И. Милић, Моравска дивизија II позива. Књ. 1, Београд : Медија центар „Одбрана”, 2018, 3-35.
- Животић, Александар, *Покушај усђосђављања диђломайских односа између Јуославије и Совјетској Савеза (1923-1927)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 299-322.
- Животић, Александар, *„Црна рука” и Српски добровољачки корђус*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 171-184.
- Животић, Александар, *Уједињење Србије и Црне Горе 1918*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 241-256.
- Жикић, Милош – Томанић, Борис, *Бриђанска одликовања српској војсци за заслуђе у Првом светјском рађу - љри докуменђа*, Архив 19, 1/2(2018), 158-190.

- Жуен, Ив – Франсоа, Пјер, *Скојље... ња њо је далеко!* : Балкан 1918, [превод Страхња Дамњановић ; аутор графика Дарко Николић], Београд : Друштво за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918 : Fabula Nostra, 2018, 201 стр.
- Zapisnici privremenih organa vlasti u Novom Sadu : 1918-1919*, priredila Ljiljana Dožić, Novi Sad : Muzej Vojvodine : Arhiv Vojvodine, 2018, 453 str.
- Ilievski, Borče, *Turci u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Demografska analiza na osnovu popisa stanovništva 1921. i 1931*, Istorija 20. veka 1 (2018), 35-54.
- Илић, Јелица, *На фронту и у позадини : народ Тимочке крајине у ратовима од 1912. до 1918. године*, Зајечар : Матична библиотека „Светозар Марковић”, 2018, 170 стр.
- Илић Марковић, Гордана, *Пацирно наоружање Првој светској рати: језик и рођање на примеру Аустријске монархије и Краљевине Србије*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 161-198.
- Илић, Снежана, *Риско Радуловић као уредник листа Народ*, Зборник МС за историју 98 (2018), 81-89.
- Исић, Момчило, *Мајеријално разарање основних школа у Пожаревачком округу за време Првој светској рати*, Записи 7 (2018), 199-207.
- Исић, Момчило, *Основне школе у Пиротском округу за време Првој светској рати*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 226-243.
- Исић, Момчило, *Основне школе у Првом светском рату у крушевачком крају*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 65-84.
- Историја 20. века/Историја 20. века 1914-1920.*, [уредник Бобан Ђорђевић], Зајечар : Матична библиотека „Светозар Марковић”, 2018, X, 176 стр.
- Историјско-компаративна анализа операција на Солунском фронту 1916-1918. : зборник радова за студијско истраживање*, Београд : Медија центар „Одбрана”, 2018, 154 стр.
- Јовановић, Владан, *Скојска Фабрика алкалоида браће Оићановић 1936-1945*, ТИ 2 (2018), 67-88.
- Cain, Daniel, *Conflicts over Dobruja during the Great War*, Balcanica 49 (2018), 79-89.
- Калезић, Немања, *Проблеми у комуникацијама у Првом светском рату*, Годишњак ДИ 25, 1 (2018), 83-84.
- Калинић, Војин, *Видовдан на Далмајинском Косову 1914. године*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 439-448.

- Каровић, Гордана, *Прилози познавању рада лекара у Болничком фонду Бродарској санијетији Срба, Хрватиа и Словенаца*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 587-606.
- Касаш, Јована, *Улога садашње ојштинине Нови Бечеј у процесу њрисаједињења Баната Краљевини Србији*, Нови Бечеј : Дом културе Општине, 2018, 40 стр.
- Ковић, Милош, *Босна и Херцеговина и Сарајевски ајенитај у бријанској штампи (19. јун-2. јул 1914)*, Глас 428, 18 (2018), [363]-373.
- Ковић, Милош, *Силе Антаните и њораз Србије 1915. њодине*, у: Први светски рат и њједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 35-52.
- Ković, Miloš, *The British Adriatic Squadron and the Evacuation of Serbs from the Albanian Coast 1915-1916*, Balcanica, 49 (2018), 29-41.
- Колаковић, Александра, *Добровољци Првој светској рајиа и култура сећања*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 421-426.
- Кољевић, Бранислава Р. – Добросављевић, Даница М., *Сремски добровољачки одред у Првом светском рајиу*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 1 (2018), 177-195.
- Костић, Нина, *Српско војничко њробље у Бијољу*, ЛЗ 58 (2018), 241-250.
- Бојић, Душица – Дамњановић, Небојша, *Крај Великој рајиа : 1917-1918*; превод на енглески Слађана Бојковић ; превод са немачког Јан Красни], Београд : Историјски музеј Србије ; = Belgrade : Historical Museum of Serbia, 2018, 126 стр.
- Краљевство Срба, Хрватиа и Словенаца : (1918-1920) : зборник докумената. Т. 1, Војна заштитна ојтаџбине. Књ. 2, 1*, одабрао Владо Стругар ; приредио Милић Ф. Петровић ; уредник Михаило Војводић, Београд : САНУ ; Подгорица : ЦАНУ, 2018, 655 стр.
- Краљевство Срба, Хрватиа и Словенаца : (1918-1920) : зборник докумената. Т. 1, Војна заштитна ојтаџбине. Књ. 2, 2*, одабрао Владо Стругар ; приредио Милић Ф. Петровић ; уредник Михаило Војводић, Београд : САНУ ; Подгорица : ЦАНУ, 2018, стр. 657-1178.
- Кремоо-Purpinck, Thérèse, *De la Grèce rjevée à la Grèce vévue L'armée d'Orient dans une interculturalité complexe*, Balcanica 49 (2018), 91-106.
- Кркљуш, Љубомирка, *О њравној њрироди Прводецембарској акџиа 1918. њодине о сџварењу Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, у: Први светски рат и њједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 217-240.
- Kubiak, Krzysztof, *Polish Voluntary Forces during The First World War*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 75-82.

- Лајбеншпергер, Ненад Л., *Гробља, гробови и косијурнице српских војника и цивила из Првој светској рати у Аустрији*, Саопштења 50 (2018), 367-388.
- Латиновић, Горан, *Југословенско-италијански економски односи : (1934-1936)*, Глас 428, 18 (2018), [501]-511.
- Lemonidou, Elli, *Heritage and Memory of the First World War in Greece during the Interwar Period A Historical Perspective*, Balcanica 49 (2018), 221-236.
- Лукић, Александар, *Кордун у Југословенској краљевини (1918-1941)*, у: Кордун: од Војне границе до Републике Српске крајине 1881-1995, главни и одговорни уредник Момчило Павловић, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 135-222.
- Лукић, Милован, *Страдање сџановништва Србије и Ужичкој окупи у Првом светском рату 1914-1918*, УЗ 42 (2018), 73-92.
- Лукић, Ненад, *Обнова индустрије, занатлиштва, трговине и демографски ојоравак Оштинине чукаричке 1919-1929*, Наслеђе 19 (2018), 99-112.
- Манојловић, Мирољуб, *Пожаревац у међуратном времену : 1918-1941*, Пожаревац : Ситограф РМ, 2018, 199 стр.
- Марковић, Дејан, *Итумения Екајтерина – обновишљеница сербској женској монашештва*, ЦС 15 (2018), 609-623.
- Марковић, Живота, *Сџановништво Ужичкој окупи и његов положеј за време аустријарске окупиације 1915-1918. године*, УЗ 42 (2018), 93-124.
- Marković, Slobodan, *Eleftherios Venizelos, British Public Opinion and the Climax of Anglo-Hellenism (1915-1920)*, Balcanica 49 (2018), 125-155.
- Марковић, Слободан Г., *Културни изасланици Србије у Великој Британији током Великој рати и њихов утицај на британску слику Србије*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 73-114.
- Марковић, Томислав, *Царибродски и Босилградски срез (1920-1924)*, у: Пирот – од турске касаве до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 244-251.
- Мартинов, Војислав, *Једно сведочанство из Музеја Војводине о истарској емиграцији у Новом Саду*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 123-128.
- Мастиловић, Драга, *Срби из долине Неретве и сџоразум Цветковић - Мачек 1939. године*, Глас 428, 18 (2018), [533]-549.
- Матијашевић, Мартин, *Полиитички осуђеници у Забели 1929-1931. – контекст једној времена*, Записи 7 (2018), 2018-214.
- Микавица, Дејан –Васин, Горан –Нинковић, Ненад, *Пречански Срби у Великом рату 1914-1918*, Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2018, 345 стр.
- Микић, Драган – Недок, Александар – Поповић, Бранислав, *Епидемије заразних болести у српској војсци на Солунском фронту*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 61-72.

- Milanović, Jasmina, *Materinsko udruženje – humani i socijalni aspekti delovanja 1904-1941*, Istorija 20. veka 2 (2018), 37-54.
- Милановић, Јасмина, *Погружина Женској друштва у Пироту и Ђилимарска школа (1904-1941)*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 252-269.
- Миленковић, Никола, *Великоалбански сејарајизам од Призренске лиге до Дрвој светској рати*, Расински анали 16 (2018), 117-130.
- Milikić, Ratimir, „Ivo Andrić” o *Žutoj kući ili jedan pamflet o Ministarstvu inostranih poslova Kraljevina Jugoslavije*, Istorija 20. veka 1 (2018), 55-68.
- Милкић, Миљан, *Стварање мултиконфесионалне војске. Добровољци римокатолици и њихови савезници у српској војсци на Солунском фронту*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 193-209.
- Milkić, Miljan, *The Serbian Army in the Chalkidiki in 1916: Organization and Deployment*, Balcanica 49 (2018), 43-56.
- Милић, Љубомир И., *Моравска дивизија II позива. Књ. 1*, приредио Александар Животић, Београд : Медија центар „Одбрана”, 2018, XIX, 425 стр.
- Милић, Љубомир И., *Моравска дивизија II позива. Књ. 2*, приредио Александар Животић, Београд : Медија центар „Одбрана”, 2018, X стр., стр. 429-830.
- Милорадовић, Горан, *Бројно стање српске војске на Солунском фронту 1916-1918. године и војно-политичка подрица Руске империје Краљевине Србији*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 213-254.
- Милошевић, Боривоје, *Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915-1916. године*, Глас 428, 18 (2018), [443]-460.
- Мировић, Дејан, *Сазонов, Краљевина СХС и совјетска Русија у контексту међународној јавној праву и КиМ*, у: Универзално и особено у праву: зборник радова, главни и одговорни уредник Огњен Вујовић, Том 1, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини, 2018, 47-62.
- Митровић, Драгомир, *Неки видови оштра окупирају у Крушевачком округу у време Тојичкој усманка 1917. године*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеовац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеовац, 2018, 89-100.
- Мићић, Срђан, *Југословенска сарадња са „Телефафен унионом” и немачким новинарима, 1927-1934. године*, ТИ 2 (2018), 39-66.
- Мићић, Срђан, *Od birokratije do diplomatije : istorija jugoslovenske diplomatske službe 1918-1939*, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2018, 482 str.

- Мићић, Срђан, *Пројектованост ВМРО у југословенској служби 1930-1935. године*, ВИГ 2 (2018), 70-109.
- Михајловић, Димитрије, *Типови и модели ватрене оружја из Првој светској рати у збиркама Музеја Војводине*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 109-121.
- Мисић, Milan, *Amerikanci : srpski dobrovoljci iz SAD : (1914-1918)*, Novo Miloševo : Banatski kulturni centar, 2018, 263 str.
- Мицић, Милан, „*Дуа мобилности*” добровољаца српске области из Првој светској рати (1914-1945), у: Добровольци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 373-387.
- Мицић, Милан, *Ратници за српство, чувари Југославије*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 257-274.
- Младеновић, Божица Б., *Властимир Вуковић у Великом рату: од Бишке на Мачковом камену до њеласка на Солунски фронт*, ТИ 2 (2018), 29-38-
- Младеновић, Божица Б. – Милићевић, Милић Ј., *Дневник Тошка Влаховића као историјски извор*, ИЧ 67 (2018), 357-370.
- Младеновић, Божица – Милићевић, Милић Ј., *Добровольци у Тоилчком усипанку*, у: Добровольци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 185-192.
- Младеновић, Милан С., *Ратна дејства у Азбуковици и Подрињу 1914. године*, Љубовија : Библиотека „Милован Глишић”, 2018, 495 стр.
- Момчиловић, Бранко, *Забрављена хероина Великој рати – Ија Мејбел Синклер Сипобард*, у: Добровольци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 267-278.
- Mourélos, Yannis, *Le Front d’Orient dans la Grande Guerre Enjeux et stratégies*, Balcanica 49 (2018), 7-16.
- Moskovljević, Miloš S., *Dnevnik : 1916-1968. [Knj. 1, U Prvom svetskom ratu : 21. maj 1916.-23. april 1919.]*, priredio Momčilo Isić, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018, 504 str.
- Moskovljević, Miloš S., *Dnevnik : 1916-1968. [Knj. 2, U Kraljevini SHS : 24. april 1919.-4. januar 1929.]*, priredio Momčilo Isić, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018, 492 str.
- Moskovljević, Miloš S., *Dnevnik : 1916-1968. [Knj. 3, Šestojanuarska diktatura, lažni parlamentarizam, Drugi svetski rat : 6. januar 1929.-28. jul 1944.]*, priredio Momčilo Isić, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018, 725 str.
- Надовеза, Бранко И., *Радикали у Тимочној крајини између два рата*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андријевић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 257-266.

- Недок, Александар С., *Једна до сада веома мало јознаџа бриџанска болница у Србији: Бриџанска морнаричка болница (British Eastern Auxiliary Hospital) у Београду 1915. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 53-60.
- Ненин, Миливој, *Хероји у окупираном Београду*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 199-208.
- Несторовић, Маријана, *Женска учитељска школа у Крајујевицу 1919-1929. г.*, Шу-мадијски анали 9 (2018), 113-156.
- Николић, Лука, *Лечење и опоравак српске војске у северној Африци у првом светском рату од 1916. до 1919. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 73-86.
- Николић-Гаричка, Светозар Ј., *Рајни дневник : 1912-1919*, приредили Предраг М. Видановић, Ивана Костадиновић, Пирот : Историјски архив, 2018, 244 стр.
- Његован, Драго, *Присаједињење Војводине Србији 1918*, 2. илустровано изд. Нови Сад : Музеј Војводине : Школска књига НС, 2018, 699 стр.
- Озимић, Небојша, *Драјшиа Цвејковић и џрисџујање Тројном џакџу*, ЛЗ 58 (2018), 199-212.
- Опачић, Петар, *Србија, Солунски фронт и уједињење 1918*, Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2018, 620 стр.
- Ослобођење Новој Сада 1918. године: сведочансџва и џолемике*, сакупио и приредио Слободан Бјелица, Нови Сад : Новосадски клуб : Градска библиотека, 2018, 267 стр.
- Оськин Викторович, Максим, *Русско-сербско единсџво в сражениях румынско-џо џохода 1916 џода*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 9-24.
- Pavlović, Vojislav, *Franchet d'Espèrey et la politique balkanique de la France 1918-1919*, Balcanica 49 (2018), 107-124.
- Павловић, Момчило – Стамболија, Небојша, *Срби и Хрваџи у Сенату Краљевине Јуџославије 1932-1941*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за сварену историју, 2018, 11-34.
- Paoletti, Ciro, *Italian Volunteers Since 1914*, у: Добровольци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 21-32.
- Петковић, Гордана – Николић, Мирослав, *Животи и делаџносџи еџискоџа бачкој др Иринеја Ђурића*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Пра-

- вославна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 55-72.
- Петровић, Драган, *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР) : 1918-1929*, Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2018, 402 стр.
- Петровић, Драган, *Односи Краљевине Југославије и СССР-а*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 546-557.
- Петровић, Ивана, *Руска емиграција кроз докумената Архива Војводине*, Споменница ИАС 17 (2018), 236-245.
- Петровић, Огњан, *Сјорџски авион Икарус Л1 Сиви Соко*, Расински анали 16 (2018), 209-220.
- Пећинар, Александра, *О дипломатским односима Србије и Грчке у Великом рату 1915. и 1916.*, Шумадијски анали 9 (2018), 80-93.
- Pollman, Ferenc, *Hungarian Academic Volunteers in the Austrohungarian Army in 1914*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 213-218.
- Попара, Есад, *Бујарска окупациона власи у долини Рибарске реке 1916, 1917. и 1918.*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 241-270.
- Попара, Есад, *Краћи њрилози за историју крушевачкој краја у време Првој светској рату*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 123-150.
- Попара, Есад, *Просветни и црквени животи у селима долине Рибарске реке од 1916. до 1918. године*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 177-190.
- Попара, Есад, *Тойлички усџанак у селима долине Рибарске реке*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 157-170.
- Поповић, Бојан, *Слике Совјетској Савеза у међурајној Југославији*, Годишњак ДИ 25, 2 (2018), 111-133.
- Поповић, Дејан В., *Привредне, хуманитарне и социјалне њриликe у Ваљеу 1939-1941*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 113-136.
- Поповић, Дејан В., *Уређење коловозних и асфалџних њовршина у Ваљеу 1939-1943*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 149-155.

- Поповић, Љубодраг, *Инијернирци Крушевачкој окупира у 1916. години*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 101-122.
- Поповић, Љубодраг – Попара, Есад, *Велики Шиљеговац под влашћу окупиатора од 1916. до 1918.*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 47-64.
- Поповић, Љубодраг, *Прилози за историју Крушевачкој окупира у Првом светском рату*, у: Крушевац и околина у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 33-46.
- Поповић, Никола Б., *Југославија у Октобарској револуцији и краљевском рату у Русији 1917-1921.*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 123-136.
- Prvi svetski rat : u dokumentima Arhiva Srbije. Tom 3, 1915 (avgust-december)*, priredili Ljubinka Škodrić, Aleksandar Marković. - Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 627 str.
- Прибићевић, Светозар, *Диктандум краља Александра*, [превео с француског Андра Милосављевић ; предговор, допуне бележака и редакција Саве Н. Косановића], Београд : Мостарт, 2018, XXXVII, 377 стр.
- Prokoriev, Anatolii – Ivanov, Zlatko, *From Voluntary Movement to Mobilization Army – Formation and Composition of the 11th Macedonian Infantry Division in 1915*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 33-42.
- Ррга, Бранка, *Srpski intelektualci i Jugoslavija : 1918-1929*, Beograd : Clio, 2018, 410 str.
- Пузовић, Предраг, *Старање свештеника Рашко-џирзренске епархије током Првој светској рату*, Богословље 77, 1 (2018), 123-138.
- Радивојевић, Мирослав, *Србија и Бујарска на почетку Првој светској рату*, у: Пирот – од турске касабе до модерног града, преко Берлина и Версаја: зборник радова, уредник Милош Јагодић, Пирот: Историјски архив у Пироту, 2018, 216-225.
- Радић, Радмила, *Епископ бачки Иринеј (Ђурић) – делатност на екуменском плану 1919-1941.*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 27-54.
- Радоева, Снежана, *Бујарски добровољци у Првом светском рату на страницима часописа „Ошечество”*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 399-410.

- Радојевић, Мира, *Демокрајска сїранка и сїоразум Цвейковић – Мачек*, Глас 428, 18 (2018), [513]-532.
- Рајс, Родолф Арчибалд, *Шїа сам вїдео и їроживео у великим данима : са-їшїење једної їријатїеља из їеших времена*, превод Вељка Милићевића ; [приредио Павле Деспотовић], Ниш : Талија издаваштво, 2018, 402 стр.
- Rakočević, Novica, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, 1. izd. Novi Sad : Prometej ; Beograd : Radio-televizija Srbije, 2018, 731 str.
- Ранђеловић, Небојша – Вучковић, Владимир, *Драїиша Цвейковић у докуменїа-цији обавешїајних служби*, ЦС 15 (2018), 593-608.
- Растовић, Александар, *Сийон Војсон о срїској їолиїицкој елиїи*, Глас 428, 18 (2018), 375-395.
- Ратковић, Вукашин, *Уједињење Срїске Православне Цркве 1918-1922. и избор ейсикоја Еїархије Бачке*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 7-26.
- Раїни їуї Моравске дивизије : (1914-1918) : фотїомоноїрафија*, приредила Мира Ниношевић, Лесковац : Народни музеј, 2018, 322 стр.
- Рафаиловић, Јелена, *Развој индустїрије на Балкану : їекстїилна индустїрија у Краљевини Срба, Хрватїа и Словенаца и Буїарској 1919-1929*, Београд : Институт за новију историју Србије, 2018, 359 стр.
- Рафаиловић, Јелена, *Сїаїсїицка анализа сїановниїїва їрема вероисїо-весїи на їерїїорији Бачке еїархије у Краљевини Јуїославији*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 305-326.
- Ристић, Иван, *Милан Ракић у Софији*, Београд : Чигоја штампа, 2018, 269 стр.
- Ристић, Иван, „Новоїрїсаједињене обласїи” или „зайадне їокраїине”? *Исїоријске, ейнолошко-лиїивисїицке, сїраїїеїїјске и їолиїицке основе срїско-бу-їарскої сїора око Царїбродске и Босилеїрадске обласїи и њихов їоложај у Краљевини Срба, Хрватїа и Словенаца*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 209-226.
- Ристић, Иван, *Ресїиїуција верскої наслеђа и црквене имовине из Буїарске їосле Првої свеїскої раїа (мисїја їроїїојереја Михаила Поїовића у Софији)*, ЦС 15 (2018), 547-554.
- Ристовић, Милан, *Црни Пеїшар и балкански разбојници : Балкан и Србија у немачким саїирицним часоїисима : (1903-1918)*, 3. изд. Београд : Удружење за друштвену историју : Чигоја штампа, 2018, 136 стр.

- Roter Blagojević, Mirjana – Dajč, Haris, *Kuće beogradskih Jevreja : 1920-1941*, katalog priredile Irena Ristanović, Dragana Mitrašinić ; prevodilac na engleski Milan Đurić, Beograd : Heraedu : Institut za javnu politiku, 2018, 287 str.
- Сремац, Радован, *Шугско намесништво од 1934. го 1939*, Споменица ИАС 17 (2018), 135-154.
- Силкин, Александар А., *Југословенски сектор Комунистичкој универзитетној националних мањина Зајуга и „искуство руској пролетеријати” 1925-1936. године*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 277-298.
- Симић, Бојан, *Посета грофа Ђана Југославији у јануару 1939. и њаг Милана Стојадиновића*, Архив 19, 1/2(2018), 67-78.
- Славковић Мирић, Божица Ж., *Полиитичке, економске и културне љриликe на Косову и Метохији 1929-1941*, Београд : Просвета : Принцип, 2018, 433 стр.
- Славковић Мирић, Божица Ж., *(Су)живој Срба и Албанаца на Косову и Метохији 1929-1941*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 419-438.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве. Књ. 3, За време Другој светској рати и њосле њеја*, Београд : Catena mundi, 2018, 471 стр.
- Srbija i Srbi u Prvom svetskom ratu : 1917-1918. : fotomonografija*, priredili Branko Bogdanović, Saša Ružeskić. - Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 319 str.
- Srpski vojniki u Prvom svetskom ratu : fotomonografija*, priredili Branko Bogdanović, Saša Ružeskić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 255 str.
- Сретенковић, Станислав, *Француска и насљанак Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, 1914-1918*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018 53-72.
- Сретенковић, Станислав, *Француско-српски односи, историја и сећање - наслеђе Првој светској рати = Histoire et mémoire des relations franco-serbes : un héritage de la Première Guerre mondiale*, Наслеђе 19 (2018), 9-21.
- Stanescu, Manuel, *Volunteers in the Romanian Army 1916-1919*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 57-74.
- Станојевић, Марко, *Југословенска радикална заједница у Крајујевачком срезу, Шумадијски анали 9* (2018), 157-165.
- Станојевић, Марко, *Школство у Бајочини 1918-1941*, Шумадијски анали 9 (2018), 94-112.
- Stanojević, Pavle, *Stoleće zaborava : popisi Srba interniraca umrlih u aradskom logoru 1914-1916. godine*, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 225 str.

- Stanojlović, Ninoslav, *Pomenik učitelja - nekadašnjih učenika Muške učiteljske škole jagodinske poginulih i umrlih u ratovima Cr Srbije 1912-1918. godine*, Jagodina : Fakultet pedagoških nauka, 2018, 142 str.
- Стојић, Биљана, *Добровољачки тласник (1928-1941) – заснуйник љрава добровољаца из Великој райа*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 347-372.
- Стојковић, Живан, *Интервјуелације у Народној скујишини Краљевине Србије на Крфу 1916. године*, ЛЗ 58 (2018), 125-132.
- Стојнић, Бојан, *Заразне и социјалне болести у Врбаској бановини (1929-1941)*, Го-дишњак ДИ 25, 2 (2018), 89-109.
- Стојнић, Бојан, *Здравствене љрилике у Врбаској бановини 1929-1941*, Зборник МС за историју 97 (2018), 133-152.
- Theodorescu, Razvan, *What did Exactly Romanian Post-War Nationalism Mean?* Balcanica 49 (2018), 183-188.
- Тимофејев, Алексеј, „Велика руска револуција гала је велика зла”: разочарење српске елише у Привремену владу и револуционарну Русију у љролеће-лешио 1917, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 255-276.
- Тимофејев, Алексеј, *Добровољци и љерилски рай у Србији и Русији у Првом светском райу*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 129-152.
- Тимофејев, Алексеј, *Руска кајастирофа 1917. и Србија*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 115-122.
- Тодић, Миланка, *Герга Таро и Роберт Каја на насловним сјранана ревије* Жена данас, Годиншњак ДИ 25, 1 (2018), 19-44.
- Тодоровић, Маја, *Сјисак љоинулих у райовима 1912-1918*, у: Крушевац и околи-на у Првом светском рату, уредници Момчило Исић, Иван Бецић, Велики Шиљеговац, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Удружење „Жупа Загрлата” Велики Шиљеговац, 2018, 191-226.
- Томић, Милева, „Британски љријатељи” и државнојравни развој Краљевине Ју-јославије, Зборник МС за историју 97 (2018), 113-131.
- Томић, Милева, „Мисао Војводине” Николе Милушиновића, Зборник МС за исто-рију 98 (2018), 91-103.
- Torcar, Blaž, *Slovenian Volunteers in the Serbian Army between 1914 and 1918*, у: До-бровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Ден-да, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 93-109.
- Țurcanu, Florin, *Turtucaia/Toutrakan 1916 : la postérité d'une défaite dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres*, Balcanica 49 (2018), 205-219.

- Туровић, Добросав, *Злочини бујарских конџрачетџа и сабирни лојори*, ЛЗ 58 (2018), 133-156.
- Ujkanović, Enver, *Ilmihal – islamska katehetska literatura*, NZ 41 (2018), 145-160.
- Уџбенџк за Тиџа : Коминџтерна и џриџреме џарџизанској раџа у Евроџи, приређивачи Алексеј Тимофејев, Милана Живановић, Београд : Институт за новију историју Србије, 2018, 527 стр.*
- Fundić, Dušan, *The Austro-Hungarian Occupation of Serbia as a “Civilizing Mission” (1915-1918)*, Balcanica 49 (2018), 57-67.
- Чекалски, Тадеуш, *Први светџски раџ и џромене евроџске кулинарске кулџуре*, ТИ 1 (2018), 37-54.
- Шемјакин, Андреј Леонидович, *Фебруарска револуџија 1917. у Русији и Крфска ге- кларација срџске владе*, у: Први светски рат и уједињење, приредио Ђорђе Ђурић, Нови Сад: Матиса српска, 2018, 11-34.
- Šimunović-Bešlin, Biljana, *Faculty of Law in Subotica – „northern star“ of higher education in the Kingdom od Yugoslavia*, Istraživanja 29 (2018), 143-162.
- Шовљаков, Мара, *Глад у Босни и Херџевини и смешџање деџе у Војводину : 1917-1918*, Футог : М. Шовљаков, 2018, 256 стр.
- Шовљаков, Мара, *Глад у Босни и Херџевини и смешџање деџе у Војводину : 1917-1918*, Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2018, 324 стр.
- Шовљаков, Мара, *Еџархија Бачка џо Шемаџизму из 1916*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 293-303.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И САВРЕМЕНО ДОБА

- Алексић, Јован Ј., *Пуџ у раџ: џресек џолийџичке сиџуације у Босни и Херџевини између 1990. и џролеђа 1992. џодине*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 3 (2018), 125-149.
- Алексић, Јован Ј., *„Североамерџчки џилоџ џрича...“: џраџом једној необјављеној докуменџа о сџасавању 12 чланова џосаде амерџчкој савезничкој авиона од сџране џриџадника Друџој косовској корџуса ЈВУО џоком јуна 1944. џодине*, Српске студије 9 (2018), 385-398.
- Андријашевић, Немања, *Емиџранџска џериодика Срба у Јужној Африци од 1945. до 1968. џодине*, Теолошки погледи 51, 1 (2018), 125-140.
- Антић, Вукашин – Богдановић, Видан, *Живоџ је џодреџио хуманим циљевима – др Блаџоје Нешковић (1907-1984): џрилози за џроучавање биоџрафије*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 287-314.

- Antoine, Paul, *Viewing a Possible Conflict Resolution between Serbian and Albanian concerning Kosovo with the Example of France and Algeria in 1962*, у: Универзално и особено у праву: зборник радова, главни и одговорни уредник Огњен Вујовић, Том 1, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини, 2018, 161-180.
- Анчев, Стефан И., *Косовският вџџрос в меѓународниџте оџиношения след 1999. џ*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: меѓународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 331-352.
- Атлагић, Марко П. – Мартиновић, Александар Л., *Миџрације Срба из Крајине и Хрвајтске у џериоду 1941-1995. џодине као облик еџничкоџ чишћења у функцији сџварања еџнички чистџе Независне Државе Хрвајтске*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: меѓународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 311-322.
- Varić, Nikica, *O prometnim vezama između Nezavisne Države Hrvatske i Srbije*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 107-117.
- Белић, Милорад, *Жрџџве Друџоџ свеџтскоџ раџа из Ваљевске оџишџине : џриџадници џоражених формација, сџрељани, несџтали*, Београд : Музеј жртва геаноцида, 2018, 155 стр.
- Berber, Stojan, *Svedok vremena. Knj. 4, Vojvodina u vremenu jugoslovenskog građanskog rata : (1993-1996)*, Sombor : Istorijski arhiv : Udruženje građana „Ravangradsko proleće”, 2018, 544 str.
- Bešlin, Milivoj, “Serbian Mother” Before the Court of Nation : Milan Nedić and Rehabilitation of Collaboration in Postsocialist Serbia, *Limes plus* 2-3 (2018), 9-22.
- Бјелица, Слободан, *Доба Никанора Иличића у свеџлу џоверљиве докуменџације*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 211-229.
- Бјелица, Слободан, *Миџинзи у Срему 1988. џодине*, Споменица ИАС 17 (2018), 165-185.
- Bogetić, Dragan, *Doprinos Konferencije u Lusaki 1970. institucionalizaciji saradnje nesvrstanih zemalja i njihovom reaktiviranju u меѓународним односима*, *Istorija* 20. veka 1 (2018), 161-178.
- Богетић, Драган, *Особеносџи и дилеме Алжирскоџ самџиџа несврстаних 1973*, *ТИ* 1 (2018), 11-36.
- Божџић-Маројевић, Милица, *Изџубљени у џреводу : Памћење деведесетџих у јавном џростџору Београда*, *Годишњак ДИ* 25, 3 (2018), 83-100.

- Бојанић, Милош, *Број настїрадалих цивила у савезничком бомбардовању Србије 1943-44. тодине: достїуйни подаци, процене и анализа*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 139-150.
- Бонцић, Драгомир, *Здравствена заштитна стїуденаїа Београдскої универзитетїа 1945-1965*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 619-634.
- Бонцић, Драгомир, *Кордун у социјалистичкој Југославији (1945-1990)*, у: Кордун: од Војне границе до Републике Српске крајине 1881-1995, главни и одговорни уредник Момчило Павловић, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 317-494.
- Бонцић, Драгомир, *Ойсмєњавање стїановнишїва у Врањском округу 1945-1950*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 289-306.
- Бонцић, Драгомир М., *Ойсмєњавање стїановнишїва у Краљеву и околини 1945-1950*, Баштина 46 (2018), 349-364.
- Bondžić, Dragomir, *Saradnja naučnika Srbije i Hrvatske u okviru Jugoslavije 1945-1965*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 191-208.
- Burazor, Gavro, *The Watched Memorial: Jasenovac*, Limes plus 2/3 (2018), 63-81.
- Wawryszuk, Pawel, *Normalization of Vikar Bishop Dositej (Stojković) at the Beginning of the Church Schism in Macedonia in 1958*, Istorija 20. veka 2 (2018), 155-176.
- Велојић, Далибор З., *Вардарска дивизија у Аїрилском раїу 1941*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 389-400.
- Велојић, Далибор З., *Дејстїва јединица НОВЈ и Црвене армије у пресецању јужноморавскої љравца и њихов уїицај на Нишку оїерацију у окїобру 1944*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 175-186.
- Велојић, Далибор З., *Продор јединица 13. корїуса НОВЈ на Косово 1944. и уїрожавање одстїуйнице їруиї армија „Е”*, Баштина 46 (2018), 231-240.
- Вељановић, Зоран – Његован, Драго, *Сїасавање инїернираца из мађарских лоїора и еїискої Иринеј Ѓирић*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 91-114.

- Видановић, Предраг М., *Антифашистичко деловање у Пироћу до краја 1942. године*, Записи 7 (2018), 234-244.
- Виријевић, Владан А. – Трифуновић, Немања Ф., *Одјек и последице Резолуције Информбироа у Краљеву и околини*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 1 (2018), 141-162.
- Vukman, Peter, *Social Composition and Everyday Life of Cominform Emigrants in Hungary (1948-1980)*, Istorija 20. veka 1 (2018), 133-146.
- Vuković, Igor, *Poredak zločina – krivično pravo Nezavisne Države Hrvatske*, u: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 145-184.
- Gatalović, Miomir, *Burna vremena : Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1966-1969*, 1. izd. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2018, 433 str.
- Глишић, Немања, *Вечерње новостии, Гинџер Грас НАТО бомбардовање СР Југославије 1999. године*, Зборник МС за историју 97 (2018), 153-166.
- Goldstein, Ivo – Slavko Goldstein, *Tito*, Novi Sad : Akademska knjiga, 2018, 911 str.
- Gološ, Hivzo, *Okružni agrarni sud u Novom Pazaru (1945-1948)*, NZ 41 (2018), 193-210.
- Grahek Ravančić, Martina, *Djelovanje sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. godine*, u: *Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991*, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 161-176.
- Груден Милентијевић, Ивана, *Интернациони Нишкој концентрационој логору у нацистичким логорима Европе*, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект*, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 243-260.
- Гулић, Милан, *Кордун у рату 1991-1995*, у: *Кордун: од Војне границе до Републике Српске крајине 1881-1995*, главни и одговорни уредник Момчило Павловић, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 495-684.
- Gulić, Milan, *Stradanja mostarskih Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj : 1941-1945*, Beograd : Svet knjige, 2018, 321 str.
- Гудац Додић, Вера, *Жене и праксе наслеђивања на селу у Србији*, ТИ 2 (2018), 199-220.
- Гуськова, Елена Юрьевна, *Было ли международное право универсальным для всех субъектов кризиса на Балканах в последнее десятилетие XX века?* у: *Универзално и особено у праву: зборник радова, главни и одговорни уредник Огњен Вујовић, Том 1, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини*, 2018, 13-30.

- Гуськова, Елена Юрьевна, *Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в Республиках Югославии в первое десятилетие после Второй мировой войны*, Глас 428, 18 (2018), [573]-586.
- Гускова, Јелена Ј., *Србија – од идеје југословенства до идеје српства*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 355-371.
- Давидовић, Горан, *Санитарна служба Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) у чачанском крају 1941-1945. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 101-138.
- Davinić, Marko, *Pravno ustrojstvo i delovanje vojnih i policijskih snaga Nezavisne Države Hrvatske*, у: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 101-144.
- Dajč, Haris, *The Serbian Jewish Restitution Law and its Implementation: Challenges and Lessons*, Limes plus 2/3 (2018), 165-176.
- Dimitrijević, Bojan B., *Komandant : vojnički put generala Ratka Mladića*, [fotografije Matija Koković, Zoran Sinko, Dragan Milovanović], Beograd : Vukotić media, 2018, 334 str.
- Dimitrijević, Bojan B., *Kontraobaveštajna služba JNA na području Hrvatske 1944-1968*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 141-160.
- Димић, Љубодраг, *Повраћај у Европу : Југославија и убијање европске безбедности крајем 60-их и почетком 70-их година XX века*, Глас 428, 18 (2018), [63]-95.
- Димић, Љубодраг, *Последњи сусрет Леонида Иљича Брежњева и Јосипа Броза Тита (Москва, 16-21. мај 1979. године)*, у: Русија/СССР и државност Србије/Југославије, уредник Јована Блажић Пејић, Београд: Историјски институт, 2018, 323-354.
- Димић, Љубодраг, *Срби и Југославија*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 113-132.
- Dobrivojević, Ivana, *Za željeno roditeljstvo. Državna politika Jugoslavije u oblasti planiranja porodice 1945-1974*, Istorija 20. veka 1 (2018), 119-132.
- Добривојевић Томић, Ивана, *Најори југословенских власности на сексуалном просвећивању радница привремено настаниених у Западnoj европи 70-тих и почетком 80-тих година 20. века*, ТИ 1 (2018), 81-100.
- Драгишић, Петар, *Етничке тензије у Југославији средином седамдесетих година. Појединачни примери*, Архив 19, 1/2(2018), 143-157.
- Dragišić, Petar, *Jugoslavenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973*, Istorija 20. veka 1 (2018), 147-160.

- Dragišić, Petar, *Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations*, ТИ 3 (2018), 87-106.
- Ђикановић, Весна, *Југословенска војна мисија у Канади (1942-1943) - искуство једној неуспеху*, ВИГ 68, 1 (2018), 125-159.
- Ђокић, Небојша – Радовановић, Радован, *Набавка авиона из СССР за употребе југословенској РВ и ПВО у периоду 1962-1969. године*, Записи 7 (2018), 245-270.
- Ђуровић, Драженко, *Проблем шемелној начела федералне Босне и Херцеговине - брајсства у заједничкој оружаном борби 1941-1945*, Архив 19, 1/2(2018), 79-101.
- Живковић, Милутин, *Između „Velike Albanije” i okupirane Srbije : Novi Pazar, Tutin i Ibarski Kolašin (1941-1944)*, Priština [tj.] Leposavić : Institut za srpsku kulturu, 2018, 436 str.
- Живковић, Милутин, *Независна Држава Хрватска у Србији 1941. : усташки режим у Прибоју, Приједору, Новој Вароши и Сјеници : (април-септембар 1941)*, Београд : Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић”, 2018, 359 стр.
- Живковић, Милутин Д. – Нинковић, Момир Н., *Од рата ка миру: политички односи Југославије и Совјетској Савезу 1945. године*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 159-186.
- Живковић, Милутин Д., *Посета југословенској председника Јосипа Броза Енђу (28. 12. 1955-06. 01. 1956)*, Баштина 45 (2018), 343-366.
- Живковић, Милутин, *Посета Јосипа Броза Тита Енђу 11-24. децембра 1955*, Архив 19, 1/2(2018), 135-151.
- Живковић, Милутин Д., *Раздор у Јаворском корпусу Југословенске војске у ошацибини током 1942. године*, Баштина 44 (2018), 229-246.
- Живковић, Милутин, *Ратни пут ваздухопловној кавалерији Николе Кијановића (1907-1961) зајоведника Милешевске бригаде ЈВУО*, ВИГ 68, 2 (2018), 142-158.
- Zdravković, Miloš, *„Pravnost” poretka Nezavisne Države Hrvatske*, u: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 19-40.
- Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народној снази” за Окружје пожаревачки, 1941-1942. године : [зборник докумената]. Том 1, приредиле Јасмина Николић и Маријана Мраовић ; [аутори предговора Јасмина Николић, Горан Петровић, Маријана Мраовић], Пожаревац : Историјски архив ; Београд : Војни архив, 2018, 269 стр.*
- Илић, Саша, *„Гнев и оморчење специјалиста” : неуспешни савез савезника из Немачке зајослених у Заводима РР у Нишу у периоду 1947-1950. година*, Годишњак ДИ 25, 3 (2018), 101-112.

- Илић, Саша, „Невиност без заштитице” - ирича о њвном београдском секс-скандалу, Годишњак ДИ 25, 2 (2018), 7-32.
- Janjetović, Zoran, *Collaboration and Fascism under the Nedić Regime*, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije = Institute for Recent History of Serbia, 2018, 565 str.
- Janjetović, Zoran, *Culture and Entertainment under the Collaborationist Regime in Serbia in WWII*, Годишњак ДИ 25, 3 (2018), 7-37.
- Janjetović, Zoran, *Dimitrije Ljotić and World War II*, Istorija 20. veka 1 (2018), 93-118.
- Jareb, Mario, *Za federaciju i kralja: pogledi i politika hrvatskih političara u Kraljevskoj jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu na položaj Hrvatske u obnovljenoj jugoslavenskoj državi nakon Drugoga svjetskog rata*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 119-140.
- Јаћимовић, Мирослав, *Делатност Епархије Бачке током Другој светској рату у Новом Саду*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 73-90.
- Јовановић, Јелена – Ковчић, Тијана – Мијатовић, Владимир – Николић, Јелена, *Логор Сајмишће : жртве Јеврејског логора Земун*, Београд : Историјски архив Београда, 2018, 467 стр.
- Јовановић, Наташа – Баљ, Владимир, *О заробљеничким данима свештеника Стевана Избрадића кроз прозму рукописног листа „Наши дани”*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 327-348.
- Yeoman, Rory, *The Strange Absence of Wartime Croatia from Studies of Aryanization : Explaining a Historiographical Anomaly*, Limes plus 2/3 (2018), 83-127.
- Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku : program rada i saopštenja učesnika*, [urednici Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija ; prevod apstrakata Milica Semkowowa, Gordana Đurđev-Malkiewicz, Nebojša Stambolija], Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2018, 105 str.
- Karakaš Obradov, Marica, „Izbjegli Srbi pozdravljaju federalnu Hrvatsku” – povratak Srba u Hrvatsku nakon Drugoga svjetskoga rata i novi suživot, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 177-190.
- Кецмановић, Ненад, *Крајак пресека распадања БиХ од 1945. до 1990.*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 228-262.
- Kovačić, Davor, *Sport u Jugoslaviji kao sredstvo jugoslavenske integracije i hrvatske i srpske nacionalne integracije – na primjeru nogometa, najpopularnijeg sporta u*

- socijalističkoj Jugoslaviji*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 209-224.
- Ковић, Милош – Мاستиловић, Драга, *Право на историју : сведочење у процеси Хашкој трибунала против генерала Рајка Младића*, Београд : Catena mundi, 2018, 295 стр.
- Константиновић, Михаило, *Политика сјоразума : дневничке белешке 1939-1941 : Лондонске белешке 1944-1945*, Београд : Службени гласник : Правни факултет Универзитета : Досије студио, 2018, 689 стр.
- Krstić, Ivana – Jovanović, Miloš, *Međunarodni status Nezavisne Države Hrvatske*, у: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 185-220.
- Kršljanin, Nina, *Pravni režim nepokretnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, у: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 275-314.
- Кукобат, Илија, *Ваздухопловни савез Југославије 1945-1953: скица за историју једне друштвене и сјорјске организације у социјалистичкој Југославији*, ВИГ 68, 2 (2018), 159-188.
- Лазаревић, Владан, *Политички односи Јајана и САД за време Хладној рајка (1945-1991)*, Расински анали 16 (2018), 247-278.
- Lajbenšperger, Nenad, *Yugoslavia and Reparation after Second World War*, Limes plus 2/3 (2018), 129-139.
- Љубљанац, Светлана, *Експропријација јоседа Илочкој властелиниста Одескалки*, Споменица ИАС 17 (2018), 155-164.
- Marinković, Tanasije, „*Takozvana*” *Nezavisna Država Hrvatska*, у: *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 71-100.
- Maričić, Gordana – Radulović, Ifigenija – Todorović, Jelena, *Two radio dramas of love, hate and revenge*, Istraživanja 29 (2018), 176-191.
- Микић, Драган, *Клиничко испљовање, лечење и јревенција њејавој шифуса јоком НОР 1941-1945. јодине*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Вадић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 175-192.
- Milenković, Toma, *Politička emigracija iz Bugarske u Jugoslaviji : 1923-1944*, 1. izd. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2018, 510 стр.
- Milićević, Nataša – Жутић, Стеван, *О јартизанској власти, „кајушаима” и новцу: сведочење Недићевој чиновника о Ужичкој рејублици*, ВИГ 68, 2 (2018), 213-232.
- Milićević, Nataša, *Činovnici u okupiranoj Srbiji 1941-1944*, Istorija 20. veka 2 (2018), 69-86.

- Милошевић, Бранислава, *20 година од НАТО-агресије*, Расински анали 16 (2018), 167-170.
- Милошевић, Бранислава, *Смисао и вештина командовања на примеру Ломничке бишке*, Расински анали 16 (2018), 131-134.
- Milošević, Srđan, *The Role of the Yugoslav Popular Front in Implementing Communist-Style Measures in Yugoslav Rural Areas (1945-1953)*, ТИ 3 (2018), 63-86.
- Milošević, Tatjana, *Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države u vreme detanta: susreti Josipa Broza Tita i Henrija Kisindžera 1970. i 1974*, Istorija 20. veka 2 (2018), 177-202.
- Mirković, Ena, *Blagoje Nešković*, Leposavić : Institut za srpsku kulturu Priština, 2018, 303 str.
- Мирковић, Ена С., *Благоје Нешковић и косовско ишћање у светлу изјаве Ђорђија Ђоке Пајковића из 1951. године*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 527-542.
- Mirković, Ena, *Odnos Blagoja Neškovića prema nacionalnom pitanju 1944-1952*, Istorija 20. veka 2 (2018), 101-116.
- Мирковић, Ена С., *Однос Благоја Нешковића према Совјетском Савезу и сукоб са Информбироом*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 187-210.
- Mirković, Zoran S., *Rasno zakonodavstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, у: Правни поредок Независне Државе Хрватске, приредили Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Правни факултет Универзитета, 2018, 41-70.
- Moljević, Stevan, *Ravna Gora u svetlu i magli*, приредили Momčilo Pavlović, Bojan B. Dimitrijević, 1. izd. Beograd : Institut za savremenu istoriju : Fakultet bezbednosti : Arhiv Srbije, 2018, 302 str.
- Moskovljević, Miloš S., *Dnevnik : 1916-1968. [Knj. 4, Saradnja sa komunistima : 26. oktobar 1944. -13. septembar 1953]*, приредio Momčilo Isić, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018, 566 str.
- Moskovljević, Miloš S., *Dnevnik : 1916-1968. [Knj. 5, Ponovo u nauci i penziji : 20. septembar 1953.-13. maj 1968.]*, приредio Momčilo Isić, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije : „Vizantija”, 2018, 618 str.
- Мраовић, Маријана Т., *Асијекти војне сарадње Народноослободилачке војске Југославије са Совјетском армијом у току 1944-1945. године*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 123-146.

- Мраовић, Маријана – Вигњевећ, Зоран, *Значај и улога ђрођаџаде у злочинима усђаашких у односу клерикалних власти ђрема срђском сђјановништву у Независној држави Хрватској*, Записи 7 (2018), 221-233.
- Николић, Александар, *Здравствене ђриликe у Заводу за ђпринудно васђиђање омладине у Смедеревској Паланци 1942-1944. ђодине*,
- Nikolić, Kosta, *Jugoslavija, poslednji dani : 1989-1992. Knj. 1, „Svi Srbi u jednoj državi”*, Beograd : Službeni glasnik, 2018, 530 str.
- Nikolić, Kosta, *Saveznici, četnici i partizani u Drugom svetskom ratu*, Beograd : Catena mundi, 2018, 374 str.
- Nikolić, Kosta, *Srbija i Plan Lorda Karingtona na Mirovnoj konferenciji u Hagu 1991*, у: Југославија између уједињења и разлаза. Хрватско-српски односи у контексту друштвеног развоја две Југославије 1918-1991, уредници Бојан Димитријевић, Марио Јареб, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 225-260.
- Nikolić, Kosta – Stambolija, Nebojša, *Royalist Resistance Movement in Yugoslavia during the Second World War*, Istorija 20. veka 2 (2018), 9-36.
- Ninković, Momir, *Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948*, Istorija 20. veka 2 (2018), 117-138.
- Павловић, Војислав, *Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар - фебруар 1941*, Глас 428, 18 (2018), [551]-564.
- Pantelić, Ivana, *Uspon i pad „prve drugarice” Jugoslavije : Jovanka Broz i srpska javnost 1952-2013*, Beograd : Službeni glasnik, 2018, 336 str.
- Петковић, Ђорђе, *Прилођ ђроучавању Црвеној окђобра у крушевачком крају 1944. ђодине, с ђосебним осврђом на ђприсудне конђроверзе*, Расински анали 16 (2018), 135-166.
- Petrović, Vladimir, *Raspad SFRJ: paraliza, agonija, rat*, Istorija 20. veka 2 (2018), 203-222.
- Петровић, Небојша, *КПЈ и униђелиџенција у Војводини ђосле Друђођ свеђскођ рађђа*, Споменица ИАС 17 (2018), 49-64.
- Petrović Todosiјеvić, Sanja, *Otećemo svetlost bućnom vodopadu : reforma osnovношколског система у Србији 1944-1959*, [prevod na engleski Jasmina Arsenijeвић Мижалковић], Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2018, 437 str.
- Поповић, Бранислав – Тодоровић, Вељко, *Учешће и дођринос болничарки у рађу ђарђизанскођ саниђеђа 1941-1945. ђодине*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 139-152.
- Popović, Dejan, *Pravni полођаж Hrvatske pravoslavne crkve*, u: Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske, priredili Boris Begović, Zoran S. Mirković, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018, 255-274.
- Пушкаш, Александар, *Инђтелекђуална ођозиџија у Јуђославији : случај часођиса Јавносђи (1980/1981)*, Зборник МС за историју 98 (2018), 105-116.

- Radan, Peter, *Republika Srpska krajina and the Right of Peoples to Self-Determination*, Istorija 20. veka 1 (2018), 9-34.
- Радовановић, Милан, *Ојрошњајне посланице Савеза јеврејских вероисповедних ојшњаина Јујославије 1948-1950. : ојрианизовано исељавање Јевреја из Јујославије у Израел и ојрошњајне свечаности*, Архив 19, 1/2 (2018), 191-201.
- Радоњић, Немања, *Јујословенска јавности и Индија (1947-1954)*, Шумадијски анали 9 (2018), 166-188.
- Ракић, Игор, *Трећи шеадијски јук у Ајрилском рају 1941*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 125-138.
- Раковић, Александар, *Развој рокенрола у социјалистичкој Јујославији и културно-политички оквир (1956-1991): са освртом на српске и православне мотиве у јујословенском рокенролу*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 438-455.
- Раковић, Александар, *Рок ојера Исус Христос Суперстар у Ајшељу 212 (1972-1973)*, ТИ 2 (2018), 177-198.
- Rakonjac, Aleksandar, *Obnova jugoslovenske industrije 1944-1947: ideje, planovi, praksa*, Istorija 20. veka 2 (2018), 87-100.
- Ракоњац, Александар, *Обнова стјарих и усјосјављање нових јјрјовинских односа (1945-1947) – Јујославија, СССР и државе „народне демократије”*, ТИ 1 (2018), 55-80.
- Rat u Hrvatskoj : dokumenta Predsedništva SFRJ. T. 3, (avgust-oktobar 1991)*, priredili Kosta Nikolić, Vladimir Petrović, 1. izd. Beograd : Institut za savremenu istoriju : Друштво историћара Србије, 2018, 397 str.
- Ривели, Марко Аурелио, *Надбискуј јеноцида : монсијор Сијейинац, Вајшкан и усјашка диктјатура у Хрватској 1941-1945*, [с италијанског превео Лазар Мацура], 3. изд. (1. изд. у издању Јасена из Београда), Београд : Јасен, 2018, 324 стр.
- Ристановић, Петра Р. – Бојковић, Душан М., *Ушњај СССР-а на јујословенско-албанско односе јоком седамдесетих година 20. века и на политику Албаније јрема САП Косову*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашности: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 303-322.
- Ристановић, Петар Р., *Јујословенски јројрам мера и активности за заустјављање исељавања Срба и Црнојораца са Косова (1987)*, Баштина 46 (2018), 255-272.
- Ристановић, Петар Р., *Плајформа за Косово – одговор Централној комитету Савеза комуниста Јујославије на демонстрације Албанаца и јокушај јобуне 1981. јодине*, Баштина 45 (2018), 367-382.

- Селиванов, Игорь Николаевич, „Јуџословенски фактор” у совјетско-вијетнамским односима 1948-1956. : са руској превео Владимир Гујанчић, ВИГ 68, 2 (2018), 189-209.
- Селиванов, Игорь Николаевич, Москва - Ханој - Београд: особености изградње односа у условима сазревања групој раскола свейској социјалистичкој сисџема (1957-1964) : са руској превео Владимир Гујанчић, ВИГ 68, 1 (2018), 160-182.
- Simijanović, Jovan, *Društvena istorija Kraljeva-Rankovićeva : 1944-1955*, Leposavić : Institut za srpsku kulturu Priština, 2018, 303 str.
- Симијановић, Јован Д. – Гучанин, Дарко Д., *Брајџимљење и сарадња Краљева и Тиџове Миџровице*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 507-526.
- Симијановић, Јован Д. – Гучанин, Дарко Д., *Учеиће јединица Црвене армије у ослобађању Краљева у Друјом свейском рајџу*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 243-262.
- Симијановић, Јован Д., *Неке карактеристике демографској развоја Краљева џосле Друјој свейској рајџа*, Баштина 44 (2018), 247-261.
- Симијановић, Јован Д., *Прилој исџорији џословања „Трејче” (1944-1956)*, Баштина 46 (2018), 241-254.
- Simić, Ivan, *Gender and Secularisation in Early Yugoslav Socialism : The Struggle for Minds, Hearts and Souls*, Годишњак ДИ 25, 3 (2018), 39-62.
- Симић, Перо, *Тиџо и Срби. Књ. 2, (1945-1972)*, Београд : Лагуна, 2018, 374 стр.
- Совиљ, Милан, *Писање лисџа Rudé právo о Јосиџу Брозџу Тиџу у важним моменџима јуџословенско-чехословачких односа 1945-1969*, ТИ 1 (2018), 127-157.
- Совиљ, Милан, *Појлед ка друјоме: јуџословенска избејличка влада очима чехословачких џолиџичара и диџломаџа у емиџрацији у џоку Друјој свейској рајџа*, ВИГ 68, 2 (2018), 110-141.
- Стамболија, Небојша, *Кордун у Друјом свейском рајџу (1941-1945)*, у: Кордун: од Војне границе до Републике Српске крајине 1881-1995, главни и одговорни уредник Момчило Павловић, Београд: Институт за савремену историју, 2018, 223-316.
- Станковић, Недељко Д. – Абидовић, Албина Е. – Каналик, Томас, *Полиџички и усџавојравни џоложај Косова и Мејџохије џрема Усџаву СФРЈ, Усџаву СР Србије и Сџаџуџу АП Косова и Мејџохије из 1963*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 47-58.

- Станковић, Славољуб, *Поручник (капетан) Мирко К. Ђирковић, један од водећих равнојораца Тимока*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 277-286.
- Стипић, Давор, *Антисовјетска филмска пројекција у Југославији 1948-1952*, ТИ 1 (2018), 101-125.
- Stipić, Davor, *Wastelands of Historical Revisionism : Remembering the Holocaust in Last Years of Yugoslav Socialism 1988-1991*, Limes plus 2/3 (2018), 23-39.
- Стојановић, Ненад, *Акција спасавања деце и мајки са одојчадима из мађарској лојора „Шарвар“ сајледана кроз анијажовање Црквене оштинине суботичке*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 115-125.
- Тимотијевић, Милош, *Злато четника и партизана-деконструкција једној мити : финансије и оштор окупијору у Србији и Југославији 1941-1945*, Београд : Службени гласник, 2018, 312 стр.
- Тимотијевић, Милош, *Судбина сребра Ужичке републике*, Годишњак ДИ 25, 1 (2018), 57-81.
- Тодоровић, Вељко – Поповић, Бранислав, *Формирање и рад санијетта у партизанским јединицама у току 1941. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 87-100.
- Томанић, Борис, *Први шумадијски партизански одред од оснивања одреда до слома устанка у Србији (јун-децембар 1941)*, ВИГ 68, 1 (2018), 94-124.
- Torkar, Blaž – Dimitrijević, Bojan B., *Sukob JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije na severnoj Primorskoj 1991*, Istorija 20. veka 1 (2018), 179-198.
- Трифковић, Срђа, *Англо-амерички допринос судбини Југославије 1941-1945*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 46-65.
- Troch, Pieter, *Socialist Urban Development in Kosovska Mitrovica - Compressed Socio-Spatial Duality in a Medium- Sized Industrial City in Yugoslavia's Underdeveloped South*, Годишњак ДИ 25, 2 (2018), 33-61.
- Tucović, Radosav, *Collaboration of the Special Police in the Implementation of the "Final Solution" in Occupied Serbia (1941-1944)*, Limes plus 2/3 (2018), 41-59.
- Hadžić, Harun, *Bošnjaci Sandžaka između nacionalne i građanske države*, NZ 41 (2018), 175-192.
- Хофман, Иван, *Филм и малолетничка деликвенција - епопеја у југословенској јавности 1951-1952*, Архив 19, 1/2 (2018), 102-127.
- Хошев, Андрей Юрьевич, *Русская православная церковь в событиях вокруг ситуации в Косове и Метохији в 1998-2000 гг.*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 301-310.

- Hrubon, Anton – Mičko, Peter, *Slovaks in Yugoslavia and its territories under foreign occupation during World War II (an overview of dominant features of a minority life)*, Istraživanja 29 (2018), 163-175.
- Cvetković, Dragan, *Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određene i kvantitativna analiza*, Istorija 20. veka 1 (2018), 69-92.
- Цветковић, Драган, *Холокауст као екстремни облик стварања цивилизоване Србије – нумеричко одређење и квантитативна анализа*, ТИ 2 (2018), 89-118.
- Цветковић, Срђан, *Како се стварао Тито? Технологија праћења кулића личности Јосипа Броза Тита*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 206-227.
- Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другој светској рату у окупационој и облаској историји, приредио Алексеј Тимофејев, Београд: Центар за изучавање Традиције Украјине, 2018, 265 стр.
- Чавошки, Јован, *Рука јужна преко света: југословенска историја Бурми у борби против колонијалне агресије 1952-1954*, ТИ 2 (2018), 143-176.
- Чанковић Кадиевић, Милче – Петровић, Ивана Б., *Рад доктора Димитрија Калића током Другој светској рату*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 153-160.
- Шкодрић, Љубинка, *Учеснице жена у санирању војних одреда у окупационој Србији 1941-1944. године*, у: 800 година српске медицине 8, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 161-174.
- Čomski, Noam, *Jugoslavija : mir, rat i raspad*, s engleskog prevela Tanja Milosavljević ; priredio Davor Džalto, 2. izd. Beograd : Samizdat, 2018, 238 str.
- Schmid, Sanela - Schölzel, Christian, *The Robbing of Jewish Property as a Subject of Historical Research Outside the Ex-Yugoslav Area : A Short Overview of the State of Research*, Limes plus 2/3 (2018), 143-150.

ОПШТА ИСТОРИЈА

- Andelković, Branislav, *Arheologija smrti : ka razumevanju starog Egipta*, Beograd : Arhipelag, 2018, 396 str.
- Grant, R. G., *Prvi svetski rat : veliki ilustrovani vodič : od Sarajeva do Versaja*; [urednik Miodrag Nikolić ; stručni konsultant i autor poglavlja o Srbiji Dalibor Denda ; fotografije Anđelija Radović ; prevod Uroš Milivojević ... [et al.], Beograd : Data status, 2018, 382 str.
- Дибс, Жорж, *Хиљадића година*, превела с француског Вера Павловић, Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 290 стр.

- Žukovski, Arkadij, Orest Subteljni, *Kratka istorija Ukrajine*, [s ukrajinskog preveli Jan-ko Ramač i Anamaria Ramač Furman], Beograd : Dan graf, 2018, 278 str.
- Јелачић, Алексеј, *Историја Русије : Русија и Балкан : њреплед њолиџичких и кул-џурних веза Русије и балканских земаља : 866-1940*, Ниш : Талија, 2018, 517 стр.
- Каждан, Александар П., *Књиџа и џисац у Визанџији*, превела Лариса Орлов Вилимоновић, Београд : Еволута, 2018, 164 стр.
- Kuk, Devid A., *Istorija filma*. 1, превела са енглеског Јелена Petrović ; [стручни сарадник Aleksandar Luj Todorović], 2., изменјено и допуњено изд. Beograd : Clio, 2018, 462 str.
- Kuk, Devid A., *Istorija filma*. 2, превела са енглеског Јелена Petrović ; [стручни сарадник Aleksandar Luj Todorović], 2., изменјено и допуњено изд. Beograd : Clio, 2018, str. 463-947.
- Мирковић, Мирослава, *Историја Римске државе : ог Ромула, 753. џодине џре Хри-сџа, до смрџи Констанџина, 337. џодине нове ере*, 2. изд. Београд : Службе-ни гласник, 2018, 582 стр.
- Pavlović, Stevan K., *Istorija Balkana : 1804-1945*, превео са енглеског Čedomir Antić, 3. изд. Beograd : Clio, 2018, 490 str.
- Frankopan, Piter, *Putevi svile : nova istorija sveta*; превео Nenad Dropulić, Beograd : Laguna, 2018, 635 str.

ИСТОРИОГРАФИЈА, ПОМОЃНЕ ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

- Андријашевић, Немања, *Објављивање чланака џроф. др Ђока Слијејчевића у Јуж-ноафричкој Реџублици*, Богословље 77, 2 (2018), 110-125.
- Антоловић, Михаел Т., *Ка снажењу рационалној џоџенцијала истџоријске науке – хеурисџички значај концепџа истџоријске кулџуре*, у: Методолошки иза-зови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 15-32.
- Antolović, Michael – Šimunović-Bešlin, Biljana, *History as Vallis Aurea. Đorđe Stan-ković and the Modernization of Serbian Historiography*, ТИ 3 (2018), 109-145.
- Анчев, Стефан И., *Научно џиџање Балканске конференције – џокушај усџоџта-вљања Балканској савеза односно Балканске федерације*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уреди-ли и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митрови-ца: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 1-14.
- Aleksandar Arnautović : 1888-1982 : *u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije : povodom 120 godina od osnivanja Državne arhive*, priredila Jelica Reljić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 110 str.

- Archives of Serbia : on the occasion of 120th anniversary of establishment*, [editor-in-chief Miroslav Perišić] ; [translation Mirjana Milenkovski] ; [authors of photographs Aleksandar Radoš, Nikola Adžić, Saša Ružesковић, Goran Sudimac], Belgrade : Archives of Serbia, 2018, 95 str.
- Aslantaş, Selim, *A Bibliography of Works on Ottoman Belgrade*, in: Belgrade 1521-1867, editor Dragana Amedoski, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, 2018, 479-516.
- Базаберкова, Думангул М. – Жилкајдар, Алима Т., *Проблеми биографическојо ислелованиа К. И. Сајийаева*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 47-56.
- Баранов, Андрей, *Ислелованиа российской цивилизациии в йосійсоциалистической России: альйернайивы неоевразийсйива, йравославнојо мира и зайагничесйива*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 33-46.
- Батаковић, Душан Т., *Нови ревизионизам и сйари сйереотйийи? : истйориографйја о Србима и Србйји након 1991. йодине*, Глас 428, 18 (2018), [149]-171.
- Бешлин, Бранко, *Уређивачки рад у йубликацијама Мајйице срйске – искусйива и зайажања*, ТИ 2 (2018), 247-256.
- Bešlin, Milivoj D. – Samardžić, Momir B., *Postfaktualna istorija: savremeni revizionistički izazovi historiografskoj metodologiji u Srbiji*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 57-76.
- Бјелајац, Миле, *Срйска истйориографйја данас – йтематски разйовори*, ТИ 1 (2018), 161-176.
- Vožidar Prokić : 1859-1922 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije : povodom 120 godina od osnivanja Državne arhive*, priredila Ljubinka Škodrić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 107 str.
- Бојковић, Гордан, *Рудник у истйориографйји од анйике до 15. века*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 127-134.
- Бошков, Светозар, *Анйика у Библијској йовесйници Николе Бејовйића*, у: Епархија Бачка кроз векове: зборник радова, уредници Бране Миловац и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка: Српска Православна црквена општина Бачка Паланка, Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2018, 283-292.

- Бубало, Ђорђе, *Стојан Новаковић – замисли и поухвајти систематској издавања средњовековних српских извора*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 395-421.
- Бубало, Ђорђе, *Суноврати научне историографске периоде : (поводом покретања часописа Нависис и записи)*, Зборник МС за историју 98 (2018), 117-155.
- Бујуклић, Жика, *Докторска дисертација њесника Лазе Костића “De Legibus Serbicus Stephani Uros Dusan”*, Анали Правног факултета у Београду 66, 1 (2018), 22-44.
- Бујуклић, Жика, *Римско право у докторским тезама Николе Крстића из 1854. године*, Анали Правног факултета у Београду 66, 3 (2018), 31-56.
- Величковски Стојановски, Ивана М., *Сирадање српске архивске траге у Првом и Другом светском рату*, Српске студије 9 (2018), 317-334.
- Војводић, Михаило, *Милораг Екмечић : (1928-2015)*, Глас 428, 18 (2018), [1]-8.
- Vukadinović, Srđan R., *Metodološki izazovi komplementarnosti istorije i sociologije u proučavanju demografskih procesa*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 428-438.
- Вуковић, Љубица, *Савезни државни тужилац 1992-2003 (1989-2003) : усанава и архивска трага*, Архив19, 1/2 (2018), 18-23.
- Гудац-Додић, Вера, *Још једном о развоју историје жена у Србији*, Годишњак ДИ 25, 3 (2018), 63-82.
- Делетић, Здравко М., *Информационо-комуникациона технологија у настани историје*, Зборник радова ФФ у Приштини 48, 4 (2018), 231-247.
- Делетић, Здравко М., *Књижевност, историја и политика: Његош и еноцид*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 77-102.
- Делетић, Здравко М., *Методика и технологија настани историје*, Косовска Митровица : Филозофски факултет универзитета у Приштини, 2018, 498 стр.
- Димитрова, Катина З., *Сбјићия, процеси и иницијиви ои међународен карактер за стабилност и сјрудничество 1995-2000. и*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 103-116.

- Димић, Љубодраг, *Историографске контроверзе о историји Југославије*, у: Контроверзе у српској историографији, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 101-130.
- Додеровић, Мирослав М., *Дојринос Павела Ајолоновича Ровинској у проучавању Црне Горе и развијању црногорско руских односа*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни тематски зборник, књ. 2, уредили и приредили Весна Зарковић, Марија Јефтимијевић Михајловић, Далибор Велојић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 95-108.
- Драгојевић, Предраг Н., *Историја уметности и историја*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 117-138.
- Ђокић, Бојан – Дамјановић, Милош М., *Акција за оснивање добровољачкој музеја и архива*, у: Добровољци у Великом рату 1914-1918, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 427-446.
- Đurđe Jelenić : 1882-1947 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije : povodom 120 godina od osnivanja Državne arhive*, priredila Ljubinka Škodrić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 94 str.
- Елезовић, Далибор М., *Методолошки изазови истраживања историјских извора за рано модерно доба*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 139-160.
- Ђурић Мишина, Вељко, *Викентије Проданов : иаџиријарх у рђавом времену*, Београд : В. Ђурић, 2018, 618 стр.
- Živojin M. Perić : 1868-1953 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije*, priredila Slavica Solomun, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 122 str.
- Животић, Александар, *Др Андреј Леонидович Шемјакин (1960-2018)*, ТИ 2 (2018), 259-260.
- Иванов, Вячеслав А., „*Освещение советско-финляндских военных конфликтов 1939-1944. п. в украинской ойчесийвенной истйориографии*”, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 187-208.
- Istorijski institut : 1947-2017*, urednik Srđan Rudić ; [prevod na engleski Tatjana Ćosović], Beograd : Istorijiski institut, 2018, 437 str.
- Knjiga istraživača Arhiva Srbije. T. 1, 1901-1933*, priredila Jelica Reljić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 448 str.
- Knjiga istraživača Arhiva Srbije. T. 2, 1934-1939*, priredila Jelica Reljić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 327 str.

- Ković, Miloš – Mastilović, Draga, *The Use and Abuse of History: Clio Behind The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Bars*, Српски историјски часопис 1 (2018), 172-196.
- Kos Vujović, Ana – Olivera Antić – Nikola Adžić, *Svetlost arhiva : povodom 120 godina od osnivanja Arhiva Srbije*, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 127 str.
- Коцић, Марија В., *Раномодерна шћамја као релеванћан истћоријски извор: ћример извешћивања Monthly Mercury-ја о ћриликама у Јућоисћочној Евроћи ћоком 1691. ћодине*, у: Методолошки изазови истћоријске науке: тематски зборник мећународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Пришћини, 2018, 209-220.
- Кривокапић Јовић, Гордана, *Научна крићика и сћручне рецензије: искуство уредника 2005-2016*, ТИ 1 (2018), 177-187.
- Кубракова Елена И. – Гурина, Наталија Е., *Вћорая мировая война в докуменћиах, мемуарах, ћиератћурных образах*, у: Методолошки изазови истћоријске науке: тематски зборник мећународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Пришћини, 2018, 237-256.
- Manojlović Pintar, Olga, *On Public/Applied History*, ТИ 3 (2018), 171-190.
- Лакић, Зоран, *Црна Гора у научном гјелу академика Милорага Екмечића*, Глас 428, 18 (2018), [565]-572.
- Lukić, Sandra, *Lajoš Košut u savremenoj srpskoj istoriografiji*, Српски историјски часопис 1 (2018), 207-222.
- Малбаша, Здравко, *Први срћски Codex Diplomaticus*, Нови Сад : Прометеј ; Братислава : Удружење Срба у Словачкој, 2018, 252 стр.
- Марковић Казе, Нина С., *Изазов „мећа-исћине” и колећивности ћамћења у истћоријским исћраживањима: Берлински конћрес (1878) као сћудија случаја*, у: Методолошки изазови истћоријске науке: тематски зборник мећународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Пришћини, 2018, 221-236.
- Marković, Predrag, *Istorijske (ne)prilike : iskustva prošlosti u tumačenju sadašnjosti*, 1. izd. Beograd : Institut za savremenu istoriju : Arhipelag, 2018, 382 str.
- Матћошевская, Марија И., *Истћориоћрафическая оценка в конћекстће сменя ћарадћим научноо истћорическоо знания (на ћримере изучения научноо ћворчестћива В. О. Ключевскоо)*, у: Методолошки изазови истћоријске науке: тематски зборник мећународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Пришћини, 2018, 257-276.
- Милић, Јелена З., *Конћейћуална (ре)ћрезенћиација доћаћаја*, у: Методолошки изазови истћоријске науке: тематски зборник мећународног значаја, уредили

- и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 277-289.
- Милорадовић, Горан, *Андреј Леонидович Шемјакин : научни савешњик Института за славистику РАН : (Тула, 1. мај 1960 - Тула, 8. мај 2018)*, Зборник МС за историју 97 (2018), стр. 184-186.
- Michaelidis, Iakovos D., *A Ten Years' War : Aspects of the Greek Historiography on the First World War*, *Balkanica* 49 (2018), 171-181.
- Mihailo Gavrilović : 1868-1924 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije : povodom 120 godina od osnivanja Državne arhive*, priredila Slavica Solomun, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 109 str.
- Mihailo Petrović Alas : 1868-1943 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije*, priredila Slavica Solomun. - Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 106 str., [23] str.
- Мишић, Татјана, *Комуникационе стварије на афирмисању архивске праће и архивске праксе*, Шумадијски анали 9 (2018), 212-219.
- Младеновић, Ивица С. – Каурин, Драгољуб М., *Теоријско-методолошки аспекти коришћења анализе дискурса у друштвеним истраживањима*, у: *Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја*, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 290-314.
- Мостарлић, Дејан – Санадер, Вања, *Црквене матичне књије у Историјском архиву „Срем” : актуелно стање и стајус у важећим законским оквирима, услови и моћности њихове прајне заштите*, Споменица ИАС 17 (2018), 189-216.
- Мраовић, Маријана, *Архивска праћа Војној архива о добровољцима и добровољачком покрету у Првом светском рату*, у: *Добровољци у Великом рату 1914-1918*, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018, 447-462.
- Надовеза Бранко И. – Перић, Миодраг, *Историјска мисао Драгољуба Пејровића*, у: *Тимок у историји и миту*, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 287-292.
- Настава савремене историје Југоисточне Европе : материјал за наставнике историје. Књ. 1, Хладни рат (1944-1990)*, уредници Кристина Кулури и Божо Репе ; уредница едиције Кристина Кулури ; [превод са енглеског Ивица Павловић], Београд : Дан граф : Гама Дигитал Центар ; Солун : Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE), 2018, 277 стр.
- Настава савремене историје Југоисточне Европе : материјал за наставнике историје. Књ. 2, Ратови, поделе, интеграција (1990-2008)*, приредили Кристина Кулури и Божо Репе ; уредница едиције Кристина Кулури ; уредник издања на српском језику Дубравка Стојановић ; [превод са енглеског Ивица

- Павловић], Београд : Дан граф : Гама Дигитал Центар ; Солун : Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE), 2018, 298 стр.
- Osmanska dokumenta Orijentalne zbirke Arhiva „Ras” и Novom Pazaru*, priredili Yasin Yaуla, Nesip Pepić i Enver Uјkanović, Novi Pazar : Istorijски архив „Ras”, 2018, 292 стр.
- Павловић, Драган, *Рецензије између чињеница и контекста*, ТИ 2 (2018), 223-246.
- Палавистра, Александар – Јовановић, Мирослав – Шуица, Марко – Кузмановић, Зорица – Михајловић, Владимир Д. – Радић, Радивој, *Боља прошлости: измишљање традиције и нови идентитети*, Београд: Еволута, 2018, 178 стр.
- Перовић, Латинка, *Историјар проф. др Ђорђе Ђ. Сијанковић (1944-2017) – есеј*, ТИ 3 (2018), 147-169.
- Петровић, Милић Ф., *Водич кроз фондове Архива Југославије : 1945-2006. Правосуђе, законодавство, ошћа урва, персонални њлови, информације, верска њиња и мањинска ѡрава, унуѡрашња ѡлиѡика, уѡравне ѡранизације, судови, ѡжуѡлашѡва и ѡравобранилашѡва = Guide through the fonds of the Archives of Yugoslavia : 1945-2006. administration of justice, legislature, general administration, personal affairs, information, religion and minority rights, domestic policy, administrative organizations, courts, prosecution authorities and public attorney’s office*, Београд : Архив Југославије ; = Belgrade : Archives of Yugoslavia, 2018, 361 стр.
- Popović, Mihailo St. – Nikić, Jelena, *Byzantinistik, historische Geographie und Ethnographie in dem Königreich Jugoslawien an dem Beispiel des Professors Milenko S. Filipović und der Philosophischen Fakultät in Skopje (1925–1940)*, ZRVI 55 (2018), 305-324.
- Pavle Popović : 1868-1939 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije*, priredila Slavica Solomun, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 102 str.
- Пушица, Бранко, *Секретаријат СИБ-а за народно здравље 1956-1962 : усѡанова и архивска ѡрађа*, Архив 19, 1/2 (2018), 9-17.
- Радић, Радивој, *Срби ѡре Адама и ѡсле њеѡа : исѡорија једне злоуѡѡребе : слово ѡроѡив „новороманѡичара”*, 5. изд. Београд : Еволута, 2018, 238 стр.
- Радојевић, Мира, *Милан Негѡић у срѡској исѡориѡграфији*, у: Контрoверзе у српској историографији, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 83-99.
- Ракић, Хранислав А., *Академик Владимир Сијoјанчевић, вишеѡценијски сараѡник Лесковачкој зборника и Нарoдној музеја*, ЛЗ 58 (2018), 213-240.
- Rastoder, Šerbo S., *Edicija: „Turski osmanski izvori za istoriju Crne Gore”*, у: Методoлошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 315-324.
- Реѡић, Јелица – Шкодрић, Љубинка, *Изложбе Архива Србије : 1948-2018*, Београд : Архив Србије, 2019, 478 стр.

- Риер, Яков Г., *Локалне цивилизације средњовековне Европе: језик и одличне карактеристике*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 325-339.
- Rista J. Odavić : 1870-1932 : u fondovima i zbirkama Arhiva Srbije : povodom 120 godina od osnivanja Državne arhive, priredila Jelica Reljić, Beograd : Arhiv Srbije, 2018, 106 str.
- Ricl, Marijana, *Fanoula Papazoglou (1917-2001): A Life Dedicated to Science*, in: Te prosphilestate kai panta apiste makedoniarchisse : students and colleagues for professor Fanoula Papazoglou, editors Ljubomir Maksimović, Marijana Ricl, Belgrade: SASA, 2018, 173-187.
- Рорбах, Волфганг Р., *Историја осигурања: дефиниција – значење – заједница*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 340-359.
- Рудић, Срђан, *Раг Стојана Новаковића на истраживању средњовековне српске историје*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 75-87.
- Селинић, Слободан, *Рагови из историје Косова и Метохије у часопису Токови историје 2000-2016*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 307-322.
- Srbi i Srbija u osmanskim dokumentima 15-19. vek*, priredila Enisa Alomerović-Hubanić ; [prevod Enisa Alomerović-Hubanić] = [Onbeş ila on dokuz] 15.-19. yüzyıllar arasinda Osmanli belgelerinde Sirplar ve Sirbistan, hazirlama Enisa Alomerović-Hubanić ; [tercüme Enisa Alomerović-Hubanić], Beograd : Arhiv Srbije = Belgrad : Sirbistan Arşivi, 2018, 128 str.
- Стаматовић, Александар Д., *Један пример манипулације у масмедиајској историји – истраживање серије „Божјићни усџанак” на ТВ Црне Горе*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 360-381.
- Станић, Вељко, *Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје” у делу Стојана Новаковића*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 379-394.

- Станојевић, Саша Д., *Актуелна засиуљеност историје Јуославије на универзитетима бивше СФРЈ*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 382-397.
- Терзић, Славенско, *Балканске студије Сјојана Новаковића*, у: Стојан Новаковић: поводом сто седамдесет пет година од рођења, научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године, уредници Михаило Војводић, Александар Костић, Београд: САНУ, 2018, 23-35.
- Хадалин, Јуриј М., *Непожељна башићина? Историографски дискурс о (грујој) Јуославији у Словенији*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 161-171.
- Хисамутдинова, Равиља Р., *Влияние йолийики в современном мире на объективное исследование причин начала вџорой мировой войны*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 172-186.
- Шахин, Јуриј В., *Российская истџориография о международных факџорах распада Јуославиџ*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 398-409.
- Škiljan, Filip D., *Istraživanje stradanja Srba u NDH kombinacijom usmene povijesti i korišćenja izvornih dokumenata*, у: Методолошки изазови историјске науке: тематски зборник међународног значаја, уредили и приредили Здравко Делетић, Далибор Елезовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018, 410-427.

РАЗНО

- Антић, Чедомир, *Српска истџорија*, 3. изд. Београд : Вукотић медиа, 2018, 365 стр.
- Арсић, Ирена, *Из Дубровника новијеј гоба*, Београд : Задужбина Владете Јеротића : Domus editoria Ars libri, 2018, 195 стр.
- Бела Црква и Банат : зборник џексџова йоводом 300 йодина од оснивања Беле Цркве као савременој йрада*, [уредник Игор Вокоун], Бела Црква : Народна библиотека, 2018, 152 стр.
- Бережнов, Александар В., *Дојринос руске емиџрације у развоју Краљева 1921-1950*, у: Српско-руски односи у прошлости и садашњости: међународни темат-

- ски зборник, књ. 1, уредили и приредили Марко Атлагић, Велибор Лазаревић, Срђан Словић, Лепозавић: Институт за српску културу, 2018, 207-220.
- Богдановић, Димитрије, *Књижа о Косову*, Београд : Хришћанска мисао : Хиландарски фонд ; [Фоча] : Универзитетски библиотека православни богослови : Богословски факултет „Василије Острошки” ; [Ваљево] : Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић”, 2018, 359, 118 стр.
- Бонцић, Драгомир – Живковић, Милутин, *Миладин Радуловић Криун (1912-1982). Прилози за биографију*, ТИ 2 (2018), 119-142.
- Вујклић, Žika, *Jugoslavenski mislioci i lutanja srpske misli*, Анали Правног факултета у Београду 66, 1 (2018), 22-44.
- Булић, Дејан, *Остјеровица на Руднику*, у: Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни: тематски зборник са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу, уредници Синиша Мишић, Дејан Радичевић, Марко Шуица, Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 177-206
- Васин, Горан – Нинковић, Ненад, *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица : Историјски архив „Срем”, 2018, 202 стр.
- Генџић, Индира, *Нововарошка кајмакамија*, УЗ 42 (2018), 141-163.
- Đaćić, Nadir – Alomerović, Lejla H., *Islamska zajednica Srbije : (1868-2018) : (1284-1439 hidžretska godina) : zajednica muslimana Srbije-kratak pregled nastanka i razvoja*, Београд : Fakultet islamskih nauka : Kulturno društvo muslimana Srbije „Gajret”, 2018, 204 str.
- Деретић, Јован, *Културна историја Срба : предавања*, 4. изд. Београд : Evro Book, 2018, 354 стр.
- Ђокић, Небојша, *Крагујевац и околнина од првој помена до Првој српској устанка*, у: Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник Зоран Крстић, Крагујевац: Каленић, 2018, 21-40.
- Ђокић, Небојша, *Књижевна и владарска права и Српска црква*, Расински анали 16 (2018), 5-20.
- Ђокић, Небојша – Митровић, Слађана, *Цркве и манастири у пријепољском крају*, у: Академик Петар Влаховић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 38, Рача: Центар за митолошке студије, Милешевски културни клуб „Свети Сава” – Пријепоље, 2018, 121-178.
- Ђокић, Небојша – Савић, Марија, *Црква Светејој Мине у Шћави и рударски рејон Бело Брдо – Койорић – Беласица*, у: Јухорски запис: зборник радова, уредници Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић, Љубиша Васиљевић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018, 61-94.
- Ђокић, Небојша, *Цркве и манастири Мојсињских џланина у џисаним изворима до ослобођења од Турака*, Расински анали 16 (2018), 37-64.
- Žebec-Šilj, Ivana – Ljiljana Dobrovšak, *Židovi u Srijemu, od doseljenja do Holokausta*, Limes plus 2/3 (2018), 165-176.

- Живковић, Милутин Д. – Поповић, Душан М., *Свештеник Лука Појовић – њарох суводолски (1. март 1890-21. фебруар 1943)*, Баштина 46 (2018), 329-348.
- Žutić, Nikola, *Виши суд у Београду : 1928-2018*. [аутор Никола Жутић ; преводилац Маша Матијашевић ; фотограф за USAID Бојан Џодан] = *Higher Court in Belgrade*, [author Nikola Žutić ; translator Maša Matijašević ; photographer for USAID Bojan Džodan], Београд : Виши суд у Београду ; Belgrade : Higher Court in Belgrade, 2018, 222 str.
- Зборник научних радова „Барања кроз векове” : рефератни и саопштења : [Сомбор: 12-14. октобар 2018]*, приредили Милорад Буха, Момчило Суботић, Београд : Удружење „Матица српска у Дубровнику” : Институт за политичке студије : Мирослав, 2019, XI, 356 стр.
- Istorija odnosa između Čehoslovačke i Jugoslavije : konferencija čeških, slovačkih i srpskih istoričara : zbornik stručnih radova*, Београд : Ambasada Republike Slovačke u Republici Srbiji, 2018, 66 str.
- Историја Титојовој Ужица : (го 1918)*. 1, [приредила Славица Стефановић], Фото-типско изд., Ужице : Народни музеј, 2018, 998 стр.
- Janković, Ivan, *Мачке и пацке: огледи из историје репресије у Србији*, Београд : Фабрика књига, 2018, 305 str.
- Јовановић, Слободан, *Историја, њолиџика, демократија*, текстове приредио Маринко М. Вучинић, Београд : Catena mundi, 2018, 230 стр.
- Кркљуш, Љубомирка, *О њравном њоложају Срба у јужној Ујарској - стварности, жеље и конџроверзе*, Зборник МС за историју 98 (2018), 31-66.
- Ковић, Милош, *Срби и њјословенска идеја*, у: *Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије*, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 589-612.
- Кркљуш, Љубомирка, *Правни термини у еџисџоларима Алексија Везилића и Аџанасија Стојковића*, Зборник МС за историју 97 (2018), стр. 69-82.
- Крчмар, Филип, *Трајовима Чеха у Великом Бечкереку, Пејровграду и Зрењанину*, Рад Музеја Војводине 60 (2018), 39-59.
- Мајендорф, Јован, *Рим, Констџанџиноџ, Москва : иџиџоријске и боџословске стџудије*, превео са енглеског Марко Ђурђевић ; [приредио Дарко Стефановић], Врњци : Интерклима-графика ; Лос Анђелес : Севастијан прес, 2018, 280 стр.
- Маодуш, Дејан, *Историја Руменке*, Нови Сад : Д. Маодуш, 2018, 262 стр.
- Марсенић, Милош М., *Црквене маџичне књџге као извори демоџрафских њодаџа-ка локалне заједнице*, Баштина 44 (2018), 181-196.
- Микавица, Дејан, *Срџска њолиџичка елиџа у Аусџроујарској монархији. 1, 1526-1860*, Нови Сад : Завод за културу Војводине, 2018, 335 стр.
- Микавица, Дејан, *Срџска њолиџичка елиџа у Аусџроујарској монархији. 2, 1860-1918*, Нови Сад : Завод за културу Војводине, 2018, 336 стр.

- Милутиновић, Драгољуб – Милутиновић, Светланка – Милутиновић, Ивана, *Шабачки траг / шврђава : илустрирована историја рада Шайца : о настанку и развоју Шабачког града-шврђаве*, Шабац : М. Васић, 2018, 184 стр.
- Микавица, Дејан, *Српска Војводина : од аутономије до присаједињења : 1683-1918*, Нови Сад : Прометеј : Радио-телевизија Војводине, 2018, 534 стр.
- Mikša, Peter, *Yugoslavism Written in Memorials and Denominations in Ljubljana*, ТИ 3 (2018), 33-62.
- Мостарлић, Дејан, *Кроз трагу и најзначајнија докумената архивског фонда Српског ђвачког друштва „Кранчевић” из Сремске Митровице*, Споменица ИАС 17 (2018), 217-235.
- Мишић, Живојин, *Моје усјомене*, Ниш : Талија издаваштво, 2018, 331 стр.
- Николић, Горан, *Регистрибутивни ефекти регионалне и монетарне политике у Југославији 1918-1991*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 263-280.
- Њумен, Џон Пол, *Југославија у сенци рата : ратни ветерани и стварање нове државе : 1903-1945*, превод Дмитар Тасић, Београд : Службени гласник, 2018, 330 стр.
- Озимих, Небојша, *Одбори Црвеног крста градова јужне Србије у ратним дејствима (1878-1999)*, у: Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено економски и политички аспект, уредници Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 323-342.
- Павловић, Марко С., *Заклепа у историји српске уставности*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 4 (2018), 1559-1576.
- Pavlović, Momčilo, *Srbija : prošlost i sadašnjost : pregled istorije moderne srpske države*, Београд : Institut za savremenu istoriju : Друштво историчара Србије „Stojan Novaković”, 2018, 455 str.
- Пантелич, Антониј, *Храм святих апостола Петра и Павла у Јузских ворах : сведитељ историји и живој толи традицији : одворје Српског Православне Цркве у Москви*, Белград : Патриаршиј административни комитет управлења Српског Православне Цркве, 2018, 159 стр.
- Пијановић, Петар, *Анђели и ратници : ствара српска култура*, Београд : Завод за уџбенике, 2018, 440 стр.
- Пишчевић, Симеон, *Историја српског народа*, приредио и предговор написао Ђорђе Ђурић ; превели са славенизираног руског књижевног језика XVIII века Ненад Спасић, Милица Спасић, Нови Сад : Академска књига ; Шид : Народна библиотека „Симеон Пишчевић”, 2018, 380 стр.
- Пророковић, Душан, *Српска елија у Југославија: између теологичке мисли и теологичке праксе*, у: Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић, Београд: Catena mundi, 2018, 338-353.

- Radić, Radmila, *Vojislav Janić (1890-1944) : sveštenik i političar : pogled kroz analitički prozor*, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2018, 482 str.
- Радић, Роберт Љ., *Лейеничка Рача и њена околина као сценографије Тимочана крајем 18. и у првој половини 19. века*, у: Тимок у историји и миту, уредник Миодраг Стојановић, приредио Живојин Андрејић, Митолошки зборник 40, Рача: Центар за митолошке студије, 2018, 109-130.
- Радојчић, Милорад, *Лука Лазаревић (1857-1936) – истакнутији просветни, културни и јавни радник*, Гласник ИАВ 51-52 (2018), 5-81.
- Ракић, Зоран, *Насићанак и развој библиотеке у Лесковцу (1869-1941)*, ЛЗ 58 (2018), 263-278.
- Ристановић, Петар Р., *Три слике Царске лавре: манастир Високи Дечани у њиховој Мјур Макензи и Паулине Ибри, Едита Дарам и Ребеке Весли*, у: Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности: међународни тематски зборник, уредили и приредили Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, Лепосавић: Институт за српску културу, 2018, 469-484.
- Рума у старој српској шпанији*, приредио Ђорђе Бошковић, Рума : Завичајни музеј, 2018, 232 стр.
- Салма, Марија М., *Утицај аустријског права на еволуцију српског парничног процесуала*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 52, 1 (2018), 79-94.
- Samardžić, Nikola, „Smrt džeza”: kraj istorije jedne improvizovane muzike? Etnoantropološki problemi 13, 2 (2018), 369-378.
- Селимовић, Салих, *Карактеристике миграционих и демографских промена на Сјеничко-јештерској висоравни током 19. и до почетка 21. века*, УЗ 42 (2018), 177-199.
- Simpozionul internațional Banatul - istorie și multiculturalitate*, [ediția a XXIII-a], 22, 23 iunie 2018, Zrenianin = XXIII међународни симпозијум Банат - историја и мултикултуралност, 22, 23 јуна [2018], Зрењанин, [organizatorii Universitatea “Eftimie Murgu”, Reșița [și] Academia Română - filiala Timișoara [și] Societatea (Fundatia) Română de etnografie și folclor din Voivodina, [Novi Sad și] Institutul de cultură al Românilor din Voivodina, [Zrenianin] în colaborare cu Muzeul Voivodinei, Novi Sad ; redactor responsabil Costa Roșu ; traducerea rezumatelor Ionela Mengher], Zrenianin : Institutul de cultură al Românilor din Voivodina : Societatea (fundatia) Română de etnografie și folclor din Voivodina, 2018, 66 str.
- Симић, Драгослав, *Гласом њисана историја*, Београд : Clio, 2018, 634 стр.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве. Књ. 1, Од њокуриравања Срба до краја XVIII века*, Београд : Catena mundi, 2018, 511 стр.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве. Књ. 2, Од почетка XIX века до краја Друге светске ратне*, Београд : Catena mundi, 2018, 662 стр.
- Скоко, Саво – Опачић, Петар, *Војвода Стејан Стејановић у ратним Србије : 1876-1918. 1*, Нови Сад : Прометеј, 2018, 259 стр.

- Скоко, Саво – Опачић, Петар, *Војвода Стјепа Стјефановић у райновима Србије : 1876-1918*. 2, Нови Сад : Прометеј, 2018, 301 стр.
- Србија-Русија, Југославија-СССР : њоводом 180 година дигломайских односа : каталог изложбе*, аутори изложбе и каталога Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александар Животић ; [превод на руски Александар Силкин] = *Сербия-Россия, Югославия-СССР : к 180 летию дипломатических отношений : каталог выставки*, авторы выставки и каталога Алексеј Тимофејев, Горан Милорадович, Александар Животич ; [перевод на русский язык Александр Силкин]. - Београд : Архив Србије : Архив Југославије = Архив Србији : Архив Југославији, 2018, 208 стр.
- Srbija u modernizacijskim procesima XX veka : (naučni skup)*, [uređivački odbor Latinika Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović], Fototipско izd. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2018, 452 str.
- Srpski biografski rečnik. [Knj.] 7*, Мl-Pan, [glavni urednik Branko Bešlin ; urednici struka Mile Bjelajac ... [i dr.] ; redaktori Milorad Vukašinović, Tatjana Pivnički Drinić], Novi Sad : Matica srpska, 2018, 884 str.
- Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић ; [преводиоци Зоран Милошевић, Стефан Милошевић], Шабац : Центар академске речи, 2018, 318 стр.
- Stolleis, Michael, *Legal pluralism in the 19th and 20th century*, *Анали Правног факултета у Београду* 66, 4 (2018), 5-12.
- Стевановић, Зоран, Милан Петровић, Синиша Голубовић, *Локална самоуправа у Алексинцу и околини : 1832 - 2018.*, Алексинац : Библиотека „Вук Караџић”, 2018, 466 стр.
- Степић, Миломир, *Геополитички смисао југословенства и југословенске државе*, у: *Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије, извршни уредник Никола Маринковић*, Београд: Catena mundi, 2018, 297-319.
- Стефановић, Светлана, *Пићање њростиииуције, њрџовине женама и сузбијања венеричних болести у Србији у 19. и њрвој њоловини 20. века*, у: *800 година српске медицине 8*, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 547-560.
- Стојковски, Борис – Валентина Вуковић – Срђан Ерцеган, *Српска њравославна црква : осам векова историје у слици и речи*; [фотографије Мартин Цандир, Павле Марјановић], Београд : Data status, 2018, 441 стр.
- Стојнић, Бојан, *Др Тодор (Тодје) Јермић, њекар и национални радник (1880-1932)*, у: *800 година српске медицине 8*, уредник Зоран Ваџић, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 31-38.
- Стопић, Радоје, *Село Стџојићи на ободу Беле Крајине у Словенији*, *УЗ* 42 (2018), 165-175.
- Теодосић, Драган, *Бојдан Смиљанић - добровољац, дигломата, лојораш и сарадник француској њокреџа оџђора*, *Архив* 19, 1/2 (2018), 58-66.

- Терзић, Славенко, *Етничко и верско у процеси српске националне интeграције*, у: *Контроверзе у српској историографији*, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2018, 43-62.
- Tomović, Nada – Šabotić, Sait Š., *Sidžili kao značajni izvori za izučavanje Crne Gore*, NZ 41 (2018), 93-100.
- Ђировић, Марина, *Јермени у Ваљево : оставиштина за будућности*, Ваљево : Народни музеј „Ваљево”, 2018, 54 стр.
- Чемере, Золтан, *Арача : историја једног ишчезлог насеља*, 2 изд. Ново Милошево : Банатски културни центар, 2018, 100 стр.
- Šarović, Marija, *Veštica : kulturno-istorijski kontekst*, Beograd : Institut za književnost i umetnost, 2018, 382 str.
- Швалм, Георг, *Историја Еванђелистичке црквене ошшине АВ у Панчеву*, [превод са немачког Бојана Цветановић, Розалија Нађ], Панчево : Историјски архив, 2018, 203 стр.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Redakcija BHR-a prihvata originalne naučne radove zasnovane na kritičkom istraživanju istorijskih izvora koji donose nove naučne rezultate i proširuju fond istorijskog znanja, u skladu s modernim tendencijama u istorijskoj nauci.

Radovi mogu biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, ali skrećemo pažnju autorima da, ukoliko žele da se njihovi radovi čitaju i, posebno važno, citiraju u inostranstvu, izaberu ovaj drugi jezik.

Radovi se šalju elektronskom poštom, na e-mail redakcije časopisa bel. hist.rev2010@gmail.com. Redakcija šalje potvrdu o prijemu teksta, a zatim se radovi prosledjuju recenzentima.

Kako bi se obezbedila **objektivnost recenzije**, od autora se traži da svoje podatke stave samo na posebnu – naslovnu stranu rada, koja se ne predaje recenzentima, tako da autori ostaju anonimni. Dve pozitivne recenzije, sastavljene prema određenom obrascu za recenzente (v.), neophodne su da bi tekst bio štampan.

Dužina rada ne treba da prelazi dva štampana autorska tabaka, odnosno 32 strane po 1.800 slovnih karaktera s prazninama ('with spaces'), što je ukupno 57.600 karaktera.

Formatiranje teksta: Tekst treba da bude otkucan **ćirilicnim ili latiničnim pismom** u Microsoft Wordu, koristeći isključivo font Times New Roman, dupli prored, 12pt veličina slova u osnovnom tekstu, 10pt veličina slova u fusnotama, u spisku Literature, i u Zaključku. Ako se koristi staro/novogrčki – sve se radi u ovom istom fontu, dok se za staroslovenski jezik isključivo koristi font Hram Studenica (na molbu autora, sekretar BHR će poslati mejlom).

Način citiranja u radovima na srpskom

U fusnotama se koristi skraćeni oblik citiranja, jer se potpune bibliografske jedinice nalaze u spisku Literature, iza osnovnog teksta, a ispred Summary-a (v. niže: Formalni elementi naučnog rada). Ako je iste godine jedan autor objavio više radova, onda se uz godinu dodaju slova: a, b, c, d, a njegovi radovi su uredjeni hronološki. Za zbornike radova, kolektivna dela, navode se urednici. Poželjno je posle mesta izdavanja navesti i izdavačku kuću.

– Blagojević, Miloš (2000): O 'Zemljištu radnje Nemanjine'. u: Kalić, Jovanka (ur.) *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotičivi. Istorija i predanje*, Naučni skupovi SANU, Beograd, 67–73.

- Blagojević 2000, 69.
 - Ćirković, Sima (1964a): *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*. Beograd: SANU
 - Ćirković 1964a, 153.
 - Ćirković, Sima (1964b): *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: SKZ
 - Ćirković 1964b, 215.
 - Ćirković, Sima – Mihaljčić, Rade (ur.) (1999): *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd: Knowledge
 - Vladalac, LSSV, 54. (Blagojević, M.)
 - Kalić, Jovanka (ur.) (19942): *Istorija srpskog naroda II*. Beograd: SKZ
 - ISN II, 51. (Ćirković, S.)
 - Ferjančić, Božidar (1970): *Sevastokratori i kesari u srpskom carstvu. Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XI/1, 255–262.*
 - Ferjančić, Božidar (ur.) (1959): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*. Beograd: Vizantološki institut SANU
 - Konstantin Porfirogenit, *Spis o narodima, VIINJ II, 54.*
- Radovi napisani na srpskom jeziku treba da poseduju sledeće formalne elemente:

1. **Naslovna strana** – ime i prezime autora, titula, zaposlenje; e-mail i poštanska adresa, i naslov rada na srpskom i engleskom jeziku; **tekst koji će ići u prvoj fusnoti pod ***, u kojoj autor izražava zahvalnost određenim licima, institucijama i navodi naslov projekta na kome je angažovan
2. **Text rada** – Pun naslov; prevod naslova na engleski jezik;
 - **Abstract** – od 150 do 250 reči na engleskom jeziku koji pruža kratak sadržaj članka i sadrži termine potrebne za indeksiranje radova,
3. **5 – 8 ključnih reči** – srpskih i engleskih
4. **Literatura** – azbučni/abecedni spisak svih korišćenih dela, uz posebno izdvajanje neobjavljene arhivske građe na početku liste.
5. **Zaključak** – na engleskom jeziku, obima do 1/10 ukupne dužine rada

INSTRUCTION FOR AUTHORS

BHR Editorial Board accepts original scientific texts based on critical research of historical sources, which produce new scientific results and expand the quantity of historical knowledge, following the modern trends in historical science.

Contributions can be written in Serbian or English language, however, we would suggest the usage of the latter to those authors who wish that their texts be cited in the works of foreign colleagues. Texts should be sent to the following e-mail: bel.hist.rev2010@gmail.com and every author receives a mail confirming its reception, and then they are distributed to peer-reviewers. To allow **blind refereeing**, authors are asked to identify themselves only on the separate, title page, which should show their names and full postal address for editorial correspondence. This page is not given to reviewers, thus the authors remain anonymous. Two positive reviews, made according to peer-reviewing pattern (cf.), are prerequisites for publishing.

Formatting: Text should not exceed 32 pages with 1.800 characters, i.e. total of 57.600 characters. It should be typed in Microsoft Word, Times New Roman, double spaced, 12pt for text, 10pt for footnotes, the List of references, and the Summary. For Old/Greek language authors are required to use this same font, and for Old-Slavic we recommend 'Hram Studenica' (it can be obtained from the secretary of BHR).

Citation rules for English texts and works written in English or other foreign languages – authors are free to use any of the standard types of citation (Chicago, AHR et al.), only to follow it consequently throughout the text.

- For citing Serbian texts, their titles should be translated in English [in brackets]

A full list of references is required at the end of the text, before Summary, and therefore, citations in footnotes are given in shortened form. If there is more than one work of the same author published in the same year, with year is added: a, b, c, d, and the publications are given in chronological order:

Doe 2007a, 332.

Doe 2007b, 65.

Doe 2008, 164.

Contributions written in English should have the following formal parts:

1. **Title page** – author's name, title, position, employment, e-mail; title of the text; **text of the first footnote under *** – contains acknowledgments and/or the title of the project she/he is currently engaged in
2. **Text** – full title with/without subtitle
 - **Abstract** – 150 to 250 words – gives a short overview of the text, with terms usually used for indexing
 - **5 to 8 key words** – terms which are usual for indexing articles
3. **List of references** in alphabetical order, with archival material given separately, at the beginning of the List,
4. **Summary** – can be written in Serbian, or language other than English, and should be extensive, up to 1/10 of the whole text

Reviewers

National Reviewers

1. Prof. dr Andrija Veselinovic, aveselin@f.bg.ac.rs Serbian History of the Middle Ages, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
2. Prof. dr Rados Ljusic, rados.ljusic@open.telekom.rs Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
3. Prof. dr Milan Ristic, ristovicm@yahoo.com European Contemporary History, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
4. Prof. dr Dubravka Stojanovic, Representations of Balkan, Yugoslav and Serbian history in history textbooks and history teaching and its impact on identity construction, European Contemporary History
5. Prof.dr Ognjen Radonjic, oradonji@f.bg.ac.rs Associate Professor, Sociology and Economic History, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, Faculty of Philosophy, Belgrade University, Serbia
6. Prof. dr Milos Jagodic, mjagodic@f.bg.ac.rs Associate Professor, Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
7. Dr Nedeljko Radosavljevic, nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs Serbian Early Modern History, Research Fellow PhD, Historical Institute, Belgrade
8. Dr Momcilo Pavlovic, office@isi.co.rs, Research Fellow PhD, Serbian Contemporary History, Institute for Contemporary History, Belgrade
9. Professor Dejan Mikavica, mikavica@ff.uns.ac.rs, Serbian History of the 19th century
10. dr Duško Kovačević, Professor, profesorkovacevic@gmail.com, Serbian Early Modern History, Serbians in Vojvodina under Austro – Hungarian rule, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
11. dr Branko Bešlin, Associate Professor, beslin@ff.uns.ac.rs, Early Modern Serbian History, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
12. Vladan Gavrilović, Associate Professor, gavra1@yahoo.com, Modern Serbian History,

13. dr Biljana Šimunović-Bešlin, Associate Professor, simunovic@ff.uns.ac.rs, History of Yugoslavia
14. dr Ivan Jordović, Associate Professor , www.ff.uns.ac.rs, Ancient History Egypt and the old East, Ancient Greece and Ancient Rome
15. dr Đorđe Đurić, Assistant Professor, djdjuric@yahoo.com Serbian History of the 19th Century
16. dr Ifigenija Draganić, Assistant Professor, www.ff.uns.ac.rs Classic Sciensis and Classic Languages in Antient times
17. dr Goran Vasin, docent e-mail: goranvasin@yahoo.com, History of the Karlovac Abby, History of the Serbian political ideas 1804 to 1918, History of the Hapsburg Monarchy during the 19th and 20th century

Foreign Reviewers

1. Univ.-Prof. Dr. Thomas Corsten, thomas.corsten@univie.ac.at. Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik, Universität Wien
2. Prof. Dr. Alexander Nikolov, alnik_1999@yahoo.com, Faculty of History, Sofia, Ancient and Medieval History
3. Prof. Dr Albrecht Berger, albrecht.berger@lmu.de, Universität: Institut für Byzantinistik, Byzantinische Kunstgeschichte und Neogräzistik Geschwister-Scholl-Platz 1 D-80539 München
4. Maxim V. Bratersky Professor: mbratersky@hse.ru Faculty of World Economy and International Affairs / School of International Affairs Leading Research Fellow: Faculty of World Economy and International Affairs / Center for Comprehensive European and International Studies (CCEIS)
5. Prof.dr Josip Vrandečić, josipvra@yahoo.com, josip.vrandecic@ffst.hr Faculty of Philosophy (Department of History), Professor of Early Modern History (Europe, Mediterranean and Balkans), University of Split
6. Prof. dr Wendy Bracewell, w.bracewell@ucl.ac.uk, School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
7. Prof. dr Eric Gordy, e.gordy@ucl.ac.uk School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
8. dr.sc. Ljiljana Dobrovšak, ljiljana.dobrovsak@pilar.hr, Institut for Arst and Humanities Ivo Pilar, Zagreb, senior researcher (Contemporary Balkans History, Jewish History and Economic History)

-
9. Ulf Brunnbauer, University of Regensburg ulf.brunnbauer@geschichte.uni-regensburg.de (Germany) Institute of History, Chair of Southeast and East European History
 10. Doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc., helena.stranjik@ff.cuni.cz Deputy Director Department of South Slavonic and Balkan Studies, Charles University in Prague
 11. Prof.dr Slobodan Marković, slobamar@eunet.rs Faculty of Political Science (Political History of South East Balkans) University of Belgrade.
 12. Prof. dr Ivo Goldstein, igoldste@f.zg.hr, Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Byzantium and Croatian history in the Middle Ages, especially the early Middle Ages
 13. Egidio Ivetic, egidio.ivetic@unipd.it, Associate professor, Serbian Albanian foreign relations, University of Padova
 14. Dr, Sc. Snjezana Koren, skoren@ffzg.hr senior lecturer, text book and teaching history research, Department of History, Faculty of Philosophy, Zagreb Croatia.

**БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК (БИГ)
BELGRADE HISTORICAL REVIEW (BHR)**

Vol. X (2019)

Издавач

Филозофски факултет — Одељење за Историју
Универзитет у Београду
Чика Љубина 18–20/V, 11000 Београд, Србија
bel.hist.rev2010@gmail.com
тел.: + 381 11 3206 270, факс: + 381 11 2639-356

Лектура и коректура српског текста
уредништво (редакција)

Лектура и коректура енглеског текста
аутори

Компјутерска припрема за штампу
Предраг Кнежевић

Штампа

ЈП Службени гласник
Лазаревачки друм 13–15, Београд

Тираж
300